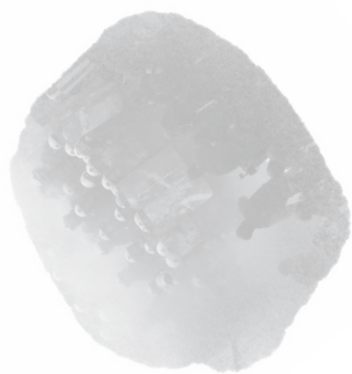

2008-2012

τεύχος 1

Αν περπατούσες σε ίσιωμα
και είχες την καλή θέληση να βαδίσεις,
έκανες όμως βήματα προς τα πίσω,
τότε αυτό θα ήταν απελπιστικό·
αφού όμως αναρριχίσαι σε μια τόσο απότομη πλαγιά,
τόσο απότομη περίπου ώστε να βλέπεις
τον ίδιο τον εαυτό σου από κάτω,
τα βήματα προς τα πίσω μπορεί να έχουν
προκληθεί μόνο από τη φύση του εδάφους,
και δεν πρέπει να απελπίζεσαι.

Φραντς Κάφκα, Αφορισμός 14*

2008-2012

Τεύχος 1

Ιούνιος 2019

Περιεχόμενα

1. Editorial.....	9
2. Το 1992 είναι πια μακριά.....	11
3. Αντεθνικά προλεγόμενα.....	81
4. Συριζοποίηση.....	113
5. Επιστολή σχετικά με το δημοψήφισμα.....	131

editorial

Χωρίς αμφιβολία η οξύτητα της κρίσης στην Ευρωζώνη, οι καταστροφικές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες των διαδοχικών προγραμμάτων δομικής προσαρμογής που επιβλήθηκαν από τους πιστωτές της Ελλάδας μετά το 2010, και οι συνήθεις διαβρωτικές συνέπειες της εμπλοκής του ΔΝΤ με τις εγχώριες ελίτ εμφανίζονται σε περίοπτη θέση σε όλες τις αναλύσεις. Αλλά αυτό αφήνει αναπάντητο το ερώτημα γιατί η Αριστερά έπρεπε να είναι αυτή που θα επωφελείτο· έτσι κι αλλιώς, αλλού αυτοί που επωφελήθηκαν από τις συνέπειες της λιτότητας ήταν τις περισσότερες φορές κόμματα, ή κινήματα, της ριζοσπαστικής δεξιάς. Και ειδικότερα, γιατί ο ΣΥΡΙΖΑ; Η απάντησή μας είναι επί της ουσίας γκραμισιανής έμπνευσης. Ο ΣΥΡΙΖΑ κατανόησε ότι έπρεπε να εμπλακεί σε όλες τις μορφές αντίστασης στις πολιτικές λιτότητας, αν ήταν να δημιουργήσει μια αποτελεσματική αντιπολίτευση και να προωθήσει ένα ηγεμονικό σχέδιο... Αν μπορούμε να περιγράψουμε ένα σημείο καμπής, αυτό ήταν σίγουρα η απόφαση του Αλέξη Τσίπρα, και της ηγεσίας του κόμματος, να ανακοινώσουν δημόσια πριν τις εκλογές του Μαΐου 2012 ότι ο ΣΥΡΙΖΑ προετοιμαζόταν να σχηματίσει την επόμενη κυβέρνηση. Αυτό ενήργησε ως ριζικός πολιτικός καταλύτης, ενεργοποιώντας εκείνους που είχαν συμμετάσχει σε πολλαπλές μορφές κοινωνικής αντίστασης και κοινωνικής αλληλεγγύης, που είχαν επιτύχει τοπικές νίκες, είχαν ρίξει κάτω δυο προηγούμενες κυβερνήσεις λιτότητας, αλλά δεν είχαν κατορθώσει να αλλάξουν την ασταμάτητη εφαρμογή πολιτικών λιτότητας. Έχοντας δημιουργήσει πολλαπλές ρήξεις εντός της κοινωνίας πολιτών, η Αριστερά αναζητούσε την πρόκληση του ίδιου του κράτους. Υπό αυτή την έννοια, ο ΣΥΡΙΖΑ έμοιαζε να έχει μια διαισθητική αντίληψη της έννοιας του «ακέραιου κράτους», και του γεγονότος ότι χωρίς πολιτική πρόκληση στο επίπεδο της πολιτικής κοινωνίας, οι διάχυτες μορφές κοινωνικής αντίστασης ήταν πιθανό, αργά ή γρήγορα, να διασκορπιστούν¹.

Χρήστος Λάσκος και Ευκλείδης Τσακαλώτος, Από την Αντίσταση στο Μεταβατικό Πρόγραμμα: η Περίεργη Άνοδος της Ριζοσπαστικής Αριστεράς στην Ελλάδα.

Το περιοδικό 2008-2012 εκδόθηκε για πρώτη φορά τον Δεκέμβριο του 2012 εκκινώντας ως ένα ατομικό πρότζεκτ κατανόησης του πρόσφατου παρελθόντος της ταξικής πάλης· σε αυτή τη βάση, καλούσε ανοιχτά για θεωρητική συζήτηση απευθυνόμενο σε αυτούς με τους οποίους μοιραζόταν την αίσθηση ότι κάτι από αυτό το παρελθόν διέφευγε της προσοχής μας. Από τότε πέρασαν αρκετά χρόνια. Στο μεσοδιάστημα, υπήρξαν γνωριμίες με συντρόφους που έγειραν παρόμοια ερωτήματα και συνέβαλαν στην προετοιμασία ενός χώρου συζήτησης, ενός milieu αν προτιμάτε, αλλά και διασταυρώσεις που δεν προχώρησαν. Δεν είναι εδώ ο τόπος και ο χρόνος για αποτίμηση αυτής της διαδρομής, η οποία θα παραμείνει για λίγο ακόμα ως εκκρεμότητα. Υπήρξαν, παρόλα αυτά και συναντήσεις που άντεξαν στον χρόνο και παρήγαγαν στήριξη και ανοχή με αμοιβαίο χαρακτήρα. Αποτέλεσμα αυτών των συναντήσεων, μεταξύ άλλων, είναι και η δημιουργία του 2008-2012.net που δημοσίευσε το πρώτο κείμενό του στις αρχές του 2016.

Από τις αρχές του 2014, κάποιοι από εμάς υπήρξαν συνδιαχειριστές, και από τις αρχές του 2015 μόνοι διαχειριστές μέχρι σήμερα του μπλογκ communisation.espinblogs.net, του οποίου το περιεχόμενο δεν ανανεώνεται από τότε, το αίτημα για τη δημιουργία ενός χώρου συζήτησης γύρω από την ισχύ και το περιεχόμενο του κομμουνισμού και της επανάστασης, αλλά και οπωσδήποτε του σχέσης του προλεταριάτου με όλα αυτά, παραμένει. Κεντρική στη δημιουργία αυτού του επιθυμητού milieu είναι η θεωρία της κομμουνιστικοποίησης, με όλες τις τάσεις και τις προεκτάσεις της, η οποία, εξ όσων γνωρίζουμε, ανήκει σε εκείνες της ελάχιστες απόπειρες θεωρητικοποίησης που συνεχίζουν να εγείρουν παρόμοια ζητήματα στις μέρες μας. Αναμφίβολα, η προηγούμενη κρίση και το προσωρινό ξεπέρασμά της, μαζί με τον κύκλο αγώνα που τη συνόδευσε και ο οποίος φαίνεται να μην έχει κλείσει οριστικά, δεν αφήνουν χώρο για την επανεπιβεβαίωση της εργατικής ταυτότητας και τον ορίζοντα μιας άλλης κοινωνίας που οραματιζόταν το εργατικό κίνημα. Κατά τη γνώμη μας, παραμένει ανοιχτό το ερώτημα γύρω από το ποια θα μπορούσαν να είναι τα χαρακτηριστικά μιας θεωρίας της επανάστασης, η οποία δεν θα παρέκαμπτε τα ζητήματα του φύλου και της φυλής εντός του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού και η οποία, με άλλα λόγια, θα επεδίωκε να σκεφτεί εκ νέου πάνω στη σχέση κεφαλαίου-εργασίας και τη σχέση κράτους-κοινωνίας των πολιτών.

Αν υπάρχει κάτι που συνδέει τα κείμενα που ακολουθούν, είναι η απόπειρα να προσεγγιστεί η συνθήκη

¹Το απόσπασμα προέρχεται από το σχετικό αγγλόφωνο άρθρο που αποτελεί το κεφάλαιο 10 του βιβλίου *Crisis, Movement, Strategy: The Greek Experience*, εκδόσεις Brill, 2018. Το κείμενο έχει γραφτεί στις αρχές του 2015.

σταθεροποίησης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και η έξοδος του από τις συνθήκες ύφεσης της προηγούμενης περιόδου· περίοδος που συμπίπτει με την άνοδο και εδραίωση του ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία και η οποία φαίνεται να κλείνει με τα αποτελέσματα των πρόσφατων ευρωεκλογών. Η ανακοπή της συνεχούς ανοδικής πορείας του κόμματος που έγινε κράτος, αφού πρώτα έγινε κίνημα, μέσα σε λίγα μόνο χρόνια.

Για επικοινωνία: 2008to2012.net@gmail.com

Αθήνα, τέλη Μαΐου 2019
2008-2012.net

Το 1992 είναι πια μακριά Συνέχειες και ασυνέχειες του διεθνοποιημένου ελληνικού εθνικισμού

Στις 3 Μαρτίου 2018, ως «προλετάριοι ενάντια στο έθνος και τους φίλους του», διοργανώσαμε στην κατάληψη κτήματος Πραποπούλου την εκδήλωση-συζήτηση με τίτλο «Το 1992 είναι πια μακριά. Ο εθνικισμός ως κρίση στη σχέση κράτους και λαού.»¹ Περίπου έναν χρόνο αργότερα, στις 26 Ιανουαρίου 2019, συμμετείχαμε στην εκδήλωση-συζήτηση στα πλαίσια των 2 ημερών ενάντια στο έθνος που διοργάνωσε η Φάμπρικα Υφανέτ υπό τον γενικό τίτλο «το 1992 είναι πια μακριά. Το μακεδονικό ζήτημα στη σύγχρονη συγκυρία». Όσα ακολουθούν, αποτελούν προϊόν, συνέχεια και κατάληξη αυτής της δημόσιας ανταλλαγής απόψεων, την οποία ηχογραφήσαμε, επεξεργαστήκαμε και επιλέξαμε να εκδώσουμε με τη μορφή κειμένου. Οι «συνέχειες και ασυνέχειες του διεθνοποιημένου ελληνικού εθνικισμού» δεν περιλαμβάνουν, με την αυστηρή έννοια, τη μερική ή πλήρη αποτύπωση όσων ακούστηκαν, αλλά αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο εμείς χρησιμοποιήσαμε και διευρύνσαμε έναν διάλογο για να προσεγγίσουμε θεωρητικά και πολιτικά μια συγκυρία. Παρόλη την έκταση του γραπτού και την απόφασή μας να καταγράψουμε συνοπτικά την ιστορική αναδρομή αυτής της ιδιαίτερης κοινωνικής μορφής που αποκαλείται «ελληνικό έθνος/ελληνικός λαός» και η οποία αναπαράγεται μέσω ενός ιδιαίτερου συνόλου πρακτικών που αποκαλούνται «ελληνικός εθνικισμός» υπό την κυριαρχία της πολιτικής μορφής που αποκαλείται «ελληνικό κράτος», απώτερη επιδίωξή μας είναι να μη γίνει αντιληπτή η μοναδικότητα της τρέχουσας συγκυρίας με περιορισμένο τρόπο. Και αυτό χρειάζεται να τονιστεί, γιατί ο περιορισμένος αριθμός των αναφορών σε μηντιακές και άλλες πηγές που τελικά χρησιμοποιήθηκε στη σύνθεση του κειμένου δεν αντανάκλα πλήρως την αποδελτίωση και εν γένει την προσπάθεια που καταβάλαμε να παρακολουθήσουμε τις εξελίξεις σε καθημερινή βάση. Από την άλλη, αυτή η επικέντρωση στη συγκυρία αποτελεί και τον κύριο λόγο συγγραφής του κειμένου, πέρα από τις δικές μας ανάγκες θεωρητικής και πολιτικής αξιοποίησης των μεταξύ μας συζητήσεων. Στην αναγκαιότητα συγγραφής αυτών των δύο κειμένων συνέβαλε με τον τρόπο της και η παμβαλκανική πορεία που διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 10 Μαρτίου 2018. Τέλος, πρέπει να δηλώσουμε ρητά ότι η αντίληψή μας καθοδηγήθηκε από την ευρύτερη ανάγκη να καταδείξουμε πως οι παράγοντες που καθορίζουν θεμελιακά τις κρατικές εθνικιστικές επιλογές είναι οι ταξικοί συσχετισμοί στο εσωτερικό κάθε κράτους και οι ανάγκες διαχείρισης του προλεταριάτου.

Είναι αυτονόητο ότι η υπογραφή δηλώνει μόνο αυτούς που αναλαμβάνουν την ευθύνη για το τελικό αποτέλεσμα, όχι όμως και τον τρόπο που αυτό παράχθηκε. Ευχαριστούμε το συντροφικό περιβάλλον μας –αυτοί και αυτές που αποτελούν μέρος του γνωρίζουν για ποιο πράγμα μιλάμε– για την ανεκτίμητη συμβολή του, χωρίς την οποία θα μπορούσαμε να κατορθώσουμε πολύ λιγότερα πράγματα. Αυτονόητα οι παραλείψεις και τα σφάλματα αφορούν αποκλειστικά εμάς.

Δεν είναι πολλά αυτά που μπορεί να κάνει κάποιος για να αναμετρηθεί με τη διαρκή αίσθηση ότι κάτι του διαφεύγει και η θεωρητική συζήτηση παραμένει μια διέξοδος όσο, παραφράζοντας κάτι που έχει ήδη ειπωθεί, η κριτική παραμένει εγγέφαλος του άθους και όχι πάθος του εγκεφάλου.

Κατά τα άλλα, όπως είπε και κάποιος, τράβα τον δρόμο σου και άσε τους άλλους να λένε.

Αθήνα, Μάρτιος 2019
2008-2012.net

¹ Πριν και από τις δυο συζητήσεις, προβλήθηκε το βίντεο «Με αφορμή το όνομα. Συγκυρία και στρατηγική στα Βαλκάνια», το οποίο αποτελείται από ένα μοντάζ επιλεγμένων αποσπασμάτων από τις ομιλίες της Ντόρας Μπακογιάννη και του Ευάγγελου Βενιζέλου στην ομώνυμη ανοιχτή συζήτηση που διοργάνωσε το think tank Κύκλος Ιδεών για την Εθνική Ανασυγκρότηση στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία στις 12.2.2018, από το ekyklos.gr.

1.

Ενα από τα πικρά διδάγματα της ιστορίας του εργατικού κινήματος είναι πως η κριτική του κεφαλαίου όχι μόνο δεν εξαντλεί, αλλά και δεν προϋποθέτει την κριτική της μορφής-έθνους. Στην περίπτωση της μορφής-κράτος, η ίδια η ύπαρξη του φορντικού συμβιβασμού, είτε στην κενυσιανή είτε στην «υπαρκτή» σοσιαλιστική εκδοχή του, εμφανίζεται να συνηγορεί προς την αντίθετη κατεύθυνση και μάλιστα, στις πιο εξελιγμένες εκδοχές της, η κριτική του κεφαλαίου έμοιαζε να εξαντλεί το ζήτημα. Είναι πράγματι βολικό, ως κόμμα-πρωτοπορία της εργατικής τάξης, στα λόγια να μιλάς για κράτος των καπιταλιστών και στην πράξη να το ανάγεις σε ένα μονοδιάστατο σύνολο σχέσεων, σε ένα πεδίο μάχης όπου συγκρούονται δυο στρατόπεδα και γι' αυτό είναι ουδέτερο, υπονοώντας σιωπηρά ότι ουδέτερο είναι και το ζήτημα του έθνους. Γιατί τι άλλο, υποτίθεται, είναι το έθνος πέρα από ψευδή συνείδηση που θα καταργηθεί με την κατάλληλη πολιτική προπαγάνδα; Μεταφράζοντας το κράτος είτε ως λαϊκό είτε ως αστικό, ανάλογα με τις πολιτικές προτιμήσεις αυτών που το υιοθετούν, το θεωρητικό σχήμα πάντοτε προϋπέθετε ότι κράτος και κεφάλαιο είναι η μήτρα που παράγει τον κόσμο ολόκληρο, αρνήθηκε όμως ότι αυτή η μήτρα μπορεί να έχει παραπάνω από μια διάσταση. Η μετάβαση, παρόλα αυτά, από το παλιό καθεστώς στον καπιταλισμό δεν είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία των ίδιων των καπιταλιστικών σχέσεων, αλλά των προϋποθέσεων για την περαιτέρω ανάπτυξή τους. Με τα λόγια της Heide Gerstenberger²

Η ουσία κάθε αστικής επανάστασης δεν ήταν η συνέχιση του καπιταλισμού αλλά η εγκαθίδρυση ενός αστικού κράτους. Ο μηχανισμός του δεν ανήκει σε κανέναν – και γι' αυτό ανήκει στο «έθνος». Το αστικό κράτος διαχωρίζεται από την κοινωνία καθώς μετασχηματίζει την ανισότητα των κοινωνικών θέσεων στην ισότητα των νομικών υποκειμένων, ενώ την ίδια στιγμή επικυρώνει την ύπαρξη (και περαιτέρω ανάπτυξη) της θεμελιώδους ανισότητας στις υλικές συνθήκες ζωής των πολιτών επικυρώνοντας κάθε είδους ατομική ιδιοκτησία.

Η στιγμή της αναγνώρισης, επομένως, της σχετικής αυτονομίας του κράτους, του λαού και του έθνους ως προϊόν της μεταξύ τους σχέσης και της ιστορίας τους αποτελεί την αφετηρία, το πρώτο αναγκαίο βήμα της ίδιας της κριτικής τους. Από εδώ και στο εξής, το βασικό πρόβλημα είναι να αποφευχθεί η ταύτισή τους, η κατάρρευση του ενός μέσα στο άλλο, και να διακριθούν οι διαφορετικές ποιότητες που τα συγκροτούν, διαπερνώντας το ένα το άλλο. Όχι πια ως κράτος-έθνος όπου τακτοποιημένα και βολικά το ένα προσαρμόζεται στα όρια του άλλου ως οντότητες που προϋπάρχουν της μεταξύ τους σχέσης, αλλά ως εθνικό κράτος, όπου από τη μια αναδεικνύεται η αναγκαία πρόσδεση και επένδυση του αστικού κράτους με εθνικά χαρακτηριστικά χωρίς, από την άλλη, να ακινητοποιείται ο άξονας περιστροφής του κράτους γύρω από το έθνος και αντίστροφα, παγώνοντας τη δυναμική μεταξύ τους. Κράτος, έθνος και λαός δεν ταυτίζονται πάντα· ειδικά σε περιόδους κρίσης.

¹η προσθήκη: Αναμφίβολα, η ασιατική μορφή κοινότητας, αναπόσπαστο τμήμα του ομώνυμου τρόπου παραγωγής, εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί αφετηριακή προϋπόθεση γι' αυτό που αργότερα θα προσεγγιστεί ως ελληνικό έθνος μετά την αστική, και γι' αυτό λαϊκή, επανάσταση του 1821. Αφήνοντας στην άκρη τις ιδεολογικές αναφορές περί φυσικού χαρακτήρα των προκαπιταλιστικών κοινοτικών μορφών και περί Gemeinwesen (κοινότητας) που σχετίζονται με τη συγκρότηση του ίδιου του Ανθρώπου ως τέτοιου, η αντεθνική κριτική χρειάζεται να συμπεριλάβει το γεγονός ότι η ασιατική κοινότητα παρουσίασε τη μεγαλύτερη διάρκεια και ανθεκτικότητα στον χρόνο πριν ανατραπεί από την καπιταλιστική κρατική μορφή· καθώς και το γεγονός ότι η άρνηση της αυτοτέλειας του ατόμου υπήρξε πολύ βαθύτερα εμπεδωμένη σε σχέση με την κοινότητα και την ανάγκη αυτοσυντήρησής της, οπότε και τα άτομα ήταν περισσότερο υποταγμένα σε αυτήν. Ούτε στον ίδιο τον ανατολίτη ηγεμόνα αναγνωριζόταν από νομικής άποψης το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία. Ενάντια στη διάλυση του ατόμου εντός της κοινότητας, αλλά και υπό το βάρος της εποχής που γράφει μιας και το άτομο στο οποίο αναφέρεται δεν διαθέτει περαιτέρω έμφυλους, φυλετικούς κ.α. προσδιορισμούς, ο Μαρξ θα προχωρήσει πιο μακριά από πολλούς επιγόνους του³:

Κάθε άτομο συμπεριφέρεται σαν ιδιοκτήτης ή κάτοχος μονάχα σαν όργανο, σαν μέλος αυτής

² Heide Gerstenberger, *Πόσο αστικές ήταν οι αστικές επαναστάσεις;*, 2017, από την ειδική έκδοση του περιοδικού *Historical Materialism*, η σύνοψη του άρθρου μπορεί να βρεθεί εδώ: <https://doi.org/10.1163/1569206X-12341529>. Επιδιώκοντας την καλύτερη κατανόηση όσων γράφουμε και τη μείωση της απόστασης που τυχόν μας χωρίζει από τον αναγνώστη/την αναγνώστρια που δεν γνωρίζει ξένες γλώσσες, έχουμε μεταφράσει στα ελληνικά όλους τους τίτλους των άρθρων και των βιβλίων που χρησιμοποιήσαμε. Αυτονόητα, όποιος ή όποια δεν μπορέσει να τα βρει με κάποιον τρόπο, μπορεί να επικοινωνήσει μαζί μας στο 2008to2012.net@gmail.com.

³ Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, τόμος Β', σελ. 359, εκδόσεις Στοχαστής, 1990.

της κοινότητας. Η πραγματική ιδιοποίηση με τη διαδικασία της εργασίας γίνεται κάτω απ' αυτές τις προϋποθέσεις που δεν είναι οι ίδιες προϊόν της εργασίας παρά εμφανίζονται σαν φυσικές ή θείκες της προϋποθέσεις. Η μορφή αυτή, βασισμένη στην ίδια θεμελιακή σχέση, μπορεί η ίδια να πραγματοποιείται με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Για παράδειγμα, καθόλου δεν αντιστρατεύεται το ότι, όπως γίνεται στις περισσότερες ασιατικές θεμελιακές μορφές, η περιεκτική ενότητα που βρίσκεται πάνω απ' όλες αυτές τις μικρές κοινότητες εμφανίζεται σαν ανώτερος ιδιοκτήτης, ή σαν ο μοναδικός ιδιοκτήτης, άρα οι πραγματικές κοινότητες μόνο σαν κληρονομικοί κάτοχοι. Μιας και πραγματικός ιδιοκτήτης και πραγματική προϋπόθεση της συλλογικής ιδιοκτησίας είναι η ενότητα, η τελευταία μπορεί να εμφανίζεται η ίδια σαν κάτι ξεχωριστό και ανώτερο από τις πολυάριθμες πραγματικές ξεχωριστές κοινότητες· τότε το το άτομο στην πραγματικότητα δεν έχει ιδιοκτησία, μ' άλλα λόγια η ιδιοκτησία – δηλαδή η σχέση του ατόμου προς τους φυσικούς όρους της εργασίας και αναπαραγωγής σαν όρους που του ανήκουν, σαν το αντικειμενικό, υπαρκτό ήδη σαν ανόργανη φύση σώμα της υποκειμενικότητάς του – εμφανίζεται να διαμεσολαβείται για το άτομο από την παραχώρηση της συνολικής ενότητας – υλοποιημένης στη μορφή του δεσπότη σαν του πατέρα πολλών κοινοτήτων – στο άτομο με τη μεσολάβηση της ξεχωριστής ενότητας. Το υπερπροϊόν – που άλλωστε καθορίζεται νομικά σαν συνέπεια της πραγματικής ιδιοποίησης με εργασία – ανήκει έτσι αυτόματα στην υπέρτατη αυτή ενότητα. Στο κέντρο λοιπόν του ανατολίτικου δεσποτισμού και της έλλειψης ιδιοκτησίας που αυτός φαίνεται νομικά να εμπεριέχει, υπάρχει στην πραγματικότητα σαν βάση αυτή η ιδιοκτησία της φυλής ή της κοινότητας, δημιουργημένη τις πιο πολλές φορές μ' έναν συνδυασμό μεταποίησης και γεωργίας στο εσωτερικό της μικρής κοινότητας, που γίνεται έτσι ολότελα αυτοσυντήρητη και κλείνει μέσα της όλους τους όρους αναπαραγωγής και παραγωγής πλεονάσματος. Ενα μέρος από την υπερεργασία της ανήκει στην ανώτερη συλλογικότητα, που υπάρχει τελικά σαν πρόσωπο· κι αυτή η υπερεργασία εκδηλώνεται τόσο στον φόρο υποτέλειας κλπ. όσο και σε κοινά έργα για τη δόξα της ενότητας – κατά ένα μέρος του πραγματικού δεσπότη, κατά ένα άλλο μέρος της φανταστικής φυλετικής υπόστασης, του θεού.

2.

Σύμφωνα με το θεωρητικό σχήμα του Hroch⁴, σχετικά με την εξέλιξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων στην Ευρώπη και ειδικότερα την ελληνική περίπτωση, η φάση της προπαγάνδης των συμφερόντων του καταπιεσμένου έθνους πολιτικοποιείται γρήγορα, καθώς θα συμπεριλάβει από νωρίς διατυπωμένο πολιτικό πρόγραμμα, ενώ η διακήρυξη της ελληνικής ανεξαρτησίας θα προηγηθεί της μαζικής συμμετοχής στην ένοπλη αντίσταση απέναντι στο οθωμανικό καθεστώς. Η υιοθέτηση ενός Συντάγματος, από τα πιο φιλελεύθερα της εποχής, και γενικότερα η καθιέρωση ενός πολιτικού συστήματος έπονται της νίκης της ελληνικής επανάστασης. Το έθνος πρέπει να επιβεβαιωθεί δια της δημοκρατικής οδού. Η όποια εκβιομηχάνιση και οι κοινωνικές αντιφάσεις που αυτή δημιουργεί θα λάβει χώρα μετά από δεκαετίες εμπέδωσης του νέου ντόπιου καθεστώτος, κυρίως εμπορικού και εφοπλιστικού και περιορισμένα βιομηχανικού, καπιταλιστικού οπωσδήποτε, εθνικού χωρίς αμφισημίες. Ας υπενθυμιστεί εδώ, ενσωματώνοντας ορισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις του Hobsbawm, ότι ο διεθνοποιημένος χαρακτήρας της ελληνικής επανάστασης δεν καθορίζεται μόνο από την ενεργό εμπλοκή της ελληνικής διασποράς της ανατολικής οθωμανικής αυτοκρατορίας της εποχής και των ρωσικών παραλίων του Εύξεινου Πόντου, αλλά και από το γεγονός ότι, αποτέλεσε τη μόνη

«από τις επαναστάσεις του 1820-1821 [που] κατόρθωσε να επιβληθεί, και αυτό αποδίδεται εν μέρει στην επιτυχία της να πάρει τη μορφή γνήσιας λαϊκής επανάστασης και εν μέρει στην ευνοϊκή διπλωματική κατάσταση... Η Ελλάδα, συνεπώς, έγινε πηγή έμπνευσης του διεθνούς φιλελευθερισμού, και ο φιλελληνισμός, που συνεπέφερε οργανωμένη υποστήριξη για τους Έλληνες και συμμετοχή πολυάριθμων εθελοντών στον ελληνικό αγώνα, έπαιξε στη συσπείρωση της ευρωπαϊκής αριστεράς στη δεκαετία του 1820 ρόλο ανάλογο με αυτόν που θα έπαιξε στο τέλος της δεκαετίας του 1930 η υποστήριξη στην Ισπανική Δημοκρατία»⁵

Ας υπενθυμιστεί, σε αυτό το πλαίσιο, ότι για τον Αλέξανδρο Υψηλάντη η απελευθέρωση του ελληνικού έθνους ήταν συνώνυμη με την απελευθέρωση ολόκληρης της βαλκανικής χερσονήσου. Κατά την αστική εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση του '21 και την επακόλουθη ίδρυση του ελληνικού κράτους, το να

⁴ Miroslav Hroch, *Ευρωπαϊκά Εθνη – Εξηγώντας τον Σχηματισμό τους*, Verso, 2015. Το βιβλίο πρωτοεκδόθηκε στα γερμανικά το 2005.

⁵ Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Επαναστάσεων*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002, σελ.171.

είσαι Έλληνας άρχισε να σημαίνει πολιτική υποστήριξη της Ελλάδας, γεγονός που σταδιακά περιόρισε τη βαλκανική εμβέλεια της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και προκάλεσε στροφή των αφομοιωμένων και εξελληνισμένων βαλκανικών μορφωμένων τάξεων προς την ανάπτυξη των δικών τους εθνικών κινημάτων. Και αυτό πραγματοποιήθηκε παρά το γεγονός ότι βάση οικοδόμησης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας αποτέλεσε η χριστιανική θρησκεία και παρά το γεγονός ότι η ορθόδοξη χριστιανική πίστη ήταν κοινή και ευρέως διαδεδομένη στους βαλκανικούς πληθυσμούς. Η καθολικότητα των θρησκευτικών ηθών αποδείχτηκε περιορισμένη ως αποκλειστική βάση συνοχής εξουσιαστικών κοινωνιών, την εποχή της ανάπτυξης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και της συγκρότησης καπιταλιστικών κρατών, σε σχέση με τα ιδεώδη του Διαφωτισμού.

1^η προσθήκη: Από τη σύλληψή της, η ελληνική εθνική ταυτότητα έχει πεδίο αναφοράς την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων ως περιφέρειας της οθωμανικής αυτοκρατορίας και διαθέτει, με μια πιο σύγχρονη ορολογία, από τη σύλληψή της διεθνοποιημένα χαρακτηριστικά· δεν μπορεί να γίνει νοητή χωρίς την αλληλεπίδρασή της με τις γειτονικές εθνικές ταυτότητες, ενίοτε και τη σύγκρουση με αυτές. Κάτι που ισχύει λιγότερο ή περισσότερο για κάθε εθνική ταυτότητα και ενισχύει την αυτοτέλειά της αντί να την υπονομεύει. Επιπλέον, όσο κι αν μπορεί να θεωρηθεί ότι το ελληνικό έθνος επινοήθηκε από τους Φαναριώτες –οι οποίοι αποτελούσαν το κατεξοχήν προνομιούχο ελληνόφωνο στρώμα εντός του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού– και ευρύτερα από την πλούσια ελληνική διασπορά της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, αυτό που πρέπει να εξηγηθεί είναι οι συνθήκες που συνέβαλαν ώστε ευρύτερα κομμάτια που συμμετείχαν στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στην ηπειρωτική και νησιώτικη Ελλάδα να θεωρήσουν εαυτούς Έλληνες⁶. Κάτι που δύσκολα μπορεί να παρακάμψει το μακροχρόνιο βίωμα του μέλους ενός ιδιαίτερου millet της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την τριβή με τους τοπικούς θεσμούς του. Μπορεί στην προμετωπίδα του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδας, το οποίο συντάχθηκε στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου στις 16.1.1822 να γράφει

«Το Ελληνικόν Έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύντατον και απαραδειγμάτιστο ζυγόν της τυραννίας, και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των νομίμων Παραστατών του, [...] την Πολιτικήν αυτού Υπαρξιν και Ανεξαρτησίαν»

δεν θα έπρεπε, παρόλα αυτά, σε αυτή τη διακήρυξη να εντοπίσουμε την καθαρή αντανάκλαση των επιρροών του Διαφωτισμού. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα λόγια ενός καθόλα σεβαστού μέλους του συριζαϊκού θινκ τανκ⁷,

Το πολιτικό έθνος είναι το έθνος που προκύπτει από τη σύμπτωση των βουλήσεων των ανθρώπων που ζουν μαζί. Το πολιτικό έθνος είναι έθνος επιλογής και συνείδησης, υπό την έννοια ότι σφυρηλατεί τους δεσμούς αλληλεγγύης των μελών του πάνω στο κριτήριο της κοινής βούλησης του ανήκειν σε αυτό, ανεξαρτήτως της καταγωγής των ανθρώπων. Αντιθέτως, το φυλετικό έθνος είναι αυτό που προτάσσει ως αποκλειστικό κριτήριο αλληλεγγύης την καταγωγή. Τότε μόνο νιώθει ασφαλές. Υπό την έννοια αυτή, το πολιτικό έθνος δένει το παρόν κοιτώντας στο μέλλον, ενώ το φυλετικό σφυρηλατεί την ενότητα κοιτώντας στο παρελθόν που περισσότερο επινοεί παρά ανακαλύπτει. Το ελληνικό έθνος έχει στοιχεία που παραπέμπουν και στις δύο ως άνω παραδόσεις που σχηματικά εν είδει εισαγωγής παρουσίασα.

Χρειάζεται να σταθούμε λίγο παραπάνω στην επιλογή της χριστιανικής πίστης ως κριτήριο της ελληνικής ιθαγένειας. Μακριά από το να αποτελεί πολιτική έκφραση της επιθυμίας για στασιμότητα και απομόνωση του νεοσύστατου κράτους, και πέρα από φορέας συντηρητισμού και απαίτησης για νομι-

⁶ Στο αναντικατάστατο από κάθε άποψη βιβλίο του Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη, β' έκδοση, Κριτική, 2000, ο Γιάννης Μηλιός θα θέσει το επιπλέον ερώτημα γιατί η ελληνική επανάσταση θα ξεσπάσει και θα ριζώσει αρχικά σε ορισμένες μόνο περιοχές της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας, το οποίο μπορεί απαντηθεί μόνο στη βάση των αναπτυγμένων καπιταλιστικών σχέσεων και την ανοχή/συμμετοχή των τοπικών εκπροσώπων του οθωμανικού καθεστώτος σε αυτές. Σε άλλο σημείο, θα υποστηρίξει πως κράτος, έθνος και κεφάλαιο αποτελούν όψεις της ίδιας καπιταλιστικής εξουσίας, όπου το κράτος αποτελεί την πολιτική διάστασή της ενώ το έθνος σχετίζεται με την πολιτιστική και οικονομική μορφή της, καθώς, λέμε εμείς, προκύπτει ιστορικά από την ανάδυση της αστικής κοινωνίας πολιτών.

⁷ Δημήτρης Χριστόπουλος, ομιλία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στις 25.5.15 με αφορμή τον εορτασμό της επετείου του 1821, μπορεί να βρεθεί στο anapeotiki.gr. Όσα ακολουθούν, αντλούν από αυτόν τον προβληματισμό, πάντα με τους ενδοασμούς και την απαισιοδοξία του τι (πρέπει να) συζητάμε εμείς και τι συζητάνε αυτοί μεταξύ τους.

μοφροσύνη απέναντι σε όλες τις εξουσίες, θεϊκές και κοσμικές, ο καθολικός και πέρα-από-τα-σύνορα χαρακτήρας της θρησκείας προσδίδει ανάλογα χαρακτηριστικά στην ταυτότητα του έλληνα πολίτη. Η ελληνική ταυτότητα συγκροτείται δυναμικά και συντονίζεται με ένα νεοσύστατο εθνικό κράτος που βλέπει χριστιανούς ορθόδοξους, και άρα δυνητικά έλληνες, και στις υπόλοιπες μη απελευθερωμένες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τις οποίες προσδοκά να κατακτήσει:

«Α. Όσοι κάτοικοι της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν είναι Έλληνες. [...] Β. Όσοι κάτοικοι της Ελλάδος δεν πιστεύουσιν εις Χριστόν είναι Μέτοικοι.» Το απόσπασμα αυτό από τη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος που συντάχθηκε στα Σάλωνα το φθινόπωρο 1821 έχει ένα τροχιοδεικτικό ενδιαφέρον. Δεν φτιάχνει πολίτες, καθώς τα τοπικά πολιτεύματα δεν είχαν τέτοιες ιδιότητες, αλλά δείχνει με τον πιο εύγλωττο τρόπο την κατεύθυνση για τη συγκρότηση της ιδιότητας του πολίτη στην επαναστατημένη επικράτεια. Η πρώτη ύλη του έλληνα πολίτη δεν είναι εθνική. Είναι καταρχήν θρησκευτική.

Για περίπου εκατό χρόνια, από την κήρυξη της ανεξαρτησίας μέχρι την επαύριο της Μικρασιατικής Καταστροφής το 1922 και την ανταλλαγή πληθυσμών που ακολουθεί, η ελληνική ιθαγένεια παραμένει δυνητικά ανοιχτή, έτοιμη να συμπεριλάβει τους οθωμανούς υπηκόους που θα γίνουν οι επόμενοι πολίτες του διευρυμένου κάθε φορά ελληνικού κράτους. Παρότι στη συνέχεια το δίκαιο του αίματος και η αρχή της καταγωγής θα αποτελέσουν τον πυρήνα της ελληνικής ιθαγένειας, αυτό δεν μπορεί να γίνει εξαρχής, γιατί τα κράτη, ειδικά αν είναι προϊόντα μιας επαναστατικής διαδικασίας, πρέπει να δημιουργήσουν τον πολίτη τους στη βάση του προϋπάρχοντος εθνοτικού υλικού. Και αυτό γίνεται με πολιτικό τρόπο, αλλά όχι αυθαίρετα, σαν να μπορούσε η ιθαγένεια να δομηθεί με οποιονδήποτε τρόπο. Φυσικά, αυτός ο «αιώνας της συμπερίληψης» δεν είναι τόσο ειρηνικός όσο αφήνει να εννοηθεί η δημοκρατική φρασεολογία και παρόλη την πληθώρα των μέσων που επιστρατεύονται (προσάρτηση εδαφών, βίαιος εξελληνισμός, ανταλλαγή πληθυσμών, κατάταξη στον ελληνικό στρατό, απλή εγκατάσταση με παραχώρηση κλήρου προς καλλιέργεια), ο συγκεκριμένος ορισμός της ελληνικής ιθαγένειας φτάνει στο ιστορικό όριό του με την ήττα της Μεγάλης Ιδέας κατά τη μικρασιατική εκστρατεία. Όσο κι αν αναδύεται η εργατική τάξη ως κοινωνικό υποκείμενο διεκδικήσεων από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, όσο κι αν η διεξαγωγή πολέμων συνδυάζεται με πολιτική αστάθεια, πραξικοπήματα και εθνικό διχασμό, είναι ο ερχομός των μεταναστών και μεταναστριών από τη Μικρά Ασία και η μετέωρη θέση τους μεταξύ λαού και έθνους αυτός που θα φέρει στα όριά της την κρατούσα πολιτική απόδοσης ελληνικής ιθαγένειας⁸. Το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και ο Εμφύλιος θα στρέψουν οριστικά το ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους προς το εσωτερικό, καθώς η ανάγκη σταθεροποίησης ενός καθεστώτος συσσώρευσης σε εθνική βάση είναι επιτακτική και με βάση τα διεθνή κενσυναπρότυπα πλέον. Πρέπει να είναι σαφές ποιο είναι το ελληνικό έθνος που θα απολαμβάνει τα προνόμια της κοινωνικής πολιτικής και ποιος όχι: οι γυναίκες αποκτούν υποτυπωδώς δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές το 1930, μόνο αν είναι άνω των 30 ετών και γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή χωρίς να έχουν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, καθώς και πλήρη πολιτικά δικαιώματα το 1952, που όμως θα εφαρμοστούν πλήρως στις εκλογές του 1956⁹. Εντούτοις, το δίκαιο του αίματος εντούτοις προβλέπει πως έλληνας το γένος είναι

⁸ Και θα οξύνει την απόκλιση της από τις καθημερινές κοινωνικές, ρατσιστικές αντιλήψεις του «κανονικού» ελληνικού έθνους, στον οποίο οι παλαιοελλαδίτες θεωρούν ότι ανήκουν μόνο οι ίδιοι και όχι οι «τουρκόσποροι» πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Αυτονόητα, ίσως, την ίδια αντιμετώπιση είχαν και οι κάτοικοι των Νέων Χωρών, όπως αποκαλείτο η Βόρεια Ελλάδα κατά την προσάρτησή της το 1912, από τους παλαιοελλαδίτες και κρητικούς δημοσίους υπαλλήλους που στάλθηκαν εκεί για να στελεχώσουν τον νεοσύστατο κρατικό μηχανισμό. Είναι εκείνη την περίοδο που ριζώνει ο κοινωνικός ρατσισμός ως φαινόμενο μεγάλης κλίμακας στην ελληνική επικράτεια. Δομικό στοιχείο αυτού του ρατσισμού είναι να εμφανίζεται ότι αποστασιοποιείται από τον επίσημο κρατικό ορισμό της ιδιότητας του πολίτη αρνούμενος τον κρατικό ορισμό του έθνους.

⁹ «Η απόκτηση από τις γυναίκες των πολιτικών τους δικαιωμάτων έχει τη δική της ιστορία, μια ιστορία που δεν έχει γραφτεί και δεν έχει αποτυπωθεί στη συλλογική μνήμη... Η ιστορία των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων αποτελείται αφενός από την κατανόηση του τι σήμαινε για την κοινωνική θέση των γυναικών ο αποκλεισμός τους από την πολιτική σφαίρα – που καθόρισε τις σχέσεις των δυο φύλων για έναν και πλέον αιώνα – και αφετέρου από την καταγραφή των κινητοποιήσεων και των απόψεων, που ανέπτυξαν όσες και όσοι τάχθηκαν υπέρ της πολιτικής ισότητας, καθώς και από τις νομικές διαδικασίες που οδήγησαν στην κατοχύρωση των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων... Η ιστορία της πολιτικής ισότητας των δύο φύλων είχε πολλαπλό ενδιαφέρον: αφενός, ενδιέφερε την εκάστοτε πολιτική εξουσία και τα κόμματα, αφού η παραχώρηση ψήφου στις γυναίκες θα άλλαζε το ποσοστό του πολιτικά αντιπροσωπευόμενου πληθυσμού [δηλαδή του λαού], αυξάνοντας το εκλογικό σώμα. Από την άλλη, είχε σημασία για την κοινωνική θέση των γυναικών, της πολυπληθέστερης δηλαδή κατηγορίας πολιτών που στερούνταν των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Κατά συνέπεια, η πολιτική χειραφέτηση των γυναικών δεν ήταν απλά ένα νομικό ζήτημα· υπήρξε ζήτημα κοινωνικό, ιδεολογικό, πολιτικό και κομματικό», γράφει η Δήμητρα Σαμίου στο άρθρο της Τα Πολιτικά Δικαιώματα των Ελληνίδων (1864-1952), από το ejournals.e-publishing.ekt.gr. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Σύνταγμα του 1864,

μόνο αυτός που ο πατέρας του είναι έλληνας. Έλληνας γεννιέσαι από εδώ και στο εξής, το δίκαιο του αίματος και η αντίστιξη μεταξύ ομογενών και αλλογενών θα διαπερνάει όλο το καθεστώς ιθαγένειας. Όταν σε εγκύκλιο του υπουργείου Εσωτερικών το 1961 διαβάζουμε ότι:

... το Υπουργείον, εν τη ερμηνεία των όρων «ομογενής» και «αλλογενής» δεν ελάμβανεν ως μόνο κριτήριον την φυλετικήν καταγωγήν του προσώπου. Αντιθέτως μάλιστα, εν αρμονία και προς την γνώμην του Συμβουλίου Ιθαγενείας και προς τα εν τη επιστήμη κρατούντα, το Υπουργείον εδέχθη πάντοτε ότι κύριον κριτήριον προς διάκρισην ομογενών και αλλογενών είναι η εθνική συνειδήσις. Ούτως, εις παρουσιασθείσας περιπτώσεις προσώπων ελληνικής φυλετικής καταγωγής εκρίθησαν αλλογενή ως εστερημένα Ελληνικής εθνικής συνειδήσεως, ενώ άλλα μη ελληνικής καταγωγής (Βαυαροί, Ισραηλίται) εθεωρήθησαν ομογενή ως εμφορούμενα υπό ελληνικής εθνικής συνειδήσεως. Ούτως η διάκρισις μεταξύ «ομογενούς» και «αλλογενούς» δεν θεμελιούται κυρίως επί της φυλετικής καταγωγής του προσώπου (εθνικότητας, θρησκείας, γλώσσης). Η φυλετική καταγωγή ή η εθνική προέλευσις του προσώπου δεν προσδιορίζει αυτή και μόνη την έννοιαν του ομογενούς ή αλλογενούς, αλλά αποτελεί επίκουρον στοιχείον προς συνεκτίμησιν εν τη όλη συγκεκριμένη κρίσει περί του χαρακτηρισμού του προσώπου ως ομογενούς ή αλλογενούς, η οποία κρίσις κατά κύριον λόγον θεμελιούται επί της εθνικής αυτού συνειδήσεως.

εμφανίζεται πιο καθαρά η ελληνική ιδιαιτερότητα, όπου δυο παράγοντες δομούν την ιθαγένεια: η φυλετική καταγωγή και η εθνική συνείδηση, εναλλάξιμοι μεταξύ τους κατά περίπτωση. Η κατασκευή του πολίτη φέρει μέσα της αναπόφευκτα τον προσδιορισμό του μη-πολίτη και είναι οι ανάγκες του κοινωνικού ανταγωνισμού αυτές που καθορίζουν ποιο κριτήριο θα χρησιμοποιηθεί κάθε φορά:

Αυτό που κατεξοχήν λοιπόν χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή είναι ότι όσο οξύνονται οι πολιτικοί ανταγωνισμοί που κορυφώνονται με τον Εμφύλιο, το συστατικό όριο της καταγωγής αδρανοποιείται με ρητό τρόπο και εφεξής η «εθνική συνείδηση» είναι το ζωτικό κριτήριο. Αυτήν που φέρονται πως δεν έχουν οι ηττημένοι του Εμφυλίου εξού και εξομοιώνονται απολύτως με τους «εξ αίματος» αλλογενείς. Με απλά λόγια, οι έλληνες κομμουνιστές γίνονται ΕΑΜοβούλγαροι, ουσιαστικά μη Έλληνες. Το φρόνημα γίνεται γένος και το γένος φρόνημα. Αυτή είναι η ιδεολογική αποκορύφωση της αναδίπλωσης της ελληνικής ιθαγένειας: η άρνηση της ιδιότητας του πολίτη στους γενεολογικά φερόμενους ως ανήκοντες στο ελληνικό έθνος λόγω κομμουνιστικού φρονήματος. Η διαίρεση μεταξύ λαού και έθνους που σημαδεύει την ελληνική ιστορία του 20ού αιώνα έχει ως αναγκαία θεσμική απόληξη τη στέρηση της ιθαγένειας του «εσωτερικού εχθρού».

2^η προσθήκη: Το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος μπόρεσε να υπάρξει μόνο με τη βοήθεια ξένων δυνάμεων, ως διεθνές προτεκτοράτο, συμβάλλει στον διεθνοποιημένο χαρακτήρα του ελληνικού έθνους, στον πολλαπλασιασμό των σημείων αναφοράς του, και δεν μειώνει την υποστασιακή ισχύ του, καθώς, λόγω του μακροχρόνιου απελευθερωτικού αγώνα που προηγήθηκε, η έξωθεν στήριξη δεν παρεμπόδισε την αυτοκατανόησή του γενικά ως αντιστασιακό, επαναστατικό και γι' αυτό ως πολιτικά βολонταριστικό: «Ο πόλεμος ήταν γενικώς όλης της ελληνικής φυλής κατά των Μωαμεθανών, και τούτο ουδείς το αρνείται», όπως σημειώνεται ανδρομικά στα πρακτικά της τρίτης Σεπτεμβρίου 1844 εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως. Ο ετεροκαθορισμός από την οθωμανική κυριαρχία είναι ισχυρός, όμως είναι σαφές ότι η πρώτη ελληνική πολιτική κοινότητα, υπαγόμενη στο ορθόδοξο γένος, δεν συγκροτείται στη βάση ρατσιστικών συνδηλώσεων ή θρησκόληπτων επιλογών:

το οποίο καθιερώνει για πρώτη φορά την καθολική ψηφοφορία, αυτονόητα μόνο για άνδρες, εισάγεται η θεμελιώδης διάκριση μεταξύ ενεργών και μη-ενεργών πολιτών. Αυτή είναι η μήτρα που γεννάει τη διάκριση λαού και μη-λαού, η οποία με τη σειρά της θα διατρέχει στο εξής το νεόδμητο ελληνικό κράτος: «Ενεργοί είναι οι πολίτες που δικαιούνται εκλογικών δικαιωμάτων και συμμετέχουν ενεργά στη διοίκηση της πολιτείας· ως μη-ενεργοί πολίτες ορίζονται οι γυναίκες, τα παιδιά, οι αλλοδαποί, οι πνευματικά ανήμποροι και οι κακοποιοί». Από την πλευρά μας, για το ζήτημα που μας ενδιαφέρει εδώ, θα προσθέσουμε μόνο ότι, μετεμφυλιακά, «η ξαφνική μεταστροφή των διαθέσεων της πολιτικής εξουσίας από τον Μάρτιο του 1951 στον Φεβρουάριο του 1952», μπορεί να εξηγηθεί ως εξής: «Η Ελλάδα θα καθυστερήσει την υπογραφή της Σύμβασης [για τα πολιτικά Δικαιώματα των Γυναικών, που συντάχθηκε από την Επιτροπή για τη θέση της Γυναίκας του ΟΗΕ], για να προλάβει να χορηγήσει εκλογικά δικαιώματα στις ελληνίδες με εσωτερικό νόμο, γεγονός που θα βοηθήσει στη συγκάλυψη του ότι η παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων ήταν ως έναν βαθμό προϊόν εξωτερικών πιέσεων... [ενώ] θα παίξει κι έναν άλλο ρόλο: θα έρθει να καλύψει τον αυταρχισμό του πολιτικού καθεστώτος και την κατάφωρη παραβίαση των πολιτικών ελευθεριών, παρουσιάζοντας το πολίτευμα ως δημοκρατικό». Πρέπει να τονιστεί ότι αυτές οι ιστορικές διαδικασίες δεν αφορούν μια δήθεν μονωμένη κρατική πολιτική σφαίρα, καθώς η (μη) συμπερίληψη του γυναικείου φύλου στον λαό επέδρασε, και επιδρά, επίσης στον τρόπο με τον οποίο έγινε, και γίνεται, αντιληπτή η πολιτική ισότητα και συμμετοχή στα συνδικάτα, τα κόμματα και τις οργανώσεις της αριστεράς. Και όχι μόνο.

«Επαρχίαι της Ελλάδος είναι όσοι έλαβον και θα λάβουν τα όπλα κατά της οθωμανικής δυναστείας» διαβάζει κανείς στο Κεφάλαιο Β΄ του Συντάγματος της Τροιζήνας. Ηδη δηλαδή από τα πρώιμα συνταγματικά κείμενα αυτό το στοιχείο πολιτικού βολонταρισμού συνυπάρχει με την όποια νομική στατικότητα του γένους. Φυσικά δεν υπήρξαν και πολλοί μουσουλμάνοι που πολέμησαν στο πλευρό των επαναστατών, αλλά φαίνεται πως όσοι –Αλβανοί κατά τεκμήριο– το έκαναν, ενδεχομένως και να δικαιώθηκαν διά της κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Μέσα από το κέλυφος του ιδιότυπου θρησκευτικού εθνοφυλετισμού, η ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα κρύβει έναν πυρήνα βαθύτατου πολιτικού βολонταρισμού, με όλες τις σημασίες του: το «ποιοι είμαστε» έχει ως όριο το γένος, διότι πρέπει να έχει ένα όριο, και το γένος είναι το μόνο ασφαλές στην περίοδο κατά την οποία οριοθετείται το νοερό σύνορο. Άλλο σύνορο –όπως η γλώσσα– συρρικνώνει. Η καταγωγή; Ανεξιχνίαστη και απατηλή... Σε τελευταία ανάλυση, κανενός ο γόνος δεν είναι έλληνας πολίτης μέσα στην αυτοκρατορία. Η απάντηση στο ερώτημα ποιοι είναι οι «έλληνες το γένος» έχει διαφορετικές αναγνώσεις, το περιεχόμενο και ο τόνος των οποίων υπαγορεύεται τόσο από το ιστορικό βάρος του «γένους» όσο όμως και από τη χρηστικότητά του εντός της εκάστοτε συγκυρίας.

Ο βίαιος εξελληνισμός των τοπικών πληθυσμών κατά τους βαλκανικούς πολέμους στις αρχές του εικοστού αιώνα δείχνει το πραγματικό νόημα αυτού του πολιτικού βολонταρισμού που θα επιδιώξει την εθνική ομοιογένεια του συνεχώς επεκτεινόμενου, και γι' αυτό συνεχώς νεοσύστατου, ελληνικού κράτους. Έχει πλέον δειχτεί ότι στη σύνδεση της μακεδονικής εθνικής ταυτότητας με τους αρχαίους μακεδόνες, και γενικότερα τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, συνέβαλαν τα μέγιστα η ελληνική και η σερβική κρατική προπαγάνδα, οι οποίες επεδίωκαν με τον τρόπο αυτό να αποδυναμώσουν τους δεσμούς των ντόπιων κατοίκων με τη βουλγαρική εθνική κοινότητα και να συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης μακεδονικής εθνικής ταυτότητας, η οποία να διαθέτει τα δικά της σημεία αναφοράς. Περίπου τρεις δεκαετίες αργότερα, το 1944, το Συμβούλιο Ιθαγένειας ορίζει πως άτομο ελληνικής καταγωγής, το οποίο «δεν έχει ελληνική συνείδηση, δεν δύναται να θεωρηθεί ομογενής», ενώ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου το γεγονός ότι έλληνες κομμουνιστές ανήκουν στο γένος δεν θα εμποδίσει τις μαζικές αφαιρέσεις ιθαγένειας, καθώς αυτή δεν αφαιρείται από έλληνες, αλλά από «εαμοβούλγαρους», «σλαβουςληστοσυμμορίτες», «σλαβοκομμουνιστές. Όσοι στερούνται εθνικής συνείδησης εξομοιώνονται με τους αλλογενείς από καταγωγή και ο πολιτικός βολонταρισμός των νικητών παίρνει τη μορφή εθνικού ολοκληρωτισμού στρέφοντας προς τους αντιπάλους του την εθνική ταυτότητα που ο ίδιος συνέβαλε¹⁰ να δημιουργηθεί... Το μετεμφυλιακό κράτος, περισσότερο γνωστό από τον χαρακτηρισμό «κράτος της δεξιάς» που του απέδωσε η αριστερή πολιτική ηγεμονία μετά τη μεταπολίτευση και που ισοπεδώνει βολικά τις διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις στο συντηρητικό στρατόπεδο, θα κάνει τα πάντα για να διατηρήσει αυτή την πολιτική διαίρεση εντός του ελληνικού έθνους για τις τρεις επόμενες δεκαετίες μέχρι τη μεταπολίτευση, φροντίζοντας να διατηρεί στην πράξη την υποδεέστερη θέση των αριστερών εντός της θεσμικής και παραθεσμικής πρακτικής που παράγει και αναπαράγει τον ελληνικό λαό. Εκτός από το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, στυλοβάτης του καθεστώτος θα είναι ο καθημερινός ρατσισμός απέναντι στους «κομμουνιστές», πολιτικοποιημένος βαθιά από τους προνομιούχους του πελατειακού κράτους νέας κοπής, οι οποίοι αισθάνθηκαν νικητές σε όλα τα επίπεδα.

3.

Ειδικά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη ραγδαία καπιταλιστική ανάπτυξη του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, η οποία έχει ήδη ξεκινήσει από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και θα διαρκέσει χοντρικά μέχρι τη γερμανική κατοχή, το ελληνικό κράτος παύει να αποτελεί προτεκτοράτο των τριών Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής (Γαλλία, Ρωσία, Ηνωμένο Βασίλειο) και θεωρεί ότι μπορεί να αναπτύξει μια αυτόνομη επεκτατική πολιτική. Ο ελληνικός εθνικισμός θα τιμωρηθεί γι' αυτό και η πιο καθαρή απόδειξη γι' αυτό είναι η έκβαση της μικρασιατικής εκστρατείας. Παρά τις απόπειρες αστικοδημοκρατικού εκσυγχρονισμού των κρατικών θεσμών από τους βενιζελικούς, το βάρος των παραδοσιακών θεσμών (βασιλεία, εκκλησία) και της ευρείας λαϊκής στήριξης προς αυτούς από τους αυτόχθονες της Παλιάς Ελλάδας κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού θα αποδειχτεί ισχυρότερο στον καθορισμό του τι (πρέπει να) αποτελεί έθνος και τι όχι. Οι βενιζελικοί που στήριξαν τη δεύτερη κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (κυρίως οι νέοι έλληνες από τη Βόρεια Ελλάδα, αλλά και οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία) δεν θα

¹⁰ Ακόμα και σήμερα παραμένει καλά κρυμμένη στα χρονοντούλαπα των λεγόμενων ανατρεπτικών κύκλων η αποτίμηση της λενινιστικής γραμμής που ακολούθησε εκείνη την περίοδο το ΚΚΕ, το οποίο εξαρχής στήριξε τον μακεδονικό αγώνα για ανεξαρτησία προσδοκώντας στη διάλυση του ελληνικού κράτους, ενώ την περίοδο του εμφυλίου υποσχέθηκε ανεξάρτητο εθνικό κράτος στους μακεδόνες του ΝΟΦ προκειμένου αυτοί να ενισχύσουν τις τάξεις του ΕΛΑΣ. Η απολογία του Παντελή Πουλιόπουλου στις δίκες του 1925 είναι αρκετά καθαρή ως προς αυτό, μπορεί να βρεθεί στο elaliberta.gr. Σε αυτό το ζήτημα θα επανέλθουμε παρακάτω.

θεωρηθούν εύκολα το ίδιο έλληνες με τους υπόλοιπους. Ο στρατός θα αποτελέσει τον μόνο μηχανισμό ικανό να ισορροπήσει τους επιμέρους ορισμούς του εθνικού συμφέροντος σε ένα βάθος χρόνου, υιοθετώντας ο ίδιος τον ισορροπιστικό και σταθεροποιητικό ρόλο της μορφής-κράτος –η οποία δεν μπορεί να αναπτύξει αυτοφυώς τους δικούς της θεσμούς με συνεκτικό τρόπο– και επηρεάζοντας καθοριστικά την πολιτική σκηνή μέχρι την πτώση της δικτατορίας το 1974. Με τα λόγια του τότε αντιπεριφερειάρχη Θεόδωρου Πάγκαλου, και στόχου για τα βελάκια των σημερινών αντιμνημονιακών που ηθελήμενα λησμονούν την προέλευση του ντεμέκ ιδιαίτερου αντιπεριφερειασμού τους, από ένα παλιό άρθρο του¹¹:

«Οι στρατιωτικοί, συνδεδεμένοι με πιο φιλελεύθερα, πιο εκσυγχρονιστικά και πιο επεκτατικά αστικά στοιχεία, παρεμβαίνουν το 1843 για να επιβάλλουν ένα πρώτο Σύνταγμα· το 1909 για περιορίσουν τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του παλατιού, να εκσυγχρονίσουν το κράτος και να εισάγουν την αγροτική μεταρρύθμιση· το 1917, για να εκδιώξουν από την εξουσία τη βασιλική οικογένεια και να προκαλέσουν την είσοδο της χώρας στον Μεγάλο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Η Δημοκρατία αποκαθίσταται το 1923, και παρά την κυβερνητική αστάθεια, αναλαμβάνεται ένα ευρύ πρόγραμμα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων. Μετά από μια σύντομη ενδιάμεση περίοδο στρατιωτικών δικτατοριών, περισσότερο ή λιγότερο θοναπαρτιστικών μεταξύ 1925 και 1928, το χαμένο πραξικόπημα των φιλελεύθερων στρατιωτικών το 1933 και η εκκαθάριση που ακολουθεί αποτελούν μια μεγάλη καμπή. Ο στρατός θα είναι πλέον πιστός στον βασιλιά και αντιδραστικός. Θα στηρίξει τη μοναρχο-φασιστική δικτατορία του Μεταξά και θα παράσχει πολλά στελέχη στα στρατεύματα που συνεργάστηκαν κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, τα «τάγματα ασφαλείας». Αποκατεστημένος μετά την απελευθέρωση, ο στρατός θα καταστείλει άγρια τους εξεγερμένους κομμουνιστές και τους πληθυσμούς που τους υποστήριζαν. Ο εμφύλιος πόλεμος παρέχει επομένως το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο που επιτρέπει στα φασιστικά ρεύματα να εγκαθιδρύσουν την κυριαρχία τους επί του στρατού».

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο ίδιο άρθρο, η αντίφαση μεταξύ δημοκρατικής και συντηρητικής αντίληψης για το έθνος –την οποία ηθελήμενα αγνοούν όσοι χαρακτηρίζουν μονόπλευρά «δεξιούς συνεργάτες των ναζι» όσους δεν συμμετείχαν στον Δημοκρατικό Στρατό υπό την ηγεμονία του αγαπημένου τους ΚΚΕ– εμφανίζεται να διαπερνά και τον ίδιο τον στρατό, όταν γράφεται ότι:

«Η σύγκρουση ανάμεσα σε φιλελεύθερους και φασίστες αξιωματικούς είναι υπόκωφη και διαρκής. Εκφράζεται με βία κατά τη διάρκεια του τελευταίου [Β΄ Παγκοσμίου] πολέμου: οι προοδευτικοί θεωρούν ότι πρωταρχικό καθήκον τους είναι να πολεμήσουν τον κατακτητή με όλα τα μέσα· οι συντηρητικοί εκτιμούν ότι αυτό που πρέπει να κάνουν είναι να διατηρήσουν τις δυνάμεις τους για να αποκαταστήσουν την τάξη όταν οι μεγάλες δυνάμεις θα έχουν απελευθερώσει τη χώρα».

Αντανάκλαση αυτής της πρωτοκαθεδρίας είναι και η πρωθύστερη είσοδος της Ελλάδας στο NATO, ήδη από το 1952 και κατά το δεύτερο κύμα διεύρυνσής του στα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Δεν είναι, όμως, οι όποιες συντηρητικές αντιλήψεις του στρατιωτικού προσωπικού ούτε η δήθεν υποταγή στις ξένες δυνάμεις, αυτές που θα καθορίσουν τις κρατικές επιλογές· η καπιταλιστική κρατική μορφή έχει σκοπό τη σταθερότητα και τη συνολική αναπαραγωγή του κοινωνικού σχηματισμού και όχι ως προτεραιότητα την ατομική επιβεβαίωση του όποιου φασίστα. Καθοριστικό στοιχείο, αδίρητη ανάγκη για την προσχώρηση στο δυτικό μπλοκ αποτελεί το ξεπέρασμα της εσωτερικής αστάθειας κάτι το οποίο άλλωστε χαρακτηρίζει περισσότερο ή λιγότερο ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη εκείνη την περίοδο. Αυτή, επομένως, η συνθήκη είναι που καθορίζει τις επιλογές του ελληνικού κράτους και το οδηγεί να εκχωρήσει ένα τμήμα της εθνικής κυριαρχίας του· κάτι για το οποίο, άλλωστε, θα ανταμειφθεί αδρά από το σχέδιο Μάρσαλ, και μάλιστα χωρίς έλεγχο από τους χρηματοδότες του. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, πως το 1948 η Ελλάδα συμμετέχει στην ίδρυση του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας –προδρόμου του σημερινού ΟΟΣΑ, του οποίου επίσης θα αποτελέσει ιδρυτικό μέλος το 1961– ο οποίος συγκροτείται με σκοπό την υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ σε ευρωπαϊκό έδαφος και την κοινωνική και πολιτική ανασχεση του «κομμουνιστικού κινδύνου». Με ταυτόχρονη ανάπτυξη των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Διόλου τυχαία, καθώς καπιταλιστική στρατιωτικοποίηση και συσσώρευση κεφαλαίου πάνε μαζί, ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου, γνωστότερος ως Βορειοατλαντική Συμμαχία ή NATO, έπεται χρονικά καθώς δημιουργείται έναν χρόνο αργότερα κατόπιν συμφωνίας μεταξύ δώδεκα χωρών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής.

¹¹ Θεόδωρος Πάγκαλος, Ο ρόλος των ένοπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή, Le Monde Diplomatique, Νοέμβριος 1977.

¹η προσθήκη: Στην ελληνική περίπτωση, η σταθερότητα θα επέλθει με την αποκατάσταση μιας προνομιακής πελατειακής σχέσης μεταξύ του κράτους και ενός τμήματος της κοινωνίας πολιτών, του ελληνικού λαού που νίκησε στον εμφύλιο. Από εδώ, από την ιστορικά ιδιαίτερη επιτακτικότητα του παγώματος των κοινωνικών αντιφάσεων, προκύπτει η ιδιαίτερη ανάγκη δημιουργίας και αναπαραγωγής μιας διευρυμένης παραδοσιακής μεσαίας τάξης, στυλοβάτη των κυρίαρχων εξουσιαστικών σχέσεων. Πρόκειται για την ίδια τάξη, η οποία παρόλες τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της, θα ενοποιηθεί στη βάση του συντηρητισμού, της έμφυλης ανωτερότητας, της ρατσιστικής υποτίμησης των αριστερών, της εννόησης του εαυτού της ως σύμπτωση του λαού και του έθνους αποκτώντας ισχυρή αυτοαντίληψη και αυτοαναφορικές παραστάσεις. Από την άλλη, η έλλειψη σταθερότητας με τους συνεχείς επεκτατικούς πολέμους και τα πραξικοπήματα –αλλά και η ασυνέχεια της καπιταλιστικής συσσώρευσης, της οποίας η εντατικοποίηση μπορεί να εντοπιστεί σε ορισμένες χρονικές περιόδους (κυρίως 1960-1973 για την περίοδο που εξετάζουμε) καθιστώντας ασυνεχείς με τη σειρά τους τις προσδοκίες της εργατικής τάξης και ευρύτερα των καταπιεσμένων για ένα καλύτερο και πιο δημοκρατικό μέλλον– κατέστησε δομική την καχυποψία, την αποστασιοποίηση λαού απέναντι στο ίδιο του το κράτος. Όσο κι αν η παραδοσιακή μικροαστική δομή της ελληνικής οικονομίας έχει ενισχύσει την αντίληψη περί αυτάρκειας του μεμονωμένου άνδρα παραγωγού επικεφαλής της οικογενειακής μονάδας –προσδίδοντας έναν επιπλέον αέρα πολιτικού βολονταρισμού και αρσενικής ελευθερίας στον προσδιορισμό του ελληνικού έθνους και ορθώνοντας ένα αντικειμενικό εμπόδιο στην ταύτιση του έλληνα με το κράτος του– αυτή η απόσταση δεν είναι δυνατόν να αναπαράγεται διαρκώς ως τέτοια, γιατί διακυβεύεται η ίδια η κοινωνική συνοχή και η φημισμένη εθνική ενότητα. Η ισχυροποίηση της μεσαίας τάξης, μαζί με τη διαρκή αναπαραγωγή ενός μη-λαού στις παρυφές του ελληνικού λαού αποτέλεσαν τον δομικό τρόπο με τον οποίο επιτεύχθηκε η σχετική σταθερότητα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο οποίος, ας υπενθυμιστεί εδώ, θα δει πάνω από ένα εκατομμύριο ντόπιων εργατών, πάνω από το 30% του ενεργού πληθυσμού, να μεταναστεύουν προς τις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού την περίοδο 1960-1975, αλλάζοντας με τη σειρά τους διαρκώς τη σύνθεση του πληθυσμού και αποτελώντας έναν επιπλέον παράγοντα που εμπόδισε την ταύτιση μεταξύ έθνους, λαού και κράτους.

²η προσθήκη: Είναι εντός αυτού του δύσκολου διεθνούς περιβάλλοντος που το ελληνικό κράτος θα επιλύσει επί της ουσίας το μακεδονικό ζήτημα, όταν στη βάση του επαναπροσανατολισμού των εθνικών συμφερόντων του, πάντα στη βάση της σταθερότητας της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων, θα αναγνωρίσει το γιουγκοσλαβικό κράτος. Παρά το γεγονός ότι το τελευταίο έχει ονομάσει «Μακεδονία» μια επικράτεια στο εσωτερικό του, ενισχύοντας και ουσιαστικά επανασυγκροτώντας την εθνική συνείδηση των μακεδόνων υπηκόων του. Αντιγράφοντας από το άρθρο του Νικόλαου Μισολίδη¹²

Τις εξελίξεις επιτάχυνε ο πόλεμος της Κορέας, που διήρκησε από τον Ιούνιο του 1950 ως τον Ιούλιο του 1953. Ο πόλεμος αυτός, που προκλήθηκε με την επίθεση της Βόρειας Κορέας στη Νότια και ενέπλεξε τις δυο υπερδυνάμεις, κατέδειξε ότι ο Ψυχρός Πόλεμος δεν έχει γεωγραφικά όρια... Έτσι, κυρίως λόγω του ασταθούς και επικίνδυνου διεθνούς περιβάλλοντος δόθηκε μια νέα ώθηση στις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις... Η δεινή οικονομική κατάσταση της Γιουγκοσλαβίας, η οποία κινδύνευε με χρεοκωπία, και η πιθανότητα κατάρρευσης του συστήματος αυτοδιαχείρισης των εργατών, την ανάγκασαν να επιταχύνει τις διαδικασίες. Ο Τίτο ζήτησε νέο δάνειο από την Αμερική και το έλαβε, αλλά η τροφοδοσία της Γιουγκοσλαβίας από τη Θεσσαλονίκη ήταν πια κάτι παραπάνω από επιβεβλημένη... Υπό το φως λοιπόν αυτών των εξελίξεων ο Σοφοκλής Βενιζέλος στις 28 Νοεμβρίου [1950] ανακοίνωσε στην ελληνική Βουλή την πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων Αθήνας-Βελιγραδίου. Τον Δεκέμβριο έγινε η ανταλλαγή πρεσβευτών... και μέχρι τα μέσα του 1951 οι σχέσεις είχαν εξομαλυνθεί πλήρως.

σε μια προσπάθεια να δειχτεί η σταθερή εθνική γραμμή σε σχέση με το μακεδονικό ζήτημα παρά τις όποιες εντάσεις μεταξύ ελλήνων πολιτικών. Τα δύο κράτη, ήδη από τότε, μπορούν να συνεργάζονται πολιτικά και στρατιωτικά, ενόσω μεταξύ τους δημιουργούνται μικρής έκτασης διπλωματικά επεισόδια· αρκεί να διαχειρίζονται σωστά το προλεταριάτο τους και να το συγκρατούν εντός των συνόρων. Το ελληνικό κράτος, σαράντα χρόνια μετά, θα υποστηρίξει εκ νέου την ίδια εθνική γραμμή μη διάλυσης του γιουγκοσλαβικού κράτους, ακόμα και όταν θα φανεί ότι προτάσσει την πιο «εθνοκοθησκευτική»

¹² «Οι Ελληνο-Γιουγκοσλαβικές σχέσεις 1950-1954. Από την εξομάλυνση στην υπογραφή του Β' Βαλκανικού Συμφώνου», από το grafidaskapani.wordpress.com. Κατά την κύρωση της Συμφωνίας των Πρεσπών από το ελληνικό κοινοβούλιο, ο μόνος πολιτικός αρχηγός που αναφέρθηκε στο θεμελιακό αυτό γεγονός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν ο Μιχαηλολιάκος της Χρυσής Αυγής.

εκδοχή της στήριξης προς τη Σερβία. Χωρίς όμως επιτυχία, όπως γνωρίζουμε, καθώς η παραγόμενη αστάθεια λόγω ταξικών και εθνικιστικών αιτιών στο εσωτερικό του γιουγκοσλαβικού κράτους θα είναι τέτοια που θα οδηγήσει τελικά στη διάλυσή του.

3^η προσθήκη: Από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου το 1914 μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1945, μεσολαμβάνουν προσεγγιστικά 10 χρόνια πολέμου, 20 χρόνια πολιτικής και οικονομικής κρίσης και 70 εκατομμύρια νεκροί. Είναι μέσα από αυτή τη χαοτική συνθήκη, και ειδικά την ανάγκη για μεταπολεμική διευθέτηση, που θα προκύψει η προοπτική της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης και συνεργασίας¹³. Και όχι κάποιο επαναστατικό κύμα, όπως πίστευαν πολλοί από τους ανατρεπτικούς της εποχής, αν και ο φόβος του στα μυαλά των διαχειριστών της εξουσίας ήταν κάτι παραπάνω από υπαρκτός:

Η μεταπολεμική διευθέτηση κατέληξε στην καθιέρωση του κράτους πρόνοιας, της πλήρους απασχόλησης και της ενσωμάτωσης των εργατικών οργανώσεων στη διαχείριση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Επίσης, προκάλεσε μια οικονομική ανάπτυξη χωρίς προηγούμενο και τη μαζική αύξηση του διεθνούς εμπορίου. Ο δυτικός κόσμος θυμάται καλά τη ραγδαία ανάπτυξη. Σχεδόν σε κάθε χώρα η τριακονταετής περίοδος μετά το 1945 διαθέτει ένα ιδιαίτερο όνομα που δίνει έμφαση στη μοναδικότητά της: *Les Trentes Glorieuses* (Γαλλία), *Wirtschaftswunder* (Γερμανία), *Rekordåren* (Σουηδία), «Οικονομικό Θαύμα» (Ιταλία, Ιαπωνία, Ελλάδα) ή απλά η «Χρυσή Εποχή» (ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο)

Μέσω της ίδρυσης κατάλληλων ρυθμιστικών θεσμών, κατέστη δυνατή η αύξηση των μισθών και η γενικότερη βελτίωση του επιπέδου ζωής με την παράλληλη διασφάλιση ενός ποσοστού κέρδους, το οποίο θα επέτρεπε νέες επενδύσεις και τη διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Όμως, η διαχείριση των προσδοκιών της εργατικής τάξης δεν ήταν το μόνο πεδίο ενδιαφέροντος για τους νικητές του πολέμου, τις κατά τόπους αστικές τάξεις και τους συμμάχους τους στα εκάστοτε αντιφασιστικά λαϊκά μέτωπα. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, δεν αποτέλεσε μόνο η μαχητικότητα των εργατών παράγοντα αστάθειας: Σε τέσσερις τουλάχιστον χώρες (Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Αυστρία), η άκρα δεξιά κατέλαβε την εξουσία στηριζόμενη στη λαϊκή υποστήριξη των αγροτών, οι οποίοι είχαν πληγεί βαριά από τη βαθιά ύφεση και απαιτούσαν μεγαλύτερη εθνική αυτάρκεια και προστασία από τη διεθνή αγορά. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική της νεοϊδρυθείσας Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας θα δημιουργηθεί το 1957 ακριβώς για να απομακρύνει τον κίνδυνο επανεμφάνισης τέτοιου είδους κινήματων.

4^η προσθήκη: Στις μέρες μας, επιβιώνει ακόμα η αναπόληση της χρυσής μεταπολεμικής εποχής τόσο στη Δεξιά όσο και στην Αριστερά του κράτους, μεταξύ άλλων και ως μιας περιόδου όπου για πρώτη φορά οι λαοί μπόρεσαν με δημοκρατικό τρόπο να συμβάλλουν στη χάραξη της εθνικής πολιτικής.

Το φαινόμενο παράδοξο εδώ είναι ότι αυτή η ανάδυση της λαϊκής κυριαρχίας πήγαινε χέρι-χέρι με την ανάπτυξη ενός επιπέδου υπερεθνικής διακυβέρνησης, το οποίο δεν είχε υπάρξει στο παρελθόν. Διεθνώς, αυτή εκπροσωπήθηκε από τη δημιουργία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου και την Παγκόσμια Τράπεζα. Αλλά αυτή η ανάπτυξη ήταν ακόμα περισσότερο ακραία, όπου αναδύθηκε μια ευρεία γκάμα νέων θεσμών: ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) που υπάρχει σήμερα ως Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΕΥΡΑΤΟΜ), η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση (ΔΕΕ), η Ευρωπαϊκή Ένωση Πληρωμών (ΕΕΠ) και φυσικά η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ανθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ) και η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ).

Με τη Συνθήκη του Παρισιού το 1951, η οποία γέννησε την ΕΚΑΧ, δημιουργήθηκε εμβρυακά το σύνολο των θεσμών που συγκροτούν τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ένωση: μια Υψηλή Εξουσία (ο πρόδρομος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής), μια Κοινή Συνέλευση (ο πρόδρομος του Ευρωκοινοβουλίου), ένα Συμβούλιο Υπουργών (ο πρόδρομος του Συμβουλίου Υπουργών) και ένα Δικαστήριο (ο πρόδρομος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Πέρα από τη φεντεραλιστική μυθολογία που πλασάρουν οι ίδιοι οι ευρωπαίοι για τον εαυτό τους, η δημιουργία της ΕΚΑΧ προκύπτει από τις συγκεκριμένες ανάγκες διαφύλαξης της σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ Γερμανίας, Λουξεμβούργου, Γαλλίας και νοτιοανατολικού Βελγίου, όπου βρίσκονται τα πλουσιότερα ορυχεία άνθρακα και χάλυβα της και η οποία αποτέλεσε το επίκεντρο όλων των πρόσφατων στρατιωτικών συγκρούσεων. Πέρα από τη γεωστρατηγική θέση της, όμως, ήταν και η επικράτεια όπου η εργατική τάξη ήταν καλύτερα οργανωμένη, καθιστώντας

¹³ Τα αποσπάσματα και οι θέσεις που ακολουθούν προέρχονται από το ενδιαφέρον άρθρο του Oisín Gilmore *Ευρώπη «Σφυρηλατημένη στην Κρίση: Η Ανάδυση και η Ανάπτυξη της ΕΕ»*, από το viewpointmag.com.

υψηλότερο τον κίνδυνο κοινωνικών συγκρούσεων σε περίπτωση απελευθέρωσης της αγοράς άνθρακα και χάλυβα και μετάβασης σε μια φιλελεύθερη οικονομική πολιτική. Γι' αυτό και η Συνθήκη του Παρισιού μπορεί να γίνει κατανοητή όχι μόνο ως διπλωματικό υποκατάστατο μιας συνθήκης ειρήνης, αλλά και ως η στιγμή που το Βέλγιο εισέρχεται επίσημα στη μεικτή οικονομία. Το αποφασιστικό βήμα για τη δημιουργία της ΕΟΚ γίνεται με τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957, η οποία μέχρι και σήμερα συνιστά χοντρικά τα τρία τέταρτα του «Συντάγματος» της ΕΕ. Με τη δημιουργία της Κοινής Αγοράς και την κατάργηση των δασμών και των εμπορικών φραγμών μεταξύ των συμμετεχόντων χωρών, η ΕΟΚ αποτελεί πλέον ένα περιφερειακό μπλοκ με ενιαία τελωνειακή πολιτική απέναντι στον υπόλοιπο κόσμο, στο εσωτερικό του οποίου το εμπόριο έχει απελευθερωθεί. Καθώς η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης αποτελούσε μονόδρομο και ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής ζωής έγειρε πιο σύνθετες απαιτήσεις διαχείρισης, το κράτος έπρεπε να επεκτείνει τις λειτουργίες του και σε σφαίρες της κοινωνικής ζωής, τις οποίες προηγουμένως δεν είχε υπό τον έλεγχό του:

Επομένως, η ενσωμάτωση του ευρωπαϊκού εμπορίου μετά τον πόλεμο απαιτούσε όχι μόνο τη μείωση των φραγμών, αλλά και τα μέσα με τα οποία η μείωση αυτών των φραγμών θα μπορούσε να λάβει χώρα χωρίς να απειλεί το βιοτικό επίπεδο των ευρωπαίων πολιτών... Η δημιουργία της ΕΟΚ επέφερε τη μείωση των εμπορικών φραγμών, την επέκταση του εμπορίου εντός Ευρώπης και έτσι συνεισέφερε στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Η δημιουργία αυτής της υπερεθνικής οργάνωσης δημιούργησε νέα μέσα προσδιορισμού των κοινωνικών κανόνων. Με αυτόν τον τρόπο αύξησε την ισχύ των εθνικών κρατών στον προσδιορισμό αυτών των κανόνων και διευκόλυνε τη δημοκρατική διοίκηση της οικονομικής ζωής. Μπορεί τώρα να γίνει αντιληπτό πως δεν έχει πολύ νόημα να αντιπαραθέτει κανείς την εθνική κυριαρχία με την εθνική διακυβέρνηση. Αντί να απειλεί την ισχύ του κράτους, η ΕΟΚ δημιουργήθηκε ως μέσο, με το οποίο η ισχύ του κράτους μπορούσε να διατηρηθεί και ενισχυθεί.

5^η προσθήκη: Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και περισσότερο εντατικά την περίοδο του Μεσοπολέμου, ορισμένες πολιτικές τάσεις (σοσιαλιστές, κομμουνιστές, χριστιανοδημοκράτες, φιλελεύθεροι), των οποίων τα κόμματα είναι οργανωμένα σε εθνική βάση, διασυνδέονται σε διεθνές επίπεδο προσδίδοντας κάθε φορά ένα συγκεκριμένο νόημα στην έννοια του διεθνισμού και της διεθνούς αλληλεγγύης. Η αντίληψη της Ενωμένης Ευρώπης ως πραγμάτωση ενός ορισμένου τύπου διεθνισμού θα εμφανιστεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και θα αντλήσει τόσο από την ανάγκη για συνεργασία των λαών ώστε να μη λάβει ξανά χώρα σύρραξη μεταξύ τους όσο και από τη δημοκρατική εναντίωση στον φασισμό/ναζισμό και τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Στην πράξη, κυφορείται στο εσωτερικό της ανερχόμενης μεσαίας τάξης, η οποία συνδέει το παρόν και το μέλλον της με τη συσσώρευση κεφαλαίου σε διεθνοποιημένη πλέον βάση και τη ραγδαία βελτίωση των συνθηκών ζωής. Πολιτικοί εκπρόσωποι του νεοεμφανιζόμενου ευρωπαϊσμού –συνώνυμου της δημοκρατίας, της ανάπτυξης και της προόδου– είναι οι χριστιανοδημοκράτες, οι φιλοευρωπαίοι του σοσιαλιστικού κόμματος και οι φιλελεύθεροι, ενώ οι πρώτες προσπάθειες συντονισμού των κομμάτων σε ευρωπαϊκή βάση αρχίζουν το 1947, όπως μπορούμε να διαβάσουμε σε άρθρο της *Le Monde* της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 1992 σχετικά με τη συνθήκη του Μάαστριχτ. Η «διαμόρφωση μια ευρωπαϊκής συνείδησης» και η «έκφραση της πολιτικής βούλησης των πολιτών της Ευρώπης», όμως, θα ενισχυθεί σημαντικά από τον θεσμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τη συγκρότηση μη εθνικών πολιτικών κοινοβουλευτικών ομάδων των εθνικών κομμάτων ήδη από το 1953. Στην Ελλάδα, η φιλοευρωπαϊκή προοπτική δεν θα μπορέσει να εκφραστεί πολιτικά, καθώς η μεσαία τάξη θα συνδέσει την αναπαραγωγή της με την κρατική εξισορρόπηση των συνεπειών του εμφυλίου και επομένως με τον στενό εθνικό ορίζοντα, και θα μπλοκαριστεί για πολλά χρόνια τόσο από τους υπέρμαχους του «κράτους της δεξιάς», οι οποίοι δεν συνδέουν την πολιτική τους επιβίωση με τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό, όσο και από τους σταλινικούς για προφανείς λόγους. Οι φιλοευρωπαϊκές πολιτικές δυνάμεις θα εμφανιστούν στο προσκήνιο για πρώτη φορά ως τέτοιες κατά τη Μεταπολίτευση, ενώ έχουν ήδη προηγηθεί αρκετά χρόνια τριβής των εξόριστων της χούντας με τη «δημοκρατία» στις ευρωπαϊκές χώρες που βρίσκονταν, και ειδικότερα τον ευρωκομμουνισμό για τους προοδευτικούς και τη φιλελεύθερη δεξιά για τους συντηρητικούς.

4.

Αν μη τι άλλο, οι αντιιμπεριαλιστές της εποχής έβλεπαν πιο καθαρά την ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού¹⁴:

Από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά, η οικονομική πολιτική του ελληνικού κράτους βρίσκεται κατανεμημένη μεταξύ δυο αναγκαιοτήτων που δύσκολα συμφιλιώνονται μεταξύ τους: α)

¹⁴ Κώστας Βεργόπουλος, *Τα αφεντικά και το κράτος μπροστά στην προσχώρηση στην ΕΟΚ*, *Le Monde Diplomatique*, Νοέμβριος 1977. Τα στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από αυτό το άρθρο, καθώς και από το άρθρο του Κωνσταντίνου Τσουκαλά, *Οικονομικός εκσυγχρονισμός και ανάπτυξη μιας εργατικής τάξης*, στο ίδιο τεύχος-αφιέρωμα.

από τη μια, διασφάλιση των συνθηκών ενός εθνικού οικονομικού «θερμοκηπίου», με την τάση να ενθαρρύνει την πρωτοβουλία του τοπικού καπιταλισμού· β) από την άλλη, αέναη αναζήτηση των ανοιγμάτων του συστήματος προς τα έξω, προκειμένου να απορροφηθούν οι εσωτερικές πληθωριστικές τάσεις. Από λογική άποψη, θα υπήρχε εδώ μια αντίφαση επί της αρχής ανυπέρβλητη: ο προστατευτισμός δημιουργεί τον πληθωρισμό, ο οποίος, με τη σειρά του, επιβάλλει το άνοιγμα της αγοράς προς τα έξω· αυτό το παιχνίδι τελειώνει πάντα με την αμφισβήτηση των ίδιων των θεμελίων της προστατευτικής πολιτικής. Εντούτοις, είναι πάνω σε αυτούς τους άξονες, φαινομενικά ασύμβατων, που οικοδομήθηκε πρακτικά η ελληνική ανάπτυξη την περίοδο μετά τον [Β΄ Παγκόσμιο] πόλεμο. Η παραδοσιακή αδυναμία της ελληνικής αγοράς και η υψηλή συγκέντρωση των εισοδημάτων πάντοτε αποθάρρυναν τις επενδύσεις στους παραγωγικούς τομείς. Τα κεφάλαια προσελκύστηκαν περισσότερο από τις θαλάσσιες μεταφορές, τις τράπεζες, το εμπόριο, την οικοδομή. Η μικρή έλξη που παρουσιάζει η βιομηχανία δεν είναι αποτέλεσμα κακών υπολογισμών εκ μέρους των ελλήνων επιχειρηματιών, καθώς το ξένο κεφάλαιο που ρέει προς τη χώρα αποδεικνύεται ανάλογα διστακτικό.

Μεταξύ 1945 και 1953, η ελληνική οικονομία ήταν πρακτικά κλειστή προς τα έξω. Η αποτυχία των διάφορων πλάνων ανοικοδόμησης εν μέσω ισχυρού προστατευτισμού, η έκρηξη του πληθωρισμού που γίνεται οργανικός παρά τις επτά υποτιμήσεις της δραχμής που οδήγησαν στην απώλεια του 99% της αξίας της σε σχέση με το δολάριο οδηγούν σε μια συνθήκη σχεδόν χωρίς συσσώρευση και χωρίς εκβιομηχάνιση, καθόλου ευνοϊκές για την ανάπτυξη του κεφαλαίου. Από το 1953 και μετά, έτος υιοθέτησης του θεσμικού πλαισίου για την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων και ίδρυση παραρτημάτων πολυεθνικών εταιριών, τίθεται σε εφαρμογή ένα νέο οικονομικό μοντέλο: η αξιοσημείωτη, για την εποχή, νομισματική σταθερότητα που θα συνοδεύσει τη χώρα για πολλά χρόνια είναι αποτέλεσμα μιας πολιτικής που συνδυάζει τον προστατευτισμό (υψηλοί δασμοί, υποτίμηση της δραχμής), την απελευθέρωση των εμπορικών συναλλαγών χωρίς ποσοτικά όρια και την ραγδαία ροή εμβασμάτων από τη ναυτιλία και τους μετανάστες του εξωτερικού, χρήματος από τον τουρισμό, κεφαλαίων από το εξωτερικό και πίστωσης λόγω εξωτερικού δανεισμού. Η πολιτική οικονομία θα βρει εκείνη τη συνταγή που θα οριοθετήσει τον πληθωρισμό και θα προωθήσει πραγματικά την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Το ελληνικό κράτος αρχίζει έκτοτε να έχει ξανά διεθνή προσανατολισμό και να επιδιώκει με τον τρόπο του να ορίσει το ελληνικό εθνικισμό ως μείγμα εσωτερικών και εξωτερικών σημείων αναφοράς, του οποίου η πραγμάτωση περνάει σιγά-σιγά και στο πεδίο των διεθνών συσχετισμών. Εκ των υστέρων, μπορεί βέβαια να υποτεθεί πως η είσοδος στο NATO συνόδευσε και διασφάλισε το αίτημα για εκ νέου διεθνοποίηση της οικονομίας και συνδέεται με το πρώτο κύμα ανάπτυξης μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60. Είναι η υποβολή της αίτησης για σύνδεση με την ΕΟΚ το 1959, και η υπογραφή της το 1961, που θα δώσουν νέα ώθηση στη διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας· και μαζί της του ορισμού του εθνικού συμφέροντος. Όσο κι αν λόγω της χούντας των συνταγματαρχών η ΕΟΚ θα διακόψει τις ενταξιακές διαδικασίες της χώρας αποπέμποντας την το 1969, κατά την περίοδο 1960-1973 η ελληνική οικονομία θα αναπτυχθεί σωρευτικά κατά 102%. Κυρίως λόγω της μεγέθυνσης της βιομηχανικής παραγωγής, η οποία θα αυξηθεί κατά 267% το ίδιο χρονικό διάστημα μέσω και ξένων επενδύσεων, για πρώτη φορά τόσο μεγάλων σε μέγεθος (Pechiney, ESSO, κ.α.). Οπωσδήποτε, η μετατροπή της Ελλάδας σε παράδεισο φτηνού εργατικού δυναμικού και νομισματικής σταθερότητας οφείλεται πρωτίστως στους ταξικούς και ευρύτερα κοινωνικούς συσχετισμούς που αποκαθίστανται εντός της επικράτειας. Το κράτος όμως θα αποτελέσει πεδίο σφοδρής αντιπαράθεσης όσον αφορά την κατεύθυνση που πρέπει να δοθεί στην υπό εξέλιξη καπιταλιστική αναδιάρθρωση και τον τρόπο που πρέπει να πειθαρχηθεί η μαζικά αναδυόμενη ντόπια εργατική τάξη. Τα Ιουλιανά αποτελούν την έκφραση της οξείας κρίσης των σχέσεων κράτους και λαού σε επίπεδο δρόμου, της αδυναμίας να εκσυγχρονιστεί ο κρατικός μηχανισμός ώστε να συμπεριλάβει τις ανάγκες ενός ανεμπόδιστου αστικού επιχειρείν, τις προσδοκίες της παλιάς μικροαστικής και νέας μισθωτής μεσαίας τάξης –στο εσωτερικό της οποίας συναντιούνται αριστεροί αποκλεισμένοι από τη δημόσια ζωή και προοδευτικοί με κεντρικές και φιλελεύθερες απόψεις– αλλά και τις προσδοκίες της υπό ανάδυση μεσαίας τάξης των φοιτητών, οι οποίοι βλέπουν ένα μέλλον κλειστό από παντού. Όσο κι αν προσπάθησε το δικτατορικό καθεστώς να παρέμβει δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες για τη βιομηχανική ανάπτυξη –για πρώτη φορά στηρίχθηκαν με κρατικές επιδοτήσεις περίπου 100 επιχειρηματικά πρότζεκτ σε διάφορους κλάδους– αυτό το οικονομικό μοντέλο θα φτάσει στα όριά του την περίοδο 1972-1973.

¹ προσθήκη: Ο Βεργόπουλος αναφέρει δυο σημαντικούς οικονομικούς παράγοντες που οδήγησαν σε αποτυχία τους κρατικούς σχεδιασμούς –αύξηση της τιμής του πετρελαίου διεθνώς που προκαλεί την ανεξέλεγκτη επανεμφάνιση του πληθωρισμού σε όλη την Ευρώπη, πρόσδεση της δραχμής στην υπο-

τίμηση του δολαρίου το 1973– παρόλα αυτά είναι το ρήγμα στο εσωτερικό της αστικής τάξης που θα συμβάλλει καθοριστικά στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος. Με τα λόγια ενός άλλου ψαγμένου αντιιμπεριαλιστή της εποχής¹⁵:

Ετσι, οι αντιφάσεις [μεταξύ] μεταπρατικής και ενδογενούς αστικής τάξης, και η επαγωγική ανα- παραγωγή των αντιφάσεων [μεταξύ] Ηνωμένων Πολιτειών και Κοινής Αγοράς, συναρθρώθηκαν και συμπυκνώθηκαν με επίκεντρο προνομιακό το εθνικό κράτος, και συνεπώς την καθεστωτική μορφή του. Για να αντιληφθούμε το φαινόμενο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σημερινή φάση του ιμπεριαλισμού και η επιταχυνόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και της παραγωγής δεν αφαιρούν καμία δικαιοδοσία (όπως συχνά εσφαλμένα νομίζουμε) από τον ρόλο του εθνικού κράτους στη συσσώρευση κεφαλαίου. Δεν αληθεύει διόλου ότι η διαδικασία διεθνοποίησης συντελείται πλέον «πάνω από το κεφάλι» του εθνικού κράτους και ότι τάχα συνεπάγεται είτε την αντικατάσταση του ρόλου του από τον ρόλο «οικονομικών δυνάμεων» είτε τη γέννηση ενός πραγματικού υπερεθνικού κράτους (η Ενωμένη Ευρώπη ή το αμερικάνικο υπερ-κράτος). Αν αυτό συνέβαινε πραγματικά, δεν θα καταλαβαίναμε ποτέ πώς και γιατί η διεθνοποίηση και οι εσωτερικές αντιφάσεις που αυτή δημιούργησε στο πλαίσιο του άρχοντος συγκροτήματος των χωρών που μας απασχολούν, συγκεντρώθηκαν πάνω στο ζήτημα του εθνικού κράτους και της καθεστωτικής μορφής του. Τα εθνικά κράτη παραμένουν νευραλγικά κέντρα της διαδικασίας διεθνοποίησης, πράγμα που τονίσει τον αποφασιστικό τους ρόλο στη συσσώρευση του κεφαλαίου (κυρίως λόγω των οικονομικών τους λειτουργιών). Ετσι, εξηγείται το γεγονός ότι παραμένουν, όσο ποτέ, το κατεξοχήν επίδικο αντικείμενο για τα διάφορα τμήματα της αστικής τάξης.

Είναι όμως και η διαφορετική σχέση αυτών των μερίδων με τη λαϊκή δημοκρατική δυσαρέσκεια, κορυφαία στιγμή της οποίας παραμένουν τα γεγονότα του Πολυτεχνείου¹⁶:

Ωστόσο, η πολιτική της ενδογενούς αστικής τάξης απέναντι στις λαϊκές μάζες –και ιδιαίτερα απέναντι στην εργατική τάξη– διαφοροποιήθηκε προοδευτικά σε σχέση με την πολιτική της μεταπρατικής αστικής τάξης, αποκρυσταλλωμένη από τα δικτατορικά καθεστώτα. Η πολιτική της ενδογενούς αστικής τάξης υιοθέτησε ορισμένες θέσεις πιο ανοιχτές και διαλλακτικές απέναντι στις διεκδικήσεις των λαϊκών μαζών... Η διαφοροποίηση της πολιτικής της ενδογενούς αστικής τάξης οφείλεται, καταρχήν, στο γεγονός ότι, καθώς ήταν συγκεντρωμένη στον βιομηχανικό τομέα και δεν διέθετε τις δυνατότητες των πολυεθνικών εταιρειών να μεταθέτει γρήγορα τον κύριο όγκο της παραγωγής της από τη μια χώρα στην άλλη, προσβαλλόταν άμεσα από τις αδέσποτες κινητοποιήσεις που ξεσπούσαν στον δοσμένο τομέα. Μπροστά στην αδυναμία των δικτατορικών καθεστώτων να συγκρατήσουν με την καταπίεση την εργατική κινητοποίηση, η ενδογενής αστική τάξη αναγκάστηκε σιγά-σιγά να αναγνωρίσει τον συνδικαλισμό στην προσπάθειά της να βρει τους «έγκυρους» και αντιπροσωπευτικούς «συνομιλητές» για κάποια επίλυση, στη βάση διαπραγματεύσεων, των διαφορών της με την εργατική τάξη... Η ενδογενής αστική τάξη είχε επίσης συμφέρον να προωθήσει τη ντόπια εκβιομηχάνιση, η οποία όμως, λόγω των δομικών δυσκολιών της, απαιτούσε πραγματική ιδεολογική και πολιτική κινητοποίηση της εργατικής τάξης και των λαϊκών μαζών, κινητοποίηση την οποία τα δικτατορικά καθεστώτα στάθηκαν ανίκανα να πραγματοποιήσουν. Απ' αυτή την άποψη, οι δικτατορίες ξεχωρίζουν από τα κλασικά φασιστικά καθεστώτα (τύπου γερμανικού ναζισμού ή ιταλικού φασισμού) γιατί δεν μπόρεσαν να γίνουν ουσιαστικά και αρθρωμένα κινήματα μαζών.

Τα γεγονότα της Κύπρου το 1974 θα πλήξουν ανεπανόρθωτα το γόητρο των συνταγματαρχών και γενικά της εθνικοφρόνου παράταξης, καθώς θα βιωθούν κοινωνικά ως βαριά εθνική ήττα. Ομως, είναι η οικουμενική κυβέρνηση της εποχής, υπό την προοδευτική δεξιά υπό τον Καραμανλή, αυτή που θα συνδέσει για πρώτη φορά ευθέως τον κρατικό εθνικισμό με τον αντιαμερικανισμό διατάσσοντας την προσωρινή αποχώρηση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO και μάλιστα άμεσα, το ίδιο καλοκαίρι που πραγματοποιείται η τουρκική εισβολή¹⁷. Είναι αυτός ο πολιτικός χώρος, σύστοιχος των

¹⁵ Νίκος Πουλαντζάς, *Η Κρίση των Δικτατοριών: Πορτογαλία – Ελλάδα – Ισπανία*, Αθήνα, εκδόσεις Θεμέλιο, σελ.48.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ.49-50.

¹⁷ Σε σύμπλευση με την παραδοσιακή αριστερή αντιιμπεριαλιστική ρητορική από τον εμφύλιο και μετά, σε μια πρώτη προσπάθεια εθνικής συμφιλίωσης. Δεν είναι τυχαία άλλωστε και η παράλληλη νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Πάνω στο ιστορικό βάθος του αντιαμερικανισμού ως ιδεολογία συγκάλυψης των ταξικών σχέσεων, ο οποίος παρεπιπτόντως είναι απών

πολιτικών δυνάμεων που καθόρισαν την ευρωπαϊκή πορεία και των άλλων χωρών-μελών που θα κατορθώσει να προσδέσει εκ νέου, και οριστικά αυτή τη φορά, την Ελλάδα στο πολιτικό άρμα της ΕΟΚ. Και αυτό υποβάλλοντας επίσημη αίτηση ένταξης έναν χρόνο μετά, η οποία θα γίνει δεκτή λίγους μήνες αργότερα. Αυτό που μεσολαβεί μεταξύ της μεταπολίτευσης και την επίσημη ένταξη την 1^η Ιανουαρίου 1981 δεν είναι μόνο η επιστροφή της χώρας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ τον Οκτώβριο του 1980 –απαραίτητη προϋπόθεση για την επίσημη ένταξη– και οι πολύμηνες διαπραγματεύσεις. Ενάντια στην προσπάθεια μιας μερίδας της αστικής τάξης, που ευνοήθηκε από την πολιτική της χούντας και φοβάται ότι η ένταξη στην ΕΟΚ θα τερματίσει την πολιτική του προστατευτισμού, να αποσταθεροποιήσει μέσω μιας «απεργίας επενδύσεων» περισσότερο τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό –ο οποίος ήδη βιώνει μια αλλαγή καθεστώτος που συνοδεύει την βαθιά αλλαγή της κοινωνικής δομής τα τελευταία είκοσι χρόνια– ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος Ζολώτας δήλωνε το 1976 ότι

Η εποχή των ισχυρών οικονομικών κινήτρων, του υπερβολικού προστατευτισμού και του χαμηλού μισθολογικού κόστους, που διασφάλιζαν τη σχεδόν εύκολη και γρήγορη συσσώρευση κεφαλαίου, έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί.

ενώ ο Πεσμαζόγλου, πρόεδρος της κοινοβουλευτικής επιτροπής Ελλάδας-ΕΟΚ την ίδια περίοδο, κατήγγειλε την «προστατευμένη μιζέρια», προειδοποιώντας τους επιχειρηματίες ότι «όλες οι προνομιακές καταστάσεις και οι υπάρχουσες αποκλειστικότητες οφείλουν να εξαφανιστούν με την είσοδο στην ΕΟΚ». Ολα αυτά σε μια συνθήκη όπου η εξαθλίωση έχει εξαφανιστεί, η ανεργία έχει φτάσει να είναι σχεδόν μηδενική από το 20% στα αστικά κέντρα. Ενώ ήδη έχουν καταφτάσει οι πρώτοι μετανάστες εργάτες, πάνω από 100.000 σύμφωνα με τα στοιχεία της περιόδου και διάφορων εθνικοτήτων, οι οποίοι εργάζονται ως επί το πλείστον υπό καθεστώς παρανομίας...

5.

Σχετικά με την καθιέρωση του οκτάωρου στην Ελλάδα, με την επίσημη φωνή του λατρεμένου από τους φιλοσταλινικούς κάθε απόχρωσης¹⁸:

Στην Ελλάδα η μείωση της εργάσιμης ημέρας ήταν βασικό αίτημα των εργατών από τις πρώτες κιόλας σοβαρές απεργιακές τους κινητοποιήσεις. Τέτοιο αίτημα έθεται - ανάμεσα σε άλλα - οι εργάτες της Σύρου στην ιστορική απεργιακή τους κινητοποίηση το 1879, την πρώτη μεγάλη απεργιακή κινητοποίηση στην Ελλάδα. Τότε ο στόχος ήταν να μειωθεί η εργάσιμη ημέρα από 12 ή 14 ώρες στις 10 ώρες... Το αίτημα της οκτάωρης εργάσιμης ημέρας περνάει και στις ελληνικές εργατικές κινητοποιήσεις όταν γίνεται πια παγκόσμιο αίτημα του προλεταριάτου, δηλαδή μετά τη ματοβαμμένη Πρωτομαγιά στο Σικάγο το 1886 και συγκεκριμένα στις πρωτομαγιάτικες κινητοποιήσεις του 1890. Έτσι, το 1893, στον πρώτο μεγάλο γιορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς στην Ελλάδα ένα από τα κεντρικά αιτήματα είναι «Να περιορισθεί η εργασία των εργατών εις οκτώ ώρας από δώδεκα και πλέον που εργάζονται. Στη συνέχεια, σε όλες τις μεγάλες και μικρές εργατικές κινητοποιήσεις το αίτημα του οκτάωρου θα κατέχει κεντρική θέση, αν και θα αργήσει πολύ να αποτελέσει τμήμα της ελληνικής νομοθεσίας.

Στην Ελλάδα με νομοθετήματα του Νοέμβρη του 1909 και του Μάρτη του 1910 καθιερώνεται η αργία της Κυριακής για τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας. Με κατοπινή νομοθεσία του 1913 καθορίστηκε το δεκάωρο για τους εργάτες επιφανείας των μεταλλείων και το 8ωρο για όσους απασχολούνταν σε υπόγειες εργασίες. Επιμέρους διευθετήσεις της εργάσιμης ημέρας συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, ενώ η Διεθνής Σύμβαση Εργασίας για το Οκτάωρο, που είχε θεσμοθετηθεί, όπως προαναφέραμε, το 1919, επικυρώθηκε στην Ελλάδα μόλις το 1920, όχι όμως με στόχο την άμεση και καθολική εφαρμογή της. «Οι περισσότεροι νόμοι - γράφει γι' αυτή την περίοδο ο Κ. Φουντανόπουλος - είχαν χιλιάδες εξαιρέσεις και επιμέρους ρυθμίσεις για «ειδικές» περιπτώσεις, οι οποίες στην ουσία ακύρωναν το νομοθετικό έργο. Ακόμη και για τη σημαντικότερη των διεθνών συμβάσεων, εκείνη που αφορούσε την καθιέρωση της οκτάωρης διάρκειας εργασίας, η Ελλάδα κατόρθωσε να υπαχθεί στην κατηγορία των χωρών όπου η εφαρμογή της θα γινόταν σταδιακά». Έτσι για παράδειγμα το 1921 μόνο εργοστάσια που είχαν λίγες δουλιές δούλευαν προσωρινά οκτάωρο και μόνο οι ηλεκτροτεχνίτες και οι τροχιοδρομικοί - ύστερα από αγώνες - είχαν κατακτήσει την οκτάωρη εργάσιμη ημέρα.

από τα συλλαλητήρια της περιόδου '92-'94, υπάρχει η εισήγηση της εκδήλωσης με τίτλο «αντιαμερικανικό κράτος - ο αντιαμερικανισμός ως ιδεολογία του ελληνικού εθνικού κορμού» που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 2005 από τα Μητροπολιτικά Συμβούλια.

¹⁸ Μαζί με τη σχετική βιβλιογραφία εδώ από το rizospastis.gr.

Η υιοθέτηση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας για το Οκτάωρο έγινε μόνιμο και σταθερό αίτημα, σε κάθε μικρό ή μεγάλο εργατικό αγώνα για την καθολική εφαρμογή του μέτρου. Ετσι όλη η περίοδος του μεσοπολέμου σφραγίζεται από τους αγώνες για το οκτάωρο, στην πραγματικότητα από σκληρές ταξικές συγκρούσεις και φυσικά από επιτυχίες των εργατών που επιτυγχάνουν την επέκτασή του ευρύτερα σε διάφορους κλάδους και τμήματα της εργατικής τάξης. Τη γενική εφαρμογή της οκτάωρης εργάσιμης ημέρας θα καθιερώσει τυπικά η μεταξική δικτατορία, αποδεχόμενη στην ουσία αυτό που είχε γίνει πραγματικότητα στην πράξη, πολύ πριν. Φυσικά, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι το δικτατορικό καθεστώς είχε φροντίσει προηγουμένως να καταργήσει και να ποινικοποιήσει κάθε εργατική - συνδικαλιστική και πολιτική - δραστηριότητα.

Για την κανονικοποίηση μισθωτής εργασίας δεν αρκεί η τυπική υιοθέτηση του οκταώρου. Πολλές εργατικές εμπειρίες από την περίοδο της Μεταπολίτευσης συγκλίνουν στο ότι αρκετά από τα βασικά στοιχεία της εργατικής νομοθεσίας που ισχύει τυπικά μέχρι σήμερα (οκτάωρη εργασία, πληρωμένες διακοπές, άδειες μητρότητας, επιδόματα κλπ) δεν εφαρμόζονταν όπως πρέπει ή δεν υπήρχαν καθόλου. Μπορεί βάσιμα να υποστηριχτεί, αντίθετα με την ιδεολογία του πασοκισμού, ότι προϋπόθεση για την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας ήταν η εναρμόνιση της εγχώριας εργατικής νομοθεσίας με τα ευρωπαϊκά στάνταρ –σε πλήρη αντιστοιχία με ό,τι έπρεπε να συμβεί και με τη νομοθεσία σε άλλους τομείς όπως π.χ. με το δικαίωμα στην άμβλωση και τον πολιτικό γάμο, η οποία όφειλε να εκφράσει σε νομικό επίπεδο τους κινηματικούς συσχετισμούς της εποχής– κι ο εκδημοκρατισμός των χώρων εργασίας, της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Ο μύθος του εθνικού ηγέτη Παπανδρέου –αρχέτυπο κάθε ντόπιου σοσιαλδημοκράτη, ένοπλου ή μη– οποίος κερδίζει τις εκλογές του '81 με το ιστορικό σύνθημα «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ, το ίδιο συνδικάτο» έχοντας ήδη υποστηρίξει νωρίτερα ότι¹⁹

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ θα ολοκληρώσει την απόδοση ενός συμπληρωματικού και περιφερειακού χαρακτήρα στην οικονομία της. Θα ολοκληρώσει την ενσωμάτωση της Ελλάδας στην τροχιά του παγκόσμιου καπιταλισμού. Εδώ εντοπίζεται ο αληθινός στόχος αυτών που σπρώχνουν προς τη συμμετοχή αυτής της χώρας στην ΕΟΚ. Αυτή η συμμετοχή θα στερήσει τα μέσα ποσοτικού και ποιοτικού ελέγχου της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, του κεφαλαίου ή της εργασίας. Οι αποφάσεις για την πορεία της χώρας μας θα παίρνονται στις Βρυξέλλες και όχι στην Αθήνα. Αυτό αντιφάσκει με κάθε προσπάθεια σχεδιοποίησης και όπωσδήποτε με κάθε προσπάθεια σοσιαλιστικής σχεδιοποίησης. Το πιο σημαντικό ζήτημα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού σε μια χώρα της Δυτικής Ευρώπης σχετίζεται με την ενσωμάτωση στον παγκόσμιο καπιταλισμό και πιο συγκεκριμένα με τη συμμετοχή στην ΕΟΚ. Κατανοούμε την επιχειρηματολογία των δυνάμεων της αριστεράς της Δυτικής Ευρώπης, σύμφωνα με την οποία αυτές οφείλουν, αφού βρίσκονται εντός της Ευρώπης των μονοπολίων, να διεξάγουν τη μάχη εκ των έσω. Γιατί επιμένουν, όμως, ώστε εμείς, που δεν βρισκόμαστε στην ίδια θέση, εμείς που δεν έχουμε πλήρως ενσωματωθεί στον καπιταλισμό, να μπορούμε στο κλουβί της ΕΟΚ και να διεξάγουμε τη μάχη εκ των έσω; Είναι κρίμα που δεν έχει γίνει ακόμα κατανοητό ότι η αποφασιστική σύγκρουση, η κυρίαρχη μορφή της ταξικής πάλης στην εποχή μας, είναι η σύγκρουση μεταξύ μητροπολιτικών κέντρων και περιφέρειας, η σύγκρουση μεταξύ ιμπεριαλισμού και δυνάμεων εθνικής απελευθέρωσης. Η αλλαγή θα προέλθει ιστορικά από τον Νότο. Αυτός είναι ο λόγος που παίρνουμε θέση ενάντια στη συμμετοχή στην ΕΟΚ.

μπόρεσε να οικοδομηθεί επειδή εφάρμοσε τα τότε «μνημόνια» επιδιώκοντας να ενσωματώσει και να αφομοιώσει τις εργατικές και λαϊκές προσδοκίες σε μια νέα αντίληψη για το κράτος, το εθνικό συμφέρον και τη δημοκρατία. Δηλαδή, ό,τι έκανε και ο ΣΥΡΙΖΑ όταν έγινε κυβέρνηση, όπωσδήποτε τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών.

¹⁹ προσθήκη: Από τη σκοπιά του εθνικισμού του κράτους, το ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80 θα μείνει στην ιστορία γιατί επί των ημερών του αναγνωρίστηκε η Εθνική Αντίσταση, αποκαταστάθηκαν οι αριστεροί ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας και, εν γένει, δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε λαός και έθνος να συμπέσουν για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία. Απαραίτητη προϋπόθεση αυτής της σύμπτωσης είναι η επιβεβαίωση της κυριαρχίας του γένους στον προσδιορισμό του ελληνικού εθνικισμού και το θυμίζει, πάνω από όλα, ο αποκλεισμός των μακεδόνων εξόριστων του εμφυλίου από τη νεοδημιούργητη εθνική ενότητα. Όπως μας το θυμίζει ήδη το 2010, μεταξύ άλλων, ο σημερινός συνομιλητής της ακροδεξιάς και πρώην αρχιστέλεχος του ΣΥΡΙΖΑ Λαφαζάνης²⁰:

¹⁹ Ανδρέας Παπανδρέου, *Οι δομές της εξάρτησης*, Le Monde Diplomatique, Νοέμβριος 1977.

²⁰ Από το panosz.wordpress.com, όπου, επίσης, μπορούμε να διαβάσουμε τον αρκετά διαφωτιστικό διάλογο μεταξύ του χρήστη Greek Helsinki Monitor και ορισμένων «ξεψαγμένων» ρατσιστών όσον αφορά τον εγκλωβισμό της κριτικής συζή-

Προς τους κ.κ. Υπουργούς

1. Εσωτερικών
2. Εξωτερικών

Θέμα: Πρόσφυγες του εμφυλίου.

Μετά το νόμο 1285/1982 «για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης του Ελληνικού Λαού εναντίον των στρατευμάτων κατοχής 1941 – 1944», ο Υπουργός Εσωτερικών Γιώργος Γεννηματάς και ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης Γιάννης Σκουλαρίκης της κυβέρνησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. εξέδωσαν κοινή απόφαση (106841/29-12-1982) με θέμα «Ελεύθερος επαναπατρισμός και απόδοση της Ελληνικής Ιθαγένειας στους πολιτικούς πρόσφυγες»... «στα πλαίσια της πολιτικής της Κυβέρνησης για Εθνική συμφιλίωση και ομοψυχία» και όρισαν ότι «Μπορούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα όλοι οι Έλληνες το γένος, που κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 και λόγω αυτού κατέφυγαν στην αλλοδαπή ως πολιτικοί πρόσφυγες έστω και αν αποστερήθηκαν της Ελληνικής Ιθαγένειας».

Η διάκριση αυτή που εξαίρεσε όλους τους αποκαλούμενους μη «Έλληνες το γένος» Έλληνες πολίτες αποτελεί σαφώς απαράδεκτη διάκριση -διάκριση λόγω εθνοτικής καταγωγής και δεν έχει καταργηθεί ακόμα-, παρά τις επανειλημμένες δεσμεύσεις του ΠΑΣΟΚ και τις συστάσεις προς την Ελλάδα Ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών.

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης στην έκθεσή της για την Ελλάδα το 2009 «συστήνει ξανά στις Ελληνικές αρχές να λάβουν μέτρα για να εφαρμόσουν, με μη-μεροληπτικό τρόπο, τα μέτρα συμφιλίωσης που έλαβαν για όλους εκείνους που τράπηκαν σε φυγή λόγω του εμφυλίου πόλεμου».

Επειδή δεν είναι δυνατόν να παρατείνονται μέχρι σήμερα μετεμφυλιακά σύνδρομα σε βάρος ελλήνων πολιτών- πολιτικών προσφύγων του εμφυλίου πολέμου που ζουν σε άλλες χώρες, επειδή δηλώνουν διαφορετική από την ελληνική εθνοτική καταγωγή

Ερωτώνται οι κ.κ.Υπουργοί:

- 1) Περισσότερα από εξήντα χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και εικοσιπέντε μετά την επιστροφή των περισσότερων πολιτικών προσφύγων στην Ελλάδα, τι σκοπούς εξυπηρετεί η απαγόρευση επιστροφής των εναπομεινάντων πολιτικών προσφύγων;
- 2) Αναγνωρίζουν ότι αυτή η ανοικτή ακόμα πληγή του εμφυλίου αποτελεί στίγμα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα;
- 3) Πότε σκοπεύουν να αφαιρέσουν από τους παραπάνω νόμους την μεροληπτική, ρατσιστική και μισαλλόδοξη διάκριση «Έλληνες το γένος»;

Οι ερωτώντες βουλευτές:

Λαφαζάνης Παναγιώτης, Αμμανατίδου-Πασχαλίδου Ευαγγελία,

Δρίτσας Θεοδωρή, Κουράκης Αναστάσιος, Μουλόπουλος Βασίλης

Επί ΠΑΣΟΚ, καθίσταται δυνατή για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού η σύλληψη του εθνικού συμφέροντος ως ενιαίου, καθολικού και επουλωτικού των εμφύλιων διαιρέσεων που ταλανίζουν το ελληνικό κράτος με διάφορες μορφές όλον τον 20^ο αιώνα. Γ' αυτό και η ισχύς του αγνού πασοκικού πατριωτισμού δεν έχει ιστορικό προηγούμενο. Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι η συγκρότηση αυτού που θα ακολουθεί έκτοτε την πορεία του κοινωνικού σχηματισμού ως σύγχρονη εθνική ενότητα έλαβε χώρα υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις: αναγνώρισης της εργατικής ταυτότητας στα όρια της διαλεκτικής αντίφασης έθνους και δημοκρατίας.

τητας και του συνδικαλιστικού κινήματος ως ισότιμοι συνομιλητή δίπλα στα αφεντικά και τους κρατικούς υπαλλήλους, υπαγωγή του εργατικού συμφέροντος στην εθνική ανάπτυξη, εθνική ομοιογένεια του πληθυσμού, εισροή ευρωπαϊκών πακέτων οικονομικής ενίσχυσης πλάι στις υπάρχουσες μορφές εξωτερικής χρηματοδότησης, πατριωτισμός, αριστερή φρασεολογία και φαινόμενος αντιδυτικισμός, αυξημένο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων κλπ· σε διπλωματικό επίπεδο, όμως, ευθυγράμμιση με τη φιλοδυτική/φιλοευρωπαϊκή γραμμή που πρώτη είχε χαράξει η λεγόμενη συντηρητική παράταξη. Με αυτόν τον τρόπο, επανέρχεται στο προσκήνιο η εμπειρία της αντικατοχικής πάλης του '40 και η χαμένη ευκαιρία να αποκατασταθεί η εθνική ενότητα σε πιο ευρωπαϊκές, αντιφασιστικές και δημοκρατικές βάσεις. Αυτός ο τύπος εθνικής ενότητας και η διαφύλαξή της θα γίνει αναπόσπαστο στοιχείο της κρατικής πολιτικής από τότε και μετά, καθιστώντας ακόμα περισσότερο σύνθετο τον ελληνικό εθνικισμό. Αντανάκλαση αυτής της νέας ενότητας σε διεθνές επίπεδο είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα γίνεται ένα από τα λίγα ευρωπαϊκά κράτη που διατηρούν σχετικά σταθερές διπλωματικές σχέσεις με χώρες και του ανατολικού μπλοκ και της Δύσης, καθώς επίσης της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής, δυνητικά με οποιονδήποτε ωθώντας σε άλλο επίπεδο την ένταξη της χώρας σε διεθνή δίκτυα συνεργασίας και κατ' επέκταση τον βαθμό διεθνοποίησης του εθνικού συμφέροντος²¹.

6.

Το ΠΑΣΟΚ θα πατήσει πάνω στο αίτημα για αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων ώστε να αποκατασταθεί η διαβαλκανική συνεργασία, αλλά και οι διμερείς και πολυμερείς σχέσεις μεταξύ Ελλάδας, Αλβανίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας· φτάνοντας στο σημείο, τον Αύγουστο του 1987, να καταργήσει το καθεστώς εμπόλεμης συνθήκης με την Αλβανία, το οποίο υπήρχε από το 1940, ώστε η τελευταία να συμμετάσχει για πρώτη φορά σε ένα συνέδριο με όλα τα βαλκανικά κράτη. Η συμμετοχή της χώρας στην ΕΟΚ υπαγόρευε την προώθηση της περιφερειακής συνέργειας ως προϋπόθεση για την παροχή οικονομικής βοήθειας μέσω των ευρωπαϊκών πακέτων. Μεταξύ 1981 και 1990 η Ελλάδα θα λάβει περισσότερο από 18 δισ. δολάρια, όμως ποιος θα ισχυριστεί ότι το ελληνικό κράτος τα κάνει όλα αυτά καταναγκαστικά, όταν το ελληνικό κεφάλαιο ήδη κοιτάει προς τη βαλκανική ενδοχώρα²²; Η περίοδος της λιτότητας, η οποία ξεκινάει επίσημα με τη δεύτερη τετραετία του ΠΑΣΟΚ ενώ έχουν προηγηθεί δυο υποτιμήσεις της δραχμής το 1983 και το 1985, συμπίπτει χρονικά με την περίοδο που η ΕΟΚ αρχίζει να ασκεί μεγαλύτερο έλεγχο στην ελληνική οικονομία και στη διαχείριση της οικονομικής βοήθειας. Όταν τον Μάρτιο του 1990, ο τότε πρόεδρος της Κομισιόν Ντελόρ απειλεί με περικοπή της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης και συνδέει το νέο δάνειο 2,2 δισ. ECU με 22 όρους, «οι οποίοι είναι πιο σκληροί από αυτούς που θα μπορούσε να μας επιβάλλει το ΔΝΤ» σύμφωνα με έναν έλληνα τραπεζικό²³, ήδη ο πληθωρισμός βρίσκεται στο 18%, το εξωτερικό χρέος αγγίζει τα 22 δισ. δολάρια, το έλλειμμα του προϋπολογι-

²¹ Η Ελλάδα υπήρξε ιδρυτικό μέλος της «ομάδας των έξι» (Ελλάδα, Σουηδία, Αργεντινή, Μεξικό, Ινδία και Τανζανία), της οποίας στόχος ήταν υποτίθεται η προώθηση του αφοπλισμού και της ειρήνης στον πλανήτη. Επίσης, πέρα από τις προσωπικές σχέσεις με τον Αραφάτ της PLO και τον Καντάφι, ο Παπανδρέου δεν θα καταδικάσει ούτε το πραξικόπημα του στρατηγού Γιαουζέλκι στην Πολωνία, ενώ την Αθήνα θα επισκεφτεί και ο διαβόητος ρουμάνος δικτάτορας Τσαουσέσκου.

²² Στις 26 Ιανουαρίου 1976 διεξάγεται δεκαήμερο συνέδριο βαλκανικής συνεργασίας στην Αθήνα: «Πρόκειται, στην πραγματικότητα, για μια προπαρασκευαστική συνάντηση ειδικών, η οποία όμως διαφέρει από τις πολυάριθμες εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα στις βαλκανικές πρωτεύουσες και αποτελούν σημείο συνάντησης τεχνικών, σοφών, γιατρών, αρχαιολόγων, δημοσιογράφων. Αυτή τη φορά οι αντιπροσωπεύεις καθοδηγούνται από τους αναπληρωτές γραμματείς των κρατών. Εκπροσωπούνται η Ελλάδα, η Τουρκία, η Ρουμανία, η Βουλγαρία και η Γιουγκοσλαβία. Το συνέδριο αποτελεί προσωπική επιτυχία του έλληνα πρωθυπουργού, ο οποίος επέστρεψε το Σάββατο στην Αθήνα μετά από τριήμερη επίσκεψη στην Αίγυπτο. Από την επιστροφή της χώρας του στη δημοκρατία και μετά, ο κ. Καραμανλής πολλαπλασιάζει τις προσπάθειες να δοθεί μια ώθηση στη βαλκανική συνεργασία, η οποία παραμένει μια από τις σταθερές της γενικής πολιτικής της Ελλάδας. Εντούτοις, η Αλβανία παραμένει εκτός παιχνιδιού και η Τουρκία καθυστέρησε κάπως να δώσει τη συγκατάθεσή της. Ομοίως, οι κυβερνήτες της Σόφιας ξεκαθάρισαν ότι θα ήταν καλύτερο να εξεταστεί η δυνατότητα ανάπτυξης διμερών συναλλαγών, και τίποτε άλλο, τουλάχιστον προς το παρόν. Δεν τίθεται θέμα νέας περιφερειακής οργάνωσης ούτε μιας ομαδοποίησης που θα μπορούσε να καταλήξει σε ένα νέο μπλοκ. Δεν τίθεται θέμα, επιπλέον, έγερσης τόσο λεπτών ζητημάτων όπως της Κύπρου, του Αιγαίου Πελάγους ή της Μακεδονίας. Στόχος αυτού του συνεδρίου είναι να κάνει τον απολογισμό αυτού που έχει μέχρι τώρα πραγματοποιηθεί και να προσδιορίσει το πλαίσιο εκείνο που είναι ικανό να ενεργοποιήσει τη διαδικασία τρέχουσας συνεργασίας. Οι πολλαπλές επιτροπές θα εξετάσουν τα πρακτικά μέσα αποκατάστασης μια πιο συγκεκριμένης συνεργασίας στο οικονομικό, τεχνικό, επιστημονικό, τουριστικό και πολιτιστικό πεδίο. Είναι μέσω σταδίων που οι βαλκανικές χώρες θα αναζητήσουν την πραγματοποίηση των κοινών στόχων». Από δημοσίευμα της εφημερίδας *Le Monde*, 27.1.1976. Το 1979, οι διμερείς συναλλαγές μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας θα ξεπεράσουν τα 200 εκατ. και προφανώς η ύπαρξη της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας στο εσωτερικό της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας δεν αποτέλεσε κανένα εμπόδιο. Εννιά χρόνια αργότερα, στο Βελιγράδι, οι υπουργοί εξωτερικών έξι βαλκανικών χωρών (Αλβανία, Βουλγαρία, Ελλάδα, Ρουμανία, Τουρκία και Γιουγκοσλαβία) θα καθήσουν στο ίδιο τραπέζι για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

²³ Όλα τα στοιχεία προέρχονται από το άρθρο του Christophe Chiclet, *Η Ελλάδα ή το χαϊδεμένο παιδί της Κοινότητας*, *Le Monde Diplomatique*, Μάρτιος 1992.

σμού αντιστοιχεί σε 20% του ΑΕΠ και το 35% του προϋπολογισμού χρησιμοποιείται για να καλύψει την τρύπα του δημοσίου χρέους. Ενώ οι 660.000 δημόσιοι υπάλληλοι είχαν ήδη αντιμετωπίσει πρόβλημα πληρωμής του μισθού τους στα τέλη του 1989. Και, φυσικά, η μαύρη οικονομία από 15% του ΑΕΠ το 1980 έχει φτάσει στο 35% το 1991. Η κρίση, όμως, δεν είναι ποτέ μόνο οικονομική, μιας και η αναπαραγωγή του κεφαλαίου σε αυτό τον τόπο γίνεται ιστορικά υπό συνθήκες πολιτικής κρίσης: από τον Ιούνιο του 1989 ως τον Απρίλιο του 1990, λαμβάνουν χώρα τρεις εκλογικές διαδικασίες και θα σχηματιστούν πέντε κυβερνήσεις: κυβέρνηση ΝΔ-Συνασπισμού της Αριστεράς (όπου συμμετέχει και το ΚΚΕ) μεταξύ Ιουλίου και Οκτωβρίου 1989, τεχνοκρατών μεταξύ Οκτωβρίου και Νοεμβρίου 1989, ΝΔ-ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού μεταξύ Νοεμβρίου 1989 και Φεβρουαρίου 1990, τεχνοκρατών το δίμηνο Φεβρουαρίου-Απριλίου 1990, ενώ στη συνέχεια η ΝΔ θα κερδίσει τις εκλογές σχηματίζοντας αυτοδύναμη κυβέρνηση. Οι συνθήκες συσσώρευσης για τη συσσώρευση κεφαλαίου είναι μάλλον ασφυκτικές, ο εσωτερικός εχθρός είναι στον δρόμο και υπάρχουν ήδη νεκροί. Και στα σύνορα έχουν ήδη ξεκινήσει οι πρώτες απελάσεις αλβανών μεταναστών, οι οποίοι έρχονται να αναζητήσουν εδώ ένα καλύτερο μέλλον μετά από την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ που μόλις έχει ξεκινήσει...

1^η προσθήκη: Η Ελλάδα ήταν μια από τις πρώτες χώρες που επικύρωσε κοινοβουλευτικά τη συνθήκη του Μάαστριχτ ήδη από τον Αύγουστο του 1992, με ψήφους 286 υπέρ, 8 κατά και 6 απόντες, η οποία αναμφίβολα άνοιξε την προοπτική και για ένταξη της δραχμής στο ευρωπαϊκό νομισματικό σύστημα. Καθώς η αναδιάρθρωση του κεφαλαίου ήταν τότε σε πλήρη εξέλιξη και εφαρμόζονταν ένα-ένα τα μέτρα λιτότητας συναντώντας μεγάλες κοινωνικές αντιστάσεις, είναι σαφής η προτεραιότητα που αποδίδει το ελληνικό κράτος στις σχέσεις του με την ΕΟΚ επιδιώκοντας να αξιοποιήσει την πολιτική και οικονομική αξιοποίηση της θέσης του εντός της προκειμένου να στηρίξει την επέκταση του ελληνικού κεφαλαίου στα Βαλκάνια. Η ελληνική διπλωματία θα επικεντρώσει στο ζήτημα της ονομασίας της Μακεδονίας, η οποία έχει κηρύξει την ανεξαρτησία της περίπου έναν χρόνο πριν, εντός αυτού του πλαισίου αναδιάταξης των συσχετισμών δύναμης στην περιοχή και ανάδυσης ευκαιριών που ανοίγονται για την εκμετάλλευση των βαλκάνιων προλετάρων. Παρακάμπτοντας το ζήτημα της Κύπρου και των σχέσεων με την Τουρκία, το οποίο αποτελούσε το βασικό συστατικό του κρατικού εθνικιστικού λόγου μέσα στη δεκαετία του '80 σε σύγκλιση με τον αντιτουρκικό λαϊκό εθνικισμό. Ο νέος ορισμός του εθνικού συμφέροντος απαιτεί ρεαλισμό και χάραξη στρατηγικής, οι συναισθηματισμοί περί «ψυροκώσταινας», «ανάδελφου έθνους» και «κυπρίων αδερφών» είναι για λαϊκή κατανάλωση και πρέπει πλέον να περάσουν σε δεύτερη μοίρα. Αυτή η μετατόπιση είχε ήδη διαφανεί από τη διετία 1988-1989 εν μέσω της παραγανδισμένης ευφορίας περί ελληνοτουρκικής προσέγγισης. Το κράτος δεν μπορεί να εννοηθεί χωρίς να διασφαλίζει τις συνθήκες της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, καθώς αυτή πλέον περνάει μέσα από την περιφερειακή συνεργασία, την πρόσβαση σε αγορές και τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα πέραν της εκάστοτε εθνικής αγοράς.

2^η προσθήκη: Όταν κάποιοι ακαδημαϊκοί μιλάνε λιγότερο ιδεολογικά από τους συνεπείς αντιιμπεριαλιστές²⁴:

Η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έχει υπάρξει μακρά και επίπονη. Πρόκειται για κάτι παραπάνω από την επίτευξη της «ευρωπαϊκότητας» ή του να θεωρείσαι «υπέρ της Ευρώπης» ή «με ευρωπαϊκό προσανατολισμό». Συμπεριέλαβε και τον εκδυτικισμό και τον εκσυγχρονισμό. Από τα μέσα της δεκαετίας του '90 και μετά, κατά τη διάρκεια της εξομάλυνσης από τα χρόνια του Παπανδρέου και των προβλημάτων από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, συμπεριέλαβε και την επιδίωξη της κανονικοποίησης. Πιο πρόσφατα, σε αυτό που αποκαλώ περίοδο της μεταεξομάλυνσης, τα συμφέροντα κλειδιά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μερικώς αποεθνικοποιήθηκαν και κατέστησαν πολυμερή. Επί της ουσίας, ο πραγματικός εξευρωπαϊ-

²⁴ Spyros Economides *Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, *Western European Politics*. Το άρθρο αυτό, γραμμένο το 2005, εξετάζει και την άποψη ότι η Ελλάδα εξαρχής μίληκε στην τότε ΕΟΚ προκειμένου να μετατρέψει τα διμερή προβλήματα με την Τουρκία σε ευρωπαϊκό ζήτημα. Επίσης, αφήνει να εννοηθεί ότι το ελληνικό κράτος τήρησε σκληρή στάση όσον αφορά το μακεδονικό ζήτημα στις αρχές της δεκαετίας του '90 θέλοντας να διαπραγματευτεί εκ νέου τη θέση του εντός της τότε ΕΟΚ, γιατί διέβλεπε πως, με την πτώση του ανατολικού μπλοκ, οι ευρωπαϊκοί πόροι θα στρέφονταν κατά προτίμηση προς τον εκδημοκρατισμό των ανατολικών χωρών, εγκαταλείποντας τις διαδικασίες εκδημοκρατισμού των χωρών του ευρωπαϊκού νότου (Πορτογαλία, Ισπανία, Ελλάδα) που βρίσκονταν επί χρόνια κάτω από δικτατορικά καθεστώτα. Παράλληλα, βέβαια, ήθελε να εξισορροπήσει την αύξηση της ισχύος της Τουρκίας, η οποία είχε εμπλακεί ενεργά στον πρώτο πόλεμο του Κόλπου το 1991. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η γεωπολιτική προσέγγιση, τόσο προσφιλής σε ορισμένους ανατρεπτικούς κύκλους, δεν μπορεί να θεωρηθεί πιο σημαντική από ό,τι η κοινωνική-ταξική ανάλυση, η οποία δεν φρετιχοποιεί ούτε τα έθνη ούτε τα κράτη και αποδίδει στους εκάστοτε παράγοντες εσωτερικής αστάθειας κάθε κράτους την προτεραιότητα που τους αντιστοιχεί.

ϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έλαβε χώρα στο πεδίο της μετατόπισης των προτιμήσεων και των συμφερόντων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην ατζέντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τουλάχιστον όσον αφορά δυο περιοχές κλειδιά, την Τουρκία και την Κύπρο. Ενώ ο εξευρωπαϊσμός συμπεριέλαβε στοιχεία τόσο από τη διαδικασία «από πάνω προς τα κάτω» όσο και από τη διαδικασία «διαμόρφωσης ταυτότητας», εδώ υποστηρίζεται πως ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μπορεί να εξεταστεί και κατανοηθεί με τον βέλτιστο τρόπο μέσω ενός ιδιαίτερου είδους προσέγγισης «από κάτω προς τα πάνω». Ενώ το στυλ της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έχει εξευρωπαϊστεί υπό την επίδραση της συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι έλληνες διαμορφωτές πολιτικής, σε διάφορες στιγμές και με διάφορους τρόπους, εξευρωπαϊσαν την ουσία της εξωτερικής πολιτικής τους.

Όσοι κατέβηκαν στα πρόσφατα μακεδονικά συλλαλητήρια, αλλά και όσοι αυτοαποκαλούμενοι αντικαθεστωτικοί αδυνατούν να ξεφύγουν από το εθνικιστικό πλαίσιο σκέψης που ορίζει το ελληνικό κράτος, ξεχνούν ότι είναι οι ίδιοι οι Ελληνοκύπριοι που θα προτιμήσουν να απορρίψουν το σχέδιο Ανάν τον Απρίλιο του 2004, σχεδόν τριάντα χρόνια μετά την ντεφάκτο διχοτόμηση του νησιού, στη βάση της ρεαλιστικής προσέγγισης ότι προτιμούν να έχουν ένα (ελληνοκυπριακό) κράτος πλούσιο και ισχυρό, αλλά ένα (κυπριακό) έθνος διαιρεμένο. Και φυσικά προτιμούν η Κύπρος-όπως-είναι να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης την ίδια περίοδο. Τα οικονομικά συμφέροντα επηρεάζουν τις αντιλήψεις των ανθρώπων, οι οποίοι δεν είναι οντολογικά αλλά κοινωνικά και ταξικά προσδιορισμένοι. Κατ' αναλογία, και σε σύγκριση με το 1992, στις μέρες μας η συζήτηση στους κύκλους των επιχειρηματιών και της μεσαίας τάξης στη Βόρεια Ελλάδα έχει ήδη μετατοπιστεί από τη διεκδίκηση του Ηλίου της Βεργίνας και του Μεγάλου Αλεξάνδρου σε πιο ρεαλιστικούς καπιταλιστικούς στόχους, οι οποίοι μένει να φανεί τι επίδραση θα έχουν στην επίλυση της κρίσης εθνικής ταυτότητας και στον σχηματισμό ενός περιφερειακού, ειδικά βορειοελλαδικού εθνικισμού²⁵:

Ο τίτλος «Μακεδονία» και τα παράγωγά της χρησιμοποιούνται στην επωνυμία 182 ελληνικών επιχειρήσεων όλων των κλάδων και 39 επιχειρήσεων που ανήκουν στον αγροτικό και διατροφικό κλάδο, ενώ πάνω από 4.000 είναι οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν τον όρο για κάποιο από τα προϊόντα τους. Είναι σαφές ότι οι επιχειρηματίες της ΠΓΔΜ - Βόρειας Μακεδονίας αποκτούν πλέον το δικαίωμα χρήσης του ονόματος. Γι' αυτό ακριβώς θα πρέπει να υπάρξει εποικοδομητικός διάλογος και να συμφωνηθούν οι απαραίτητες ρυθμίσεις. Καθώς επικρατεί αυξημένη ασάφεια για σειρά από κρίσιμες λεπτομέρειες, η καλύτερη συμβουλή που δίδεται από τους ειδικούς στους Έλληνες επιχειρηματίες είναι να σπεύσουν να κατοχυρώσουν τα σήματα και τις επωνυμίες τους ακολουθώντας τις ήδη υπάρχουσες ευρωπαϊκές και διεθνείς διαδικασίες. Τα Επιμελητήρια της Βορείου Ελλάδος έχουν ήδη ενεργοποιηθεί και προσφέρουν νομική και συμβουλευτική αρωγή. Επισημαίνεται, πάντως, ότι τα Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ) και τα Προϊόντα Γεωγραφικής Ενδειξης (ΠΓΕ) είναι «στέρεα». Οι επωνυμίες τους θεωρούνται μη αμφισβητούμενες, αφού έχουν προσδιοριστεί μέσα από τη συμμόρφωση με προβλέψεις, όρους και αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

^{3η προσθήκη:} Υπάρχει πάντα συσχέτιση ανάμεσα στην παραγωγή θεωρίας και την εμφάνιση έντονων κοινωνικών συγκρούσεων και το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί εξαίρεση. Βρισκόμαστε ακόμα εντός της ιστορικής προβληματικής, η οποία εμφανίζεται και γενικεύεται από τα τέλη της δεκαετίας του '90 και μετά αναζητώντας, μεταξύ άλλων, τη σχέση μεταξύ κυριαρχίας του εθνικού κράτους και παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου. Η ίδια η εμφάνιση της κρίσης από το 2007 και το ξέσπασμα των κινημάτων των πλατειών δείχνουν ότι βρισκόμαστε ακόμα βαθιά μέσα σε αυτή την προβληματική, πολλοί, όμως, από όσους συμμετείχαν στις διεθνείς συναντήσεις διαμαρτυρίας, ακόμα και ως μέλη του μυθικού black block, έχουν εκδηλώσει πιο ρητά την προτίμησή τους στις ντόπιες κυβερνήσεις των χωρών τους, ειδικά αν είναι αριστερές, αναπαράγοντας με γκροτέσκο τρόπο την αριστερή ιδεολογική ηγεμονία. Κάθε κρίση που είναι άξια του ονόματός της οδηγεί όχι μόνο σε επαναδιαπραγμάτευση προταγμάτων και θεωρητικών εργαλείων, αλλά και στο εκ νέου γράψιμο της ιστορίας «μας», η οποία γίνεται αντιληπτή με τον καινούργιο τρόπο που επιβάλλει η τωρινή συγκυρία. Χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια και πολλά ιδεολογικού μετόν για να παραμείνεις ανεπηρέαστος, όταν γύρω σου λαμβάνουν χώρα κοινωνικά κινήματα μεγάλης κλίμακας. Παρόλα αυτά, αφήνουμε στους όψιμους μαρξιστές ιδεολόγους να απαντήσουν το ερώτημα αν οι τρέχουσες αντιιμπεριαλιστικές αναφορές και η πρόσφατη σύμπλευση με τον Σύριζα ήταν προδιαγεγραμμένες ήδη από τότε· από την πλευρά μας, θα αρκεστούμε να επισημάνουμε πως μεταξύ των πολιτικών προετοιμασιών για τη Συνόδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη

²⁵ «Ελλάδα και ΠΓΔΜ απέναντι στο μέλλον», kathimerini.gr.

Θεσσαλονίκη το 2003, οι οποίες συνδυάζονταν με συζητήσεις περί διεθνοποίησης της κυριαρχίας, και των σημερινών αντινατοϊκών βολικοτήτων όσον αφορά το μακεδονικό ζήτημα, δεν μεσολαβεί μόνο η επίσημη χρεωκοπία του ελληνικού κράτους αλλά και ο διακαής πόθος να μετατραπεί ο αναρχικός/αντιεξουσιαστικός χώρος σε υπεύθυνη πολιτική δύναμη, σε μια (μη χρεωκοπημένη) αριστερά στη θέση της (χρεωκοπημένης) αριστεράς. Και μόνο ο χείμαρρος και το βάθος πολιτικών επιχειρημάτων και αναλύσεων που εξαπέλυσαν κοινωνικά οι απανταχού συριζαίοι δημοσιογράφοι, ακαδημαϊκοί, πολιτικοί, συμπαθούντες, «φίλοι του κόμματος» σε σχέση με το μακεδονικό αρκεί για να αποδείξει ποιος ηγεμονεύει ιδεολογικά σε αυτόν τον τόπο. Και πόσο απέχει σε επίπεδο περιεχομένου και θεματολογίας ο δημόσιος διάλογος μεταξύ ΚΚΕ-ΝΔ-ΣΥΡΙΖΑ, όσον αφορά τη Συμφωνία των Πρεσπών, από την γκάμα της κριτικής που αναπτύχθηκε από τους λεγόμενους ανατρεπτικούς κύκλους.

4^η προσθήκη: Ίσως το πρώτο βήμα για την επεξεργασία της σύγχρονης σχέσης μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού, η οποία να διατηρεί την πρωτοκαθεδρία της μορφής-κράτος εντός όμως ενός αυξανόμενα διεθνοποιημένου περιβάλλοντος, είναι η υπονόμηση των λειτουργιών εκείνων της πολιτικής γεωγραφίας που πραγματοποιούν την κλίμακα του εθνικού αδυνατώντας να συλλάβουν τις διάφορες κλίμακες στις οποίες πραγματώνεται η λεγόμενη παγκοσμιοποίηση: από την πλανητική και την περιφερειακή ως την υποεθνική και αστική²⁶. Αδυνατώντας παράλληλα να αποκωδικοποιήσουν τον ειδικά εθνικό χαρακτήρα ενός κοινωνικού γεγονότος ή μιας κοινωνικής σχέσης, αυτού που αναπαρίσταται και βιώνεται ως εθνικό. Το ζήτημα της κλίμακας δεν είναι ουδέτερο ούτε ανάγεται σε ζήτημα ιεραρχίας μεγέθους, αποτελεί πολιτικό ζήτημα και, επομένως, η κλίμακα του εθνικού δεν μπορεί να είναι αμοιβαία αποκλειόμενη από την πλανητική κλίμακα. Τα παραδείγματα υπάρχουν και είναι κοντινά: Ήδη το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση

προκάλεσε την ανάδυση μιας μορφής πλανητικότητας, η οποία ήταν επικεντρωμένη σε τοπικούς αγώνες και δρώντα υποκείμενα που αποτελούν τμήμα διασυνοριακών δικτύων· αυτή είναι μια μορφή πλανητικής πολιτικής που δεν περνάει μέσα από πλανητικούς θεσμούς αλλά μέσα από τοπικούς.

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες φάσεις παγκοσμιοποίησης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η τρέχουσα φάση, η οποία διήρκησε τέσσερις δεκαετίες περίπου πριν δεχτεί την αντεπίδραση της πρόσφατης κρίσης, βρήκε τη σύνθετη μορφή του εθνικού κράτος να έχει κυριαρχήσει και να έχει εμπεδωθεί σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της υφελίου. Η πύκνωση των δικτύων της παγκόσμιας αγοράς, οι τροποποιήσεις στις συνθήκες διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου, η βιομηχανική αναδιάρθρωση με τον σχηματισμό διεθνοποιημένων αξιακών αλυσίδων: όλα αυτά οικοδομούνται πάνω στη βάση ενός λιγότερο ή περισσότερο πυκνού εθνικού πλαισίου υπό την εξουσία του κράτους, με διαφορετικές χρονικότητες σε κάθε περίπτωση. Και αντίστροφα, εθνικό είναι το επίπεδο όπου αρθρώνονται όλες εκείνες οι διαδικασίες με πλανητικό, περιφερειακό, τοπικό κλπ επίπεδο αναφοράς, ακόμα κι αν το αποστεθεροποιούν:

Η ιστορία του νεωτερικού κράτους μπορεί να αναγνωστεί ως η εργασία που καθιστά εθνικές σχεδόν όλες τις κρίσιμες πτυχές της κοινωνίας: εξουσία, ταυτότητα, επικράτεια, ασφάλεια, νόμος, συσσώρευση κεφαλαίου. Κατά τις περιόδους που προηγήθηκαν της ανόδου του εθνικού κράτους υπήρξαν μάλλον διαφορετικοί τύποι κλίμακας, με επικράτειες που τυπικά υπόκεινταν σε πολλαπλά συστήματα κυριαρχίας παρά στην αποκλειστική εξουσία του κράτους. Η σημερινή δυναμική της αλλαγής κλίμακας ξεπερνάει τα όρια των θεσμικών μεγεθών και των θεσμικών εγχιθωτίσεων της επικράτειας που παρήχθησαν από τον σχηματισμό του εθνικού κράτους. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι παλιές ιεραρχίες εξαφανίζονται, αλλά ότι η νέα κλίμακα αναδύεται δίπλα στην παλιά, και η πρώτη μπορεί να επισκιάσει την τελευταία. Οι παλιές ιεραρχίες κλίμακας που συγκροτήθηκαν ως τμήμα της ανάπτυξης του εθνικού κράτους συνεχίζουν να λειτουργούν, αλλά το κάνουν σε ένα πολύ μικρότερο πεδίο αποκλειστικότητας σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν.

Χρειάζεται να γίνει σαφής ο τρόπος με τον οποίο το εθνικό κράτος προσπαθεί να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες –πέρα από αποπροσανατολιστικές γενικότητες περί «νεοφιλελεύθερης προσαρμογής», «αλληλεπίδρασης των καπιταλιστικών οικονομιών», «γενικευμένης απορρύθμισης» ή «υποταγής στα κελεύσματα του διεθνούς κεφαλαίου»– και να καταστήσει ενδογενείς τις αλλαγές κλίμακας, να ενσωματώσει τους κραδασμούς της παγκοσμιοποίησης δίνοντάς της μια εθνική χροιά. Είναι η πρωτοκαθεδρία της κρατικής ισχύος, και κατ' επέκταση των εσωτερικών κοινωνικών συσχετισμών, επί της διαδικασίας

²⁶ Όσα ακολουθούν, αντλούν από τη γενικότερη προβληματική της Saskia Sassen πάνω στο ζήτημα της μερικής αποεθνικοποίησης του κράτους. Για τις ανάγκες αυτού του κειμένου χρησιμοποίησα το άρθρο της με τίτλο «Το Κράτος και η Παγκοσμιοποίηση: Αποεθνικοποιημένη Συμμετοχή», *Michigan Journal of International Law*, τόμος 25, τεύχος 4, 2004.

που επιβάλλει την είσοδο κάθε κράτους στην παγκοσμιοποιητική διαδικασία με διαφορετικούς όρους, μεταβαλλόμενους και ποτέ ταυτόσημους στο σύνολό τους με αυτούς ενός άλλου κράτους. Όσο κι αν καθίσταται αναγκαία η υιοθέτηση κοινών μέτρων πέρα από μια συγκεκριμένη χώρα, κάθε κράτος διαπραγματεύεται τη θέση του με συγκεκριμένο τρόπο και ενίοτε αντιστέκεται στη διεθνοποίηση άνευ όρων. Το καίριο στοιχείο εδώ δεν είναι ο σχηματισμός ενός αυτοκρατορικού, μεταεθνικού επιπέδου, όσο η ανάγκη να αποεθνικοποιηθούν συγκεκριμένες θεσμικές πτυχές της πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής, δικαστικής, νομικής εξουσίας. Και αυτό δεν γίνεται ούτε αυτόματα ούτε χωρίς τριβές, γιατί κάθε θεσμός έχει τη δική του ιστορία και διαπερνάται με διαφορετικό τρόπο από τους ταξικούς, και ευρύτερα κοινωνικούς, συσχετισμούς. Η έννοια της εθνικής κυριαρχίας επιβάλλει τη σύνδεση με την παγκοσμιοποίηση, όχι την υποταγή σε αυτήν. Ας μην λησμονείται πως η αρχή του πλέον ευνοούμενου κράτους και η αρχή της εθνικής μεταχείρισης αποτελούν ακρογωνιαίους λίθους του εμπορικού δικαίου του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου ως σήμερα.

7.

Σήμερα, όπως και στις αρχές της δεκαετίας του '90, η συζήτηση για το λεγόμενο μακεδονικό ζήτημα οφείλει να ξεκινήσει από τη μόνη νόμιμη αφετηρία: τη θέση της Ελλάδας στον διεθνή, και ειδικότερα τον ευρωπαϊκό, καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας. Εκείνη την περίοδο, η σχετική διερεύνηση κωδικοποιήθηκε ως «θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια», καθόλου τυχαία μιας και η επέκταση του ελληνικού κεφαλαίου σε όλες σχεδόν τις χώρες της χερσονήσου του Αίμου, που είχαν προκύψει από τη βίαιη διάλυση του ανατολικού μπλοκ, συνέστησε την πιο δυναμική φάση της συσσώρευσής του για πολλά από τα επόμενα χρόνια. Αυτή ήταν η πραγματική βάση της κριτικής που κατευθυνόταν προς το κεφάλαιο και, γενικότερα, όλες τις μορφές εξουσίας, χωρίς να αποσυνδέεται από την καθημερινή ζωή των προλετάρων που μετανάστευαν στην Ελλάδα και τα προβλήματα που αυτοί αντιμετώπιζαν κατά την αναπαραγωγή τους. Η ανάγκη εναντίωσης στις επιλογές του ελληνικού κράτους και του ελληνικού κεφαλαίου κατείχαν ουσιαστική θέση σε αυτή τη διερεύνηση, η οποία τόσο πολύ είχε απασχολήσει τον αναρχικό-αντιεξουσιαστικό και, ειδικά, τον αυτόνομο χώρο και διήρκησε για πολλά χρόνια. Πρέπει να πούμε πως αυτού του τύπου η συζήτηση απουσιάζει εκκωφαντικά από το προσκήνιο σήμερα. Και το χειρότερο, μοιάζει σαν να μην έγινε ποτέ και να απομένουν μόνο οι αφηρημένες γεωπολιτικές αναλύσεις. Το ζήτημα, όμως, δεν λύνεται δια της ισοπέδωσης ούτε δια της ηθελημένης λήθης και είναι αποπροσανατολιστικό να προπαγανδίζεις ότι δεν πέρασε μια μέρα από το πάνω από ένα εκατομμύριο διαδηλωτές της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1992, όπου κεντρικό σύνθημα ήταν «Η Μακεδονία είναι ελληνική και πρωτεύουσά της η Θεσσαλονίκη». Επίσης, είναι πολύ βολικό να μιλάς σήμερα για επανεμφάνιση-ωσάν-Δευτέρα-Παρουσία του εθνικού κορμού, όταν θέλεις να αποφυγεις τις συνέπειες που θα είχε για τις πολιτικές θέσεις σου, αν εξηγούσες τι έχει αλλάξει από τότε. Κάποιοι άλλοι, γνήσιοι αντιιμπεριαλιστές πράγματι, ισχυρίζονται ότι πρέπει να στηρίζουμε το ελληνικό κράτος στον αγώνα του ενάντια στη Μέρκελ και τα μνημόνια, γιατί, λέει, έχει αλλάξει θέση και έχει μετατραπεί σε χώρα-προτεκτοράτο της Δύσης· και, αλίμονο, μια τέτοια χώρα, αίφνης μη καπιταλιστική αλλά εθνικά καθαγιασμένη, δεν μπορεί να ασκεί επεκτατική πολιτική σε κανέναν και τίποτα. Όμως, το έθνος και ο εθνικισμός –όπως η εργατική τάξη, η συσσώρευση κεφαλαίου, το κράτος και άλλες κοινωνικές μορφές– δεν αποτελούν ουσίες που εκδηλώνονται αναλλοίωτες κάθε στιγμή, αλλά μετασχηματίζονται με το πέρασμα του χρόνου. Η κριτική της ιδεολογίας έχει τον ίδιο βηματισμό με την εκ νέου προσέγγιση της ιστορίας, γι' αυτό είναι αναγκαία η ιστορική σύγκριση δυο περιόδων. Όμως, η ιστορικοποίηση των μορφών εκδήλωσης των κοινωνικών αντιφάσεων μπορεί να είναι χρήσιμη μόνο όταν είσαι σε θέση να δεχτείς τις πολιτικές και θεωρητικές συνέπειές της.

8.

Τα συλλαλητήρια του 1992 λαμβάνουν χώρα εν μέσω ευρείας αναδιάρθρωσης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η τριετία '90-'93 αποτελεί την πρώτη περίοδο που θα επιχειρηθεί η συντονισμένη και συνεκτική εφαρμογή πολιτικών λιτότητας προς όφελος του κεφαλαίου· η επόμενη θα είναι η σύγχρονη περίοδος των μνημονίων. Είναι απαραίτητο να τονίσουμε εξ αρχής ότι –σε αντίθεση με την περίοδο 90-93, όπου το εθνικό ζήτημα, δηλαδή ο ορισμός του εθνικού συμφέροντος, τέθηκε εν μέσω της αναδιάρθρωσης προκειμένου να σταθεροποιηθεί ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός– σήμερα το μακεδονικό ζήτημα τίθεται εκ νέου σε έναν κοινωνικό σχηματισμό που έχει σχετικά σταθεροποιηθεί. Το ρίσκο είναι πολύ μικρότερο και σε καμία περίπτωση οι κυρίαρχες μερίδες της αστικής και της μεσαίας τάξης δεν θα ρίσκαραν να πριμοδοτήσουν τη συνεχή κάθοδο στο δρόμο και τη διατάραξη της καθημερινότητας ούτε γι' αυτό το ζήτημα. Πόσο μάλλον να ρισκάρουν μια σκλήρυνση των όρων δανειοδότησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και κατά συνέπεια την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, τη στιγμή μάλιστα που η ελληνική οικονομία ανακάμπτει.

1^η προσθήκη: Σε όλη τη διάρκεια αυτής της καθ' όλα ιδιαίτερης ιστορικής περιόδου, ξεσπούν αγώνες και συγκρούσεις των οποίων η ένταση είναι μεγάλη και ευθέως ανάλογη του ιδιαίτερου, και άρα ειδικά κοινωνικού, χαρακτήρα των αιτημάτων που αρθρώνονται. Οι εργατικοί και κοινωνικοί αγώνες δεν εκδηλώνονται ποτέ άμεσα ως καθολικοί, δηλαδή ως επαναστατικοί με στόχο την ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων, ούτε ως άμεσα καθολικοί, δηλαδή ως φορείς μιας καθαρής πολιτικής ιδεολογίας με αναφορά στο κράτος. Εκκινούν, παρόλα αυτά, από μια κοινωνική και πολιτική συνθήκη όπου, μετά τους διεκδικητικούς αγώνες της Μεταπολίτευσης και την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές, η εργατική τάξη έχει αναγνωρισθεί από το κεφάλαιο και το κράτος ως επίσημος εθνικός εταίρος. Ειπωμένο αλλιώς, η εργατική τάξη, ή τουλάχιστον ένα σεβαστό τμήμα της, θα διεκδικήσει και θα λάβει το δικαίωμα να καταθέτει προτάσεις για το μέλλον της χώρας στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου εθνικισμού της εθνικής συμφιλίωσης και ενός συγκεκριμένου λαϊκισμού, του σοσιαλπατριωτικού «ο λαός στην εξουσία»²⁷. Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '80, όπου θα ξεκινήσουν οι πρώτες κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στις περικοπές εν μέσω της σφοδρής ιδεολογικής επίθεσης εκ μέρους των απολογητών των συμφερόντων της αστικής τάξης, η αναγνωρισμένη εργατική τάξη θα εξωθηθεί στην αντιφατική θέση από τη μια της προάσπισης των ιδιαίτερων συμφερόντων της και από την άλλη της πιθανής απώλειας της θέσης της ως συνομιλήτης σε εθνικό επίπεδο. Η ενσωμάτωση είναι πολύ πρόσφατη, και άρα εύθραυστη, αλλά ήδη πολύ γλυκιά. Παράλληλα, εκδηλώνονται διαφωνίες και ανταγωνισμός μεταξύ μερίδων της αστικής τάξης για το ποια θα είναι η κατεύθυνση της αναδιάρθρωσης και κατ' επέκταση ποιο θα είναι το μέλλον της συσσώρευσης σε αυτό τον τόπο. Αν ληφθεί υπόψη και το περιβάλλον απαξίωσης που κομματικού προσωπικού του ΠΑΣΟΚ που έχει διαμορφώσει η ευρεία σκανδαλολογία της περιόδου (Κοσκωτάς), μπορεί ίσως να γίνει κατανοητό ότι το κράτος απονομιμοποιείται από διάφορες κατευθύνσεις και η αναπαραγωγή του κεφαλαίου επιτυγχάνεται αναγκαστικά μέσω πολιτικής κρίσης. Με άλλα λόγια, ειδικά όταν η υποτίμηση είναι απαραίτητη για να μπορέσει να διασφαλιστεί ο αναγκαίος βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας, η έξοδος από την κρίση υπερσυσσώρευσης υπονομεύει την ταύτιση των συμφερόντων του κεφαλαίου με τα συμφέροντα όλης της κοινωνίας και η αστική τάξη παύει να εμφανίζεται ως εκπρόσωπος ολόκληρης της κοινωνίας. Εντός μιας τέτοιας συνθήκης, όπου το δημοκρατικό κράτος είναι αναγκασμένο να εμφανίζεται ως ουδέτερο και διαχωρισμένο από μια κοινωνία των πολιτών που μαίνεται από εσωτερικές διαιρέσεις για να μπορεί να ορίσει αντικειμενικά το εθνικό συμφέρον, αυτό που διακυβεύεται είναι ο ορισμός του ίδιου του λαού. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι ο ειδικός χαρακτήρας που αποκτά αυτός ο επαναπροσδιορισμός στα μάτια της εργατικής τάξης, η οποία εμφανίζεται εδώ πολύ περισσότερο ταυτισμένη με τον λαό επειδή για πολλά χρόνια υπήρξε διασφαλισμένη κοινωνικά η έντονη κοινωνική κινητικότητα μεταξύ των τάξεων, ειδικά μεταξύ της εργατικής τάξης και των μικροαστικών/αγροτικών στρωμάτων, επειδή οι μισθωτοί του δημοσίου τομέα είναι ήδη πολυάριθμοι συμβάλλοντας στη σύνδεση του κόσμου της εργασίας με το κράτος, αλλά και επειδή είναι, σε υψηλότερο βαθμό, εθνικά ομοιογενής. Αυτό που επιδιώχθηκε με τα συλλαλητήρια του '92 είναι από τη

²⁷ Γράφει η *Théorie Communiste* στην μπροσούρα της *Περί της πολιτικής στο Ιράν*, Senonevero, 2010, σελ.69-70: «Ο λαϊκισμός ορίζεται επί της ουσίας ως η θέληση της κατάρρευσης, εντός της πολιτικής, της διάκρισης μεταξύ κοινωνικών κινημάτων και πολιτικής δράσης, θέληση της κατάρρευσης του διαχωρισμού μεταξύ Κράτους και κοινωνίας, Κράτους και ταξικής πάλης. Ενάντιος της δημοκρατίας, ο λαϊκισμός αρνείται να αναγνωρίσει ως μη αναγώγιμες τις αντιφάσεις και τα σχίσματα της κοινωνίας και να αποδεχτεί την ειρήνευσή τους εντός του Κράτους και με τη μεσολάβηση του πολίτη. Για τον λαϊκισμό, η κοινωνία συνιστά μια κοινότητα, η οποία εκπροσωπείται ως τέτοια εντός του Κράτους που αναλαμβάνει άμεσα την ευθύνη της. Η κοινότητα είναι ο λαός εναντίον των κοινωνικών τάξεων από τη μια και εναντίον πολίτη από την άλλη. Από την άλλη, αυτός ο λαός ως κοινότητα δεν αποτελεί μια κατάσταση, ένα δεδομένο, πρέπει να κατασκευαστεί με την ενοποίηση αυτού που ήταν διαχωρισμένο, αποσυντεθειμένο: η κοινωνία και η θρησκεία, το δημόσιο και το ιδιωτικό, η οικονομία και η ηθική, η τεχνική και το πολιτιστικό, οι μάζες και οι ελίτ κλπ. Ως πολιτικό και ιδεολογικό κίνημα, όπως μόλις τον περιγράψαμε, ο λαϊκισμός συγκροτείται πάνω στα όρια των αγώνων του προλεταριάτου και στρέφεται εναντίον του. Είναι η δράση του προλεταριάτου εντός των διεκδικητικών αγώνων του και πιέζοντας το Κράτος, καθώς και οι προσπάθειές του να οργανώσει την κοινωνία σύμφωνα με τις ανάγκες και τα συμφέροντά του, που παράγουν τον λαό, και ο λαός, που δεν παραδέχεται τις αντιφάσεις, τις συγκρούσεις και τα σχίσματα στο εσωτερικό του, στρέφεται εναντίον του. Αλλά αυτός ο λαός, ειπώθηκε, δεν αποτελεί δεδομένο, δεν αποτελεί κοινωνική τάξη, ούτε ακόμα και κοινωνιολογική ομάδα, είναι κάτι προς κατασκευή και προς εκπροσώπηση. Μέσω αυτού, γίνεται πρόνομο της μόνης τάξης που είναι ικανή να ενοποιήσει τις κοινωνικές αντιφάσεις και να τις αναπαράξει, γιατί κρατάει τα κλειδιά της αυτοπροϊπόθεσης του κεφαλαίου: η αστική τάξη. Αυτή μπορεί να αναθέσει, ορισμένες φορές με συγκρουσιακό τρόπο, τη διεύθυνση του κινήματος στις μεσαίες τάξεις, ή σε κοινωνικές κατηγορίες περισσότερο έτοιμες να τις εκπροσωπήσουν επειδή είναι επαρκείς ως προς το περιεχόμενό του όπως οι παπάδες, σε άλλα πλαίσια ο στρατός ή το συνδικάτο». Υπό αυτή την έννοια, και με τον κίνδυνο της υπεραπλούστευσης, η ιστορία της ανάπτυξης του καπιταλισμού στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό μέσα στον 20^ο αιώνα –από το κίνημα στο Γουδί του 1909 περνώντας από τον Εθνικό Διχασμό, τον εμφύλιο, τα Ιουλιανά, τη χούντα και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ μετά τη Μεταπολίτευση– μπορεί να θεωρηθεί ως συγκρουσιακή συνύπαρξη διαφορετικών ορισμών του εθνικού συμφέροντος μεταξύ κράτους και λαού, διαδοχικών φάσεων ανόδου και υποχώρησης του λαϊκισμού εκπροσωπημένου από διάφορους θεσμούς. Κάτι που δείχνει τη σχετική αδυναμία του κράτους και των λειτουργιών του να εκπέμψουν με σαφήνεια και να επιβάλλουν κάθε φορά τι είναι το έθνος και πώς πρέπει να στηριχτεί.

μια, με πιο κλασσικό τρόπο, να διεμβολιστεί και να γίνει εσωτερικά διαχειρίσιμο το κοινωνικό ζήτημα που επανατοποθετήθηκε από τους ταξικούς και κοινωνικούς αγώνες της περιόδου και, από την άλλη, να εργαλειοποιηθεί ο αυτοφυής λαϊκισμός, η τάση να πρέπει να εισακουστούν τα αιτήματα του λαού από την κορυφή του κράτους μέχρι τα νύχια του. Πάντα στα πλαίσια των διαπραγματεύσεων για τη νέα θέση του ελληνικού κεφαλαίου στα Βαλκάνια.

2^η προσθήκη: Η στενή σύνδεση του εθνικισμού με την ανάγκη εσωτερικής διαχείρισης του προλεταριάτου και τον κοινωνικό ανταγωνισμό της περιόδου, με τη διπλή σημασία της διαφύλαξης της σταθερότητας αλλά και της ενεργητικής αμφίδρομης διεργασίας που δημιουργεί τον λαό, δεν είναι ασύμβατη με την ενσωμάτωσή του στη χάραξη και υλοποίηση μιας επεκτατικής κρατικής στρατηγικής που διευκολύνει τη διευρυμένη, σε βάθος και έκταση, αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων. Δείχνει, όμως, ποια είναι η σειρά θεωρητικής και πολιτικής προτεραιότητας· πρέπει πρώτα να διασφαλιστεί η κοινωνική ειρήνη και να αποφευχθεί ο εμφύλιος στο εσωτερικό για να διεξάγεις κατακτητική εκστρατεία. Κάθε εθνικισμός, ή ακριβέστερα η ιστορική εκδοχή που επικρατεί κατά τη διεύθυνση των ενδοταξικών συγκρούσεων της κρισιακής περιόδου, μεταφράζει τις κοινωνικές και πολιτικές προσδοκίες στη φαινομενικά α-εξουσιαστική και φυσικοποιητική γλώσσα του έθνους και τις ταξινομεί κατά προτεραιότητα επιτρέποντας κοινωνικά σε κάποιες να υλοποιηθούν και καταστέλλοντας τις υπόλοιπες. Πρόκειται για τη βίαιη ιεράρχηση που βιώνουν μόνο τα σώματα των από κάτω, ταξικά, έμφυλα και φυλετικά προσδιορισμένα. Παραμένει, όμως, ευσεβής πόθος όσο δεν ιεραρχεί επαρκώς τις ίδιες τις κοινωνικές τάξεις, τους άνδρες και τις γυναίκες, τους ντόπιους και τους «ξένους»· όσο δεν κατανέμει επαρκώς υπεραξία και εξουσία. Πάντα, πρώτα και κύρια, στο εσωτερικό της επικράτειας, όπου οι ρατσιστικοί ορισμοί παράγονται με εθνική, κρατική και λαϊκή εγγύηση. Μόνο δευτερευόντως το κράτος εξάγει τις εξωτερικές αντιφάσεις του στο περιφερειακό διακρατικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται, στον ζωτικό χώρο του κεφαλαίου του, και επιδιώκει να τις επιβάλλει στο προλεταριάτο εκτός των συνόρων του.

9.

Η υψηλότερη ιεραρχικά θέση που βρέθηκε το ελληνικό κράτος στις αρχές του '90 μπορεί να αποδίδεται γενικά στην ένταξή του στην τότε ΕΟΚ –μοναδικό προνόμιο μεταξύ των βαλκανικών κρατών τότε– αλλά, πέρα από τα ήδη υψηλότερα ποσά διαρθρωτικών ενισχύσεων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, δεν υποβοηθείται ενδογενώς από τη θέση σε έναν ανεπτυγμένο ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας: ο βαθμός διασύνδεσης των ευρωπαϊκών οικονομιών είναι μικρός, καθώς η συνθήκη του Μάαστριχτ, κεντρική για την αρχιτεκτονική της φιλελευθεροποίηση των ευρωπαϊκών οικονομιών, ψηφίζεται μόλις την ίδια χρονιά με τα πρώτα συλλαλητήρια. Είναι περισσότερο ως δυτική, δημοκρατική χώρα, ως η πιο κοντινή πιθανότητα πραγμάτωσης χρόνια καταπιεσμένων προσδοκιών που η Ελλάδα, μαζί με την Ιταλία, θα αποτελέσει προορισμό για εκατοντάδες χιλιάδες προλετάριους και προλετάρια των διαλυμένων βαλκανικών χωρών του ανατολικού μπλοκ. Είναι οι παραστάσεις των ρακένδυτων αλβανών μεταναστών στην Ομόνοια που προηγούνται και δίνουν συγκεκριμένο περιεχόμενο στα δημοκρατικά, αυθαίρετα εναλλάξιμα σε εθνικά ή ευρωπαϊκά, ιδεώδη όσων, ήδη από το 1989, αστών και μικροαστών στοχάζονται για τις ευκαιρίες που γεννιούνται από την εξαφάνιση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η κήρυξη της ανεξαρτησίας της Μακεδονίας στις 16 Δεκεμβρίου 1991 έπεται και χρονικά και πολιτικά. Τα μαζικά συλλαλητήρια που το ίδιο το ελληνικό κράτος διοργανώνει και στηρίζει, ενώ εμφανίζονται να απευθύνονται στις ευρωπαϊκές δυνάμεις κατά βάση πριν από κρίσιμες συναντήσεις κορυφής προσαρτώντας τον λαϊκό εθνικισμό στην κρατική πολιτική, επί της ουσίας απευθύνονται στο βαλκανικό προλεταριάτο και αποτελούν τη συμπυκνωμένη διατύπωση της κυρίαρχης ρατσιστικής εθνικής πρότασης για το πώς αυτό θα πρέπει να αντιμετωπιστεί: οι μακεδόνες της νότιας Γιουγκοσλαβίας ως μετωνυμία όλων των βαλκανίων προλετάρων που ήδη έρχονταν στη χώρα με όλους τους δυνατούς τρόπους και ήδη υφίσταντο τις συνέπειες της ελληνικής φιλοξενίας²⁸.

1^η προσθήκη: Το ίδιο το κράτος, αυτονόητα, διατηρεί τη σχετική αυτονομία των κινήσεών του: Μεταξύ του συλλαλητηρίου 700.000 συμμετεχόντων στη Θεσσαλονίκη στις 14.2.1992, του συλλαλητηρίου σχεδόν ενός εκατομμυρίου στην Αθήνα στις 10.12.1992 και του αρκετά μικρότερου συλλαλητηρίου στη Θεσσαλονίκη στις 31.3.1994²⁹, η Ελλάδα έχει γίνει ο πρώτος ξένος επενδυτής στη Βουλγαρία και την Αλ-

²⁸ Ηδη εδώ έχουμε τις πρώτες εκδηλώσεις του σύγχρονου διαφορικού ρατσισμού, ο οποίος μπορεί να συνυπάρχει με πιο κλασικές, φυλετικές, μορφές. Περισσότερα πάνω στον τρόπο, με τον οποίο αναδιοργανώθηκε η ελληνική εθνική ταυτότητα στη βάση της ρατσιστικής αντιμετώπισης των βαλκανίων προλετάρων που εισήλθαν μαζικά στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο, στην έκδοση της *Λέσχης Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα* με τίτλο *περί της (ανομολόγητης) καταγωγής των ρατσιστικών ιδεωδών της ελληνικής κοινωνίας και περί της (ομολογημένης) χρησιμότητάς τους*, β' έκδοση, Αθήνα 2010.

²⁹ Ο σχεδιασμός των διοργανωτών γι' αυτό το συλλαλητήριο, η τοπική αυτοδιοίκηση της Μακεδονίας και της Θράκης με

βανία και ο δεύτερος στη Ρουμανία. Το ελληνικό κράτος, ενισχύοντας με οικονομικά και διπλωματικά μέσα τη βαλκανική επέκταση του κεφαλαίου, ρισκάρει μεταξύ της ευρωπαϊκής γραμμής διασφάλισης των γενικών συνθηκών επέκτασης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου, η οποία περνάει μέσα από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, και της αυτόνομης κίνησης, καθώς παραβιάζει συστηματικά το εμπάργκο στη Σερβία επιδιώκοντας τη μη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και την υπεράσπιση μόνο των δικών του συμφερόντων. Και θα το τραβήξει το σχοινί αρκετά: τον Απρίλιο του 1993 η Μακεδονία αναγνωρίζεται από 63 χώρες και γίνεται δεκτή στον ΟΗΕ, τον Ιούνιο ο ακροδεξιός πρώην υπουργός εξωτερικών Σαμαράς ρίχνει την κυβέρνηση 151 βουλευτών της ΝΔ στην οποία ο ίδιος συμμετείχε ενεργά³⁰, τον Οκτώβριο γίνονται εκλογές τις οποίες κερδίζει το ΠΑΣΟΚ με ακραία εθνικιστική ρητορεία³¹, τον Δεκέμβριο έξι ευρωπαϊκές χώρες μέλη της ΕΟΚ (Γερμανία, Δανία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Ολλανδία) αναγνωρίζουν τη μακεδονικό κράτος, την 1^η Ιανουαρίου 1994 η Ελλάδα αναλαμβάνει την προεδρία της ΕΟΚ, στις αρχές Φεβρουαρίου η Ρωσία αναγνωρίζει τη Δημοκρατία της Μακεδονίας, λίγες μέρες μετά θα ακολουθήσουν οι ΗΠΑ και η Αυστραλία³². Εν τέλει, στις 16 Φεβρουαρίου, η Ελλάδα επιβάλλει εμπάργκο, το οποίο θα διαρκέσει 20 μήνες, στα εμπορεύματα που κατευθύνονται προς τη Μακεδονία από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης «με την εξαίρεση όσων είναι απολύτως απαραίτητα για ανθρωπιστικούς λόγους όπως τρόφιμα και φάρμακα», το οποίο εξαγγέλλεται τέσσερις μέρες πριν εκπνεύσει το τελεσίγραφο του ΝΑΤΟ προς τις σερβοβοσνιακές δυνάμεις να αποσυρθούν από τις περιοχές που έχουν καταλάβει. Η τελευταία κίνηση αποτελεί ανοιχτή παραβίαση των άρθρων 224 και 225 της συνθήκης του Μάαστριχτ, στα οποία προβλέπεται ότι

«χώρα της Ενωσης δεν μπορεί, χωρίς προηγούμενη διαβούλευση με τους Δώδεκα [τόσα ήταν τα μέλη της ΕΟΚ τότε], να κλείνει τα σύνορά της με τρίτη χώρα... κάτι τέτοιο μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο σε περίπτωση μεγάλων εσωτερικών προβλημάτων που άπτονται της δημόσιας τάξης, σε περίπτωση πολέμου ή μεγάλης διεθνούς έντασης που συνιστά απειλή πολέμου».

Το εμπάργκο θα αρθεί μετά από μεσολάβηση του ειδικού αμερικάνου απεσταλμένου Χόλμπρουκ, εκτός δηλαδή των διαύλων της ΕΟΚ, και αφού η Μακεδονία θα αλλάξει το άρθρο 49 του Συντάγματός της ,

την υποστήριξη της εκκλησίας και των μεγάλων κομμάτων, προέβλεπε ότι θα ήταν η συγκέντρωση της δεκαετίας. Γι' αυτόν τον λόγο κινητοποιήθηκαν τα τότε τηλεοπτικά κανάλια με διαφημίσεις μια εβδομάδα πριν, διευκολύνσεις από τα μέσα μεταφοράς σε όσους ήθελαν να συμμετάσχουν, διακοπή της λειτουργίας των σχολείων, κλείσιμο καταστημάτων και επιχειρήσεων από το μεσημέρι και μετά. «Η συμμετοχή είναι χαμηλότερη από ό,τι δυο χρόνια πριν, είναι φυσιολογικό, ο κόσμος έχει κουραστεί από την κρίση», θα παραδεχτεί τότε ένας αιρετός του δημοτικού συμβουλίου της Θεσσαλονίκης. Ο δημοσιογράφος της *Le Monde* θα επισημάνει την ατμόσφαιρα γιορτής και την έντονη παρουσία της ελληνικής παράδοσης στο συλλαλητήριο. Ένας Έλληνας ακαδημαϊκός, μέλος του τότε Συνασπισμού, θα ασκήσει κριτική «στον κομφορμισμό και την απάθεια» που ήδη επιδεικνύουν οι Έλληνες σε σχέση με τα εθνικά θέματα εκτιμώντας ότι «ο εθνικισμός βρίσκεται σε παρακμή και αποδυναμωμένος». Παρά την κινητοποίηση μιας διμοιρίας ελικοπτέρων, τριών αερόστατων, πολλών ψαροκάικων και άλλων πλοιαρίων στον Θερμαϊκό και πληθώρας παπάδων, το συλλαλητήριο θα ολοκληρωθεί μέσα σε μιάμιση ώρα. Είναι η προοπτική καπιταλιστικής και ρατσιστικής εκμετάλλευσης του προλεταριάτου στα Βαλκάνια, αλλά και εντός της ελληνικής επικράτειας, η κατεύθυνση προς την οποία θα «εκτονωθεί η κοινωνική δυσaréσκεια» και όχι ένας εθνικισμός πολιτικού τύπου.

³⁰ Πρόκειται για την περίοδο όπου τα μαζικά κόμματα περιείχαν στο εσωτερικό τους μέλη από μια μεγάλη γκάμα πολιτικών τάσεων, και ειδικά η ΝΔ μπορούσε μέχρι την πρόσφατη περίοδο των μνημονίων να περικλείει στο εσωτερικό της μια καθαρή ακροδεξιά τάση. Γενικότερα μιλώντας, η πολιτική διαφοροποίηση των κομμάτων, η οποία φτάνει σε ανώτερο επίπεδο με την εμφάνιση θεματικών κομμάτων (π.χ. υπέρ της ελεύθερης πρόσβασης στο διαδίκτυο) συμβαδίζει με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και τη διαφοροποίηση της εμπορευματικής παραγωγής.

³¹ Κατά τις προγραμματικές δηλώσεις του στη Βουλή, στις 23 Οκτωβρίου 1993, ο Ανδρέας Παπανδρέου θα υποστηρίξει ότι «Η πολιτική εθνικής άμυνας βασίζεται στην ενότητα του ελληνικού χώρου (Κύπρος, Αιγαίο Πέλαγος, Θράκη, Μακεδονία, Ηπειρος). Έχει χαρακτήρα αποτρεπτικό. Ο στρατηγικός προσανατολισμός μας βασίζεται στο γεγονός ότι ο κύριος εχθρός έρχεται εξ ανατολών». Ο τότε εκδότης του Βήματος Ριχάρδος Σωμερίτης θα δηλώσει ότι «είναι οι μεσαιές τάξεις, επηρεασμένες από την κρίση, που θέλουν να δουλεύουν λιγότερο και να κερδίζουν περισσότερο, αυτές που οδήγησαν ξανά τους σοσιαλιστές στην εξουσία». Πρόκειται για τη φρασεολογία που θα χρησιμοποιήσει ο κρατικός εθνικισμός για να υποδείξει στον λαό τη θέση του έθνους στη νέα συνθήκη, οπωσδήποτε μακριά από τις περιοχές που επεκτείνεται το ελληνικό κεφάλαιο και οπωσδήποτε μετά την εκκαθάριση του μη παραγωγικού κεφαλαίου, το κλείσιμο των προβληματικών και τις ιδιωτικοποιήσεις που έχει κάνει η «επάρατος δεξιά». Τα απόσπασμα προέρχονται από τη *Le Monde* εκείνης της περιόδου.

³² Σε δηλώσεις του στις αρχές του '94, ο Πάγκαλος μπορούσε να χαρακτηρίζει τη Γερμανία ως «γίγαντα με κτηνώδη δύναμη και μυαλό παιδιού» και να την καθιστά υπεύθυνη για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Ο αντιγερμανισμός στην Ελλάδα έχει κι αυτός βαθιές ρίζες, βαθύτερες από τον αντιαμερικανισμό, όπως αποδείχτηκε στις μέρες μας. Παρόλα αυτά, στα πλαίσια του λεγόμενου αντιμνημονιακού αγώνα δεν είχε θέση η υπενθύμιση της στάσης της Γερμανίας εκείνη την περίοδο, κάτι που δείχνει ότι ο εθνικισμός από τα κάτω βασίζεται σήμερα σε άλλα στοιχεία για να συγκροτηθεί.

καθώς και τη σημαία της³³. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μακεδονική βουλή θα ψηφίσει ομοφωνα αυτές τις αλλαγές στις 6 Οκτωβρίου 1995, ένα περίπου μήνα μετά την υπογραφή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας μεταξύ των δυο χωρών στον ΟΗΕ αλλά και τρεις μέρες μετά την απόπειρα δολοφονίας του Γκλιγκόροφ, τότε προέδρου της χώρας. Το ελληνικό κράτος εμφανίζεται να αυτονομείται από το πολιτικό περιβάλλον της ευρωπαϊκής συνεργασίας την ίδια στιγμή που δημιουργεί εκ νέου τον έθνος του μέσω των συλλαλητηρίων, ενώ μετατοπίζεται ο εθνικισμός του συγκλίνοντας με τον φιλοσερβικό λαϊκό ορισμό του εθνικού συμφέροντος. Για λόγους εσωτερικής σταθερότητας, το κράτος δεν μπορεί να εμφανιστεί ούτε ασυνεπές σε σχέση με την «αδιαπραγμάτευτη» στάση που τηρούσε το 1992 σε σχέση με το όνομα ούτε, φυσικά, να φανεί ότι το ελληνικό έθνος δεν επιβεβαιώνεται ως αντιστασιακό, κόντρα σε όσους ξένους το επιβουλεύονται. Επιβολή εμπάργκο στη Μακεδονία και εθνικιστική διέξοδος προς τα εμπρός, λοιπόν, για το ελληνικό κράτος όσον αφορά τη βελτίωση της θέσης του στα Βαλκάνια, τη στιγμή που, κατά τα άλλα, ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία φαίνεται να οδεύει προς το τέλος του και η Γιουγκοσλαβία να διαμελίζεται.

² προσθήκη: Όταν κοιτάς απ' έξω, τα βαρίδια έρχονται πιο εύκολα στην επιφάνεια. Ειδικά, όταν σου παίρνει συνέντευξη ο διευθυντής του ελληνικού προγράμματος της Deutsche Welle³⁴:

«Μετά το 1974 έχουμε τη λεγόμενη ρεβάνς των ηττημένων, όσον αφορά τη μνήμη του Εμφυλίου και γενικότερα της δεκαετίας του 1940. Μετά τη χούντα καταργούνται όλες οι «γιορτές μίσους» των εθνοκοφρόνων, τον έλεγχο της δημόσιας σφαίρας στην Ελλάδα αναλαμβάνουν πλέον πολιτικοί, δημοσιογράφοι και επιστήμονες με αριστερή προσέγγιση των πραγμάτων. Και ιδίως μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981 αλλάζει ραγδαία τουλάχιστον η κρατικά κατευθυνόμενη μνήμη του Εμφυλίου. Έχουμε μια ιστορική «αποκατάσταση» του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και συνολικά της συμμετοχής της Αριστεράς στον Εμφύλιο». Στη νέα επίσημη Ιστορία η μακεδονική εμπλοκή του ΚΚΕ την εποχή του Εμφυλίου αποσιωπάται και οι νέες γενιές δεν μαθαίνουν τίποτε για αυτό. Η εξωτερική πολιτική της Αθήνας έχει εξάλλου αντικαταστήσει στο μεταξύ τον «κίνδυνο από Βορρά» με τον «κίνδυνο εξ Ανατολών», την Τουρκία. Κατά συνέπεια και μετά το 1974 η επίσημη Ιστορία είναι γεμάτη χάσματα και σιωπές. Πάντα η επίσημη Ιστορία εξοβελίζει ό,τι δεν συνάδει με τον ψυχωφελή και παραμυθητικό χαρακτήρα της.

Έτσι η κοινή γνώμη στην Ελλάδα ήταν στην ουσία απροετοίμαστη για τις εξελίξεις του 1991, όταν η πΓΔΜ κήρυξε την ανεξαρτησία της. «Πολλοί Έλληνες και κυρίως νέοι», επισημαίνει ο Σκόρδος, «δεν ήξεραν καν το 1991 ότι η Γιουγκοσλαβία αποτελούνταν από έξι ομόσπονδες δημοκρατίες, η μία από τις οποίες λεγόταν Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Ειδικά στις νοτιότερες περιοχές της Ελλάδας η άγνοια για τη μακεδονική εθνογένεση που καλλιεργήθηκε στα Σκόπια το αργότερο από το 1944 ήταν τεράστια. Κι εγώ δεν εξετάζω καν το αν η εθνογένεση αυτή υπήρξε ιστορικά τεκμηριωμένη. Πρέπει όμως να εξετάσουμε το γεγονός ότι στο κράτος αυτό γαλουχήθηκαν γενιές ολόκληρες με αυτή την ιδεολογία και ήρθαμε εμείς ξαφνικά το 1991 να τους πούμε μέσα σε μία ημέρα ότι δεν είστε αυτό που νομίζετε, αλλά κάτι άλλο, τι ακριβώς δεν ξέρουμε ούτε εμείς, βρείτε το μόνοι σας». Το αποτέλεσμα ήταν η δημόσια συζήτηση να κυριαρχηθεί στην Ελλάδα από παλαιούς και νέους «μακεδονομάχους» και να τροφοδοτηθεί με υπερβολές, παραποιήσεις, μισές αλήθειες. Η παραπαίουσα και μικροσκοπική πΓΔΜ πήρε τις διαστάσεις γίγαντα που ήταν έτοιμος να συνθλίψει την Ελλάδα.

Στον υστερικό εθνικισμό δεν αντιτάχθηκαν με σαφήνεια ούτε το ΚΚΕ ούτε ο ΣΥΝ. Για τον Αδαμάντιο Σκόρδο ήταν μια λογική συνέπεια των όσων είχαν προηγηθεί: «Μετά το 1974 μία από τις

³³ Σε μια πρόσφατη συνέντευξή του, ο Λιάνης, πρώην βουλευτής και υπουργός του ΠΑΣΟΚ στη Φλώρινα και γνώστης όσο λίγοι της κατάστασης της μακεδονικής μειονότητας, θα θυμίσει ότι το εμπάργκο «δεν λειτούργησε», καθώς «το μόνο αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν ότι φτώχυναν κομμάτια της ελληνικής Μακεδονίας, ενώ τα λεφτά που δόθηκαν ως αντισταθμιστικά για το εμπάργκο πήγαν στα χέρια δέκα πλουσίων ξενοδόχων της Χαλκιδικής και πέντε ενδιάμεσων». Ολόκληρη η συνέντευξη με τίτλο «Αν είχαμε τη Συμφωνία των Πρεσπών το '90 θα μιλούσαμε για θρίαμβο» στο efsyn.gr. Γενικότερα μιλώντας, τα μήντια και οι διανοούμενοι του ΣΥΡΙΖΑ, λόγω και της δικής τους μακρόχρονης εμπλοκής, έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να νοηματοδοτήσουν εκ νέου τη διαδρομή που ακολούθησε το μακεδονικό από τα συλλαλητήρια της περιόδου '92-'94 ως σήμερα, προσφέροντας αριστερή ευαισθησία και επιστημονική αιτιολόγηση στην κρατική επανοτοποθέτηση του ελληνικού εθνικισμού σε σύγχρονες εκσυγχρονιστικές ράγες. «Ξεχνώντας», φυσικά, την εθνικιστική θέση που κράτησε ο τότε Συνασπισμός εκείνη την περίοδο.

³⁴ Από τη συνέντευξη του ελληνοαυστριακού ιστορικού Αδαμάντιου Σκόρδου με τίτλο «Το Σκοπιανό ήταν βαρίδι για την ελληνική Αριστερά», από το tonima.gr.

βασικές προτεραιότητες για το ΚΚΕ ήταν η ιστορική και εθνική του αποκατάσταση. Ακόμα και η ΝΔ και ο προσκείμενος σε αυτήν Τύπος υποβάθμιζαν τότε στην προπαγάνδα και στη ρητορική τους το ζήτημα της μακεδονικής εμπλοκής του ΚΚΕ στον Εμφύλιο, επειδή θα μπορούσε να δημιουργήσει νέους διχασμούς. Το Μακεδονικό ήταν ένα βαρίδι για την Αριστερά, ακόμα και ιδίως το 1991, όταν προέκυψε το ζήτημα του ονόματος των Σκοπίων. Ήταν πρόβλημα η στάση που θα τηρούσαν και το ΚΚΕ και ο ΣΥΝ, ώστε μην ξαναβρεθούν αντιμέτωπα με την κατηγορία της εθνικής προδοσίας».

Προτεραιότητα, λοιπόν, για το ελληνικό κράτος εκείνη την περίοδο παίρνει ξανά η υπεράσπιση της αριστερής πτέρυγας του, η αποτροπή της εσωτερικής αστάθειας και της ανάδυσης νέων διχασμών που θα διασάλευν την πολύτιμη εθνική ενότητα ενόψει αναδιάρθρωσης. Θα υπενθυμίσουμε απλά ότι στο κρίσιμο συμβούλιο πολιτικών αρχηγών του 1992³⁵ –μετά το οποίο κατατομήθηκε ο Σαμαράς και διαφάνηκε η δυνατότητα μιας άλλης εκδοχής ορισμού του εθνικού συμφέροντος, πολύ πιο αυτόνομα εθνικιστικής και πλαισιωμένης από τη σύγκλιση μεταξύ Παπανδρέου και Σαμαρά όπως αυτή εκφράστηκε επί τόπου– συμμετείχαν κανονικά και η Δαμανάκη και η Παπαρήγα, στην ηγεσία τότε του Συνασπισμού και του ΚΚΕ αντίστοιχα. Ανεξάρτητα από τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, ειδικά όσον αφορά τη συμμετοχή στα μακεδονικά συλλαλητήρια από όπου το ΚΚΕ απέιχε ενώ ο Συνασπισμός τα συνδιοργάνωνε, τα αριστερά κόμματα στήριζαν την εθνική ενότητα απαρνούμενα το ίδιο το ιστορικό παρελθόν τους³⁶. Δεν θα θρηνήσουμε γι' αυτό, όμως είχε συνέπειες στον τρόπο που και μέσα στον, πολύ μικρό τότε, αντιεξουσιαστικό χώρο έγινε αντιληπτό το ίδιο το μακεδονικό ζήτημα. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που θα επιλέξουν να ασκήσουν κριτική στο ίδιο τους το κράτος, ορισμένοι αριστεροί μάλιστα θα υποστούν και διώξεις για τις απόψεις τους³⁷. Για ιστορικούς και μόνο λόγους θα παραθέσουμε εδώ ένα απόσπασμα από το άρθρο του Παντελή Πουλιόπουλου *Το Μακεδονικό Ζήτημα και οι Κομμουνιστές*, γραμμένο μέσα

³⁵ Όπως αυτό δόθηκε στη δημοσιότητα μετά από 25 χρόνια, μια από τις πολλές αναφορές στο protagon.gr.

³⁶ Στην πιο προχωρημένη εκδοχή της, η φιλοσυριζαϊκή προπαγάνδα, δια στόματος του δηλωμένου αντιεθνικιστή Τάσου Κωστόπουλου από το efsyn.gr, θα κατηγορήσει το ΚΚΕ ότι κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή για τη Συμφωνία των Πρεσπών προέβη σε «μεταχρονολογημένη δήλωση μετανοίας» γιατί «αν κάτι σημάδεψε βαριά την τριήμερη κοινοβουλευτική αντιπαράθεση, αυτό ήταν η θλιβερή συμμόρφωση του ΚΚΕ με τον σκληρό πυρήνα των επιχειρημάτων της εθνικιστικής δεξιάς περί Μακεδονικού, σε βάρος της ίδιας της εκατοντάχρονης ιστορίας του». Κατ' αντιστοιχία, επομένως, ο αναγνώστης αφήνεται να υποθέσει ότι η κρατική πολιτική του Σύριζα αποτελεί όχι μόνο τη δικαίωση των αγώνων της μακεδονικής μειονότητας για αναγνώριση και σεβασμό, όπως άλλωστε επεδίωξε και ο Τσίπρας στην αντίστοιχη ιστορική ομιλία του στη Βουλή –η οποία μπορεί να βρεθεί στο avg1.gr– αναφερόμενος στην πρώτη νεκρή του εμφυλίου Μίρκα Γκίνοβα, αλλά και την πιο προχωρημένη εκδοχή του επαναστατικού κινήματος στην Ελλάδα. Από την πλευρά μας, αφήνουμε όσους/ες θεωρούν τους/τις εαυτούς/ές τους μακεδόνες και διαμένουν σε ελληνικό έδαφος να επιλέξουν τους πολιτικούς που εκτιμούν ότι εκπροσωπούν καλύτερα τα συμφέροντά τους. Κατά τη δική μας άποψη, η Συμφωνία των Πρεσπών διατρέχεται από μια σκόπιμη αντίφαση: από τη μια, αναγνωρίζει την ύπαρξη μακεδονικού έθνους και μακεδονικής γλώσσας εντός της πολιτικής επικράτειας της Βόρειας Μακεδονίας, από την άλλη αρνείται να παραδεχτεί την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, ενώ δεν επιλύει το χρόνιο ζήτημα των μακεδόνων προσφύγων από την εποχή του εμφυλίου. Συνδέει, με άλλα λόγια, τη θεμελιακή προτεραιότητα του (βορειομακεδονικού) κράτους στον ορισμό του (βορειομακεδονικού) λαού με τον περιορισμό του μακεδονικού έθνους εντός των συνόρων του, κάτι που δεν ισχύει. Η δημοκρατία στην τρέχουσα εγκλωβιστική κομματική εκδοχή της έχει αποδειχτεί ότι λειτουργεί ως σύστημα κατανομής προνομίων, ισχύος και ψήφων με φόντο τη φαινομενικά αντιφατική και πάντα ανεκπλήρωτη υπόσχεση της ελευθερίας, της αναγνώρισης/ενσωμάτωσης και της ισοτιμίας των αποκλεισμένων και καταπιεσμένων. Ο πρόεδρος της Βουλής Βούτσης κάτι ξέρει από αυτά όταν δηλώνει ήδη το φθινόπωρο του '18 ότι «δεν γνωρίζω καμία μακεδονική γλώσσα να μιλιέται στην Ελλάδα», όταν το ίδιο το κόμμα του έχει βουλευτή Φλώρινας τον Κώστα Σέλτσα, ο οποίος το 1997 είχε προσφύγει κατά της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για τη μη αναγνώριση του σωματείου «Στέγη Μακεδονικού Πολιτισμού» στη Φλώρινα, όπως γράφει το notia.gr. Πάντως, σε αυτό που έχει δίκιο ο κ.Κωστόπουλος είναι πως η επίλυση του ονοματολογικού ζητήματος, η οποία δεν επετεύχθη παρότι πέρασαν πάνω από δυο δεκαετίες και αρκετά διαδοχικά κυβερνητικά επιτελεία, μπορούσε να γίνει μόνο από μια βολονταριστική κυβέρνηση που θα έβαζε ως προμετωπίδα της προπαγάνδας της τον φιλοευρωπαϊσμό της πιο προχωρημένης φράξιας του κεφαλαίου και της μεσαίας τάξης. Αποκαλύπτοντάς τον ταυτόχρονα ως το τελευταίο αποκούμπι μιας σύγχρονης ακροαριστερής ρητορικής, η οποία κάνει ό,τι μπορεί για να συριζοποιήσει τους όποιους κοινωνικούς αγώνες φροντίζοντας πρώτα από όλα για τη δική της αναπαραγωγή ως μηντιακή διαμεσολάβηση. Erga omnes πάντα.

³⁷ Για παράδειγμα, πέρα από αιρετικά για την εποχή τους κείμενα, στην μπροσούρα με τίτλο *Η Κρίση στα Βαλκάνια, το Μακεδονικό και η Εργατική Τάξη*, εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, γ' έκδοση συμπληρωμένη, Δεκέμβρης 1992, μπορεί να βρεθεί και μια αναφορά στους 5 της ΟΣΕ, οι οποίοι διώχθηκαν για την κυκλοφορία της εν λόγω μπροσούρας. Στο άρθρο του Κώστα Παπαδάκη με τίτλο «Δίκες Πολιτικών Διώξεων Αντιεθνικιστικού Λόγου για το Μακεδονικό, 1992-1993» από το pandiera.gr περιγράφονται συνοπτικά οι τρεις μεγάλες δίκες που έγιναν την περίοδο εκείνη στην Αθήνα: των μελών της ΟΣΕ που αναφέρθηκε προηγουμένως, της Οργάνωσης για την Ανασυγκρότηση του ΚΚΕ και της Αντιπολεμικής Αντιεθνικιστικής Συσπείρωσης. Αφήνουμε στον αναγνώστη τη μέριμνα να μάθει ποιοι προσήλθαν ως μάρτυρες υπεράσπισης σε αυτές τις δίκες. Απλά, θα προσθέσουμε εδώ ότι στο ίδιο άρθρο γίνεται και απλή αναφορά στις διώξεις από τα δικαστήρια της Φλώρινας απέναντι σε όσους υπερασπίζονταν ανοιχτά την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας.

από τις φυλακές της Ακροναυπλίας τον Μάιο του 1940³⁸, ζήτημα για το οποίο ο ίδιος και άλλα στελέχη της ηγεσίας του ΚΚΕ πέρασαν από δίκη το 1925:

1. Οποιος αρνείται την ύπαρξη, αλύτου ως τώρα, ενός εθνικού μακεδονικού ζητήματος στην ελληνική, βουλγαρική, σερβική Μακεδονία είναι δίχως άλλο λακές της μπουρζουαζίας.
2. Οποιος αρνείται το ιστορικό απελευθερωτικό κίνημα των Μακεδόνων, αυτός ή είναι αμαθής και τότε πρέπει να μάθει την ιστορία του κινήματος αυτού και των εθνικών του ηρώων ή είναι πάλι λακές μιας από τις τρεις καταπιέζουσες μπουρζουαζίες.
3. Το κίνημα αυτό έχει πνιγεί ως τώρα στο αίμα και στην προδοσία ή έχει πάθει μια καταστρεφτική για τα συμφέροντα των Μακεδόνων εργατών και χωρικών εκμετάλλευση από τη (βουλγαρική ιδίως) βαλκανική μπουρζουαζία.
4. Το κίνημα αυτό μπορεί να ξαναβρεί μια νέα ανάπτυξη κάτω από ευνοϊκές νέες ιστορικές συνθήκες -κοινωνικές, οικονομικές (εκμετάλλευση άγρια των εργαζομένων μακεδονικών μαζών από τις καταχρητικές εθνικές μπουρζουαζίες, ζητήματα αγροτικής ιδιοκτησίας κλπ.), πολιτικές (εσωτερικές κρίσεις στα βαλκανικά κράτη, πόλεμος) και πολιτιστικές συνθήκες.
5. Οποιος αρνείται αυτή τη δυνατότητα είναι τυφλός ή εθελουφλεί, αν δεν είναι λακές των εθνικιστών εξανδραποδιστών του πολυπαθούς μακεδονικού λαού.
6. Οι κομμουνιστές δεν αναλαμβάνουν να «δημιουργήσουν» εθνικά κινήματα εκεί όπου τέτοια δεν υπάρχουν, έργο χιμαϊρικό. Υποστηρίζουν τέτοια κινήματα όπου εκδηλώνονται.
7. Οι κομμουνιστές μπροστά σ' ένα νικημένο ή προδομένο εθνικο-απελευθερωτικό κίνημα ή μπροστά σε εξεθνιστικές, εξανδραποδιστικές ενέργειες της εθνικής τους μπουρζουαζίας δεν κλείνουν τα μάτια και δεν γίνονται λάτρεις του «τετελεσμένου γεγονότος». Δεν θ' αρνηθούνε την πραγματικότητα της εθνικής καταπίεσης μιας εθνότητας και τον πόθο της (που υπάρχει στην καρδιά και στο μυαλό κάθε Μακεδόνα εργαζομένου) ν' αποτινάξει μια μέρα τον εθνικό ζυγό. Οι κομμουνιστές κάνουν δικούς τους τους απελευθερωτικούς αυτούς πόθους του μακεδονικού λαού και διακηρύττουν δυνατά από τώρα το δικαίωμά του να αυτοδιατεθεί μέχρι και του κρατικού αποχωρισμού του, αν τέτοια είναι η θέλησή του. Υπερασπίζονται κάθε μέρα κάθε άμεση εθνική του διεκδίκηση, οικονομική, πολιτική, πολιτιστική, και έτσι ετοιμάζουν από τώρα την αυριανή επαναστατική συμμαχία του κοινωνικού επαναστατικού κινήματος του προλεταριάτου με το εθνικό επαναστατικό κίνημα των Μακεδόνων κατά του κοινού εχθρού της βαλκανικής μπουρζουαζίας.

10.

Ο ιστορικά κυρίαρχος ορισμός του εθνικού συμφέροντος, και όχι ο θρησκευτικά αφηρημένος που ουσιολογεί το έθνος ως ενιαίο και αδιαίρετο, συνεπάγεται την αποκατάσταση μιας κοινωνικής και πολιτικής ιεραρχίας και μεταξύ των διαφορετικών ενδοεθνικών ορισμών που απέτυχαν να βρεθούν στη θέση του κυρίαρχου. Οι τελευταίοι, όσο ηττημένοι και μεμφίμοιροι, γραφικοί και αν αυτοπαρουσιάζονται, δεν θα πρέπει να διαφεύγουν της αντεθνικής κριτικής που θέλει να είναι συνεπής με τον εαυτό της. Δεν μπορεί ποτέ μια μειοψηφική ομάδα βολонταριστών σαν τους εθνικιστές του ΜΑΒΗ –οι οποίοι τον Απρίλιο του 1994, και εν μέσω διαπραγματεύσεων με τη Μακεδονία στον ΟΗΕ, θα δολοφονήσουν δυο αλβανούς στρατιώτες στα σύνορα– ή υψηλά ιστάμενοι ακροδεξιόι, όπως ο Σαμαράς που ως υπουργός Εξωτερικών το 1992 εμφανιζόταν να αποδέχεται την πρόταση Μιλόσεβιτς για μοιρασιά της Δημοκρατίας της Μακεδονίας μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας, να καταλαμβάνουν όλο το φάσμα της κριτικής. Όσο κι αν κάποιος, περισσότερο ή λιγότερο πολυπληθείς, κύκλοι μέσα στον στρατό, στον επιχειρηματικό κόσμο κλπ. επιθυμούσαν μια άλλη εξέλιξη, το ΜΑΒΗ εξαρθρώθηκε, η Δημοκρατία της Μακεδονίας αναγνωρίστηκε ως τότε ανεξάρτητο κράτος, αν και επισήμως με προσωρινή ονομασία. Αυτό αποτέλεσε παγκόσμια πρωτοτυπία για τα δεδομένα του ΟΗΕ, αλλά αυτό δεν καταδεικνύει μόνο την εθνική καταπίεση που επεδίωξε να ασκήσει το ελκληνικό κράτος στο μακεδονικό, αλλά και την τάση μετάλλαξης του διεθνούς συστήματος κρατών, όπου πλέον η πλήρης σύνδεση μεταξύ κράτους και έθνους δεν είναι δομικά απαραίτητη. Η έμφαση και η προτεραιότητα, αυτονόητα, αποδίδονται στην ύπαρξη και λειτουργία του κράτους, του μακεδονικού εν προκειμένω, το μακεδονικό έθνος μπορεί να περιμένει πριν λάβει την τελική μορφή του.

¹⁾ προσθήκη: Λόγω της συμμετοχής του ελληνικού κράτους στην ΕΟΚ, που υπαγόρευε τη μη εμπλοκή κανενός μέλους σε προσαρτήσεις εδαφών και αλλαγή συνόρων ως ασύμβατες με την ταυτόχρονη ανάπτυξη καπιταλιστικών σχέσεων και δημοκρατικών ιδεωδών, ο κυρίαρχος ελληνικός εθνικισμός δεν θα μπορούσε να είναι εδαφικά επεκτατικός. Δεν τέθηκε ποτέ πραγματικά ζήτημα αναβίωσης της Μεγάλης

³⁸ Ολόκληρο το άρθρο μπορεί να βρεθεί στο elaliberta.gr.

Ιδέας, όσο κι αν κάποιοι το ονειρεύονταν. Ήδη από τότε, λοιπόν, το ελληνικό κράτος, διατηρώντας όσο μπορεί την πρωτοβουλία των κινήσεων του, επιλέγει να προσαρμοστεί στο διακρατικό πλαίσιο της εποχής της παίζοντας όσο μπορεί το διπλό παιχνίδι της αυτόνομης προώθησης των δικών του συμφερόντων μέχρι του σημείου να μη διακυβευτεί η συμμετοχή του στην ΕΟΚ και να αφήσει στην άκρη προοπτικές υποσχόμενες αυτοκρατορική αίγλη μεν, σημαντικά ζημιογόνες βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα δε. Η πολιτική είναι κάτι παραπάνω από τέχνη του εφικτού, όταν μιλάμε για εθνικά συμφέροντα μιας καπιταλιστικής χώρας, γι' αυτό θα ήταν αφελές να αποδοθεί η απόρριψη της κατάκτησης εδαφών σε ορισμένα πεφωτισμένα και μετριοπαθή στελέχη του ελληνικού κράτους, δήθεν φίλα προσκείμενα στην ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας σε αντίθεση με τους διατυπωμένους εθνικούς στόχους. Ήταν πράγματι βάσιμο ότι οι η ελληνική αστική τάξη θα διακύβευε τη διπλή προοπτική της επέκτασης στα Βαλκάνια και την εκμετάλλευση των βαλκάνιων προλετάρων εδώ για να στηρίξει μια στρατιωτική επέμβαση και προσάρτηση ενός τμήματος, στην καλύτερη, της Μακεδονίας; Η ανάπτυξη των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, η τάση για κατάκτηση νέων αγορών και εμβάθυνση των ήδη υπαρχόντων, η ανάγκη για εκμετάλλευση νέας εργασιακής δύναμης που φέρνει μαζί της η διεύρυνση των αγορών διανομωφώνουν από μόνες τους ένα επαρκές πλαίσιο που επιβάλλει την υλοποίηση ορισμένων επιλογών και την απόρριψη κάποιων άλλων. Και η υλοποίηση αυτού του πλαισίου ήταν πράγματι εθνικά ανατρεπτική, με την έννοια ότι άλλαξε βαθιά τον τρόπο ζωής και τις αναπαραστάσεις των ελλήνων. Το ζήτημα ήταν ποιος ορισμός του εθνικού συμφέροντος θα προωθούσε καλύτερα την αύξηση του βαθμού συσσώρευσης κεφαλαίου, εντός και εκτός Ελλάδας, και όχι δήθεν κάποιος μετασχηματισμός του ελληνικού κράτους σε φασιστικό. Ήδη με την Ενδιάμεση Συμφωνία Ελλάδας-Σκοπίων το 1995, σε συνδυασμό με τη συνθήκη του Ντέιτον που ρύθμιζε το καθεστώς στη διαλυμένη πλέον Γιουγκοσλαβία, αναγνωριζόταν από την ελληνική διπλωματία το δικαίωμα χρήσης του όρου «Μακεδονία» για την ονομασία του νέου τότε κράτους και προωθήθηκε η διαδικασία εύρεσης συμβιβασμού, αντίθετα με ό,τι αξίωναν τα εθνικιστικά συλλαλητήρια περί δήθεν ελληνικότητας της Μακεδονίας. Και με κρατική βούλα ας μην ξεχνάμε. Δεν κατόρθωσε ούτε ο μαζικός, λαϊκός εθνικισμός να επιβάλλει τον εαυτό του ως εθνική στρατηγική, απλά χρησιμοποιήθηκε από το κράτος ως εργαλείο διαπραγμάτευσης³⁹. Χρειάζεται να ληφθεί σοβαρά υπόψη η εκκεντρότητα που παράγεται μεταξύ κράτους και έθνους, ειδικά σε περιόδους κρίσης, και να μην αναπαράγεται αφελώς ούτε η πλήρη και αφηρημένη ταυτίσή τους ούτε τη δυνατότητα του ενσωματωμένου σε μάζα εθνικισμού να εννοηθεί αποκλειστικά ως εγγεγραμμένος στις κρατικές πολιτικές. Ο «εθνικός κορμός» που φύτρωσε μέσα στα συλλαλητήρια δεν ήταν τίποτε άλλο από τη νέα μορφή που πήρε η εθνική ενότητα ηγεμονευόμενη αυτή τη φορά από τη μαζική παρουσία των παλιών και νέων μεσαίων τάξεων, τις τόσο πολυπληθείς και διεισδυτικές ιδεολογικά στην ελληνική επικράτεια, που διεκδίκησαν, και πήραν σε βάθος χρόνου, τη μη απαξίωση των μικρών κεφαλαίων τους μαζί με το ποσοστό από την υπεραξία και τα προνόμια που αντιστοιχούσε στην υπό διαμόρφωση νέα κοινωνική ιεράρχηση· ιεράρχηση που περιέλαβε και την παγίωση μιας διαφοράς μισθών μεταξύ ντόπιων και μεταναστών εργατών, όπως και την ιδιοποίηση των σωματών των βαλκάνιων γυναικών.

11.

Υπάρχουν πολλές σύνθετες διαδικασίες που συνοδεύουν τα συλλαλητήρια του '92 και του '94: συνέχιση της κατάρρευσης των χωρών του ανατολικού μπλοκ και σταδιακή σταθεροποίηση τους στις κατώτερες θέσεις της καπιταλιστικής ιεραρχίας, διεξαγωγή και ολοκλήρωση δυο πολέμων στην πρώην Γιουγκοσλαβία μέχρι το '99, εξέγερση στην Αλβανία το '97, ο πόλεμος ενάντια στην τρομοκρατία από τις αρχές του '00 και μετά... Είναι κρίσιμο, όμως, να μη χαθεί η ιδιαιτερότητα της περιόδου κάτω από μια ανεργάτιστη αφαιρετική λίστα γεγονότων και διαδικασιών. Από τη μια, το ελληνικό κράτος κάνει τα πάντα για να βοηθήσει το ελληνικό κεφάλαιο να βρει σταθερές θέσεις αξιοποίησης σε όσο το δυνατόν περισσότερα βαλκανικά κράτη συνδυάζοντας εκεί την κατά τόπους στρατιωτική παρουσία με εντατική διπλωματία, συνεργασία με άλλα κρατικά υποστηριζόμενα κεφάλαια της δυτικής Ευρώπης και όχι μόνο· και, κυρίως, πρόσβαση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος σε φθηνές πιστώσεις από την, πλέον, Ευρωπαϊκή Ένωση και έκτοτε μετασχηματισμό του τελευταίου στη ραχοκοκαλιά της επέκτασης βαθμηδόν σε όλη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, πέραν των Βαλκανίων. Ο κυρίαρχος εθνικισμός, που πάνω από όλα θα πλασιώσει το βάθεμα των εκμεταλλευτικών σχέσεων εντός και εκτός συνόρων, θα μπορεί να συμβαδίσει με παλιότερες εκδοχές όπως του π.χ. με αναφορές στην ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, δίνοντάς τους ένα συγκεκριμένο καπιταλιστικό νόημα. Αμέσως μετά την ανεξαρτητοποίηση του αλβανικού κράτους, το οποίο ήταν επισήμως άθεο επιτρέποντας ωστόσο την ανεπίσημη επιβίωση ενός μετριοπαθούς ισλάμ, το 1991, ξεσπάει μια διαμάχη με το ελληνικό κράτος όσον αφορά την ανα-

³⁹ Όπως αναφέρει με μοναδικό στυλ και ο Βενιζέλος στην ομιλία του που αναφέρθηκε στην αρχή, είχαμε συλλαλητήρια το 1992 «για να στηριχθεί η διαπραγμάτευση επί μιας εθνικής θέσης που απεδείχθη ότι δεν ήταν ακριβής, ακριβής έγινε αυτή η θέση μετά τον Απρίλιο του 1993».

διοργάνωση της ορθόδοξης εκκλησίας εκεί, γιατί οι αλβανικές αρχές, ενώ αποδέχονται τον διορισμό του μετριοπαθούς αρχιεπισκόπου Αναστάσιου, απορρίπτουν τη χειροτόνηση των τριών μητροπολιτών του, επίσης ελλήνων, λόγω της ευαισθησίας του λεγόμενου βορειοηπειρωτικού ζητήματος. Στις 24 Ιουνίου 1993, εν μέσω της διαπραγμάτευσης στον ΟΗΕ για το μακεδονικό, απελαύνεται από την Αλβανία ο έλληνας αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Μαϊδώνης επειδή μοιράζει προκηρύξεις και χάρτες προπαγανδίζοντας την ένωση με την Ελλάδα⁴⁰. Αποδεικνύεται ότι ο εν λόγω φασίστας πηγαينوέρχεται τακτικά στο Αργυρόκαστρο κάνοντας αυτή τη δουλειά. Με πρόφαση της άσκηση βίας κατά την απέλαση, και μέσα σε μερικές μέρες, το ελληνικό κράτος απελαύνει περίπου 10.000 αλβανούς μετανάστες, ανεξάρτητα αν φέρουν χαρτιά ή όχι. Η πειθάρχηση του βαλκανικού προλεταριάτου, επομένως, περιφερειοποιείται εντασσόμενη άμεσα στις διακρατικές σχέσεις· πρεμιέρα μιας πολιτικής που θα εννοήσει τις μεταναστευτικές ροές ως μέσο πίεσης και πολιτικό νόμισμα προς εξαργύρωση, στεγανοποιώντας τον ελληνικό λαό από τους παράγοντες που μπορούν να μετασχηματίσουν τη σύνθεσή του⁴¹.

¹ προσθήκη: Στον πρώτο πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας, το ελληνικό κράτος μπορεί να συνδυάζει τη μυστική αποστολή εθελοντών στη Βοσνία, όπου μεταξύ άλλων συμμετέχουν και στη σφαγή της Σρεμπρένιτσα, στο πλάι των σερβικών δυνάμεων με μια επισήμως ουδέτερη θέση για το γιουγκοσλαβικό. Ο κρατικός εθνικισμός, δια στόματος υψηλά ιστάμενων και για λόγους εσωτερικής συνοχής, αυτονομείται σχετικά και αναμειγνύεται σε δόσεις με τον λαϊκό εθνικισμό που θεωρεί τους σέρβους αδέρφια των ελλήνων λόγω της κοινής ελληνορθόδοξης πίστης. Σε καμία φάση όμως δεν δεσμεύεται από αυτόν. Γι' αυτό και θα μπορέσει λίγα χρόνια αργότερα κατά τον πόλεμο στο Κόσοβο, με ελάχιστες τριβές στο εσωτερικό του και στα πλαίσια της εκσυγχρονισμένης εκδοχής του, να δώσει το λιμάνι της Θεσσαλονίκης στα στρατεύματα του ΝΑΤΟ που κατευθύνονταν στο μέτωπο της νότιας Γιουγκοσλαβίας ενάντια στον Μιλόσεβιτς⁴². Το ελληνικό κράτος παίρνει σαφή θέση εκείνη την περίοδο δείχνοντας πόσο έχει μετατοπιστεί πολιτικά υπέρ μιας κοινής ευρωπαϊκής θέσης απέναντι στο σερβικό καθεστώς και πόσο πήρε στα σοβαρά τις κατηγορίες ότι παραβίαζε τότε το εμπάργκο όπλων στον σερβικό στρατό. Ας θυμηθούμε πως μερικά χρόνια νωρίτερα είναι το «όχι» της Δανίας στη Συνθήκη του Μάαστριχτ στις 3 Ιουνίου 1992 μετά από διεξαγωγή δημοψηφίσματος που μάλλον γλυτώνει το ελληνικό κράτος από την άσκηση περαιτέρω πίεσης από τα υπόλοιπα μέλη της τότε ΕΟΚ, η οποία δεν θέλει να ανοίξει δεύτερο

⁴⁰ Οι αναλογίες με την περίπτωση του φασίστα Κασιόφα στις μέρες μας είναι κάτι παραπάνω από προφανείς, σε αυτούς τους κύκλους όμως λείπει η φαντασία, όπως και να το κάνουμε. Δεν υπάρχουν, όμως, σήμερα οι προϋποθέσεις να εμφανιστεί ένα νέο ΜΑΒΗ με σοβαρές αξιώσεις πολιτικής απεύθυνσης. Οι έλληνες φασίστες προτιμούν να πηγαίνουν στη νότια Αλβανία με πούλμαν και να διαδηλώνουν δημόσια γιατί πλέον είναι ισχυροποιημένοι κοινωνικά, προφανώς κάτι παραπάνω από εργαλείο των μυστικών υπηρεσιών.

⁴¹ «Μεταξύ 1.000 και 1.500 αλβανοί επαναπροωθούνται κάθε μέρα από τον στρατό στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Πρόσφατα, αυτή τη φορά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, έξι ρουμάνοι έπεσαν πάνω σε νάρκη, οι δύο σκοτώθηκαν. Για τρεις εβδομάδες, 77 ιρακίνοί βρίσκονται εγκλωβισμένοι μεταξύ Χίου και Μποντρούμ (στο Αιγαίο Πέλαγος)... Από τη δύση ως την ανατολή περνώντας από τον βορρά, η Ελλάδα, η οποία θέλει να παρουσιάζεται ως η περιφερειακή βιτρίνα του δυτικού κόσμου, πρέπει να αντιμετωπίσει τη μαζική έλευση οικονομικών μεταναστών... Η κυρία Βιργινία Τσουδερού, γενική γραμματέας του υπουργείου Εξωτερικών για τα Βαλκάνια εντός της συντηρητικής κυβέρνησης, εκτιμά ότι σε αυτή τη φάση υπάρχουν στην Ελλάδα μεταξύ 350.000 και 500.000 παράνομων οικονομικών προσφύγων. Αντιπροσωπεύουν περίπου το 5% του πληθυσμού. Η πλειοψηφία μεταξύ τους είναι αλβανοί (περίπου 150.000). Μετά έρχονται οι Βούλγαροι (50.000), οι πολωνοί, οι φιλιππινέζοι, οι κούρδοι, οι ρουμάνοι, οι ιρακίνοί, οι πακιστανοί, οι αιθίοπες... “Πριν την αλβανική οικονομική καταστροφή και τις μαζικές αποχωρήσεις από αυτή τη χώρα”, λέει, “υπήρχε μια ορισμένη ανοχή στην πολιτική μας σε σχέση με τους οικονομικούς μετανάστες. Ημασταν ήρεμοι, δεν δημιουργούσαν δυσκολίες ή προβλήματα ανασφάλειας. Ήταν εξάλλου πολύ χρήσιμοι σε οικονομικούς τομείς όπου οι έλληνες δεν ήθελαν πλέον να δουλεύουν. Κυρίως στον αγροτικό τομέα και την οικοδομή. Αλλά τώρα, είναι στ' αλήθεια υπερβολικά πολλοί, και αυτό δημιουργεί κοινωνικά προβλήματα και προβλήματα εσωτερικής ασφάλειας”... Το κοινωνικό κόστος είναι εξίσου “τεράστιο”, σημειώνει η κυρία Τσουδερού, παραθέτοντας το ποσό των 2,5 δισ. δρχ. για ιατρικά και νοσοκομειακά έξοδα που αποδόθηκε μόνο για τους εννιά πρώτους μήνες του 1991, την επόμενη της μαζικής άφιξης των Αλβανών». Από άρθρο της εφημερίδας *Le Monde*, 19.2.1992.

⁴² Στο τεύχος 8 των *Παιδιών της Γαλαρίας*, το οποίο κυκλοφόρησε τον Μάιο του 2000, υπάρχει μια εκτενής ανάλυση σχετικά με τον πόλεμο στο Κόσοβο και τους βομβαρδισμούς στη Σερβία, η οποία, μεταξύ άλλων, τονίζει αυτή τη διάσταση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από μια γενικότερη οπτική εγκατάλειψης του παλιομοδίτικου ελληνικού εθνικισμού και αντικατάστασής του από την αναζήτηση μιας όσο το δυνατόν καλύτερης θέσης εντός των διεθνικών-περιφερειακών μπλοκ κυριαρχίας που διαμορφώνονται στην περιοχή. Ενώ, όμως, οι συγγραφείς φτάνουν στο σημείο να αναγνωρίσουν πώς π.χ. η σλοβένικη εθνικοποίηση των κοινωνικών συγκρούσεων εμπειρείχε μεταμοντέρνα μητροπολιτικά χαρακτηριστικά, δηλαδή ότι ο εθνικισμός είναι μια σχετικά αυτόνομη μορφή κοινωνικοποίησης, συνεχίζουν να μιλούν μόνο για εθνικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος. Το αντίστροφο, η κοινωνικοποίηση του έθνους και των αποκλεισμών που επιβάλλει τίθεται σε δεύτερη μοίρα. “Η εθνικιστική μεταστροφή των «εδώ και τώρα» κοινωνικών απαιτήσεων σε υπόσχεση συμμετοχής σ' ένα μελλοντικό κοινωνικό πλούτο που θα προκύψει από την ισχυροποίηση και επέκταση του «δικού μας» εθνικού κεφαλαίου” (σελ.14) δεν έχει ως μόνη, ούτε καν κύρια, προϋπόθεση ύπαρξης τη νεοφιλελεύθερη απορρύθμιση.

μέτωπο στους κόλπους της, και που του αφήνει εκείνο το κρίσιμο περιθώριο για σχετικά αυτόνομη πολιτική κινητικότητα. Γι' αυτό και η απόφαση της Συνόδου Κορυφής της Λισαβόνας, στις 28 Ιουνίου 1992, μπόρεσε από να παρουσιαστεί από τον τότε έλληνα πρωθυπουργό ως νίκη και δικαίωση των μακεδονικών συλλαλητηρίων, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για αποδοχή από τους ευρωπαϊούς εταίρους ενός προσωρινού συσχετισμού δυνάμεων. Τα πράγματα θα αλλάξουν όταν, μετά από δεύτερο δημοψήφισμα, η Δανία θα εγκρίνει τη συνθήκη στις 18 Μαΐου 1993, ανοίγοντας τον δρόμο για τη διευθέτηση του μακεδονικού καταρχήν στον ΟΗΕ και μετά εντός της ΕΟΚ, η οποία θα οδηγήσει στην αναγνώριση του μακεδονικού κράτους εκ μέρους της Ελλάδας με την Ενδιάμεση Συμφωνία του 1995, αν και υπό το προσωρινό όνομα Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Για λόγους διαφύλαξης της περιφερειακής σταθερότητας, με την οποία εμποδώνεται η κυρίαρχη εθνική γραμμή για το μακεδονικό, αναγνωρίζεται η αναγκαιότητα ύπαρξης του μακεδονικού κράτους και διαχωρίζεται από την έμπρακτη αναγνώριση ενός μακεδονικού έθνους υπονομεύοντας σε βάθος χρόνου την ίδια την απαίτηση για σταθερότητα. Πρώτα το κράτος, μετά το έθνος ή αλλιώς σχηματισμός εθνικού κράτους με δόσεις: αυτή είναι η αντιφατική ευρωπαϊκή γραμμή για τη μεταπολεμική διευθέτηση στα Δυτικά Βαλκάνια που θα υλοποιηθεί το επόμενο διάστημα, όχι χωρίς ασυνέχειες. Και είναι η σχετικά αυτόνομη ύπαρξη του έθνους μετά την κατάρρευση της μεταεθνικής Γιουγκοσλαβικής ταυτότητας που θα αποδειχθεί μείζον πολιτικό πρόβλημα ως σήμερα λόγω του μεγάλου βάρους που συνεχίζει να ασκεί στη ζωή των υπηκόων. Ειδικά όσον αφορά την ελληνική πλευρά, καθώς θεωρείται πως κανείς δεν πρέπει να είναι σε θέση να διαχειρίζεται το συμβολικό κεφάλαιο των ελλήνων πέρα από τα σύνορα, ακόμα κι αν ο Ηλιος της Βεργίνας και οι υπόλοιπες εθνοποιητικές αναφορές στην αρχαία Μακεδονία αποτελούν τότε τον μόνο τρόπο να ξεπεραστεί η αντίθεση μεταξύ των δυο κύριων εθνοτικών ταυτώσεων στο γειτονικό κράτος: της σλαβομακεδονικής και της αλβανικής. Σε βάρος, φυσικά της δεύτερης, που θα κάνει ό,τι μπορεί για να αλλάξει τους συσχετισμούς: από τις επιθέσεις του UCK στη μακεδονική αστυνομία στις αρχές του 2000 με αίτημα, μεταξύ άλλων, την αναγνώριση της αλβανικής γλώσσας ως τα παζάρια της τελευταίας στιγμής ενόψει των τελικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων στη Μακεδονία ενόψει της κύρωσης της Συμφωνίας των Πρεσπών. Και θα καταφέρει, αλλάζοντας μαζί και τη φυσιογνωμία του μακεδονικού κράτους, το οποίο γίνεται πλέον επίσημα διεθνολικό σε όλα τα επίπεδα. Από την οπτική γωνία του ειδικά αλβανομακεδονικού εθνικισμού, η Συμφωνία των Πρεσπών αποτελεί συνέχεια της Συμφωνίας της Οχρίδας του 2001, η οποία έληξε την ένοπλη αντιπαράθεση μεταξύ των ειδικά σλαβομακεδονικό εθνικισμό⁴³. Από την πλευρά του, και εντός του νέου πλαισίου που διαμορφώνεται από τον πόλεμο ενάντια στην τρομοκρατία» εκείνη την περίοδο, ο αλβανικός εθνικισμός φαίνεται ότι επιδιώκει να αυξήσει την επιρροή του τονίζοντας τα κοσμικά χαρακτηριστικά του και στηρίζοντας την ένταξη στους ευρωπαϊκούς θεσμούς με την επιδίωξη να περιορίσει την επιρροή του ισλαμικού παράγοντα στους αλβανόφωνους κατοίκους της Αλβανίας, της Μακεδονίας και του Κοσόβου.

2^η προσθήκη: Ηδη από τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτητοποίησή του το 1991 και την πολιτική ουδετερότητας που ακολουθήθηκε από τον τότε πρόεδρο Γκλιγκόροφ, το μακεδονικό κράτος κατανοεί και προβάλλει τον εαυτό του ως πρότυπο συνεργασίας και ειρηνικής επίλυσης των διαφορών, σε αντίθεση με τους εθνικισμούς των υπόλοιπων χωρών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, οι οποίοι εκδηλώθηκαν σαφώς πιο επιθετικά. Το μικρό μέγεθος της χώρας δεν φαίνεται να θεωρήθηκε εμπόδιο από τις σύγχρονες κυρίαρχες τάξεις, οι οποίες ιστορικά έχουν επιλέξει επί της αρχής την προοπτική αυτόνομου μακεδονικού κράτους χωρίς την απορρόφησή τους από κάποιο γειτονικό ήδη από την εξέγερση του Ιλιντεν το 1903. Το γεγονός ότι σε αυτή τη φάση έχουν προσδεθεί στον διεθνή παράγοντα για την επίτευξη του στόχου αυτού, δεν στερεί τον ενδογενή χαρακτήρα του μακεδονικού εθνικισμού ούτε τη σχετική ελευθερία κινήσεών του. Με τα λόγια ενός μέλους της μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, από τη σελίδα του στο facebook:

Η λέξη έθνος πράγματι υπήρχε από την αρχαιότητα και την συναντάμε πρώτη φορά στους αρχαίους Έλληνες. Αλλά δεν είχε την έννοια της σημερινής λέξης έθνος αλλά σήμαινε εθνότητα. Για παράδειγμα ο Αρριανός στο «Αλεξάνδρου Ανάβασις» γράφει: «Επιπλέον τα δύο έθνη, το ελληνικό και το μακεδονικό, πείσμωνσαν.» Εδώ δεν γίνεται λόγος για δύο έθνη που τείνουν να δημιουργήσουν το δικό τους εθνικό κράτος, αλλά για δύο ξεχωριστές εθνότητες που έχουν πάμπολλα κράτη η καθεμία ενώ

⁴³ Οι Sašo Ordanoski και Aleksandar Matovski στο άρθρο τους «Μεταξύ Οχρίδας και Ντίετον: Το μέλλον της Συμφωνίας Πλαισίου της Μακεδονίας», *Südosteuropa Mitteilungen*, τεύχος 4, 2007, υποστηρίζουν πως, σε αντίθεση με το βοσνιακό πολυεθνικό μοντέλο που προέβλεπε εδαφικό διαχωρισμό των εθνοτικών ομάδων και ξεχωριστή εκπροσώπησή τους στο επίπεδο της κυβέρνησης, το μακεδονικό πολυεθνικό μοντέλο εθνοτικής ενσωμάτωσης υπό ένα ενιαίο εδαφικό κράτος αποδείχτηκε ως εκείνη τη στιγμή πιο επιτυχημένο ως πρόταση πολιτικής ανοικοδόμησης των κοινωνικών σχηματισμών μετά τον πόλεμο.

Δεν έχουν τάσεις ενοποίησης σε ένα κεντρικό εθνικό κράτος. Το ίδιο ισχύει και για το βασίλειο των Βουλγάρων κατά τον μεσαίωνα. Ούτε το κράτος τους ήταν εθνικό, ούτε υπήρχε Βουλγαρικό έθνος. Και φυσικά και το κράτος αυτό, όπως και τα υπόλοιπα της εποχής, είναι πολυφυλετικό. Αργότερα κατά την περίοδο των εθνικών «αφυπνίσεων», εξεγέρσεων, επαναστάσεων κτλ η μία μετά την άλλη εθνοτική πληθυσμιακή ομάδα ξεκίνησε να οργανώνεται μέσα από την ιδεολογία του εθνικισμού και της έννοιας του ξεχωριστού έθνους με απώτερο σκοπό την δημιουργία του δικού της εθνικού κράτους. Έτσι οι σλαβικοί πληθυσμοί της Βουλγαρίας «αφυπνίστηκαν», δηλαδή οργανώθηκαν και δημιούργησαν το Βουλγαρικό έθνος που διεκδίκησε με εξεγέρσεις και πέτυχε το δικό του εθνικό κράτος, ενώ λίγα χρόνια αργότερα οι σλαβικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας επίσης «αφυπνίστηκαν» οργανώθηκαν σε Μακεδονικό έθνος και διεκδίκησαν επίσης με εξεγέρσεις το δικό τους εθνικό κράτος. Δεν ξεπήδησε το Μακεδονικό έθνος μέσα από το Βουλγαρικό. Δημιουργήθηκαν μέσα από δύο ξεχωριστές διαδικασίες εθνογένεσης. Η θετική προοπτική στο μέλλον θεωρείται απαραίτητο για τις ακόμη καλύτερα διακρατικές σχέσεις και ευρύτερα, ο Ελληνικός και Βουλγαρικός εθνικισμός-ιδεολογία να προχωρήσουν σε ιδεολογική μεταρρύθμιση με κύρια παράμετρος την αναγνώριση και το σεβασμό της ιδιαίτερης Μακεδονικής εθνικής ταυτότητας και κατ' επέκταση του σύγχρονου Μακεδονικού έθνους.

3^η προσθήκη: Η στήριξη που παρέχει το ελληνικό κράτος στη συνέργεια NATO-Ευρωπαϊκής Ένωσης, για πρώτη φορά στην ιστορία, στον πόλεμο του Κοσόβου το 1999 δεν πρέπει να ειπωθεί μόνο ως ενίσχυση του εκσυγχρονιστικού ορισμού του εθνικού συμφέροντος έναντι παραδοσιακών οπισθοδρομικών προσεγγίσεων. Η ελληνική οικονομία διεθνοποιείται ραγδαία δεσμεύοντας το ελληνικό κράτος σε μια τέτοια κατεύθυνση, η είσοδος στην ΟΝΕ είναι ήδη πολύ κοντά. Η ένταξη σε διεθνείς συμμαχίες τέτοιας εμβέλειας απαιτεί όχι μόνο την έμπρακτη στήριξη με υλικό τρόπο, αλλά την αντίστοιχη ενδογενή ιδεολογική επένδυση και δικαιολόγηση· και η σύμπλευση με τις φιλοσερβικές εθνικιστικές πεποιθήσεις μεγάλων κομματιών του λαού δεν μπορεί να στηρίξει αυτόν τον αναγκαίο πολιτικό μετασχηματισμό. Γι' αυτό και το ελληνικό κράτος θα στηρίζει έμπρακτα το μακεδονικό κράτος, όταν αυτό θα δεχτεί μεγάλο αριθμό κοσοβάρων προσφύγων εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων στεγάζοντάς τους σε κατάλληλα στρατόπεδα. Στα πλαίσια της «ανθρωπιστικής» μεταχείρισης των ξεριζωμένων προλετάρων, και πάντα υπό την υψηλή εποπτεία των θεσμών της διεθνούς του κεφαλαίου, το ελληνικό και το μακεδονικό κράτος θα συνεργαστούν αποκομίζοντας πολύτιμο know-how όσον αφορά τη διαχείριση προσφύγων· σε μια ιεραρχική βάση, όμως, καθώς στρατόπεδα «φιλοξενίας» δεν επιτρέπεται να κατασκευαστούν στην ελληνική πλευρά των συνόρων⁴⁴. Αιτία αυτής της απόστασης από την προηγούμενη φάση μη συνεργασίας των αρχών της δεκαετίας δεν είναι άλλη από την ανάγκη αναπαραγωγής της ραγδαίας καπιταλιστικής ανάπτυξης της περιόδου και των ηθών που τη συνοδεύουν, τα οποία στο τέλος της δεκαετίας του '90 αρχίζουν να κάνουν περισσότερο αισθητή την παρουσία τους. Η νέα θέση του ελληνικού κράτους στον περιφερειακό καταμερισμό εργασίας πρέπει να αντιστοιχεί στη διεύρυνση της απόσπασης υπεραξίας εκτός συνόρων και εντός συνόρων, η οποία πρέπει να επικοινωνείται με μια ενιαία γλώσσα που να διατυπώνει επαρκώς τον διεθνοποιημένο εθνικισμό του κράτους, να εκφράζει την ενιαία καπιταλιστική πραγματικότητα εντός και εκτός ελληνικών συνόρων, η οποία να διατηρεί τα υπαρκτά σύνορα και ταυτόχρονα να τα υπερβαίνει. Μπροστά στη γλώσσα του εμπορεύματος και της δημοκρατίας, ο εθνικισμός θρησκευτικού τύπου υστερεί και θα αρχίσει σταδιακά να περιθωριοποιείται στη δημόσια σφαίρα.

4^η προσθήκη: Τον Δεκέμβριο του 1991, με αφορμή τον εορτασμό των Χριστουγέννων και της καινούργιας χρονιάς, ο πάπας κάνει τις ευχές του στη μακεδονική γλώσσα, κάτι που προκαλεί την οργισμένη αντίδραση της ορθόδοξης ιεραρχίας στην Ελλάδα. Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου των μακεδονικών συλλαλητηρίων, η Εκκλησία είναι πανταχού παρούσα, όπως και στην ίδια την καθημερινή ζωή του πληθυσμού⁴⁵. Μαζί με την τοπική αυτοδιοίκηση, αποτελεί τον μηχανισμό εκείνο που στηρίζει τις κινητο-

⁴⁴ Στη Le Monde της 7^{ης} Απριλίου 1999 διαβάζουμε ότι «περίπου 400.000 άτομα έχουν διαφύγει από το Κόσοβο από τότε που ξεκίνησαν οι βομβαρδισμοί, στις 24 Μαρτίου. Από αυτούς, 226.000 βρήκαν καταφύγιο στην Αλβανία, 120.000 στη Μακεδονία, 35.700 στο Μαυροβούνιο, 7.900 στη Βοσνία και 6.000 στην Τουρκία. Σύμφωνα με την Υπατη Αρμοστεία, η ροή των κυνηγημένων κοσοβάρων συνεχίζει να αυξάνεται κατά "30.000" όλες τις μέρες», ενώ σε προηγούμενο άρθρο αναφέρεται ότι η Ελλάδα σκεφτόταν να υποδεχτεί 5.000 πρόσφυγες. Μέσα σε έναν μήνα, ο αριθμός των προσφύγων στα μακεδονικά στρατόπεδα θα ξεπεράσει τις 200.000, ενώ σύντομα θα αρχίσουν και αναφορές για άσχημες συνθήκες διαβίωσης, κακή μεταχείριση από τους μακεδόνες επιτηρητές.

⁴⁵ Το 1983, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ψηφίζει νόμο που επιτρέπει τον πολιτικό γάμο. Για πολλά χρόνια, μόνο μια μειοψηφία του πληθυσμού στρεφόταν προς τα εκεί, δείκτης μεταξύ άλλων της επιρροής της θρησκείας στα ελληνικά ήθη και έθιμα. Στις μέρες μας, αντίθετα, σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας για το 2017, οι πολιτικοί γάμοι είναι περισσό-

ποιήσεις και ορίζει σημαντικά το περιεχόμενο του εθνικισμού των μαζικών κινητοποιήσεων. Παρόλα αυτά, η επίθεση στο Βατικανό και τους καθολικούς, μη αμελητέα τότε, απουσιάζει παντελώς από τα στόματα των ομιλητών στις συγκεντρώσεις σήμερα, όσο τουλάχιστον μπορούμε να γνωρίζουμε, και τη θέση της έχει πάρει η επίθεση στους μουσουλμάνους και το ισλάμ, πολύ πιο έντονη και σύνθετη⁴⁶. Και αυτό οφείλεται πρωτίστως στη μαζική παρουσία μεταναστών από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής στην Ελλάδα. Η προσαρμοστικότητα του θρησκευτικού περιεχομένου του εθνικισμού δεν φέρει μέσα της κάτι το γελοίο, αλλά αποτελεί συνέπεια του καθολικού χαρακτήρα της θρησκείας, που όχι μόνο υπερβαίνει τα σύνορα αλλά, μέσω του μόνου νόμιμου εκφραστή της, την Εκκλησία, διαθέτει μια δική της οργανωτική δομή που διατρέχει όλη την ελληνική επικράτεια και συνδιαλέγεται αυτόνομα με τον πληθυσμό. Μόνο με τον στρατό μπορεί να συγκριθεί από αυτή την άποψη, μόνο που ο δεύτερος δεν μπορεί τόσο εύκολα και γρήγορα να προσαρμοστεί ιδεολογικά σε μια νέα συνθήκη, καθώς ο δικός του εθνικισμός είναι προσαρμοσμένος σε ένα εδαφικά προσδιορισμένο κράτος και γι' αυτό περισσότερο ανελαστικός. Αν και η ηγεσία και η βάση του ποτέ δεν δεσμεύτηκαν από κανέναν χριστό για να σκοτώσουν. Και στους δυο πάντως, αν και πολιτικά χρωμαμένοι στη δεξιά και γι' αυτό πιο άκαμπτοι σύμφωνα με την αριστερή αφήγηση, μπορούν ιστορικά να εμφανιστούν, και έχουν εμφανιστεί, φαινόμενα βοναπαρτισμού και μετατροπής των ηγετών τους σε αυτόκλητους εκφραστές και υπερασπιστές της λαϊκής βούλησης με στόχο την υπεράσπιση, ή και την ανατροπή, της καθεστηκυίας τάξης. Το ελληνικό κράτος, πάντως, αν και δεσμευμένο από την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δεν θα επιλέξει να ανοίξει το ζήτημα αναγραφής του θρησκευάτος στις ταυτότητες το 1993, αθετώντας τις ευρωπαϊκές υποχρεώσεις του. Θα περάσουν περίπου δέκα χρόνια, μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ, μέχρι το Συμβούλιο της Επικρατείας να ταχθεί υπέρ όχι μόνο της μη αναγραφής, αλλά και της μη προαιρετικής αναγραφής του θρησκευάτος στις ταυτότητες. Σε αντίθεση με την ιθαγένεια, με το σκεπτικό ότι η ταυτότητα αποτελεί ταξιδιωτικό έγγραφο.

12.

Αναφερόμενοι στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, οι αναρχικοί από το Ζάγκρεμπ⁴⁷ γράφουν:

Προς το τέλος της δεκαετίας του '80 η συνθήκη για αιματηρές συρράξεις είχε προετοιμαστεί: μόνο η μοιρασιά των νέων θέσεων και η εισαγωγή των «νέων» (στην πραγματικότητα παλιών) δραστών που θα οδηγούσαν το «λαό» σε μια καινούρια «εθνική επιτυχία» δεν είχε ολοκληρωθεί. Την ίδια στιγμή ολόκληρη η προετοιμασία έμοιαζε σαν «ο λαός» να έψαχνε μια διέξοδο μέσω του εθνικισμού και σαν να ήταν ένα αυθεντικό κίνημα από-τα-κάτω. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, είχαμε μια σειρά παραγόντων που δημιούργησαν ή επέτρεψαν να αναπτυχθεί έτσι η κατάσταση εξαιτίας των δικών τους συμφερόντων και των συμφερόντων των μελλοντικών κρατών. Για τα κράτη, αυτός είναι ένας εντελώς κανονικός τρόπος να δράσουν. Φυσικά, η διαδικασία εκκίνησης της σύγκρουσης δεν ήταν αρκετά εύκολη, επειδή μεγάλο μέρος της κοινωνίας δεν ήθελε τον πόλεμο, ούτε σκεφτόταν τον εθνικισμό σαν κάτι καλό ούτε ότι ο πόλεμος ήταν μια λύση απέναντι στα προβλήματα που συσσωρεύονταν. Απειλές, μαζικές 'εθνοσυνελεύσεις', άνοδος των οδοφραγμάτων, εξοπλισμοί (ανεξάρτητοι ή οργανωμένοι από αυτή ή την άλλη δημοκρατική κυβέρνηση ή στρατό), δολοφονίες ανθρώπων που σε θεσμικό επίπεδο αντιτέθηκαν στον πόλεμο, καταστροφή των αντιφασιστικών μνημείων, εμπρησμοί σπιτιών γειτόνων που εντάσσονταν σε 'λάθος' εθνική ομάδα, διάχυση του φόβου, συστηματική εθνικιστική προπαγάνδα μέσω των μίντια και πολλών άλλων βδελυγμάτων ήταν ένα μέρος ενός μηχανισμού που ξεσήκωσε ένα νέο επίπεδο εθνικισμού και μίσους εναντίον των 'άλλων'. Τη στιγμή που ξεκίνησε ο πόλεμος, όταν οι χειροβομβίδες εκτοξεύονταν παντού και οι πολεμικές επιχειρήσεις περιλάμβαναν την καταστροφή ολοένα και περισσότερων ζώων, ο εθνικισμός είχε κανονικοποιηθεί και ήταν πανταχού παρών μέχρι το σημείο κάθε κριτική να είναι σχεδόν αδύνατη επειδή δεν άγγιζε κανέναν.

τεροι από τους θρησκευτικούς, ενώ μια μικρή μερίδα υιοθετεί το σύμφωνο συμβίωσης. Όσο κι αν υπάρχουν οικονομικοί λόγοι που στέλνουν τα ζευγάρια στα δημαρχεία, αυτή η εξέλιξη συνιστά σαφές δείγμα του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας πολιτών και της αποδυνάμωσης της θρησκευτικής συνείδησης.

⁴⁶ Οι θεωρίες περί εβραϊκής συνομοσίας, παρόλα αυτά, παραμένουν σταθερά σημεία αναφοράς, κάτι που δείχνει πως ο αντισημιτισμός παραμένει βαθιά ριζωμένος σε αυτόν τον τιμημένο τόπο.

⁴⁷ Πρόκειται για την εισήγηση τους στην εκδήλωση με θέμα "Από τα Βαλκάνια της εκμετάλλευσης και του εθνικισμού στα Βαλκάνια της αλληλεγγύης και των αγώνων" που διοργανώθηκε από το δίκτυο *Balkansolidarity* στη Σχολή Θετικών Επιστημών του ΑΠΘ στις 10 Μαρτίου 2018, λίγο μετά το τέλος της Παμβαλκανικής Διαδήλωσης Αλληλεγγύης. Ολόκληρη το κείμενο της εισήγησης μπορεί να βρεθεί στο 0151.espinblogs.net.

Τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών με την πρώην Γιουγκοσλαβία, αυτό το δυστοπικό εργαστήριο χρήσης του εθνικισμού για τον διεμβολισμό του κοινωνικού ζητήματος το οποίο οπωσδήποτε δεν αγνοούσε η ελληνική αστική τάξη, μπορούμε να πούμε πως στα συλλαλητήρια του '92 υπάρχει αυτή η μαζική αναζήτηση διεξόδου μέσω του εθνικισμού, αυτή η αίσθηση ανάδυσης ενός σχετικά αυτοτελούς κινήματος από τα κάτω εκ μέρους του λαού, οι οποίες όμως δεν μπορούν να εξεταστούν αποκομμένες από τον εκάστοτε κρατικό σχεδιασμό. Ο ορισμός του εθνικού συμφέροντος δεν είναι κάτι δοσμένο μια για πάντα και πρέπει να προσδιορίζεται συνεχώς, ούτε οι λαϊκές μάζες είναι τόσο άβουλες ώστε να ανταποκρίνονται σε οποιοδήποτε εθνικιστικό πρότζεκτ τους προταθεί προς υιοθέτηση. Είναι πρόβλημα, στα πλαίσια της επιθυμίας να καταργηθεί η διάκριση μεταξύ εθνικισμού «από τα πάνω» και «από τα κάτω», να αντιμετωπίζεται μονίμως το κράτος και ο λαός ως στιγμές του έθνους, ουσιαστικά καταργούμενες ως μορφές που δημιουργούνται από την ίδια την ταξική πάλη και γενικότερα από τον κοινωνικό ανταγωνισμό, αποδίδοντας στο έθνος τις ίδιες εξουσίες και δυνατότητες που έχει το κράτος. Ο λαός, ως το σύνολο των πολιτών ενός κράτους, ορίζεται από αυτό και δεν έχει νόημα χωρίς αυτό· θα συγκροτηθεί ως έθνος μόνο όταν η προηγούμενη σχέση του με το κράτος έχει διαταραχθεί και επιδιώκει να την ορίσει εκ νέου: είτε θα ταυτιστεί με το κράτος σε μια πολεμική συνθήκη, κάτι που μπορεί να σημαίνει και την εξάλειψή του, είτε καλώντας την κυβέρνηση να φέρει το κράτος στον λαό μετασηματιζόμενο το ίδιο σε λαϊκό κράτος μέσω εκλογών. Είναι η μεταβλητή σχέση μεταξύ των στοιχείων του τετράπτυχου λαός-κράτος-έθνος-κυβέρνηση που αποτελεί τη μήτρα των επάλληλων, παράλληλων και, πολλές, φορές αντιτιθέμενων εθνικισμών στο εσωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού, των οποίων φορείς είναι κάθε φορά ιστορικά συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις και μερίδες. Οσο συνεκτική και επεξεργασμένη κι αν είναι κάθε εκδοχή εθνικισμού, δεν μπορεί να είναι κανονικοποιημένη και «πανταχού παρούσα», δηλαδή κυρίαρχη, παρά μόνο σε μια συνθήκη πολέμου, όταν κάθε εσωτερική αντιπαράθεση πρέπει να παύσει. Παρόμοια συλλαλητήρια μετά την περίοδο '92-'94 δεν θα υπάρξουν ποτέ ξανά και αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι το ελληνικό κράτος δεν αποβλέπει πλέον σε μια παρόμοια εργαλειοποίηση του εθνικισμού από κάτω· αλλά και στο γεγονός ότι, σε όλη τη δεκαετία του '90, και χωρίς διακοπή μέχρι σήμερα, πράγματι διεξήχθη ένας πόλεμος, κοινωνικός γι' αυτό αορατοποιημένος απέναντι στους μετανάστες εργάτες και τις εργάτριες που ήρθαν στην ελληνική επικράτεια. Ο ρατσισμός της ελληνικής ανωτερότητας απέναντι στους μετανάστες και τις μετανάστριες, η φυσικοποίηση της κατώτερης θέσης τους μέσω δολοφονιών, σεξουαλικής εκμετάλλευσης, βαρύτερης υποτίμησης από τους ντόπιους, αποτέλεσε το πραγματικό «νέο επίπεδο εθνικισμού» που συνέκλιναν και επαναπροσδιορίστηκαν όλοι οι υπόλοιποι. Από τώρα και στο εξής δεν θα μπορεί να υπάρξει κάποιος ορισμός του εθνικού συμφέροντος που να μπορεί να αγνοήσει την επιτακτικότητα του ρατσισμού και της θεμελιωμένης σε αυτόν εκμετάλλευσης για την εύρυθμη λειτουργία του κράτους και τη ζωογόνηση του έθνους.

13.

Την 1^η Ιανουαρίου 2001, όταν η Ελλάδα μπαίνει και επίσημα στην Ευρωζώνη μόλις δυο χρόνια μετά την καθιέρωσή της, το μεταπολιτευτικό σύνθημα «ΕΟΚ και NATO, το ίδιο συνδικάτο» ήδη βρίσκεται έτη φωτός μακριά από την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα της περιόδου και εμφανίζεται ως αυτό που είναι: κατάλοιπο μιας σύντομης εποχής, όπου μπόρεσε να επικρατήσει μια περιορισμένη εκδοχή φορντικού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας, εννοούμενης ως ένα σχετικά κλειστό περιβάλλον συσσώρευσης με εθνικά σύνορα και εθνική αγορά. Με τα διαρθρωτικά μέτρα που θα αρχίσουν να υιοθετούνται σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του '80, με τη ραγδαία επέκταση της εσωτερικής αγοράς και, πάνω από όλα, με τη διπλή ευκαιρία εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης των μεταναστών εντός και εκτός συνόρων αποφεύγεται πολιτικά και κοινωνικά η ευρεία απαξίωση κεφαλαίου και ξεπερνιέται προσωρινά η κρίση υπερσυσσώρευσης. Το μοντέλο ανάπτυξης μετασηματιζείται αποκτώντας περισσότερο διεθνοποιημένο χαρακτήρα, «παγκοσμιοποιείται», σύμφωνα με τη νέα ορολογία του συρμού. Βασικός φορέας αυτού του μετασηματισμού είναι οι πολυεθνικές εταιρίες που εγκαθιδρύουν ή μετατρέπουν εξαρτημένες παραγωγικές διαδικασίες, που παλιότερα αποτελούσαν ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ εθνικών εταιριών, σε ενδοεταιρικές σχέσεις πολυεθνικών. Η επιρροή επί ελληνικού εδάφους αυτής της συνολικής αλλαγής του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας θα είναι, όπως παντού, σημαντική και θα θέσει τα θεμέλια για την όξυνση της αντίφασης μεταξύ του ελέγχου που ασκούν οι πολυεθνικές εταιρίες στις παραγωγικές διαδικασίες που θέτουν σε κίνηση και του ελέγχου που οφείλει να ασκήσει το κράτος επ' αυτών⁴⁸. Αυτονόητα, οι πρώτες επιδιώκουν να λειτουργήσουν με τους μικρότερους δυνατούς περιορισμούς από τη μεριά του δεύτερου, καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου γίνεται κατανοη-

⁴⁸ Ορισμένα ιστορικά στοιχεία για τη δραστηριοποίηση πολυεθνικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα μπορούν να βρεθούν στη διπλωματική εργασία με τίτλο «Πολυεθνικές Επιχειρήσεις στην Ελλάδα» από το hellanicus.lib.aegean.gr. Στην απώλεια του κρατικού ελέγχου πάνω στη διαδικασία συσσώρευσης θα συνεισφέρουν και οι χιλιάδες ελληνικές επιχειρήσεις, πολυεθνικές κι αυτές με τη σειρά τους, που μετεγκαταστάθηκαν στα Βαλκάνια από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και μετά.

τή πλέον ως δυνατότητα υπέρβασης των εθνικών συνόρων και αναζήτηση ευνοϊκότερων συνθηκών κερδοφορίας. Μπορεί η έξοδος από την κρίση του παγκόσμιου φορντισμού να προκάλεσε την υιοθέτηση μιας εξίσου παγκόσμιας πολιτικής διαφοροποίησης και ευελιξίας όσων αφορά τις παραγωγικές μεθόδους και τις καταναλωτικές νόρμες, αλλά το «τελικό χτύπημα» στη δυνατότητα οικονομικής και κοινωνικής ρύθμισης από την πλευρά του κράτους θα αποδειχθεί ευσεβής πόθος. Για παράδειγμα, η νέα διαδικασία αξιοποίησης και συσσώρευσης ερχόταν αυξανόμενα σε σύγκρουση με τα υπολείμματα του φορντικού μοντέλου ρύθμισης, δηλαδή με ένα κράτος βασισμένο σε κορπορατιστικές και μονοπωλιακές δομές και προσοδικούς μηχανισμούς, που κατόρθωσαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, αντί να απορρυθμιστούν εθελοντικά. Σε κάθε περίπτωση, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για να κλονιστεί κάθε παραδοσιακή αντίληψη του τι είναι πλέον δυνατό να είναι «εθνικό» στην οικονομία, αλλά και στην κοινωνία γενικότερα, καθώς η αξιοποίηση του κεφαλαίου και η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης αποσυνδέονται από τη αναγκαία φορντική τους σύγκλιση σε έναν εθνικά ενιαίο γεωγραφικό χώρο⁴⁹:

Ενάντια στον προηγούμενο κύκλο αγώνων, η αναδιάρθρωση κατάργησε κάθε ιδιαιτερότητα, στάτους, “welfare”, “φορντικό συμβιβασμό” καταμερισμό του παγκόσμιου κύκλου σε εθνικές περιφέρειες συσσώρευσης, σε καθορισμένες σχέσεις μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, σε ζώνες εσωτερικής συσσώρευσης (Ανατολή/Δύση). Η απόσπαση υπεραξίας στη σχετική μορφή της πρέπει να ανατρέψει τον εαυτό της συνεχώς και να καταργεί κάθε εμπόδιο όσον αφορά την άμεση διαδικασία παραγωγής, την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, τη σχέση των κεφαλαίων μεταξύ τους (εξίσωση των ποσοστών κέρδους)... Από την αναδιάρθρωση της σχέσης εκμετάλλευσης προέκυψε ένας νέος κόσμος. Εκεί όπου υπήρχε συνδυαστική τοπικοποίηση των συμφερόντων της βιομηχανίας, του χρηματοπιστωτισμού και της εργασιακής δύναμης είναι δυνατόν να εγκαθιδρυθεί μια αποσύνδεση μεταξύ αξιοποίησης του κεφαλαίου και αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης. Από τη μια, μερίδες ή τμήματα του διεθνούς κύκλου του κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο δημιουργούν έναν «πλεονάζων κόσμο» σε επίπεδο επενδύσεων, παραγωγικής διαδικασίας, πίστωσης, χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, κυκλοφορίας της υπεραξίας, ανταγωνιστικού πλαισίου. Από την άλλη, «οι από κάτω» έχουν δικαίωμα στη στήριξη λόγω οίκου και «οι ακόμα πιο κάτω» στις αστυνομικές επιχειρήσεις και τις ανθρωπιστικές αποστολές.

^{1η προσθήκη:} Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η ελληνική περίπτωση, όπου η διεθνοποίηση της οικονομίας συνδέεται με μια άνευ προηγουμένου ανάπτυξη του εμπορίου, του τραπεζικού συστήματος και γενικότερα του τριτογενούς τομέα των υπηρεσιών⁵⁰, πρέπει να εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα το ζήτημα της ενοποίησης των εθνικών αγορών σε μια ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και τη δημιουργία του κοινού νομίσματος. Τη δεκαετία του '80, το πρόβλημα της τότε ΕΟΚ ήταν το πώς θα μπορούσε να επιτύχει

⁴⁹ Théorie Communiste No 22, Η αναδιάρθρωση ως τέτοια, 2009, σελ.21-22, 84-85.

⁵⁰ Στο βιβλίο των Μηλιού-Ιωακείμoglou «Η Διεθνοποίηση του Ελληνικού Καπιταλισμού και το Ισοζύγιο Πληρωμών», Εξάντας, 1990, περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο διεθνοποίηση και ανάπτυξη του κεφαλαίου πάνε μαζί για όλη την περίοδο 1960-1989, υπό την αναγκαία προϋπόθεση του ξεπεράσματος της κρίσης υπερσυσσώρευσης σε δυο φάσεις. Αξίζει να σημειωθεί πως ένα από τα συμπεράσματα των συγγραφέων γι' αυτή την περίοδο είναι πως «Η στρατηγική του (ελληνικού) κεφαλαίου απέναντι στην κρίση είναι, ας το τονίσουμε και πάλι, η κεφαλαιοκρατική αναδιάρθρωση. Στην κατεύθυνση αυτή το ελληνικό συνολικό-κεφάλαιο (όπως και το συνολικό-κεφάλαιο κάθε άλλης καπιταλιστικής χώρας) προσφεύγει και στα μέσα και τις «ευκαιρίες» που παρέχει η διεθνοποίηση της παραγωγής... Συμπερασματικά: Αναδιάρθρωση της παραγωγής με εκμετάλλευση της διεθνούς οικονομικής συγκυρίας, πρόσδεση στη στρατηγική αναβάθμισης των δυτικοευρωπαϊκών καπιταλισμών, παραπέρα θελίωση των δεικτών κεφαλαιακής συσσώρευσης... αυτοί είναι οι βασικοί άξονες της πολιτικής του ελληνικού καπιταλισμού στη σημερινή συγκυρία και για τα επόμενα χρόνια» (σελ.207, 209-10). Από τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής για την περίοδο 1995-2017 είναι εμφανές πως, μετά την αναδιάρθρωση της περιόδου 1990-1993 και την εκμετάλλευση της εργασιακής δύναμης των μεταναστών εντός και εκτός συνόρων, για όλη την περίοδο 1995-2008, το ΑΕΠ, όπως και όλοι οι οικονομικοί δείκτες μεγεθύνονται. Ένα ενδεικτικό λινκ: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL15/2017>. Η πρόσφατη έκθεση του καθ' όλα αξιόπιστου Bloomberg που αποτιμά την επίδραση του ευρώ στις χώρες της Ευρωζώνης δείχνει πως, παρά τη μακροχρόνια ύφεση, τα μνημόνια, τη μείωση του ΑΕΠ κατά περίπου 30% τη δεκαετία 2008-2018 κλπ, η Ελλάδα κατατάσσεται στις χώρες με ικανοποιητική βαθμολογία (B), ψηλότερα από χώρες όπως η Γαλλία, η Ισπανία ή η Ιταλία. Η μακροπρόθεσμη θετική επίδραση του κοινού νομίσματος στον ελληνικό καπιταλισμό αντανακλάται αναμφίβολα και στις στατιστικές του ευρωβαρόμετρου, όπου οι υποστηρικτές του υπερτερούν σημαντικά των «σκεπτικιστών» από το ξέσπασμα της κρίσης και μετά, ενώ η υιοθέτηση στο κοινό νόμισμα έβαινε συνεχώς μειούμενη από την υιοθέτησή του 2001 ως το 2008... Αν πιστέψουμε τα γραφήματα, δε, μόνο για λίγο βρέθηκε ελάχιστα κάτω από το 50%. Το λινκ της έρευνας: <https://www.bloomberg.com/graphics/2018-euro-at-20/>. Ακόμα περιμένουμε τους οπαδούς του αγωνιστικού ΟΧΙ στο δημοψήφισμα του Ιουλίου 2015 να πουν κάτι για τη «σκληρά» φιλοευρωπαϊκή πλειοψηφία που έχει διαμορφωθεί στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, η οποία προφανώς περιλαμβάνει και μεγάλα τμήματα της ντόπιας εργατικής τάξης. Ούτε λόγος φυσικά για τον καθοριστικό ρόλο που παίζει η ευρωπαϊκή προοπτική στις ζωές των μεταναστών προλετάρων, αυτοί δεν ανήκουν στον ελληνικό λαό για να δοθεί σημασία στους αγώνες τους.

ταυτόχρονα στο εσωτερικό της ελεύθερο εμπόριο, κινητικότητα κεφαλαίων, ανεξάρτητες εθνικές νομισματικές πολιτικές και σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες. Τα δύο πρώτα προβλήματα επιλύθηκαν με το πρόγραμμα της ενιαίας αγοράς και την απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων. Τα άλλα δύο ζητήματα όμως ήταν ασυμβίβαστα, με αποτέλεσμα να πρέπει τελικά εγκαταλειφθούν οι ανεξάρτητες εθνικές νομισματικές πολιτικές με τη δημιουργία μιας νομισματικής ένωσης με κοινό νόμισμα και κοινή κεντρική τράπεζα. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι στη σύλληψή της, και ανεξάρτητα του τρόπου με τον οποίο θα εξελιχθεί, η μετέπειτα Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίζεται ως νομισματική κι όχι ως πολιτική ένωση. Εντός ενός τέτοιου πλαισίου, ο ρόλος των κρατών οφείλει να αλλάξει ριζικά χωρίς να εγκαταλείπεται κατ' όνομα η κυριαρχία τους επί του εθνικού εδάφους. Η κρατική πολιτική πρέπει να εγκαταλείψει κάθε μέριμνα εδαφικής επέκτασης, και άρα κατά προτεραιότητα κάθε λογική που θα καθιστούσε το εθνικό έδαφος και τον εθνικό πληθυσμό άξονα περιστροφής της, και να στραφεί στην ενίσχυση των ανταγωνιστικών οικονομικών πλεονεκτημάτων κάθε διοικητικής περιφέρειας και στη στήριξη της διεθνικής επέκτασης των εθνικών κεφαλαίων τους. Συνεπώς, τα κράτη οφείλουν να συνεισφέρουν στην ενίσχυση της πυκνότητας και της ενότητας της παγκόσμιας αγοράς και των παγκόσμιων οικονομικών δικτύων, κάτι το οποίο είναι ασυμβίβαστο με τον προστατευτισμό. Επί της αρχής τουλάχιστον. Αυτό σήμαινε πως κατά βάση αίρεται ο μεσολαβητικός ρόλος του κράτους στη διαπραγμάτευση των όρων της ταξικής εκμετάλλευσης· καθώς η εργατική ταυτότητα παύει να αναγνωρίζεται, η ικανοποίηση των ταξικών διεκδικήσεων μπορεί και να τίθεται εκτός ορισμού του εθνικού συμφέροντος⁵¹. Αυτό είναι το επίσημο κρατικό όραμα πίσω από το «Όλοι μαζί δημιουργούμε τη Νέα Ελλάδα», κεντρικό προεκλογικό σύνθημα του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 9^{ης} Απριλίου 2000, του ίδιου κόμματος που δεκαεννιά χρόνια πριν εξέφραζε μια άλλη λαϊκή σοσιαλπατριωτική αντιευρωπαϊκή κοινωνική πλειοψηφία. Τώρα, όμως, τα πράγματα έχουν αλλάξει ανεπιστρεπτί, το εθνικό συμφέρον δεν νοείται εκτός της ευρωπαϊκής προοπτικής, η ίδια σε μεγάλη άνθιση καθώς με τη σύνοδο της Κοπεγχάγης το 2002 εντάσσονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση ακόμα δέκα κράτη (Κύπρος, Μάλτα, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχία, Σλοβακία, Λιθουανία, Λετονία, Εσθονία, Σλοβενία), ενώ πολύ σύντομα θα ακολουθήσουν η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η Κροατία.

2^η προσθήκη: Πλέον, μπορεί βάσιμα να υποστηριχθεί ότι το ελληνικό κράτος που μπήκε το 2001 στο κλαμπ των ισχυρών της Ευρώπης –τότε δώδεκα σήμερα δεκαεννιά στη ζώνη του ευρώ– δεν ήταν νομικά ενιαίο, όπως πιστεύουν όλοι όσοι εννοούν τον νόμο και το δίκαιο ως φύση πέρα από την ιστορία και την πολιτική, αλλά δισυστότατο. Καθώς η είσοδος και εγκατάσταση μεταναστών εργατών συνεχίζεται αμείωτη καθ' όλη τη δεκαετία του '90, η εργατική τάξη δεν αποτελεί πλέον ολόκληρη μέρους του λαού για να μπορεί να διαλύεται εντός του· ένα κομμάτι της, προερχόμενο από τις βαλκανικές, και γενικότερα τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν θα έχει πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, θα παραμείνει είτε σε ένα καθεστώς αορατότητας και παρανομοποίησης είτε θα αποκτήσει πρόσβαση σε ένα πολύ περιορισμένο ποσοστό προνομίων του έλληνα πολίτη· χωρίς να γίνει ποτέ πλήρως τέτοιος. Παράλληλα με μια νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική στρατηγική που παύει να αναγνωρίζει την εργατική τάξη ως τυπικά ισότιμο συνομιλητή, το κράτος δημιουργεί μια συνειδητά θολή, από πλευράς νομικού καθεστώτος, αυθαίρετη και ασφυκτική ζώνη γύρω από αυτό που δεν είναι, και δεν μπορεί να γίνει, σύμφωνα με μια ρατσιστική λογική, ελληνικός λαός· μετασχηματιζόμενο το ίδιο σε διπλό κράτος: κράτος της νόρμας για τους «κανονικούς» πολίτες, κράτος των έκτακτων μέτρων για τους μη κανονικούς, δηλαδή μη πολίτες και μη έλληνες⁵². Και ανταγωνιστικό κράτος ασφάλειας για όλους. Η ανάγκη αναπαραγωγής ρατσιστι-

⁵¹ «Μετά την πρώτη περίοδο της ανάπτυξης της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, η κρίση που ανοίγεται στις αρχές της δεκαετίας του '70 καταλήγει στην αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής σχέσης εκμετάλλευσης. Εντός αυτής της αναδιάρθρωσης καταργείται και ξεπερνιέται η αντίφαση που στήριξε τον προηγούμενο κύκλο αγώνων μεταξύ, από τη μια της δημιουργίας και ανάπτυξης μιας εργασιακής δύναμης η οποία κατασκευάστηκε, αναπαράχθηκε και χρησιμοποιήθηκε από το κεφάλαιο με συλλογικό και κοινωνικό τρόπο, και, από την άλλη, των μορφών ιδιοποίησης από το κεφάλαιο αυτής της εργασιακής δύναμης είτε εντός της άμεσης διαδικασίας παραγωγής (εργασία στην αλυσίδα παραγωγής, το σύστημα του «μεγάλου εργοστασίου»), είτε εντός της διαδικασίας αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης (το welfare) είτε εντός της σχέσης των κεφαλαίων μεταξύ τους (εθνικές περιφέρειες εξίσωσης του ποσοστού κέρδους). Ήταν εκεί, η συγκρουσιακή συνθήκη η οποία, εντός του προηγούμενου κύκλου, εκδηλώθηκε ως εργατική ταυτότητα επιβεβαιωμένη εντός της ίδιας της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και την οποία καταργεί η αναδιάρθρωση. Ήταν ο τρόπος με τον οποίο ήταν αρχιτεκτονικά δομημένες, από τη μια, η ενσωμάτωση της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, από την άλλη, ο μετασχηματισμός της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο και τέλος η συσσώρευση υπεραξίας με σχετικό τρόπο εντός της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, που έγιναν εμπόδια στην αξιοποίηση στη βάση της σχετικής υπεραξίας». Théorie Communiste No 22, Η αναδιάρθρωση ως τέτοια, 2009, σελ.20-21.

⁵² Η έννοια του διπλού, ή δυαδικού κατά την αγγλική μετάφραση, κράτους προέρχεται από το ομώνυμο βιβλίο του Ernst Fraenkel το οποίο, ενώ εκδόθηκε για πρώτη φορά στην αγγλική γλώσσα το 1941, στην πραγματικότητα αποτελεί τη δι-ορθωμένη έκδοχή ενός χειρογράφου που αφορά τις εμπειρίες του συγγραφέα κατά την παραμονή του στο Βερολίνο την περίοδο 1933-1938 πριν διαφύγει στο εξωτερικό. Πιο ακριβής νοηματικά είναι η έννοια του «διπλού [doppel] κράτους», η

κά διαφορικών συνθηκών εκμετάλλευσης για κάθε τμήμα της εργατικής τάξης υπονομεύει εσωτερικά τον ενιαίο χαρακτήρα και τη συνέχεια του κράτους, καθώς αυξάνει την πιθανότητα αυτονόμησης των επιμέρους λειτουργιών του, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί την ανάγκη αποσώβησης των μεταξύ τους τριβών. Την ίδια στιγμή που οφείλει να διατηρεί την κοινωνική συνοχή ρυθμίζοντας τις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των δυο κομματιών της εργατικής τάξης. Είναι πιο εύκολο να επιβληθεί στο σύνολο του κράτους μια λογική διαφύλαξης και αναπαραγωγής της διαφορικότητας της εκμετάλλευσης, όσο το πλειοψηφικό τμήμα του ελληνικού λαού μετέχει του κοινωνικού πλούτου ως μικροαστός ιδιώτης και μπορεί να διάγει απρόσκοπτα τον βίο του σε απόσταση από το κράτος του. Την ίδια στιγμή που οξύνεται η πραγματική υπαγωγή της εργασίας και της ζωής στο κεφάλαιο και το κράτος –στην αξία, τον νόμο και την πολιτική, την έμφυλη καταπίεση ως θεμελιώδεις μορφές κοινωνικοποίησης– η ρατσιστική ιεραρχική διαστρωμάτωση στην κατανομή δικαιωμάτων και πλούτου αποδεικνύεται επιτυχημένη, καθώς σταθεροποιεί σχετικά τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό μειώνοντας τον αριθμό χαμένων ωρών από απεργίες και το ξέσπασμα ταξικών αγώνων⁵³. με εξαίρεση την περίοδο '98-'99, που όμως και πάλι δεν θα φτάσει το επίπεδο των αρχών της δεκαετίας. Εντός αυτού του κινηματικά κρισιακού περιβάλλοντος, αλλά και σε πλήρη συνέχεια και συνέπεια με τον δομικά αντιιμπεριαλιστικό προσανατολισμό της, η αριστερά, σιωπηλά, αλλά με βαθιές συνέπειες για την ίδια, μετέχει στη διαμόρφωση της ιστορικής συνθήκης με δυο τουλάχιστον τρόπους: από τη μια, ορίζοντας με τους όρους του λαού το εθνικό συμφέρον, παίρνοντας το μέρος του εναντίον διαδοχικά των ιμπεριαλιστών, των πολυεθνικών, ξένων δυνάμεων, των ελίτ, φτάνοντας, στη στροφή της δεκαετίας, στις συγκεντρώσεις εναντίον της παγκοσμιοποίησης να νοηματοδοτήσει θετικά και αντιστασιακά τον εθνικισμό των αδύναμων λαών απέναντι στον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό· από την άλλη, να συμβάλλει στην περαιτέρω μετεξέλιξη του δικαιώματος στη διαφορά σε διαφορικό ρατσισμό που κυριάρχησε έκτοτε στη βάση της ανυπέβλητης

οποία αποτελεί τον ακριβή τίτλο του βιβλίου και την οποία άλλωστε ο ίδιος ο συγγραφέας αντιπαραθέτει στην πρωθύστερη ιστορικά μορφή του «δυναδικού [dualistische] κράτους». Καταρχήν, παραθέτουμε ένα απόσπασμα από τον πρόλογο της γερμανικής έκδοσης του 1974, Fischer Taschenbuch Verlag, σελ.13, γιατί πάντα έχει σημασία από ποια θέση κανείς μιλάει: «*Αν και εβραίος, μου επετράπη να εργάζομαι ως δικηγόρος ακόμα και μετά το 1933 [χρονιά που οι ναζί κατέλαβαν την εξουσία] εξαιτίας της συμμετοχής μου στον [Α΄ Παγκόσμιο] Πόλεμο. Η διχοστασία της αστικής ύπαρξής μου με έκανε ιδιαίτερα ευαίσθητο στην αντιφατικότητα του χιτλερικού καθεστώτος... Στηριγμένος στην εποπτεία της λειτουργίας του χιτλερικού καθεστώτος, που προσέφερε η εξάσκηση του δικηγορικού επαγγέλματός μου, πίστεψα ότι βρήκα ένα κλειδί για την κατανόηση της εθνικοσοσιαλιστικής κυριαρχικής τάξης στη συνύπαρξη ενός «κράτους της νόρμας», που γενικά σεβόταν τους δικούς του νόμους, και ενός «κράτους των έκτακτων μέτρων», που παρέβλεπε τους ίδιους νόμους*». Επιπλέον, ο Fraenkel ήταν οργανωμένος στη σοσιαλδημοκρατία κατά την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και ενεργός πολιτικά. Γι' αυτό και, πέρα από την κεντρικότητα της έννοιας του δικαίου, από την ανάλυσή του δεν θα διαφύγει η συσχέτιση του διπλού κράτους με την ανάπτυξη του γερμανικού καπιταλισμού: «*Τιθέμενος μπροστά στην επιλογή μεταξύ μιας ουσιώδους ορθολογικότητας και μιας ουσιώδους ανορθολογικότητας, ο γερμανικός καπιταλισμός αποφάσισε υπέρ της τελευταίας. Είναι έτοιμος να προσαρμοστεί σε κάθε ουσιώδη ανορθολογικότητα, αρκεί να διατηρούνται οι σημαντικές προϋποθέσεις για την τεχνική-ορθολογική τάξη του. Ο γερμανικός καπιταλισμός προτίμησε μια ανορθολογική ιδεολογία, η οποία διατηρεί τις δοσμένες συνθήκες τεχνικής ορθολογικότητας, αλλά ταυτόχρονα καταστρέφει όλες τις μορφές ουσιώδους ορθολογικότητας. Όταν μια τέτοια ουσιωδώς ανορθολογική ιδεολογία χρησιμοποιεί τον καπιταλισμό, είναι αυτός έτοιμος να αποδεχτεί τους προγραμματικούς στόχους αυτής της ιδεολογίας. Αυτή η συμβίωση ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό βρίσκει στο διπλό κράτος τη θεσμική έκφρασή του. Η κοινωνική σύγκρουση εκφράζεται στη διπλή φύση του κράτους. Το διπλό κράτος αποτελεί την αναγκαία πολιτική μορφή εμφάνισης μιας μεταπολεμικής περιόδου πλούσιας σε εντάσεις. Ο τρόπος με τον οποίο θα επιλυθούν οι εντάσεις, εξαρτάται εν τέλει από εμάς τους τους ίδιους» (σελ.241). Από την πλευρά μας, πάντως, θεωρούμε ότι η έννοια του διπλού κράτους μπορεί να συνδυαστεί σε μια πρόσφορη βάση με την έννοια της μερικής αποεθνικοποίησης του κράτους που αναφέρθηκε νωρίτερα, ενώ είναι ασύμβατη με απλουστεύσεις που αναφέρονται σε αιχμαλώτιση του κράτους από ιδιωτικά συμφέροντα.*

⁵³ Ο τρόπος με τον οποίο σταθεροποιήθηκαν ρατσιστικά οι καπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί στη Δύση με την είσοδο και ενσωμάτωση μεταναστών εργατών έχει να κάνει τόσο με την ταυτόχρονη καπιταλιστική ανάπτυξη όσο και με τη δομή και τις λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους. Η μεγάλη αντίδραση που προβάλλουν οι χώρες του Βίνσεγκραντ στο ενδεχόμενο μετεγκατάστασης προσφύγων στο εσωτερικό τους, και συνακόλουθα στο ενδεχόμενο εσωτερικής αποσταθεροποίησης λόγω εθνικιστικών αντιδράσεων από τα κάτω, έχει να κάνει με το γεγονός ότι το προλεταριάτο τους είναι ακόμα εθνικά ομογενές (η ύπαρξη π.χ. στο εσωτερικό της Τσεχίας ενός μεγάλου ποσοστού γερμανόφωνων δεν αναιρεί αυτόν τον συλλογισμό). Ο «κοινωνικός συμβιβασμός» εκεί φέρει εντός του στοιχεία της συγκάλυψης της βιαιότητας με την οποία εκθεμελιώθηκε η εργατική ταυτότητα από τις πρώην ανατολικές χώρες, όπου αποτελούσε τμήμα της κρατικής σοσιαλιστικής ιδεολογίας και του κρατικού εθνικισμού. Το κράτος σε αυτές τις χώρες δεν είναι ακόμα εξελιγμένο σε τέτοιο βαθμό που να μπορεί να προωθήσει το βάθεμα της εκμετάλλευσης χωρίς κραδασιμούς. Η καλύτερα, με τους μετανάστες να «απορροφούν αντικραδασικά» τις πιο ακραίες μορφές εκμετάλλευσης. Για παράδειγμα, στην Ουγγαρία του Ορμπάν, η άλλη όψη της ακραίας αντιμεταναστευτικής ρητορικής είναι να μην μπορεί να περάσει χωρίς μεγάλες κοινωνικές αντιδράσεις τον νέο εργατικό νόμο, ο οποίος δίνει το διευθυντικό δικαίωμα στους εργοδότες να απαιτήσουν μέχρι και 400 ώρες υπερωριακής απασχόλησης ετησίως. Το εθνικό κράτος στην Ανατολική Ευρώπη διατηρεί ορισμούς του εθνικού συμφέροντος που είναι επίκαιροι και κοινοί με τους αντίστοιχους λαϊκούς, δεν έχει ακόμα αποβάλλει εντελώς τον παλιότερο χαρακτήρα του λαϊκού κράτους.

μη ομοιότητας ημών και των «άλλων», είτε πρόκειται για «έλληνες» και «μετανάστες» είτε πρόκειται για τον «έλληνικό λαό» και τους «ξένους δυνάστες» που τον επιβουλεύονται. Στον πατριωτικό λόγο της αριστεράς, μήτρα όλων των υπόλοιπων παραλλαγών, ο εθνικισμός του λαού και ο διαφορικός ρατσισμός βρίσκουν την πιο καλολαδωμένη συνάρθρωσή τους και αυτό δεν είναι τυχαίο, γιατί η κατάληψη της εθνικής κρατικής εξουσίας είναι σύμφυτη με τον ιστορικό ορίζοντα της αριστεράς. Κοιτώντας από αυτό το σημείο, της δομικής αλλαγής της θέσης του ελληνικού κράτους, γίνονται πιο φανερές οι προϋποθέσεις που καθιστούν έκτοτε παρωχημένη την αντιπαράθεση μεταξύ αριστερού και δεξιού εθνικισμού. Η οποία συνεχίζει να επιβιώνει μόνο χάρη σε όσους συνεχίζουν να πιστεύουν ότι την επανάσταση θα την κάνουν έλληνες.

14.

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, η θέση του ελληνικού κράτους στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας έχει ήδη διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά. Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου βαθαίνει και μαζί της η ανάγκη για προσαρμογή του κρατικού μηχανισμού στις νέες, αμετάκλητες, απαιτήσεις πειθάρχησης του «πολυεθνικού», δηλαδή «εθνικά» διαστρωματωμένου, προλεταριάτου εντός των συνόρων. Ο «αλβανός», κυρίαρχη ρατσιστική αναφορά για κάθε κοινωνική χρήση καθ'όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, δεν θα γίνει ποτέ αποδεκτός ως αλβανός (χωρίς εισαγωγικά) από το ελληνικό κράτος· για να μπορέσει να υποτιμηθεί επαρκώς, ως «αλλοδαπή»/«άλλη» εργασιακή δύναμη, ως δομικά ξένη με το υπόλοιπο εθνικό σώμα, θα πρέπει, εξίσου δομικά, να μην αναγνωρίζεται επίσημα ως έλληνας πολίτης⁵⁴, με ό,τι αυτό θα συνεπαγόταν π.χ. για την ανάγκη εκμάθησης στο σχολείο της αλβανικής γλώσσας για τα παιδιά των μεταναστών και την ενσωμάτωσή τους ως ισότιμοι πολίτες. Μακράν από το να θεωρηθεί επιστροφή σε συνθήκες δουλείας, η σύγχρονη απόσπαση απόλυτης υπεραξίας, και μαζί της οι θέσεις χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας, απαιτεί στις δεδομένες συνθήκες τη μερική αποεθνοποίηση του προλεταριάτου· κοινωνικά «Αλβανός», πολιτικά ανύπαρκτος ακόμα και ως τέτοιος, δεδομένου ότι η σκιά της μη αναγνώρισης της εργατικής ταυτότητας πέφτει βαριά σε όλους. Σε κάποιους, όμως, παραμένει η αναγνώρισή τους ως έλληνες πολίτες, πέρα και πάνω από τη (μη) αναγνώρισή των εργασιακών δικαιωμάτων τους. Απέναντι στην εντεινόμενη επισφαλειοποίηση της ζωής, το ντόπιο τμήμα της εργατικής τάξης αποκτά εμπράκτως «εθνικά» χαρακτηριστικά από την πρόσβαση σε κοινωνικά επιδόματα, καθώς αυτά περικόπτονται ή επαναφέρονται, σε δάνεια από πιστωτικά ιδρύματα, σε ηπιότερη αστυνομική καταστολή, σε βολικούς και συγκριτικά φθηνούς βιασμούς μεταναστριών που εκδίδονται με τη βία· την οποία πρόσβαση το «αλλοδαπό» κομμάτι δεν διαθέτει με τέτοια ευκολία. Οσο η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται ραγδαία μέχρι τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, το κράτος κινείται χωρίς ουσιώδεις τριβές εντός της αντιφατικής λειτουργίας που απαιτεί η αναπαραγωγή της ιεραρχικής, δηλαδή ρατσιστικής, διαστρωμάτωσης της εργασιακής δύναμης – από τη μια, συντονίζοντας τις εκτελέσεις μεταναστών στα σύνορα με τις δολοφονίες ανά την ελληνική επικράτεια από μικροαστούς και λούμπεν προλετάρους· από την άλλη, διασφαλίζοντας ότι η είσοδος επαρκών εργατικών χεριών θα συνεχίζεται παρά τις ακραίες διαφωνίες που θα έχει κομμάτι της εργατικής τάξης, και της κοινωνίας γενικότερα, το οποίο βλέπει απειλητικά τους «ξένους». Φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να συμμετέχει ενεργά, με διαρκείς επιχειρήσεις-σκούπα και με εγκλεισμούς σε γήπεδα, στη διακρατική πειθάρχηση του προλεταριάτου, του αλβανικού στην προκειμένη περίπτωση· τα συμφέροντα και των δυο κρατών, αλβανικού και ελληνικού, συνέκλιναν στην πειθάρχηση των αλβανών προλετάρων μετά από την κοινωνική, και όχι εθνική, εξέγερση του 1997 στην Αλβανία. Αυτή η θεμελιακή σύγκλιση – που είχε και διεθνή διάσταση, μιας και η στήριξη της ανεξαρτητοποίησης των αλβανόφωνων του Κοσόβου από τη Σερβία το 1999 συνετέλεσε στην εθνοποίηση του κοινωνικού ζητήματος εντός του αλβανικού έθνους⁵⁵– κατέστη εφικτή λόγω της μορφής που πήρε η διεθνοποίηση της κεφαλαιακής σχέσης σε αυτή την περιοχή του πλανήτη. Κεφάλαιο και εργασιακή δύναμη υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα και τα κράτη πρέπει, μετασχηματιζόμενα στη λειτουργική λογική τους, να μπορούν να συνεργαστούν παρά τις διαφορετικές θέσεις που πήραν τα δυο κράτη στον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία, παρά τον διαφορετικό βαθμό ανάπτυξης των κεφαλαίων τους, παρά... Υπάρχει η ανάγκη για περιφερειακή συνέργασία που υπαγορεύεται κυρίως τότε από

⁵⁴ Η μετανάστευση εργασίας συνδέεται καταρχήν με το ζήτημα του να είσαι πολίτης ενός κράτους, και όχι με το ζήτημα της αναγνώρισής του/της μετανάστη/στριας ως εθνική μειονότητα. Για να τεθεί το ζήτημα της αναγνώρισης ως εθνική μειονότητα στο εσωτερικό ενός εθνικού κράτους προϋπόθεση είναι να είσαι ήδη πολίτης του κράτους. Γι' αυτό, από τη σκοπιά της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και της κρατικής διαχείρισης, π.χ. οι έλληνες πολίτες μακεδονικής εθνοτικής καταγωγής είναι «πιο πάνω» ιεραρχικά από τους πακιστανούς, τους αλβανούς μετανάστες κλπ. Οι ζωές όλων, παρόλα αυτά, υπόκειται σε υποτίμηση και κατασταλτική διαχείριση που είναι κοινωνικά και πολιτικά αδιανόητη για τους «αμιγώς» έλληνες πολίτες.

⁵⁵ Σχετικά με την αλβανική εξέγερση του 1997 υπάρχει ένα τουλάχιστον κατατοπιστικό εκτενές κείμενο στο τεύχος 7 των Παιδιών της Γαλαρίας.

την πειθάρχηση του προλεταριάτου, αλλά και από το γενικότερο αίτημα για σταθεροποίηση των συνθηκών συσσώρευσης. Μια τέτοια συνεργασία δεν γίνεται στη βάση μιας αφηρημένης συνωμοτικής αλληλοαναγνώρισης μεταξύ των κρατικών υπαλλήλων, αλλά στη βάση του άνισου βαθμού συσσώρευσης κεφαλαίου στο εσωτερικό κάθε κοινωνικού σχηματισμού και των διαφορετικών αναγκών διαχείρισης του εσωτερικού εχθρού. Κάτι που δεν αποκλείει την πιθανότητα όξυνσης του μεταξύ τους ανταγωνισμού, όταν θα το απαιτήσουν οι ανάγκες ιεράρχησης των ίδιων των κρατών στην περιφερειακή εθνοκρατική κλίμακα. Υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο σταθεροποιούνται τα εθνικά κράτη, των οποίων η εργατική τάξη είναι εθνικά ομογενής και συμπίπτει με τον λαό και τα μερικώς αποεθνοποιημένα κράτη, με τη διαστρωματωμένη εργατική τάξη, τις διαχωρισμένες αγορές εργασίας, τη διαφοροποιημένη αναπαραγωγή του προλεταριάτου. Και πρέπει να βρεθεί η νέα, διεθνοποιημένη γραμματική της κυριαρχίας, η οποία θα ρυθμίζει τις διαφορετικές συνθήκες ώστε αυτές να μπορούν να αντιμετωπιστούν από περιφερειακές συνεργασίες κρατών. Οι δυνατότητες διαχείρισης του καθενός ξεχωριστά δεν επαρκούν. Αυτή η νέα συνθήκη, στην οποία μετέχει και συνδιαμορφώνει το ελληνικό κράτος μαζί με άλλα⁵⁶, συμβαδίζει με τα διαδοχικά limit-up του χρηματιστηρίου, αλλά και με παράλληλες διαδικασίες αυτοπαραγωγής⁵⁷ του ελληνικού λαού ως «εθνικό πρωταθλητή», οι οποίες πλέον μπορούν να αυτονομηθούν σε σχετική απόκλιση από την εσωτερική λογική του κράτους. Η ραγδαία καπιταλιστική ανάπτυξη μέχρι τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 απαιτεί την πλήρη υπαγωγή ενός προλεταριάτου –που ήδη δεν μπορεί να θεωρείται ένα, ελληνικό, αρσενικό και αδιαίρετο– και εντείνει αργά και σταθερά την απόκλιση μεταξύ κρατικής πολιτικής και εθνικής προτίμησης του λαού. Το πογκρόμ, άξιο του ονόματός του, σε βάρος αλβανών μεταναστών μετά τον ποδοσφαιρικό αγώνα Ελλάδας-Αλβανίας στις 4 Σεπτέμβρη 2004 είναι πολύ περισσότερο έργο ενός λαϊκού ρατσισμού που, θυμίζοντας βίαια τη σωστή τάξη πραγμάτων σε όσους πίστεψαν ότι μπορούσαν να συμμετάσχουν επί ίσοις όροις στην εθνική ανάπτυξη, επιθυμεί κράτος, κεφάλαιο, κοινωνία να είναι μόνο δικά του.

15.

Με την κήρυξη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» το 2001, η υποτίμηση του πλανητικού προλεταριάτου περνάει σε άλλη κλίμακα βίας, καθώς πλέον ο στρατός και ο πόλεμος γίνονται σύμφυτοι της διαχείρισής του στο έδαφος. Η υιοθέτηση, εκ μέρους των δυτικών δυνάμεων, του νέου δόγματος μπορεί να έχει αποδείξει την αιματηρή χρησιμότητά του όλα αυτά τα χρόνια, συνέβαλε, απρόσμενα ίσως, στην περαιτέρω υπονόμευση του εθνικισμού ως εργαλείο κρατικής πολιτικής σε διεθνές επίπεδο-ποια θέση στη σύσταση και τον ορισμό του εθνικού συμφέροντος θα μπορούσε να έχει η υπεράσπιση της όποιας ελληνικότητας, όταν οι παγκόσμιες ανακατατάξεις γίνονται αντιληπτές στρατηγικά ως σύγκρουση καθολικών ιδεολογιών, θρησκευτικών ή μη –όπως στην περίπτωση του ανθρωπισμού και των στρατιωτικών επεμβάσεων που γίνονται στο όνομά του– που διαπερνούν έθνη και σύνορα; Μπορεί ανέκαθεν ο λαϊκός εθνικισμός στην Ελλάδα να εμπεριείχε μια διεθνική αντιαμερικάνικη συνιστώσα, δεν θα μπορέσει όμως ποτέ η αναζωογόνησή της μέσω των αντιπολεμικών διαδηλώσεων του 2003 ενάντια στην επέμβαση στο Ιράκ, και παρόλες τις απέλπιδες προσπάθειες της αριστεράς, να αναπτρώσει τον ελληνικό εθνικισμό στα επίπεδα του '92. Εντούτοις, η μαζική συμμετοχή, για τα δεδομένα της εποχής, σε αυτές τις πορείες θα αναδείξει αφενός την τάση διεθνοποίησης του ίδιου του ελληνικού εθνικισμού και της αυξανόμενης στήριξής του σε στοιχεία που υπερβαίνουν την «ελληνικότητα» και έχουν παγκόσμια/καθολική αναφορά· και, αφετέρου, τη δυνατότητα ανανέωσης του εθνικισμού που εμπεριέχουν τα ίδια τα, αριστερού προσήμου και προοδευτικότητας, κινήματα της περιόδου: ποιος δεν θυμάται τη μεγάλη πορεία του 4^{ου} Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ τον Μάιο του 2006 και τα αντινεοφιλελεύθερα αντιπολεμικά χαρακτηριστικά της; Ανεπιστρεπτί, κάθε αναφορά σε εθνικό συμφέρον οφείλει να αναφέρεται σε παγκόσμιες διαδικασίες και παίρνει θέση σε σχέση με αυτές. Με κάποια χρονική καθυστέρηση

⁵⁶ Το 1999 είναι σημαδιακό όχι μόνο ως το χρονικό σημείο που το ελληνικό χρηματιστήριο φτάνει ανώτατο ιστορικά σημείο του, αλλά και ως η χρονιά που παραδόθηκε ο ηγέτης των Κούρδων Οτσαλάν στους Τούρκους. Κόντρα σε κάθε λαϊκή αντίληψη εθνικού συμφέροντος, και επιβεβαιώνοντας την απόστασή του από τον ελληνικό λαό, το ελληνικό κράτος προώθησε τη δική του εκδοχή εθνικού συμφέροντος με βάση έναν «πατριωτισμό που κρίνεται στους διεθνείς συσχετισμούς», ήδη απροκάλυπτα από τότε.

⁵⁷ Σχετικά με την έννοια της παραγωγής του λαού, αλλά και για μια θεμελιακή προσέγγιση της μορφής-έθνος, στο άρθρο του Ετιέν Μπαλιμπάρ *Η μορφή έθνος: ιστορία και ιδεολογία*. Προτείνουμε στον αναγνώστη την αγγλική εκδοχή του άρθρου από το περιοδικό *Review (Fernand Braudel Center)* και όχι την ελληνική μετάφρασή του που περιέχεται στην κατά τα άλλα σημαντική έκδοση Φυλή, *Εθνος, Τάξη: οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Ο Πολίτης, 1991, γιατί στην πρώτη περίπτωση περιέχεται ένα σημαντικό κομμάτι πάνω στην ορολογία που έλληνες εκδότες αγνοούσαν ή έχουν παραλείψει. Από την πλευρά μας, θεωρούμε σημαντικές τις κριτικές παρατηρήσεις του Μπαλιμπάρ όσον αφορά τη χρήση της έννοιας «κοινωνικός σχηματισμός» και τη διάκριση κοινωνικού/πολιτικού που φαίνεται να υπονοεί. Όπως προσπαθούμε να δείξουμε καθόλη την έκταση του αυτού του κειμένου, η πολιτική μορφή του κράτους και η μορφή έθνος αποτελούν αναπόφευκτα εργαλεία για τη μελέτη ενός ιστορικά συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

ρηση και με σύστοιχο τρόπο, ο λαϊκός εθνικισμός ακολουθεί τον κρατικό εθνικισμό ως προς τον τρόπο αντίληψης και επινόησης του εθνικού συμφέροντος. Οι ιδιαίτερες πολιτιστικές αναφορές, πυρήνας της συγκρότησης των παλιότερων εθνικισμών (γλώσσα, θρησκεία, έθιμα, αγωνιστική παράδοση, σύμβολα) αποσπώνται προσωρινά από το εθνικό πλαίσιο τους για να αποδείξουν το κύρος τους σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο και να βρουν την κατάλληλη συγκολλητική ιδεολογία που θα ενώνει σε ένα νέο αμάλγαμα τα επιμέρους στοιχεία⁵⁸. επιστρέφοντας στη συνέχεια στο αρχικό πλαίσιο αναφοράς για να ενισχύσουν την ανάγκη συστράτευσης προς υπεράσπιση της εθνικής ιδιαιτερότητας που χάνεται σε ένα διεθνοποιημένο περιβάλλον. Όταν ο λαός αισθάνεται ότι απειλείται, αντιλαμβάνεται τον εαυτό του περισσότερο ως φυλή, ως ταυτότητα, ως πολιτιστική ιδιαιτερότητα προς εξαφάνιση· όταν στρέφεται προς το κράτος για να μειώσει τη μεταξύ τους απόσταση, τότε γίνεται κίνημα που διεκδικεί την κοινότητα, πολιτική και οικονομική, στο όνομα του έθνους ως καθεστώ, ως φυσική τάξη πραγμάτων, φυσικοποιώντας παράλληλα όλες τις ρατσιστικές διαιρέσεις και ιεραρχήσεις.

¹ προσθήκη: Σε αντίθεση με τους προλετάριους των Βαλκανίων και της Ανατολικής Ευρώπης της προηγούμενης δεκαετίας, οι οποίοι προέρχονταν από κοινωνικούς σχηματισμούς όπου η αθεΐα ήταν διαδεδομένη και πολιτικά αναγνωρισμένη από το μονοκομματικό κράτος, οι μετανάστες που θα αρχίσουν να καταφτάνουν μαζικά στην Ελλάδα από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, και αδιάλειπτα έκτοτε, θα προσδιορίζονται με βασικό χαρακτηριστικό τη θρησκεία, καθώς αυτή συνιστά την κύρια νόρμα διαχείρισης του προλεταριάτου στις χώρες προέλευσής τους, πλάι στο έθνος. Από το Μαρόκο μέχρι το Αφγανιστάν, ο κρατικός εθνικισμός συνυπάρχει αδιαχώριστα και αντιφατικά με το ισλάμ, το οποίο συμβάλλει καθοριστικά στην πειθάρχηση και την ιεράρχηση του πληθυσμού με τα δικά του, όμως, κριτήρια με βάση το φύλο κ.α. που όχι μόνο αποκλίνουν από τις δημοκρατικές νόρμες ενός τυπικού έθνους-κράτους, αλλά αποσταθεροποιούν εσωτερικά δομικά την ίδια την αυτόνομη ύπαρξή του. Καθώς έχουν ισχυρότατες αναφορές πέρα και πάνω από τα εθνικά σύνορα. Η ιστορική ήττα της παναραβικής ιδεολογίας, της κατεξοχήν εκδοχής αραβικού εθνικισμού που προωθήθηκε ακόμα και από συγκεκριμένα αραβικά κράτη και προσπάθησε να ενοποιήσει τους απανταχού Αραβες, από τον ισλαμισμό είναι δηλωτική ως προς αυτό. Παρά το γεγονός ότι συμπεριέλαβε μεταξύ άλλων την εξάλειψη των αριστερών και κομμουνιστικών αναφορών στις χώρες αυτές. Ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» αποτελεί την κωδική ονομασία για την παγκοσμιοποιημένη ιδεολογία και πρακτική που υποτιμά, μέχρι θανάτου αν χρειαστεί, τα σώματα και τις προσδοκίες όλων αυτών που θα προσπαθήσουν με κάθε μέσο να μεταναστεύσουν στην Ευρώπη. Η οποία έχει ανάγκη την εργασιακή δύναμη, αλλά και τη δομική περίσσειά, τους για να συνεχίσει να αναπαράγεται απρόσκοπτα. Η θέση στον πάτο του βαρελιού δεν τους επιφυλάσσεται επειδή είναι φορείς συγκεκριμένων θρησκευτικών αντιλήψεων· αντίθετα, απαιτείται ένας διεθνώς αναγνωρισμένος τρόπος για να χαρακτηριστεί η κοινωνική τους θέση, μιας και αυτή για να παραχθεί χρειάζεται η συνεργασία αφεντικών, μπάτσων, κρατικών μηχανισμών σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου. Το ελληνικό κράτος –παρόλη την πολιτική, κοινωνική, στρατιωτική τεχνογνωσία που έχει συσσωρεύσει όλα τα προηγούμενα χρόνια στη διαχείριση μεταναστών εργατών οι οποίοι εισέρχονταν μέσω της βαλκανικής οδού και όχι μόνο– θα χρειαστεί να αναδιαρθρωθεί εκ νέου προκειμένου να μπορέσει να ανταποκριθεί στη νέα του θέση στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας ως κράτος-σύνορο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και όχι μετατρέπόμενο σε ηγέτη-προστάτη της ελληνορθοδοξίας και της ελληνικότητας που, δήθεν, απειλούνται από εισβολή εξ ανατολών. Αυτά αφορούν μόνο ορισμένους οργανωμένους περιθωριακούς και τη δεύτερης κατηγορίας εσωτερική κατανάλωση. Η κοινωνική μετατόπιση από την περίοδο που ο «αλβανός» έγινε για πρώτη φορά βρισιά στη μοδάτη απαξιωτική αναφορά σε «πακιστανούς» έχει να κάνει μόνο με τη δυναμική του καπιταλισμού ως του πρώτου παγκόσμιου τρόπου παραγωγής και την προσαρμογή του στις ιδιαίτερες εθνικές κρατικές μορφές.

² προσθήκη: Το ελληνικό κράτος, πυκνώνοντας διαρκώς την εμπλοκή του σε δίκτυα διακρατικών συ-

⁵⁸ Για τα σύμβολα ως ιδεολογικές κατασκευές και τον ρόλο τους στις διαδικασίες εθνοποίησης, παραπέμπουμε στο αξιόλογο κείμενο με τίτλο *Το Αντιμιαϊντάν, το Μαϊντάν και άλλες περιπέτειες* από το *aruthlesscritiqueagainsteverythingexists* ng.wordpress.com, το οποίο, πέρα από το διαδίκτυο, μπορεί να βρεθεί στη συλλογή κειμένων *Κάτω από εθνοποιητικές σημαίες: σκέψεις πάνω στην ουκρανική κρίση, την αναδιάρθρωση, τις αντιφάσεις και τα όρια των αγώνων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014. Στο τρίτο μέρος του αφιερώματος στη Γιουγκοσλαβία του ourbabadoesntsayfairytale.wordpress.com μπορεί να βρεθεί ένα εκτενές σχόλιο πάνω στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου και της εθνικής ιδεολογίας, καθώς και του μίσους ενάντια στον Βόσνιο. Παρακολουθούμε με ενδιαφέρον τη σύνδεση μεταξύ φετιχισμού των κοινωνικών σχέσεων, εθνικής ιδεολογίας, συμβολικών συστημάτων και συγκρότησης του υποκειμένου που εισηγούνται οι σύντροφοι, παρόλα αυτά δεν μπορούμε να δεχτούμε πως το κεφάλαιο λειτουργεί μόνο «σαν μια δύναμη συγκρότησης κοινότητας». Μας λείπει ο τρόπος που τα δυναμικά στοιχεία της κεφαλαιακής σχέσης, η ταξική πάλη και ο ανταγωνισμός μεταξύ των κεφαλαίων μεταξύ άλλων, διαπλέκονται ιστορικά στον σχηματισμό της εθνικής ιδεολογίας.

νεργασιών σε διάφορα μέρη του πλανήτη, έχει ως στόχο πλέον την υπονόμευση της ίδιας της δυνατότητας μετακίνησης των νεοεισερχόμενων μεταναστών από τη Μέση Ανατολή. Δηλαδή τη διαχείριση της προσωποποιημένης παρουσίας αυτού που τόσο ουδέτερα και βίαια αποκαλείται πλέον ευρέως «μεταναστευτικές ροές». Η εμφάνιση μιας πρώτης μορφής κέντρων κράτησης σε όλη την επικράτεια στα μέσα των '00 προορίζεται για να στοιβάξει σώματα γυμνά από οποιοδήποτε άλλο προσδιορισμό, ύλη ως καθαρό αντικείμενο. Την ίδια στιγμή που διαφοροποιείται κι άλλο η ρατσιστική κοινωνική ιεραρχία με την προς τα κάτω προσθήκη απαξιωμένων θέσεων, η συνεχής άνοδος του βιοτικού επιπέδου για το σύνολο των πολιτών θα πολλαπλασιάσει τις θέσεις κοινωνικής ανόδου· και, φυσικά, τις ευκαιρίες για όσους εξατομικευμένους ιδιώτες το επιθυμούν. Η εμπέδωση αυτής της πραγματικότητας, από ευρύτατα κοινωνικά στρώματα, θα είναι στο εξής συνώνυμη με τη σταδιακή θεμελίωση της αντίληψης του εθνικού συμφέροντος ως συνώνυμου της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας. Κράτος και κοινωνία πολιτών θα συγκλίνουν, όσο ποτέ ίσως άλλοτε, σε κοινούς ορισμούς όσον αφορά το τι συνιστά βέλτιστη διαχείριση των εθνικών πλεονεκτημάτων, με το ισχυροποιημένο κράτος να παραμένει ο πόλος που διατυπώνει προτάσεις και διαμορφώνει το πεδίο δράσης εκφράζοντας πραγματικά το συλλογικό συμφέρον του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και τις προσδοκίες της μεσαίας τάξης. Και όχι μόνο. Υπό αυτή την έννοια, ο λαός δεν είναι απαραίτητο να κατέβει στο δρόμο ως έθνος και να εγκалέσει την κυβέρνηση για τους νέους χειρισμούς της πάνω στο μακεδονικό ζήτημα. Κατά τη Σύνοδο Κορυφής του Βορειοατλαντικού Συμφώνου στο Βουκουρέστι το 2008, το ελληνικό κράτος αισθάνεται τόσο ενδυναμωμένο και παράλληλα σχετικά αυτονομημένο ώστε, από τη μια, απέναντι στους διεθνείς εταίρους του, να ασκήσει βέτο, για πρώτη φορά στα χρονικά του θεσμού, σχετικά με την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων για τη Δημοκρατία της Μακεδονίας –τηρώντας απαρέγκλιτα μια εθνική γραμμή, που όμως ήδη από τότε δεν φαίνεται να έχει κάποιο ιδιαίτερο νόημα για τη διεθνή θέση της χώρας, είναι δείκτης της αίσθησης που έχει το ελληνικό κράτος για τον εαυτό του και γίνεται με την προσδοκία σε μεγαλύτερα ανταλλάγματα– και, από την άλλη, να μη χρειάζεται τη δημοκρατική νομιμοποίηση των μαζών στον δρόμο, τον ελληνικό λαό ως εργαλείο διαπραγμάτευσης, όπως έπρατε πριν από 15 χρόνια⁵⁹.

3^η προσθήκη: Με την επικράτηση του κεφαλαίου, όλοι οι προηγούμενοι τρόποι παραγωγής καθίστανται «οπισθοδρομικοί», «νηπιακοί». Η ιστορία αποκτά κατεύθυνση και προσανατολισμό και μέσω αυτής οι κοινωνικοί σχηματισμοί εγγράφονται σε μια ιεραρχία, της οποίας ο καπιταλισμός είναι η κορυφή και η ολοκλήρωση· όχι, όμως, μόνο ως ιδιαίτερο σύστημα, ανώτερο από τα υπόλοιπα, αλλά ως σύστημα πέρα και πάνω από κάθε ιδιαιτερότητα. Ο καπιταλισμός εμφανίζεται ως η αφηρημένη και καθολική μορφή κάθε κοινωνίας, όπως και το άτομο-άνθρωπος που διάγει τον βίο του εντός της. Ο ανθρωπισμός υπάρχει μόνο ως ιδεολογικό απόσταγμα της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου και της καθολικότητας των δικαιωμάτων πολίτη των αστικών επαναστάσεων, είναι ασύμβατος με την αποκλειστικότητα οποιουδήποτε ιδιαίτερου εθνικισμού και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εύκολα εργαλειακά για την ικανοποίηση ειδικών κρατικών συμφερόντων, παρά μόνο στο εσωτερικό του διεθνώς αναγνωρισμένου ιεραρχικού συστήματος κρατών. Όπως έδειξε και η πορεία στο Παρίσι για την επίθεση στο Charlie Hebdo το 2015, δεν μπορούν όλοι οι καπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί να εμφανίσουν τον εχθρό εντός συνόρων τους ως εχθρό της ανθρωπότητας και να έχουν στην κεφαλή της πορείας πάνω από σαράντα ηγέτες κρατών από όλο τον κόσμο.

4^η προσθήκη: Ιστορικό όριο του ρατσισμού, που αφορά τόσο τις συνθήκες εμφανισής του όσο και τη σύγχρονη διαφορική εκδοχή του, είναι οι κατηγορίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Όπως και στους προηγούμενους τρόπους παραγωγής, η εκμετάλλευση δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, χωρίς κυριαρχία. Μπορεί το καπιταλιστικό σύστημα φαίνεται ότι στηρίζεται μόνο στην οικονομική ισχύ των πραγμάτων, στην πραγματικότητα, όμως, από τη στιγμή που το κεφάλαιο προϋποθέτει και διαμεσολαβεί τον εαυτό του ως κοινωνική σχέση, αναπτύσσεται η καταπίεση

⁵⁹ Ο Κοτζιάς, πρώην Υπουργός Εξωτερικών και αρχιτέκτονας της Συμφωνίας των Πρεσπών, κατά την ομιλία του στην εκδήλωση παρουσίασης του σχετικού βιβλίου του Νίκου Μέρτζου η οποία μπορεί να βρεθεί στο mfa.gr, το διατυπώνει με τη δική του φρασεολογία: «Ενώ η κυβέρνηση το 2008 κατάφερε, εξαιρετικά, να φτιάξει μια μεγάλη συμμαχία πάνω στις θέσεις μας και, θα περίμενα εγώ, ιστορικά, να πανηγυρίσει γι' αυτή τη μεγάλη συμμαχία που έκανε, όπου κατάφερε από τα 26 τότε κράτη μέλη του NATO, τα 17 να συνταχθούν εξαρχής με τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης, έφτιαξε ένα άλλο 'σχήμα-μύθο'. Τα πρακτικά της συνεδρίασης του Βουκουρεστίου το 2008, δείχνουν ότι ο πρώτος που πήρε το λόγο ήταν ο Σαρκοζί και τρίτη η Μέρκελ, που στήριξε πλήρως τις ελληνικές θέσεις. Δηλαδή, θγήκαμε και πανηγυρίσαμε για ένα βέτο που δε χρειαζόταν να τοβάλουμε. Μπορεί να τους το είπαμε κάποια στιγμή, μπορεί να πιέσαμε, και καλά κάναμε και πιέσαμε, και πήραμε την πλειοψηφία, αλλά δε βάλαμε βέτο. Και πήγαμε μετά και καταδικαστήκαμε απ' το Δικαστήριο της Χάγης και κουβαλάμε μια καταδίκη πάνω στους ώμους μας για κάτι που δεν το κάναμε ακριβώς έτσι, να το πω ευγενικά, και το οποίο επικαλείται τώρα η άλλη πλευρά. Διότι, κάθε μελλοντική δυσκολία δεν θα είχε δυσκολία μόνο της ερμηνείας της Ενδιάμεσης Συμφωνίας, θα έχει και τη δυσκολία του πώς γυρίζει μια απόφαση Δικαστηρίου που κάθε άλλο παρά υπέρ μας ήταν».

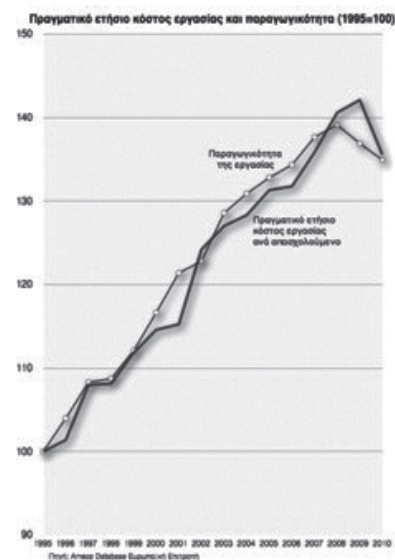

και η κυριαρχία ως το ίδιο το αντικείμενο, ο λόγος ύπαρξης όλων των μη καθαρά οικονομικών στιγμών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτές οι στιγμές-θεσμοί ορίζουν εμμενώς το προλεταριάτο και το κατακερματίζουν ιεραρχικά. Πρόκειται για μια διαδικασία βίαιης αναπαραγωγής μιας κοινωνικής σχέσης, όπου στο τέλος της μέρας θα πρέπει ο καθένας να βρεθεί στη θέση που του αντιστοιχεί. Υπό αυτή την έννοια, η δράση όλων των στιγμών, ακόμα και του κράτους και των μεμονωμένων καπιταλιστών, εντάσσεται στη δομική συνθήκη όπου η ίδια η κεφαλαιακή σχέση αποτελεί προϋπόθεση της διευρυμένης αναπαραγωγής της και αυτή η δράση δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή με όρους τόσο εξωτερικότητας όσο και εργαλειακότητας. Πέρα από την ύπαρξη σχέσεων κυριαρχίας μέσα στο εργοστάσιο και την, υπό αυστηρή επιτήρηση, απόσπαση υπεραξίας που αυτές συνεπάγονται, η σχέση εκμετάλλευσης εμπεριέχει τρεις στιγμές: τη συνάντηση μεταξύ εργασιακής δύναμης και κεφαλαίου που προσφέρεται δυνητικά προς αξιοποίηση· την υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο· τη μετατροπή της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο. Η άρθρωση και αναπαραγωγή του ενιαίου χαρακτήρα των τριών στιγμών δεν είναι δεδομένη, εμπεριέχει ρήξεις και ασυνέχειες, βία και απαξίωση. Οι σχέσεις φυλετικοποίησης μπορούν να αναδυθούν σε κάθε μια από τις φάσεις αυτές και να αποσπαστούν, εμφανιζόμενες ως αυτόνομες, αυθύπαρκτες και αυτογονιμοποιούμενες· ειδικά, στον βαθμό που εμπλέκονται εκπαιδευτικοί, κατασταλτικοί, νομικοί, ιδεολογικοί, θρησκευτικοί και πολιτιστικοί θεσμοί. Επιπλέον, και με ακόμα πιο δομικό τρόπο όσον αφορά την αναπαραγωγή της ρατσιστικής κοινωνικής ιεραρχίας, το κεφάλαιο, λόγω του φετιχισμού του, εμφανίζεται όχι ως κοινωνική σχέση αλλά ως οικονομία, ως αντικειμενικότητα, ως αναπόφευκτη φύση και τάξη πραγμάτων. Και ο ρατσισμός ως διάκριση στη βάση απλά φαινοτυπικών χαρακτηριστικών. Ολοι οι μη αυστηρά οικονομικοί θεσμοί επενεργούν σε αυτήν κατεύθυνση, άλλωστε είναι και οι πιο ενδεδειγμένοι να αντιμετωπίσουν τους αγώνες των μεταναστών θεωρούμενων ως μη-εργατική τάξη και άρα ως μη-λαός. Δεν μπορούν όμως να καθορίσουν την παγκόσμια δυναμική του κεφαλαίου παρά μόνο αποεθνικοποιούμενοι και αυτονομούμενοι οι ίδιοι, αυτονόητα εντασσόμενοι σε διακρατικούς μηχανισμούς συνεργασίας.

16.

Αν μη τι άλλο, και εν πολλοίς εξεταζόμενο εκ των υστέρων, το ξέσπασμα της κρίσης και η είσοδος της Ελλάδας στην περίοδο δημοσονομικής επιτήρησης καλεί το ελληνικό κράτος να προσέξει πώς θα διαχειριστεί την αναγκαία βαθιά αναδιάρθρωση και την επικείμενη ευρεία απαξίωση κεφαλαίου· αυτή τη φορά δεν υπάρχουν προλετάριοι από την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ ούτε βαλκανική ενδοχώρα προς επέκταση για να σωθεί η παρτίδα. Ενώ η εκμεταλλευσιμότητα των μεταναστών από την Αφρική και τη Μέση Ανατολή δεν αρκεί για να αναστρέψει την πτώση του ποσοστού κέρδους και την απόκλιση μισθού-παραγωγικότητας⁶⁰. Ξαφνικά, και η υψηλού συμβολισμού ανακοίνωση του τότε πρωθυπουργού Γιώργου Παπανδρέου από το πιο απομακρυσμένο σημείο της χώρας υποδεικνύει μια κατεύθυνση, το ελληνικό κράτος προβάλλει τον εαυτό του ως ανίσχυρο και ανακοινώνει προς όλες τις κατευθύνσεις ότι βρίσκεται στη γωνία (του χάρτη, όπως το ακριτικό νησί) απειλούμενο και συρρικνωμένο. Το έθνος ειδοποιείται από την κρατική ηγεσία να ταυτιστεί με το ακριτικό Καστελόριζο, καθώς απειλείται και πρέπει να κάνει θυσίες για να αντέξει το άχθος του τεράστιου χρέους· πρέπει, αντιλαμβανόμενο τον εαυτό του ως μικρότερο και ασθενέστερο, να δράσει ως φύλακας απέναντι στον κίνδυνο που έρχεται απ' έξω, μόνο απ' έξω, αντίστοιχου βεληνεκούς με τον ιστορικό «κίνδυνο εξ ανατολών». Την ίδια στιγμή που –εν μέσω εντεινόμενης παγκόσμιας ύφεσης, ορισμένες λειτουργίες του κράτους, όπως και κυρίαρχες καπιταλιστικές μορφές όπως το χρέος και η πίστωση, εμφάνιζαν τον μερικά αποεθνικοποιημένο χαρακτήρα τους– η λήψη αποφάσεων απομακρυνόταν ρητά από τη δικαιοδοσία του λαού και δημιουργούσε ρήγματα κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και νομιμοποίησης στα μάτια των ελλήνων πολιτών, οι διαμαρτυρίες εθνοποιούνται καταφερόμενες πρωτίστως ενάντια στο υπερεθνικό καθεστώς της αγοράς και τις εκτελεστικές εξουσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Την ίδια στιγμή που ψηφίζονται μέτρα, τα οποία η ελληνική αστική

⁶⁰ Το έτος 2008 έχει σημασία όχι μόνο λόγω της Συνόδου του ΝΑΤΟ στο Βουκουρέστι, αλλά και γιατί το πραγματικό κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο ξεπερνάει αισθητά την παραγωγικότητα της εργασίας, συνδυαζόμενο με τις πρώτες επιπτώσεις του ξεσπάσματος της κρίσης των subprimes έναν χρόνο νωρίτερα. Το παραπάνω γράφημα προέρχεται από τη μελέτη του Ηλία Ιωακείμογλου, *Κόστος εργασίας, περιθώρια κέρδους και ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα 1995-2009*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

τάξη επιθυμεί διακαώς εδώ και χρόνια· την ίδια στιγμή που τα μέτρα ψηφίζονται στη Βουλή από κυβερνήσεις συνεργασίας, τις μόνες εφικτές και πέρα από κάθε έννοια εκπροσώπησης του λαϊκού συμφέροντος νοούμενου ανοιχτά ως αντίθετο στο εθνικό συμφέρον, και υπό την προστασία αστυνομικών δυνάμεων· την ίδια στιγμή η Μέρκελ γίνεται ο απόλυτος αντίπαλος του έθνους. Ενώ παράλληλα το κράτος απαξιώνει και υποτιμά όχι μόνο την εργατική τάξη, αλλά και τις φράξιες του κεφαλαίου που είναι λιγότερο ανταγωνιστικές. Η διάλυση του ΠΑΣΟΚ, του κατεξοχήν κόμματος που θεωρείται εκπρόσωπος του λαού από τη μεταπολίτευση και μετά, συμπυκνώνει ολόκληρη τη συγκυρία και μια ιστορική καμπή· μαζί με την ντόπια εργατική τάξη, που πρέπει πλέον εντελώς δυσανάλογα αλλά μαζί με τους μη ανταγωνιστικούς μικροαστούς να υποστεί το τίμημα του ξεπεράσματος της κρίσης, ολόκληρος ο λαός απογυμνώνεται από εκπροσώπηση και εμφανίζεται στον δρόμο ως έθνος σε κρίση. Αυτή την εθνικοποίηση της κοινωνικής αντιπαράθεσης είναι που εξέφρασαν ο ΣΥΡΙΖΑ κι οι ΑΝΕΛ, ως κάτω και πάνω πλατεία Συντάγματος αντίστοιχα, και βρέθηκαν στην κυβέρνηση. Η ρητορεία περί «γερμανοτσολιάδων», «εθνοπροδοτών» ενάντια στις μνημονιακές κυβερνήσεις φτάνει στο αποκορύφωμά της, όταν γίνεται αισθητό για πρώτη φορά, άμεσα και χειροπιαστά, ότι η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση πάντα συνεπαγόταν την εθελοντική απώλεια ενός τμήματος της εθνική κυριαρχίας. Και αυτό ισχύει για κάθε κράτος που επιλέγει να βρίσκεται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλοι οι επιμέρους καπιταλισμοί είναι ίδιοι ή ότι δεν υπάρχουν άνισες σχέσεις μεταξύ τους. Το έθνος, όμως, δημιουργεί ιστορικά τον εαυτό του ως αντιστασιακό απέναντι σε έναν ανώτερο ιεραρχικά εχθρό, υποθετικό ή μη, αυτή τη φορά στην κλίμακα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντός του ευρύτερου κινήματος ενάντια στη λιτότητα (αγανακτισμένοι, συνελύσεις γειτονιών, επιτροπές ενάντια στο χαράτσι, κλπ), ο ΣΥΡΙΖΑ κι οι ΑΝΕΛ προώθησαν ενεργά την εθνικιστική αφήγηση που κατέληγε στο αίτημα για επαναφορά της εθνικής κυριαρχίας, υπό το όνομα της «πραγματικής δημοκρατίας». Ας μην ξεχνάμε τα συνθήματα «δεν πουλάμε, δεν χρωστάμε, δεν πληρώνουμε», τις ατέρμονες συζητήσεις περί «επαχθούς χρέους» και τις προτάσεις προς το ελληνικό κράτος όσον αφορά τη στρατηγική πρέπει να ακολουθήσει απέναντι στους δανειστές κ.α. Η ύπαρξη του εσωτερικού εχθρού, αυτού που πρέπει να υποτιμηθεί για να μπορέσει να ορθοποδήσει το έθνος, κρατήθηκε επιμελώς στην αφάνεια από τους εθνικιστές κάθε απόχρωσης.

1^η προσθήκη: Από το 2011 με τους αγανακτισμένους έως και το δημοψήφισμα το 2015, οι ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, και κυρίως ο ΣΥΡΙΖΑ, στηρίχτηκαν στην τριαδική δομή της πολιτικής ενότητας που ανέλυσε ο θεωρητικός του ναζισμού Καρλ Σμιτ⁶¹, αρχικά για ν' ανέλθουν κοινοβουλευτικά κι ύστερα για να κυβερνήσουν:

Η νέα κρατική δομή σημαδεύεται από το γεγονός ότι η πολιτική ενότητα του λαού, και συνεπώς, όλη η ρύθμιση της δημόσιας ζωής του εμφανίζεται να διατάσσεται σε τρεις διαφορετικούς κύκλους. Δεν κινούνται παράλληλοι ο ένας στον άλλο, όμως ένας εξ αυτών, το Κίνημα, το οποίο κουβαλά το Κράτος και τον Λαό, διαπερνά και καθοδηγεί τ' άλλα δύο. Οι τρεις σχηματισμοί κινούνται πλάι-πλάι, με τον δικό τους τρόπο, απαντώνται σε ορισμένα καθοριστικά σημεία, ιδίως στην κορυφή, έχουν διακριτά διαφορετικές επαφές κι άμεσους συνδέσμους αναμεταξύ τους, οι οποίοι ωστόσο δεν επιτρέπεται ν' ακυρώσουν τη διάκριση, και συνολικά όλοι τους σχηματίζουν τη συγκρότηση της πολιτικής ενότητας. Ο καθένας έχει διαμορφωθεί από μια ποικιλία οπτικών και, αν μου επιτρέπεται, από διαφορετικά υλικά, όμως όλοι, αν και με διαφορετικούς τρόπους, τους κινεί η δημόσια έννομη τάξη. Κάθε μία απ' τις λέξεις Κράτος, Κίνημα, Λαός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει το σύνολο της πολιτικής ενότητας. Όμως, την ίδια στιγμή, η κάθε λέξη υποδεικνύει μια διαφορετική πτυχή κι ένα συγκεκριμένο στοιχείο αυτού του συνόλου. Μ' αυτόν τον τρόπο, το Κράτος μπορεί να θεωρηθεί αυστηρά ως το πολιτικά στατικό τμήμα· το Κίνημα ως το δυναμικό πολιτικό στοιχείο, και ο Λαός ως η απολίτιχη πλευρά, που αναπτύσσεται υπό την προστασία και στη σκιά των πολιτικών αποφάσεων. Θα ήταν ωστόσο λάθος να τα μετατρέψουμε σοφιστικώς σε εναλλασόμενα κι αμοιβαία αποκλειόμενα αντίθετα, και να θέσουμε το Κράτος ενάντια στο Κίνημα ή το Κίνημα ενάντια στο Κράτος, τον Λαό ενάντια στο Κράτος ή το Κράτος ενάντια στον Λαό, τον Λαό ενάντια στο Κίνημα ή το Κίνημα ενάντια στον Λαό. [...] Ιδίως το Κίνημα είναι εξίσου τόσο το Κράτος όσο και ο Λαός, και ούτε το σημερινό Κράτος (με την έννοια της πολιτικής ενότητας) ούτε ο σημερινός γερμανικός Λαός (το υποκείμενο του πολιτικού όντος που λέγεται «Γερμανικό Ράιχ») θα μπορούσε να είναι εφικτό χωρίς το Κίνημα.

Η αναλογία με τον ναζισμό δεν υπονοεί κάποιου είδους ηθική κριτική στον ΣΥΡΙΖΑ· αυτή την αφήνουμε στους αντιφασίστες ψηφοφόρους του που πίστεψαν ότι η κοινοβουλευτική ισχυροποίησή του θα μπορούσε ποτέ να αποτελέσει ανάχωμα στην εθνικοποίηση της κοινωνικού ζητήματος. Αντιθέτως, ο

⁶¹ Καρλ Σμιτ, Κράτος, Κίνημα, Λαός: Η Τριαδική Δομή της Πολιτικής Ενότητας & Το Ζήτημα της Νομιμότητας, Plutarch Press, 2001, σελ. 11-12. Τα δύο ομώνυμα κείμενα δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1933 και το 1950 αντίστοιχα.

ίδιος ο Σμιτ παραδέχεται ότι αυτό το τριαδικό μοντέλο δεν υπάρχει μόνο στη ναζιστική Γερμανία και τη φασιστική Ιταλία, αλλά και «στο μπολσεβίκικο Κράτος της Σοβιετικής Ένωσης» με «το Κράτος, το Κόμμα και τα Συνδικάτα ως μια συνολική κάλυψη της πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας». Κατά τον Σμιτ, το Κίνημα χρειάζεται ένα Κόμμα τα μέλη του οποίου «προέρχονται απ' όλα τα στρώματα του Λαού». Στο «πολιτικό σώμα» του Κόμματος, «ο Λαός βρίσκει την ειδική μορφή του». Η σφαίρα του Λαού «αφήνεται στην αυτοδιοίκηση, η οποία περιλαμβάνει την επαγγελματική οικονομική και την κοινωνική τάξη, καθώς και την κοινοτική αυτοδιοίκηση (βασισμένη στη τοπική γειτονιά)». «Ακόμα και το κορπορατιστικό Κράτος του Φασιστικού Κράτους... το οποίο απορρίπτει την αρχή της αυτόνομης εδαφικής διοίκησης κι ανέχεται μόνο είδη τεχνικής ή “λειτουργικής” αυτόνομης διοίκησης, ένα σύστημα συνδικάτων και ενώσεων, μια “λαϊκή κοινωνική τάξη”... ίσως γεμίσει τον χώρο μιας μη-κρατικής, δημόσιας και νομικής αυτοδιοίκησης και εισάγει μια αυτονομία που ίσως υπάρξει εφικτή εντός του γενικού πλαισίου της πολιτικής ηγεσίας, έναν κορπορατισμό ή μια ένωση διάφορων ειδών ενώσεων, στην πολιτική ζωή του Λαού». Σε καμία περίπτωση η περίπτωση η τριαδική δομή της πολιτικής ενότητας απ' τον ΣΥΡΙΖΑ δεν υπήρξε τόσο συνολική όσο στην περίπτωση του εθνικοσοσιαλισμού, έτσι κι αλλιώς αυτός ιστορικά δεν μπορεί να επανεμφανιστεί καθώς εκλείπει η δυνατότητα κορπορατιστικής ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης στο κράτος. Οι παραλληλισμοί όμως υπάρχουν. Το Κόμμα-ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε η πολιτική μορφή του Κινήματος, του οποίου μετατράπηκε σε ηγεμονική δύναμη. Ίσως η μεγαλύτερη δύναμη του ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε στο επίπεδο γειτονιάς. Είχαμε συριζαίους δήμαρχοι που στηρίζαν διάφορες τοπικές συλλογικοποιήσεις, πρωτίστως επιτροπές ενάντια στο χαράτσι, με τους δημάρχους να κηρύσσουν «αντιστάση» και να βγαίνουν μπροστά να μεσολαβήσουν τα σχετικά αιτήματα, κοινωνικά ιατρεία οργανωμένα από τοπικά στελέχη του ΣΥΡΙΖΑ για μια υποτυπώδη ιατρική περίθαλψη, κλπ. Έτσι, το Κίνημα οδηγήθηκε τελικά στις κάλπες και ψήφισε το Κόμμα του. Μπορεί το Κόμμα να μη μετατράπηκε σε Κράτος, έγινε όμως κυβέρνηση. Η τριαδική αυτή δομή της πολιτικής ενότητας που πέτυχε ο ΣΥΡΙΖΑ έφτασε στο απόγειό της με το δημοψήφισμα του 2015, όπου Κράτος-Λαός-Κίνημα έγιναν μια γροθιά γύρω από τη ψήφο του «ΟΧΙ!», με τις φιλοκυβερνητικές συγκεντρώσεις στην πλατεία Συντάγματος να είναι οργανωμένες από το Κίνημα, το σώμα των συγκεντρωμένων να είναι ο Λαός και τις ομιλίες διάφορων στελεχών να δηλώνουν την παρουσία του Κράτους.

2^η προσθήκη: Δεν είναι μικρό πράγμα για τον ανανεωμένο, από την πάλη του απέναντι στους «Γερμανούς» και τους «τοκογλύφους», λαό να βλέπει στην κυβέρνηση τους ανθρώπους με τους οποίους πριν από λίγο πάλευε μαζί στους δρόμους και τις πλατείες. Και, εν τέλει, να βλέπει την απόσταση με το κράτος να ελαχιστοποιείται μέχρις εξαφάνισης. Αυτή αποτελεί, άλλωστε, και την πιο απτή, γεωμετρικής έμπνευσης, απόδειξη για την επανεμφάνιση και νίκη του λαϊκισμού ως κίνημα. Αυτή είναι και η μόνη, επιφανειακή, ομοιότητα της νίκης του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2015 με τη νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981, άσχετα αν πολλοί αριστεροί και αναρχικοί φαντασιώνονταν την αναβίωση του αντικατοχικού ΕΑΜ... Μεταξύ άλλων, παρόλα αυτά, η ιστορική ιδιαιτερότητα της συγκυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ συνίσταται στην ταχύτητα με την οποία προσαρμόζει το κίνημα των πλατειών στο πλαίσιο του κράτους, καθώς ο ορισμός του εθνικού συμφέροντος με λαϊκούς όρους εγκαταλείπεται τάχιστα προς όφελος ενός ορισμού με κρατικούς όρους: μόλις σε μερικούς μήνες, και μέσω μιας κατεξοχήν δημοκρατικής διαδικασίας όπως ένα δημοψήφισμα, αλλά και μέσω των βουλευτικών εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015. Το κράτος έχει συνέχεια, η δημοκρατία αποτελεί μορφή χωρίς περιεχόμενο που χωνεύει ακόμα και τις πιο αντιφατικές εκδοχές εθνικού συμφέροντος, το ίδιο το κίνημα των πλατειών της περιόδου 2010-12 μπορούσε να θέλει τη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το ευρώ ως νόμισμα και ταυτόχρονα να μη θέλει την τρόικα και τις περικοπές⁶². Η συγκυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ εξέφρασε την κορύφωση αυτής της αντίφασης και, το καλοκαίρι του 2015, τη δημοκρατική έκρηξή της· μετά τις δεύτερες εκλογές του 2015, αποτύπωσε την ασταθή συνύπαρξη μιας κρατικής εθνικιστικής *realpolitik* –που αναγνωρίζει ότι χωρίς την παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και τον δανεισμό του ελληνικού τραπεζικού συστήματος με

⁶² Με ανάλογο τρόπο, υποκριτικά εναντιωνόμενος στην ΕΕ, ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Νίκος Κοτζιάς μπορούσε στο site της Κίνησης Ιδεών & Δράσης «Πράττω» να γράφει στις 2.12.2012 ότι: “Ο ειδικός μηχανισμός απώλειας της ανεξαρτησίας της Ελλάδας, είναι το χρέος της. Από αυτή την πλευρά η Ελλάδα δεν είναι μια ακόμα ημιαποικία των εμπορικών σχέσεων της εποχής της διεθνοποίησης, παρόλο που έχει εμπορικά ελλείμματα με επιπτώσεις στο χρέος της, αλλά μια ημιαποικία της κυριαρχίας του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Διατηρεί ορισμένες πλευρές της τυπικής της κυριαρχίας, ενώ η οικονομική και κοινωνική της πολιτική ελέγχεται από τους ξένους δανειστές και τους επιτρόπους-στην κορυφή της ελληνικής διοίκησής- που επέβαλαν οι τελευταίοι. Με βάση όλα τα πιο πάνω, υποστηρίζω ότι η Ελληνική περίπτωση αυστηρά επιστημονικά είναι μια ημι-«αποικία» νέου τύπου. Οχι απλά εμπορική, αλλά χρέους. Για τη διευκόλυνση της δημόσιας συζήτησης εισάγω και προτείνω τον όρο «αποικία χρέους». Και, σε άρθρο του στην Καθημερινή στις 10.12.18, να παρουσιάζεται ως γεωστρατηγικά ρεαλιστής εκθέτοντας τα διακρατικά περιφερειακά δίκτυα στα οποία συμμετέχει το ελληνικό κράτος ακριβώς επειδή συνδιαμορφώνει τις πολιτικές ασφάλειας και συνεργασίας της ΕΕ. Δίνοντας έτσι πραγματικό νόημα στην έννοια της «διεθνοποίησης του ελληνικού εθνικισμού» και στον, πλέον, διαφοροποιημένο και πολυσχιδή χαρακτήρα του.

επιτόκια χαμηλότερα απ' αυτά των διεθνών αγορών ώστε να μπορέσει να διατηρηθεί ένα επίπεδο ρευστότητας, το ελληνικό κράτος θα είχε κηρύξει χρεοκοπία, με αργεντίνικες συνέπειες– και ενός λαϊκού, αγανακτισμένου εθνικισμού που όμως σταδιακά θα καταρρεύσει συμβάλλοντας στην κλιμακούμενη σταθεροποίηση, καθώς θα έχει ήδη αποβάλλει κάθε ειδική αναφορά στο εργατικό συμφέρον. Ούτε λόγος, φυσικά, για τις έμφυλες και τις φυλετικοποιημένες σχέσεις εξουσίας. Με ή χωρίς G Brexit, όλοι όσοι νιώθουν εθνικά, δηλαδή κοινωνικά, ανώτεροι γνωρίζουν καλά ποιοι και ποιες πρέπει να υποστούν τους βίαιους κραδασμούς της εξόδου από την κρίση, όταν ξεστομίζουν «τα πρώτα χρόνια θα είναι δύσκολα, αλλά μετά θα έρθει ανάπτυξη».

3^η προσθήκη: Αρρηκτα συνδεδεμένη με την απορία –άλυτη για όσους μιλούν ακόμα την παλιά γλώσσα της μεταπολιτευτικής εθνικής κρατικής ρύθμισης, παρόλο που αυτή καταρρέει μπροστά στα μάτια τους– για το αν ο ΣΥΡΙΖΑ συνιστά σοσιαλδημοκρατικό ή νεοφιλελεύθερο κόμμα, είναι και η σχεδόν σκανδαλογία για το πώς κατέστη δυνατόν ένα αριστερό κόμμα να βρίσκεται στην ίδια κυβέρνηση μαζί με ένα ακροδεξιό. Είναι ακόμα δύσκολο για τα ορφανά του σταλινισμού, σε όλες τις πλανητικές εκδοχές του, να αποδεχτούν ότι η αντίθεση αριστεράς-δεξιάς δεν υπήρξε τίποτα άλλο από δυο διαφορετικές καθεστωτικές εκδοχές ορισμού του εθνικού συμφέροντος, σύγχρονη έκφραση της αντίφασης έθνους-δημοκρατίας που πάντοτε διαιρούσε το πολιτικό φάσμα από τη δημιουργία σχεδόν του αστικού κράτους, αλλά και κάθε κόμμα εσωτερικά. Η πολιτική λειτουργία αυτής της αντίθεσης είναι να εμφανίζει πολωμένο τον ένα και αδιαίρετο λαό, υπάγοντάς τον ταυτόχρονα στα συμφέροντα της αστικής τάξης· της μόνης τάξης, της οποίας τα συμφέροντα πρέπει να εκπροσωπούνται διαρκώς εντός του κράτους και της οποίας η ηγεμονία παράγεται, σε όλη την Ευρώπη την περίοδο της κρίσης, στη βάση δημιουργίας κοινωνικών μπλοκ που διαπερνώνται από το δίλημμα εντός ή εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με τι όρους. Ο μερικά αποεθνικοποιημένος χαρακτήρας του κράτους αναδείχτηκε εκ νέου μέσα στην κρίση, όταν, περνώντας από τις κυβερνήσεις συνεργασίας πολιτικά ετερόκλητων κομμάτων και φτάνοντας στην τρέχουσα συγκυβέρνηση, η διατύπωση και επεξεργασία του κρατικού εθνικισμού οφείλει να τροφοδοτείται από διαφορετικούς κομματικά διαμεσολαβημένους εθνικισμούς και όχι μόνο από έναν. Καθώς οι ανάγκες ξεπεράσματος της κρίσης υπερσυσσώρευσης και αποκατάστασης της σταθερότητας προϋποθέτουν τον εξοβελισμό κάθε πολιτικής προτεραιότητας σχετικής με το λαϊκό συμφέρον, ο Λαός (και τα δυο με Λ κεφαλαίο) περνάει σε δεύτερο πλάνο· απομένουν τα κατώτερα εισοδηματικά στρώματα να διεκδικούν την εθνική προτίμηση, την προσαρμογή του ορισμού του έθνους και του εθνικού συμφέροντος στα μέτρα τους, καθώς παραπαίνουν, ασύνδετα μεταξύ τους, στρεφόμενα για εγγυήσεις επιβίωσης σε επιμέρους θεσμούς και μηχανισμούς, ανοιχτά κρατικούς ή μη, περισσότερο ή λιγότερο περιφερειακούς και προσοδικούς. Είναι η αναβαθμισμένη θέση εντός του κυκλώματος αξιοποίησης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου που οδηγεί ένα στέλεχος μιας επιχείρησης ή έναν δημόσιο υπάλληλο να θεωρήσει πιο “καθολικά” τα ιδιαίτερα συμφέροντά του έναντι άλλων, ας είναι και ομοεθνείς· η ίδια του η θέση ως μεσαία τάξη⁶³. Αυτό, όμως, που σε επίπεδο κοινωνίας διασπάται, οφείλει σε επίπεδο κράτους να εμφανίζεται ενιαίο και ενοποιημένο. Οσο δύσκολη και προσωρινή κι αν είναι η γραμμή που συνδέει τα λαϊκά συμφέροντα με τα συμφέροντα αναπαραγωγής των ιδίων των, εν πολλοίς αυτονομημένων στο κρισιακό περιβάλλον, θεσμών και μηχανισμών. Οι λαϊκοί εθνικισμοί μπορούν δυνητικά να πολλαπλασιάζονται, ο κρατικός εθνικισμός οφείλει να είναι συνεκτικός και, στον καπιταλιστικό πυρήνα του, ανεπηρέαστος από τις εναλλαγές των κυβερνήσεων. Το κίνημα των πλατειών, τουλάχιστον στην ελληνική εκδοχή του, ανέδειξε περισσότερο τη διάλυση του Λαού μέσω της απαίτησης να εκληφθούν τα συμφέροντα των επιμέρους ομάδων που κατεβαίνουν στον δρόμο –πάντοτε δυναμικά αγωνιζόμενων και πάντοτε ντόπιων έως το μεδούλι– ως προτεραιότητα έναντι όλων των υπολοίπων. Κι αυτό παρά την εκ νέου εθνικιστική ενοποίηση όλων κάτω από την ελληνική σημαία. Το αίτημα για διακεκριμένη μεταχείριση απεκδύεται τον κορπορατιστικό χαρακτήρα του και εμφανίζει τον ρατσιστικό περιεχόμενο του, από τη στιγμή που προϋποθέτει και πραγματώνει την αορατοποίηση των μεταναστών και των γυναικών⁶⁴.

⁶³ Στο πολύ χρήσιμο βιβλίο της Βάλιας Αρανίτου *Η Μεσαία Τάξη στην Ελλάδα την Εποχή των Μνημονίων. Μεταξύ Κατάρρευσης και Ανθεκτικότητας*, Θεμέλιο, 2018, καταγράφεται αναλυτικά ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο παλιά και νέα μεσαία τάξη δέχτηκαν τις επιπτώσεις του μνημονίου. Στα συμπεράσματα της έκδοσης καταγράφεται, μεταξύ άλλων, η μεγάλη συμπίεση που δέχτηκαν τα εισοδήματα της τελευταίας σε αντίθεση με την πρώτη που επέδειξε μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στις νέες συνθήκες ύφεσης.

⁶⁴ Δεν είναι τυχαία ότι συζήτηση για τον τρόπο απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, και άρα για το ποιος μπορεί να θεωρείται Έλληνας πολίτης διατρέχει όλη την περίοδο της κρίσης, από τον νόμο Παγκούση το 2010, την κήρυξή του ως αντισυνταγματικός το 2012 και τη μερική ψήφισή του από την κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ το 2015. Αν και αποτελεί τομή με κρατικούς όρους, καθώς για πρώτη φορά προσφέρει τη δυνατότητα απόκτησης ιθαγένειας με βάση το δίκαιο του εδάφους και όχι του αίματος, μέσα στα πρώτα δυόμισια χρόνια εφαρμογής του μόνο 13.425 μετανάστες πήραν την ελληνική ιθαγένεια,

4^η προσθήκη: Κατά το κίνημα των πλατειών, τη στήριξη του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2012 και του 2015, την άνοδο της Χρυσής Αυγής, τις διεργασίες που οδήγησαν στη συγκυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και στο δημοψήφισμα του καλοκαιριού 2015, δυνάμεις από όλο το μεταπολιτευτικό, και πλέον παρωχημένο, πολιτικό φάσμα και παρά τις όποιες προθέσεις τους, απευθύνθηκαν στον ελληνικό λαό και διατύπωσαν διαφορετικές εκδοχές του λαϊκού συμφέροντος, συμβάλλοντας στην ανάδυση του λαϊκού εθνικισμού ως αντισυστημικού και απαξιώνοντας όλες τις υπόλοιπες αντιθέσεις εντός του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού ως δευτερεύουσες και υπονομευτικές του λαού. Οι συνέπειες αυτής της κρίσιμης καμπής για τον ανταγωνιστικό λόγο και δράση μένουν ακόμα να φανούν σε όλο το εύρος τους, ειδικά μετά τα επεισόδια έξω από τη Βουλή στο συλλαλητήριο της 20^{ης} Ιανουαρίου 2019 όπου για πρώτη φορά έγιναν βίαιες συγκρούσεις εθνικιστών με την αστυνομία. Μπάτσοι και ναζί δήλωσαν με τον πιο δημόσια δυνατό τρόπο ότι δεν είναι το ίδιο μαγαζί.

17.

Τα μακεδονικά συλλαλητήρια των αρχών του 2018 και του 2019, από μόνα τους διακριτά σε σχέση με τα υπόλοιπα που διοργανώνονται σποραδικά και με ελάχιστη συμμετοχή μέχρι την ψήφιση της Συμφωνίας των Πρεσπών, μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο σε σχέση με τις δυναμικές γραμμές της προηγούμενης περιόδου και όχι στα πλαίσια μιας αποπροσανατολιστικής συσχέτισης με τα συλλαλητήρια της περιόδου '92-'94. Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε μια σειρά ομοιοτήτων με το πρόσφατο κίνημα των πλατειών –social media ως από τα κάτω και ακομμάτιστος τρόπος σύνδεσης των συμμετεχόντων μεταξύ τους, απόρριψη των ακραίων εθνικιστικών αναφορών και της ακροδεξιάς βίας, δημοκρατική απεύθυνση αιτημάτων στο κράτος και σεβασμός του κοινοβουλευτισμού, middle class attitude και ατμόσφαιρα στις διαδηλώσεις. Η απόπειρα των διοργανωτών, όμως, πιο κραυγαλέα στην περίπτωση της Αθήνας, να παρουσιάσουν τη συγκέντρωση για τη Μακεδονία ως συμφιλίωση αριστεράς και δεξιάς, ως εκδήλωση του αυθεντικού λαού είναι αδιαμφισβήτητη ως προς αυτό. Μετά από τέσσερα χρόνια συγκυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, βαθιάς αναδιάρθρωσης της δημοσιονομικής πολιτικής και σταθεροποίησης της συσσώρευσης κεφαλαίου στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, ο κρατικός εθνικισμός έχει ισχυροποιηθεί και μπορεί για μια ακόμα φορά να παρακάμπτει τη λαϊκή εθνικιστική νοσταλγία για μια Μακεδονία που υποτίθεται είναι μόνο ελληνική. Φτάνοντας αυτή τη φορά, μέσω της συμφωνίας των Πρεσπών, μέχρι το σημείο να αναγνωρίσει ανοιχτά απέναντι στο ελληνικό ακροατήριο αυτό που ήδη έχει υπογράψει σε επίπεδο διεθνών οργανισμών: την ύπαρξη μακεδονικής εθνικότητας και γλώσσας στο εσωτερικό της Βόρειας Μακεδονίας. Όσο κι αν φαίνεται ότι είναι το ήδη υπάρχον, ιεραρχικό και διαφοροποιημένο εκ γενετής, σύστημα εθνικών κρατών που δρομολογεί νέους ορισμούς του έθνους και στις δυο πλευρές των συνόρων, μέσω των υπερεθνικών οργανισμών που επιβλέπουν τη διαδικασία, ο αντίστοιχος ιστορικός εθνικισμός στα δυο κράτη δεν αποτελεί απλό κομπάρσο. Αντίθετα, το κοινωνικό βάρος του εθνικισμού παράγεται κυρίως ενδογενώς, εντός της κρατικής επικράτειας, παραμερίζοντας ορισμούς του εκάστοτε εθνικού συμφέροντος που δεν ευθυγραμμίζονται με τις ανάγκες του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Και το ελληνικό κράτος το θυμίζει προς κάθε κατεύθυνση· κυρίως προς τα μέλη του στρατού και της εκκλησίας που συμμετείχαν στα συλλαλητήρια και πίστεψαν ότι, στη βάση του ιστορικού βάρους των δυο θεσμών στον προσδιορισμό του έθνους και του εθνικού συμφέροντος, θα μπορούσαν να αποτρέψουν την εκδήλωση μιας τέτοιας στρατηγικής⁶⁵. Οι ηγεσίες τους, όμως, απέφυγαν

όπως μας πληροφορεί το aftodioikisi.gr. Αυτή η εξέλιξη, αργή αλλά σαφής ένδειξη και της ισχυροποίησης του ελληνικού κράτους, συνεχίζεται ως τις μέρες μας, συνδεόμενη με την ευρύτερη πολιτική απόδοση ευρωπαϊκής ιθαγένειας σε ευκατάστατους πολίτες τρίτων χωρών και όχι σε προλετάριους, καθώς με την υπ.αρ.130181/6353/2018 απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών «προστέθηκαν στους τίτλους οριστικής διαμονής που γίνονται αποδεκτοί προκειμένου για την πολιτογράφηση αλλογενών αλλοδαπών με τις τακτικές διατάξεις (άρθρο 5 ΚΕΙ) και οι άδειες αόριστης διάρκειας, δεκαετούς διάρκειας, άδειας διαμονής για επενδυτική δραστηριότητα, άδειας διαμονής ιδιοκτήτη ακινήτου και μόνιμης άδειας διαμονής επενδυτή», όπως διαβάζουμε στο lawsport.gr. Παρόλα αυτά, η λεγόμενη «χρυσή βίζα» σε αλλοδαπούς επενδυτές έχει περάσει από σαράντα κύματα και έχει συνδεθεί στην πράξη μόνο με τη χορήγηση άδειας παραμονής και όχι ιθαγένειας.

⁶⁵ Δεν θα μπορούσε, άλλωστε, να τραβήξει την αντιπαράθεση στα άκρα μια στρατιωγική ηγεσία που στηρίζει την ευρωπαϊκή, και κατ' επέκταση νατοϊκή, προοπτική της χώρας, όπως θυμίζει το άρθρο με τίτλο «Φρ. Φράγκος: «Ηχηρό ΝΑΙ την Κυριακή»» από το kathimerini.gr. Από την άλλη, ήδη από τον Μάιο του 2018, το αίτημα της λεγόμενης σχισματικής Εκκλησίας των Σκοπίων να υπαχθεί εκ νέου στο Οικουμενικό Πατριαρχείο χωρίς να αυτοαποκαλείται «Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία» δείχνει πως το παπαδαριό και από τις δυο πλευρές των συνόρων κατανόησε εγκαίρως την ιστορική καμπή της περιόδου και έσπευσε να διαπραγματευτεί εκ νέου τη θέση του, δείχνοντας πόσο γρήγορα μπορούν να επιλυθούν «χρόνια» ζητήματα, όταν υπάρχει πολιτική βούληση, περισσότερα στο άρθρο με τίτλο «Κίνηση με πολιτική σημασία από την Εκκλησία των Σκοπίων: Εγκαταλείπει το «Μακεδονία» και ζητάει να επιστρέψει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο» από το kathimerini.gr. Όσο κι αν «προειδοποιούν αυστηρά», για την τυχόν επικύρωση της Συμφωνίας των Πρεσπών, οι 22 μητροπολίτες της Μακεδονίας σε ανακοίνωσή τους έξι μήνες αργότερα η οποία μπορεί να βρεθεί στο protothema.gr, αυτό που απασχολεί την ηγεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος είναι η πιθανή αυτοκεφαλία της μακεδονικής ορθόδοξης εκκλησίας

την άμεση αντιπαράθεση με το κράτος, τουλάχιστον σε αυτή τη φάση, κατανοώντας ότι ο εθνικισμός που προωθούν κινδύνευε να χάσει το κύρος καθολικότητας που φέρει μετασχηματιζόμενος απλά σε έναν επιμέρους εθνικισμό δίπλα στους άλλους και εκτιθέμενος ως τέτοιος στο αυτοοργανωμένο θέαμα των social media. Δεν είναι τυχαίο ότι ο σύγχρονος διεθνοποιημένος κρατικός εθνικισμός παροξύνεται σε τέτοιο βαθμό απέναντι στον λαϊκό εθνικισμό ώστε, την ίδια στιγμή που η Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας βοηθείται να ενταχθεί στο NATO, οδηγείται στην απόφαση απέλασης ρώσων διπλωματών, για πρώτη φορά στη διπλωματική ιστορία των δυο χωρών, στη βάση ισχυρισμών ότι αποπειράθηκαν να δωροδοκήσουν ακροδεξιούς με στόχο τη συμμετοχή σε συλλαλητήριο για τη Μακεδονία στην Αλεξανδρούπολη⁶⁶.

18.

Το ελληνικό κράτος συμβάλλει στη σταθεροποίηση των Δυτικών Βαλκανίων –του μόνου κομματιού της χερσονήσου του Αίμου που παραμένει εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης και αποτελεί το έδαφος αναπαραγωγής πολύ υποτιμημένων κομματιών του βαλκανικού προλεταριάτου με ματαιωμένες προσδοκίες και ανοιχτών σε ισλαμιστικές επιρροές– συμμετέχοντας ενεργά σε αυτό που ο Βενιζέλος στην ίδια ομιλία του αποκαλεί «διεθνοποίηση του συντάγματος μιας χώρας σε κρίση»· κρίση που είχε παραχθεί από τη μακροχρόνια αντιπαράθεση διαφορετικών εθνικισμών στο εσωτερικό της Δημοκρατίας της Μακεδονίας με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υποστασιοποιηθεί συνεκτικά στον χρόνο ο αντίστοιχος κρατικός εθνικισμός. Η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ θα συνεχίσει τη εθνική γραμμή για το Μακεδονικό όχι μόνο γιατί θα αποδεχτεί σύνθετη ονομασία με γεωγραφικό προσδιορισμό και erga omnes χρήση του ονόματος, αλλά, κυρίως, γιατί θα συνεχίσει να συμμετέχει στη διαχείριση του βαλκανικού προλεταριάτου εντός και εκτός συνόρων. Σε ένα νέο πλαίσιο αυτή τη φορά, καθώς η ιστορική συγκυρία είναι διαφορετική. Όσο κι αν έχουν απομείνει μεμονωμένες επιχειρήσεις σε διάφορες βαλκανικές χώρες, η μείωση του ΑΕΠ κατά σχεδόν 30% στα χρόνια της κρίσης δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη τη θέση του ελληνικού κεφαλαίου στην ευρύτερη περιοχή, καθώς η μακροχρόνια ύφεση και οι ανάγκες της αναδιάρθρωσης οδήγησαν σε αποτυχία το στοίχημα επιθετικής επέκτασης των ελληνικών τραπεζών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και ανάδειξής τους σε περιφερειακούς παίκτες⁶⁷. Ηδη το 80% των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια είναι εικονικές χωρίς προσωπικό και οικονομική δραστηριότητα, έχοντας απλά μεταφέρει ή διατηρήσει την έδρα τους στο εξωτερικό λόγω ευνοϊκότερης φορολογικής μεταχείρισης⁶⁸ ή ανοίγουν γραφεία και στην Ελλάδα, μιας και η εργασιακή δύναμη έχει γίνει φτηνότερη. Όσο κι αν η ΔΕΗ έκανε μια σημαντική, για τα επενδυτικά σχέδιά της, εξαγορά⁶⁹, όσο κι αν η Ελλάδα παραμένει υψηλά όσον αφορά τη θέση μεταξύ των ξένων επενδυτών και το ποσοστό των άμεσων ξένων επενδύσεων στη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας⁷⁰, όσο κι αν η υπογραφή της συμφωνίας οπωσδήποτε ενισχύει γενικά την πα-

---

στην πνευματική διαπαιδαγώγηση του «ποιμνίου». Πήρε, από ό,τι φαίνεται διαβεβαιώσεις από την ελληνική κυβέρνηση ότι θα διασφαλιστούν τα συμφέροντά της, γι' αυτό και δεν αναμείχθηκε ενεργά στη διοργάνωση των συλλαλητηρίων. Τα όρια του επαναπροσδιορισμού στις σχέσεις κράτους-εκκλησίας, όπως αυτά εκφράστηκαν στο επίπεδο της επικείμενης αναθεώρησης του Συντάγματος, δείχνουν ότι το deal ήταν προνομιακό και για τις δυο πλευρές. Με τα ίδια τα λόγια της αιχμής της φιλοσυριζαϊκής προπαγάνδας, στο άρθρο «Θαύμα της... Αγίας Μισθοδοσίας» από το efsyn.gr.

⁶⁶ «FT: Απόπειρα δωροδοκίας στην Αλεξανδρούπολη κατά της Συμφωνίας των Πρεσπών από τους ρώσους διπλωμάτες», από το tonima.gr.

⁶⁷ «Οι ελληνικές τράπεζες έχασαν οριστικά το στοίχημα επέκτασης στη ΝΑ Ευρώπη» από το kathimerini.gr και «Βάζουν πωλητήρια στα Βαλκάνια οι ελληνικές τράπεζες» από το nextdeal.gr.

⁶⁸ «Κ. Παπανάτσιου: Το 80% των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια είναι εικονικές» από το naftemporiki.gr. Για μια συνολικότερη αποτίμηση της παρατεταμένης ύφεσης στη θέση της Ελλάδας στα Βαλκάνια, παραπέμπουμε στην αναλυτική 138σέλιδη αγγλόφωνη μελέτη των Ritsa Panagiotou και Anastasios Valvis με τίτλο «Πώς η κρίση δημοσίου χρέους επηρεάζει τις σχέσεις της Ελλάδας με τις βαλκανικές χώρες και τη θέση της Ελλάδας στην περιοχή; Μια αρχική εκτίμηση του αντίκτυπου», 2014, από το eliamer.gr. Διαβάζοντάς τη μπορούμε να συμπεράνουμε τη σταθεροποίηση, από το 2012 και μετά, του επιπέδου οικονομικών συναλλαγών της Ελλάδας με τα Βαλκάνια, σε ένα σαφώς χαμηλότερο επίπεδο. Μπορούμε, όμως, εξίσου να συμπεράνουμε το ρόλο του «μαξιλαριού» που φάνηκε να παίζουν οι βαλκανικές οικονομίες και κοινωνίες όσον αφορά το περαιτέρω βάθεμα της ελληνικής ύφεσης. Η μελέτη κλείνει με το αίτημα να βελτιωθεί το ευρωπαϊκό προφίλ της χώρας, καθώς με τα αλληπάλληλα μνημόνια η θέση της Ελλάδας ως «πρεσβευτή» του ευρωπαϊκού οράματος στην περιοχή έχει ατονίσει. Αυτό θεωρούν οι συγγραφείς ως το μεγαλύτερο μη άμεσα οικονομικό πλήγμα για το ελληνικό κράτος. Αφήνουμε τους όψιμους αντιιμπεριαλιστές να αναλύσουν πώς η Συμφωνία των Πρεσπών συμβάλλει καθοριστικά στην αντιστροφή της πτώσης του διπλωματικού κεφαλαίου της δήθεν εξαρτημένης από το NATO και την ΕΕ μεταμνημονιακής Ελλάδας.

⁶⁹ «ΔΕΗ: «Πέφτουν» στα Σκόπια οι υπογραφές για την εξαγορά της EDS» από το tonima.gr.

⁷⁰ «Η Ελλάδα στην Τρίτη θέση μεταξύ των ξένων επενδυτών στην ΠΓΔΜ» από το iefimerida.gr. Ας μην ξεχνάμε πως πάνω το μισό της Συμφωνίας των Πρεσπών αφορά την αναβάθμιση της οικονομικής, στρατιωτικής, εκπαιδευτικής, ερευνητικής

ρουσία του ελληνικού κεφαλαίου που έχει απομείνει στην ευρύτερη περιοχή, όλα αυτά δεν εξηγούν την επιλογή του *timing* της υπογραφής της Συμφωνίας των Πρεσπών. Όσο κι αν αυτή φυσικά δεν αποτελεί προϊόν τύχης και πράγματι συσχετίζεται χρονικά με την επίσημη έξοδο της χώρας από τα μνημόνια και την εθνική ανάταση που τη συνοδεύει, αναγκαστικά όμως εγκαταλείποντας τα εθνικιστικά βαρίδια του παρελθόντος. Πέρα από αφηρημένες γεωπολιτικές αναλύσεις «κύρους» που φετιχοποιούν τα κράτη και τις πολιτικές δήθεν μακροπρόθεσμης υπεράσπισης των εθνικών συμφερόντων που ακολουθούν, χρειάζεται να επαναφέρουμε στο προσκήνιο τον τρόπο που το προλεταριάτο επηρεάζει εσωτερικά και περιφερειακά/διασυνοριακά τις κρατικές πολιτικές. Η Συμφωνία των Πρεσπών, επομένως, πρέπει να ενταχθεί στη συνέχιση της αστυνομοστρατιωτικής διαχείρισης των μετακινήσεων του παγκόσμιου προλεταριάτου, που αυτή τη φορά ζει εντός Βαλκανίων, μιας και πρέπει να εμποδιστεί η δημιουργία βαλκανικών «μεταναστευτικών ροών» προς τις περισσότερο αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες, σε περίπτωση νέας βαθύτερης κρίσης. Η οποία, ως μη λησμονείται, εξαγγέλλεται εδώ και καιρό ότι θα είναι βαθιά⁷¹. Αφού οι Σύροι πρόσφυγες πέρασαν τα σύνορα το 2015, ακολουθώντας τη βαλκανική οδό προς τη Γερμανία, γιατί να μην το προσδοκούν ή να μην το κάνουν κι άλλοι;

⁷¹ προσθήκη: Αγνώστη σε εμάς μέχρι πρόσφατα, η Gudrun Steinacker, μέλος της γερμανικής διπλωματικής αποστολής και μεταξύ άλλων πρέσβης στο Μαυροβούνιο τη διετία 2014-2016, γράφει⁷²:

Στην ανακοίνωσή της 6^{ης} Φεβρουαρίου, πράγματι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέλεξε ασυνήθιστα καθαρές εκφράσεις για να περιγράψει την κατάσταση στα Δυτικά Βαλκάνια. Γίνεται λόγος για «στοιχεία *state capture*», με τον οποίο εννοείται η αιχμαλώτιση του κράτους από διάφορες (κυρίως πολιτικές και ιδιωτικές) ομάδες συμφερόντων. Συμπεριλαμβανομένων των διασυνδέσεων με την οργανωμένη εγκληματικότητα και τη διαφθορά σε όλα τα επίπεδα της κυβέρνησης και της διοίκησης. Αυτό ενισχύει μια αίσθηση ατιμωρησίας και ανισότητας. Και στις έξι χώρες υπάρχει διευρυμένος πολιτικός έλεγχος στα μίντια· η οικονομία στην περιοχή δεν είναι ανταγωνιστική λόγω μεγάλης πολιτικής ανάμειξης και ενός υποαναπτυγμένου ιδιωτικού τομέα. Κανένα από τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων δεν μπορεί να ειπωθεί ως λειτουργούσα οικονομία της αγοράς. Διμερείς αντιπαραθέσεις συγκρατούσαν και δυσχέραιναν μια λύση. Αυτές και άλλες αστάθειες δεν έπρεπε να εισαχθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Περίπου δεκαεπτά χρόνια νωρίτερα, όπως μας θυμίζει μια ειδική αναφορά της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας, το σχέδιο είχε διατυπωθεί κάπως διαφορετικά⁷³:

Με την έγκριση της απόφασης 1244 του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, η οποία τερμάτιζε τη βία στο Κόσοβο και τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς στη Σερβία από το NATO, η ευρύτερη διεθνής κοινότητα εμφανίστηκε προσηλωμένη να επιδιώξει μια ολοκληρωμένη περιφερειακή προσέγγιση για τη σταθεροποίηση της περιοχής των Δυτικών Βαλκανίων. Το Σύμφωνο Σταθερότητας, το οποίο υπογράφηκε τον Ιούνιο του 1999 αποτέλεσε αναπόσπαστο τμήμα της μετατόπισης από μια στάση απάντησης στην κρίση προς μια προσέγγιση σταδιακού μετασχηματισμού ολόκληρης της περιοχής των Δυτικών Βαλκανίων. Με την Ευρωπαϊκή Ένωση στην ηγεσία, το Σύμφωνο Σταθερότητας συνέδεσε περισσότερες από 40 χώρες καθώς και ένα εύρος διεθνών οργανώσεων σε ένα διακυβερνητικό σώμα, το οποίο συντόνιζε την τεχνική και οικονομική βοήθεια και στηριζε τις περιφερειακές πρωτοβουλίες με στόχο τη διευκόλυνση της σταθεροποίησης της περιοχής προάγοντας «ειρήνη, δημοκρατία, σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και οικονομική πρόοδο». Η περιοχή των Βαλκανίων επρόκειτο να σταθεροποιηθεί μέσω μιας δυαδικής προσέγγισης που προωθούσε την ευρύτερη ενσωμάτωση στις δυτικές δομές οικονομίας και ασφάλειας καθώς και ανανέωνε και ανέπτυσε την περιφερειακή ενσωμάτωση μέσω οικονομικής συνεργασίας και ενός σημαντικού προγράμματος ανοικοδόμησης. Αργότερα η προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της Διαδικασίας Σταθεροποίησης και Διασύνδεσης, η οποία είχε μόλις καθιερωθεί. Τα κράτη-δικαιούχοι ήταν η Αλβανία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Βουλγαρία, η Κροα-

κλπ συνεργασίας μεταξύ των δυο χωρών.

⁷¹ «Δέκα χρόνια έχουν περάσει/Ten years on» από το τουλάχιστον ενδιαφέρον μπλογκ του Michael Roberts thenextrecession.wordpress.com.

⁷² Από το άρθρο της «Τα Δυτικά Βαλκάνια και η διεύρυνση της ΕΕ: μύθος και πραγματικότητα», *Südosteuropa Mitteilungen*, τεύχος 4, 2018.

⁷³ Claire Gordon, Gwendolyn Sassse, Sofia Sebastian «Ειδική αναφορά πάνω στην πολιτική της ΕΕ όσον αφορά τη διαδικασία Σταθεροποίησης και Διασύνδεσης», Ιανουάριος 2008, σελ.13. Μπορεί να βρεθεί στο eurac.edu.

τία, η ΠΓΔΜ, η Ρουμανία και, μετά το 2000, η Γιουγκοσλαβία και, μετά τον Ιούνιο του 2001, η Μολδαβία· οι γείτονες χώρες Ουγγαρία, Σλοβενία και Τουρκία· τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης· τα μη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης του G8, ΗΠΑ, Ρωσία, Καναδάς και Ιαπωνία, καθώς και μια ευρεία γκάμα διεθνών οργανισμών που περιελάμβαναν την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τα Ηνωμένα Έθνη, τον ΟΑΣΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, την Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, το ΝΑΤΟ και τον ΟΟΣΑ· διεθνείς οικονομικούς θεσμούς όπως το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Τράπεζας για την Ανάπτυξη· και περιφερειακούς οργανισμούς όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου, την Πρωτοβουλία Κεντρικής Ευρώπης, η Πρωτοβουλία Συνεργασίας Νοτίου Ευρώπης και η Διαδικασία Συνεργασίας Νοτίου Ευρώπης.

Σε αντίθεση με τη Δυτική Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα Δυτικά Βαλκάνια μετά το τέλος του πολέμου στο Κόσοβο δεν έχουν την αντίστοιχη πολιτική συνοχή ούτε τη δυνατότητα να δημιουργήσουν μια ενδογενή περιφερειακή δυναμική ανάπτυξης του καπιταλισμού, παρά τα περίπου 25 εκατομμύρια κατοίκων τους. Δεν τους αναλογεί κάποιο σχέδιο Μάρσαλ, αλλά μόνο η υπόσχεση πως αν τηρήσουν το Σύμφωνο Σταθερότητας για την πενταετία 1999-2004 και σεβαστούν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, ο δρόμος για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ανοιχτός και ίδιος για όλες τις χώρες, χωρίς διακρίσεις στη βάση στρατηγικής θέσης ή ειδικής απειλής που μπορεί να υφίστανται. Μπορεί το τείχος του Βερολίνου να γκρεμίστηκε το 1989, όμως ο πρώτος πόλεμος του Κόλπου το 1991 και ο πρώτος πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία που ολοκληρώθηκε το 1995 θα εμποδίσουν την ολοκληρωμένη κατάρτιση και υλοποίηση των σχεδίων διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επόμενη φάση ενεργοποίησης των συγκεκριμένων σχεδίων το 1998 θα διακοπεί εκ νέου από τον πόλεμο στο Κόσοβο. Εννιά χώρες (Εσθονία, Ουγγαρία, Πολωνία, Τσεχία, Σλοβενία, Κύπρος, Σλοβακία, Λετονία, Λιθουανία) θα ενταχθούν περισσότερο ή λιγότερο σε προοπτική έναρξης διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αφήνοντας οφθαλμοφανώς απ' έξω τις δυο βαλκανικές χώρες (Βουλγαρία, Ρουμανία) που δεν αναμείχθηκαν στον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία⁷⁴. Από την άλλη, το ΝΑΤΟ θα βρεθεί το 1999 να έχει σημαντική στρατιωτική παρουσία σε χώρες που δεν είχαν καμία άμεση ελπίδα να γίνουν μέλη του (Κόσοβο, Βοσνία), ενώ, όπως και η ΕΕ, απείχε πλήρως από τις ίδιες δυο χώρες που είχαν εκδηλώσει τον φιλοατλαντικό ζήλο τους. Ευρωπαϊκή Ένωση και ΝΑΤΟ θα συνεργαστούν για πρώτη φορά στο Κόσοβο και όλο το πολιτικό βάρος θα δοθεί στη διεθνοποίηση της σύγκρουσης με το καθεστώς Μιλόσεβιτς και την προβολή των αξιών του ανθρωπισμού, της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων· του πραγματικού οικουμενικού ιδεολογικού οπλοστασίου της ανεπτυγμένης Δύσης. Επιπλέον, και ίσως όχι δευτερευόντως, είναι η ανάγκη υιοθέτησης της Ατζέντας 2000 από τη Γερμανία, με την οποία αναδιαρθρώνεται βαθιά το κοινωνικό κράτος και οι εργασιακές σχέσεις, που θα επιβραδύνει την ενσωμάτωση και θα περιορίσει τη χρηματοδότηση των δυτικοβαλκανικών χωρών· και μαζί της, θα περιορίσει την υιοθέτηση της τότε Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Παρόλα αυτά, όλος αυτός ο διεθνοποιημένος σχηματισμός που αναφέρθηκε πιο πάνω θα κατορθώσει να συγκεντρώσει μερικά δισεκατομμύρια ευρώ και θα σχεδιάσει την υλοποίηση δεκάδων πρότζεκτ υποδομών. Υπό την προϋπόθεση, όμως, ότι τα κράτη θα αποδεικνύουν συνεχώς ότι συνεργάζονται, ακόμα και σε διασυνοριακή βάση. Μέσω αυτής της οδού υποτίθεται ότι θα ξεπεραστούν οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των χωρών αλλάζοντας την ίδια τη νοοτροπία των κοινωνιών, αναδεικνύοντας στο τέλος της διαδρομής την ανωτερότητα της ευρωπαϊκής προοπτικής. Επομένως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το Σύμφωνο Σταθερότητας επιδιώκει να μετασχηματίσει τη σχέση κράτους και κοινωνίας πολιτών της περιοχής θέτοντας ως θεμελιώδη προϋπόθεση για την όποια διεύρυνση της ΕΕ όχι μόνο την ύπαρξη κρατών που να είναι σχετικά σταθερά και ισχυρά, αλλά και κρατών που να μην είναι οργανωμένα σε εθνική βάση, καθώς αυτή έχει αποδειχθεί η μήτρα των δεινών των Βαλκανίων. Με τα λόγια του George Schopflin, διευθυντή της Σχολής Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου⁷⁵:

Το 1989, δεν είναι μόνο τα κομμουνιστικά συστήματα που κατέρρευσαν, αλλά και τα κομμουνιστικά κράτη, το κράτος κατέρρευσε, και το κύρος του παραμένει αδύναμο... Στη Δύση, το θεμέλιο του κράτους είναι η συναίνεση των πολιτών· στην Ανατολή, υπάρχει η τάση να το κάνουν να στηρίζεται, ελλείψει κάτι καλύτερου, στο αίσθημα του να ανήκεις σε μια εθνότητα.

Ας μην ξεχνάμε πως τα εθνικά κράτη που προέκυψαν από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης απο-

⁷⁴ Ειδικά ο βουλγαρικός εθνικισμός, έχοντας υποστεί δύο φορές βαριά ήττα στο παρελθόν (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) θα αποδειχθεί περισσότερο προνοητικός και υπομονετικός από αυτή την άποψη.

⁷⁵ Από την εφημερίδα *Le Monde*, 2.10.1999.

τελούν απόδειξη τόσο της σχετικά ανεκτικής κεντρικής πολιτικής απέναντι στις εθνότητες καθ' όλη τη διάρκεια του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού όσο και της αποτυχίας οικοδόμησης μιας μεταεθνικής σοβιετικής ταυτότητας, η οποία εκλήφθηκε ως κατασκευασμένη και εγκαταλείφθηκε σταδιακά όσο οξυνόταν η κρίση του κράτους. Τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών, πρόκειται για την ίδια διαδικασία που έλαβε χώρα και στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας.

²¹ προσθήκη: Μια καλοδιατυπωμένη επισκόπηση της κατάστασης στα Βαλκάνια, γραμμένη το καλοκαίρι του 2015, πρέπει να μπορεί να βρει τη θέση στον συλλογισμό που κατατίθεται εδώ⁷⁶:

Τα Βαλκάνια, χώρος βαθιά επηρεασμένος από την δυτική οριενταλιστική ματιά, προσπαθούν να την αποτινάξουν, επιτάσσοντας τον δικό τους οριενταλισμό σε αυτούς που έρχονται. Κράτη ασταθή με τεράστιες αντιθέσεις μεταξύ τους αλλά και στο εσωτερικό τους, μας δίνουν μια καθαρή εικόνα της συγκυρίας: Το (βαλκανικό) έθνος κράτος σε κρίση λόγω τόσο των μεταναστευτικών ροών που προκαλούνται από τη προσπάθεια να διευθετηθεί η παγκόσμια κρίση του κεφαλαίου, και των ανταγωνισμών που προκαλούνται εντός αυτής της κρίσης, αλλά και λόγω της αδυναμίας τους να ανασυγκροτήσουν τη δική τους παραγωγική διαδικασία και συσσώρευση. Αυτό με τη σειρά του προκαλεί ανταγωνισμούς εντός των κρατών όπως τα κινήματα αντίληψης σε Μακεδονία, Ουγγαρία, Κροατία, Βουλγαρία. Παρόλα αυτά καθώς αυτά τα κινήματα είναι κινήματα που η αντιπαράθεση τους με το κρατικό μηχανισμό δεν είναι αρνητική αλλά θετική, αδυνατούν να έρθουν σε επαφή με οποιονδήποτε τρόπο με τον κόσμο αυτών των ροών, καθώς τους βλέπουν σαν έναν περαιτέρω παράγοντα που αποσταθεροποιεί τον παράγοντα «λύσης» του προβλήματος. Είναι εντυπωσιακό ότι τα γεγονότα των πλατειών σε όλες τις χώρες-οι «ντόπιοι κολασμένοι» είναι ένας ξεχωριστός κόσμος από τον κόσμο των ροών (Στα κινήματα αυτά οι «πολίτες» δεν επιδιώκουν την άρνηση του κράτους ή κάποιων λειτουργιών του, αντίθετα το κράτος με ρητό ή άρρητο τρόπο εμφανίζεται ως προϋπόθεση της λύσης του προβλήματος(της λιτότητας), το οποίο για «κάποιο λόγο» όμως δεν λύνεται. Η κριτική των κινήματων αυτών είναι ότι η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού έχει παρεκκλίνει από αυτό που προϋποθέτει η κρατική μορφή ως σχέση της αστικής κοινωνίας). Βλέπουμε ότι ακόμα και εντός του μόνιμου πλέον πλεονάζοντος πληθυσμού δημιουργούνται διάφορες ταχύτητες και υποκείμενα, διάφορες μορφές οργάνωσης της ζωής και του σώματος που προς το παρόν δεν συγκλίνουν πουθενά, σε κάποια ενιαία ταυτότητα. Υπάρχει αυτό το κομμάτι πλεονάζοντων εντός των κρατών και αυτό το οποίο πλεονάζει εκ νέου μεταξύ κρατών, δηλαδή ανθρώπων που προέρχονται από περιοχές που η κρίση του έθνους κράτους έχει προχωρήσει σε μεγαλύτερο βαθμό και τώρα τη φέρουν μαζί τους και την αναγεννούν εκ-νέου στον πυρήνα των «ανεπτυγμένων», την εντείνουν περαιτέρω πέρα από τις ήδη υπάρχουσες αντιθέσεις. Ταυτόχρονα οι διεργασίες εντός της ΕΕ από τη μία οι νόμοι περί ασύλου και από την άλλη, οι πολιτικές υποτίμησης πρέπει να ειπωθούν ως μια κίνηση δύο κατευθύνσεων, ένα αστικό «bouble bind» που προκύπτει από την ίδια την αντίφαση του κεφαλαίου. Από τη μία πρέπει το ανθρωπινό δυναμικό να διαχειριστεί, να υποτιμηθεί αλλά και να χρησιμοποιηθεί εντός της ευρωπαϊκής συσσώρευσης, οπότε έστω ένα επισφαλές στάτους «ανθρώπου» θα πρέπει να του αναγνωριστεί. Από την άλλη όσοι δεν χρειάζονται πρέπει να υποτιμηθούν περισσότερο, να αποκλειστούν και όσοι ενσωματώνονται να εσωτερικεύσουν την εμπειρία του αποκλεισμού στο μέγιστο.

Ομως το αστικό δίκαιο του ανθρώπου, που προκύπτει από την οικουμενικότητα των αστικών σχέσεων, υποτίθεται ότι μέσα από την αφαίρεση που έχει στον πυρήνα του εμφανίζεται ως οικουμενικό, και κατ' αυτό το τρόπο γίνεται αντιληπτό ως ουσία του ανθρώπου, μια βιοεξουσία, μια δύναμη που μπορεί να την επικαλείται ο καθένας οπουδήποτε, που την κατέχει ο ίδιος, και υποτίθεται ότι αυτή είναι η «αξία του». Από την άλλη όμως η πραγμάτωση της γίνεται μόνο εντός του κράτους, μόνο εντός της πολιτικής μορφής και της συμπύκνωσης των αστικών σχέσεων, της πολιτικής κοινότητας του κράτους και των πολιτών του. Οι μεταναστευτικές ροές προκαλούν κρίση ακριβώς σε αυτόν τον ιδεολογικό και οργανωτικό πυρήνα του κράτους και της ΕΕ ως δικαίου, δηλαδή την οικουμενικότητα της αστικής κοινωνίας και των αξιών της από τη μία, και από την άλλη την ίδια την αποδιοργάνωση της κρατικής μορφής που είναι υπεύθυνη για την πραγμάτωση αυτού του δικαίου και αυτού του υποκειμένου. Μια τέτοια οικουμενική αναγνώριση των αστικών δικαιωμάτων των μεταναστών θα έφερνε το κράτος στα όρια του,

⁷⁶ Από το κείμενο με τίτλο «Η άλλη άκρη του δρόμου. Μεταναστευτικές ροές στα βορειοδυτικά Βαλκάνια» από το ourbabadoesntsayfairytale.wordpress.com.

καθώς θα αποδιοργάνωνε περαιτέρω την ίδια τη καπιταλιστική συσσώρευση που έχει το ίδιο το κράτος ως προϋπόθεση ύπαρξης του. Έτσι οι διάφοροι νομικοί και ιδεολογικοί μηχανισμοί των κρατικών μορφών συγκρούονται σε μια προσπάθεια να ισορροπήσουν τις ίδιες τις αντιφάσεις τους και να βρουν τη νέα πολιτική μορφή, κατάλληλη για τις περιστάσεις της εποχής, μια επανακωδικοποίηση του αστικού habitus, η οποία προς το παρόν μένει μετέωρη: Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της σύγκρουσης των «ανθρωπιστικών» και ακροδεξιών πολιτικών. Το πραγματικό νόημα μεταξύ της σύγκρουσης του Firdesz και του ΟΗΕ, των ΜΚΟ και των φασιστών, της εκκλησίας, των φοβισμένων πολιτών κτλ. Η μόνη λύση που διαφαίνεται για τη κρατική μορφή και την αστική κοινωνία είναι η επανανοηματοδότηση της έννοιας της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων όπου πλέον θα γίνεται ρητός λόγος αναφοράς στο κράτος και την κοινότητα του ως μοναδικού εγγυητή της και η φυγή στον εθνικισμό (οχι όμως ως αποπροσανατολισμό όπως γίνεται κατανοητή αυτή η διαδικασία συνήθως) καθώς αυτός αποτελεί την πιο εύπλαστη αλλά και διαχρονική σταθερά της κρατικής κοινότητας και ακριβώς για αυτό το λόγο μπορεί να κινείται ευκολότερα ανάμεσα στο αντιφατικό δίπολο «αστικά/ανθρώπινα δικαιώματα» ή διαχείριση των ροών. Καθώς το έθνος εμφανίζεται ως προκαπιταλιστικό η προ-κρατικό είναι η φυσική γραμμή ισορροπίας του κράτους, η λογική απάντηση στην τωρινή του κρίση και μορφή καθώς ως «προυπάρχον στο όνομα του μπορεί να νομιμοποιηθεί οτιδήποτε, οποιαδήποτε παραβίαση της αστικής λογικής γίνεται στο τώρα». Αυτό που μπορούμε να προβλέψουμε δεν είναι ανάδυση φασιστικών κρατών(με την έννοια του 30-40) αλλά αντίθετα εθνικιστικών δημοκρατιών. Υπό αυτή την έννοια και μόνο η Ουγγαρία είναι η αιχμή του δόρατος των κρατικών μορφών και όχι το καθυστερημένο «πειραματόζωο» μια πρωτοπόρας ΕΕ. Ο πάτος δεν έχει (ορατό) τέλος.

³⁷ προσθήκη: Το 2015, οι Stefan Alscher, Johannes Obergfell και Stefanie Ricarda Roos δημοσιεύουν μια έρευνα με τίτλο *Το προφίλ μετανάστευσης των Δυτικών Βαλκανίων: αιτίες, προκλήσεις και προσεγγίσεις επίλυσης για λογαριασμό του γερμανικού Ομοσπονδιακού Γραφείου για τη Μετανάστευση και τους Πρόσφυγες*⁷⁷. Από τα συμπεράσματά της, ορισμένα από τα οποία αναφέρονται παρακάτω σχολιασμένα από εμάς με πλάγια, μπορεί να γίνει κατανοητή η σημασία που έχουν τα Δυτικά Βαλκάνια για τους διαχειριστές του μεταναστευτικού ζητήματος εν μέσω κρίσης:

1. Η περιφέρεια των Δυτικών Βαλκανίων (Αλβανία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Κόσοβο, Μακεδονία, Μαυροβούνιο και Σερβία) είναι πολιτικά, δικαιοδικά, οικονομικά και εθνοτικά πολύ ετερογενής. Εμφανίζεται μια τάση διαφοροποίησης της διαχείρισης των λεγόμενων μεταναστευτικών ροών, ειδικά μετά την είσοδο της Κροατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση τον Ιούλιο του 2013.
2. Τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων αποτελούν παραδοσιακές χώρες προέλευσης μεταναστών εργατών από τη δεκαετία του '60. Εντός Ευρώπης, η μετανάστευση εργασίας επικεντρώνεται σε λίγα κράτη (Ιταλία, Ελβετία, Ελλάδα, Γερμανία), τα οποία και αναπτύσσουν ιδιαίτερη συσχέτιση και συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή.
3. Η εν λόγω περιφέρεια αποτελεί κεντρικό περιοχή προέλευσης των αιτούντων άσυλο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι αριθμοί των αιτούντων άσυλο από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων αυξήθηκαν πολύ εξαιτίας της άρσης της υποχρεωτικής βίζας για τους υπηκόους Μακεδονίας, Μαυροβουνίου και Σερβίας (Δεκέμβριος 2009) και για τους υπηκόους Αλβανίας και Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (Δεκέμβριος 2010). Η Γερμανία αποτελεί την κεντρική χώρα προορισμού των αιτούντων ασύλου από τα Δυτικά Βαλκάνια, δεχόμενη το 2013 εξήντα τοις εκατό περισσότερους αιτούντες σε σχέση με τη Γαλλία που είναι δεύτερη στη σχετική κατάταξη. Ειδικά ο αριθμός των Σέρβων σχεδόν εικοσαπλασιάστηκε μεταξύ 2009 και 2013. Αιτία της αύξησης των αιτούντων ασύλου, ειδικά μετά το φθινόπωρο του 2012 –πέρα από τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος της βίζας– είναι η απόφαση του ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου τον Ιούλιο του 2012 για βελτίωση των (και οικονομικών) παροχών προς τους αιτούντες ασύλου. Το 2014, και ενώ η είσοδος αιτούντων ασύλου στη Γερμανία συνεχίζει να αυξάνεται, από τις 10 κύριες χώρες προέλευσής τους οι πέντε είναι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων: Σερβία (θέση 2), Αλβανία (θέση 5), Κόσοβο (θέση 6), Βοσνία-Ερζεγοβίνη (θέση 7), Μακεδονία (θέση 8). Παρόλα αυτά, η παροχή ασύλου για αυτές τις χώρες βρίσκεται πολύ κάτω του μέσου όρου, καθώς οι εν λόγω αιτούντες δεν πληρούν τις τυπικές προϋποθέσεις, ενώ η πλειοψηφία εξ αυτών είναι ρομά. Επομένως, υπάρχει η ανάγκη διευθέτησης αυτού του είδους ανεπιθύμητης μετανάστευσης, η οποία όπως δείχνει και το διπλανό διάγραμμα αύξησε την πίεση, και στη Γερμανία ως χώρα προορισμού. Αυτοί οι ανεπιθύμητοι μετανάστες, από ό,τι φαίνεται, χρησιμοποίησαν τη βαλκανική οδό την ίδια περίοδο που εμφανίστηκαν

⁷⁷ Αυτή η έρευνα μπορεί να βρεθεί στο bamf.de.

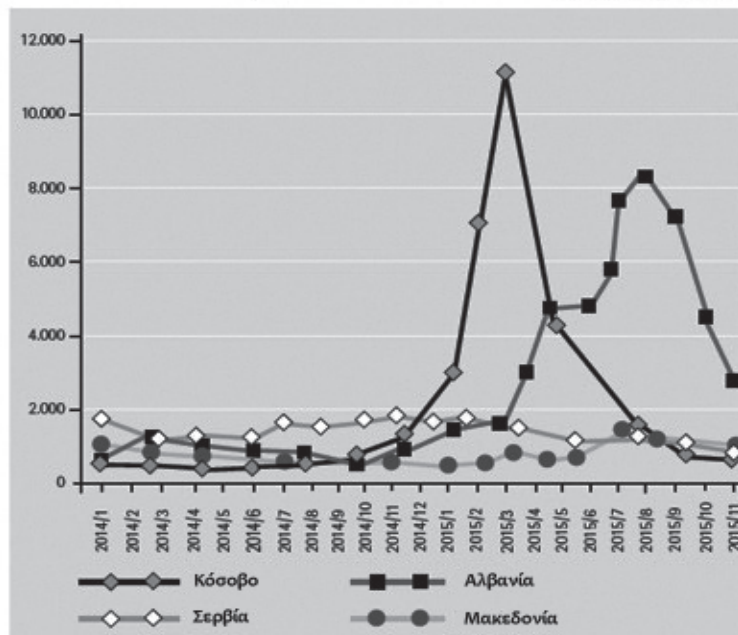

μεγάλα προσφυγικά ρεύματα λόγω του πολέμου στη Συρία και το σύνθημα “refugees welcome” είχε γίνει κεντρικό μότο του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού.

4. Παρά την επιστροφή των προσφύγων και των εσωτερικά εκτοπισμένων στα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων, οι μεταναστευτικές διαδικασίες στην περιοχή χαρακτηρίζονται ακόμα από τις συνέπειες του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία. Οι πόλεμοι στην πρώην Γιουγκοσλαβία οδήγησαν στις μεγαλύτερες προσφυγικές μετακινήσεις εντός Ευρώπης από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μετά. Περίπου τέσσερα εκατομμύρια εκτοπισμένοι εκ των οποίων περίπου οι μισοί αφορούν τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Για τις αρχές των Δυτικών Βαλκανίων προκύπτουν πολλαπλές προκλήσεις (αναγνώριση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, έλλειψη κατοικιών, έγερση εμποδίων στην ελεύθερη επιστροφή και

το εκ νέου κοινωνικό ριζώμα κλπ). Τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων, όπως και όλου του πρώην ανατολικού μπλοκ, έχουν δομηθεί κυρίως σε εθνοτική βάση χωρίς τη δυτικού τύπου εμπειρία δημοκρατικής διαχείρισης, σχετικής ευελιξίας στη διαχείριση πληθυσμών και ενσωμάτωσης αλλοεθνών, μειονοτήτων, υποκοουλτουρών, ομάδων δικαιωμάτων κλπ. Ο εκσυγχρονισμός του κράτους και της κοινωνίας πολιτών του συνιστά μια δύσκολη και σύνθετη διαδικασία, στην οποία κεντρικό ρόλο παίζουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, η εμπειρία

Γράφημα 1: Αριθμός αιτούντων ασύλου στη Γερμανία από χώρες των Δυτικών Βαλκανίων (Ιαν. 2014 έως Νοεμ. 2015)

Πηγή: www.bamf.de

τριβής των τοπικών θεσμών και μηχανισμών με τους ευρωπαϊκούς αντίστοιχους, αλλά και τα κατά τόπους κοινωνικά κινήματα που ξεσπούν και ζητάνε περισσότερα δημοκρατικά δικαιώματα.

5. Τα Δυτικά Βαλκάνια αποτελούν περιφέρεια τράνζιτ για πολλούς μετανάστες από τρίτες χώρες, οι οποίοι περνάνε παράνομα από την Ελλάδα ή την Τουρκία με προορισμό ένα κράτος της Κεντρικής Ευρώπης. Τα ευρωπαϊκά κράτη κατόρθωσαν να συμφωνήσουν σε έναν κοινό τρόπο διαχείρισης της χρηματοπιστωτικής κρίσης, παρά τις όποιες τριβές μεταξύ τους· κάτι που έχει καταστεί ανέφικτο στην περίπτωση της διαχείρισης των προσφύγων. Αυτό το γεγονός δείχνει τον βαθμό που τα κράτη, ειδικά της Ανατολικής Ευρώπης, θεωρούν την είσοδο προσφύγων ως παράγοντα αποσταθεροποίησης του εθνικισμού τους, καθώς αυτή θέτει στο επίκεντρο της συζήτησης τον ρατσισμό και τα επιπλέον προνόμια που πρέπει να έχει ο δικός «τους» λαός έναντι των νεοφερμένων. Και αυτό δεν συνιστά ένα θέμα που μπορεί να ανοίξει εύκολα, ειδικά από κράτη που δεν έχουν κατορθώσει να εκφράσουν ολοκληρωμένα το γενικό συμφέρον και να αρθούν επαρκώς πάνω από τα συμφέροντα της κοινωνίας πολιτών, δηλαδή των ιδιωτών καπιταλιστών. Μια τέτοια συνθήκη αποτελεί εμπόδιο για την υιοθέτηση από μέρους τους του δυτικού μοντέλου διαχείρισης του ταξικού και κοινωνικού ανταγωνισμού μέσω της εθνικής διαφοροποίησης του προλεταριάτου και διαστρωμάτωσης της αγοράς εργασίας.
6. Τα μέτρα που υιοθετούν τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων έναντι της μετανάστευσης καθορίζονται από την πρόθεσή τους να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και εν γένει προσανατολίζονται στον περιορισμό της μετακίνησης (όπως π.χ. η κατάταξη αυτών των κρατών ως «ασφαλή κράτη» υπαγορεύει την επιστροφή των αιτούντων ασύλου που είναι υπήκοοί τους). Παράλληλα όμως και αντιφατικά, τα συγκεκριμένα κράτη δέχονται κριτική, είτε από μέσα είτε απ' έξω, για τη σκληρή πολιτική που ακολουθούν και αντιδρούν, όπως δείχνει η απόφαση του μακεδονικού συνταγματικού δικαστηρίου τον Ιούνιο του 2014 να κηρύξει αντισυνταγματικά τα ιδιαίτερα μέτρα περιορισμού της μετακίνησης. Γίνεται επομένως φανερό η συσχέτιση μεταξύ της πολιτικής και του δικαίου ασύλου κάθε χώρας και των ενταξιακών διαδικασιών που αυτή ακολουθεί στα πλαίσια του Διαδικασίας Σύνδεσης και Σταθεροποίησης.

4^η προσθήκη: Εκτός από το εγχώριο μπλακ μπλοκ, και το διευθυντικό προσωπικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης θυμάται τη Σύνοδο Κορυφής στη Θεσσαλονίκη το 2003, για διαφορετικούς όμως λόγους: εκεί είναι που τέθηκε επισήμως το ζήτημα σύνδεσης των βαλκανικών χωρών με την ευρωπαϊκή προοπτική. Και εκεί είναι φυσικά που επιβεβαιώθηκε εκ νέου η θέση της Ελλάδας ως κεντρικής διαμεσολάβησης σε αυτή την προοπτική⁷⁸. Δεκατρία χρόνια μετά, το συνολικό εμπόριο των Δυτικών Βαλκανίων με την Ευρωπαϊκή Ένωση υπερέβαινε τα 43 δισ.ευρώ, ήδη αυξημένο κατά 80% σε σχέση με το 2008 και με τάσεις περαιτέρω μεγέθυνσης· οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις αποτελούσαν εκεί τους κύριους επενδυτές· τα πέντε προηγούμενα χρόνια οι άμεσες ξένες επενδύσεις είχαν υπερβεί τα 10 δισ. ευρώ. Τα στοιχεία προέρχονται από τη μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο *Μια αξιόπιστη προοπτική διεύρυνσης για και ενισχυμένη δέσμευση με τα Δυτικά Βαλκάνια*, δημοσιευμένη τον Φεβρουάριο του 2018⁷⁹, στην πρώτη σελίδα της οποίας διαβάζουμε ότι

«η αλληλοσύνδεση και αλληλεξάρτηση της περιοχής με την Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν εμφανής κατά την προσφυγική κρίση»

Αφήνουμε σε όσους απολαμβάνουν την παραλυτική ζεστασιά της αντινατοϊκής προπαγάνδας να μας υποδείξουν έναν άλλο τρόπο πέρα από τις έμπρακτες αρνήσεις των προσφύγων και μεταναστών – δηλαδή πέρα από τα μπλοκαρίσματα σιδηροδρομικών γραμμών, τις συγκρούσεις με τις δυνάμεις καταστολής στην Ειδομένη, τα πεσίματα στους συνοριοφύλακες, την αναζήτηση εναλλακτικών περασμάτων, τις πορείες διαμαρτυρίας, την αψήφηση απαγορεύσεων, τις εξεγέρσεις στα καμπ, την έστω και περιορισμένη αλληλεπίδραση με τα ντόπια κινήματα αλληλεγγύης κλπ– με τον οποίο μπόρεσε εμπράκτως να αναδειχθεί η ευρεία συνεργασία μεταξύ των κυρίαρχων στη Χερσόνησο του Αίμου εννοημένης ως εκμετάλλευση και καταπίεση, αστυνομική διαχείριση και αποκλεισμός. Δεν ήταν απλά εμφανής, λοιπόν, όπως θα ήθελαν οι συγγραφείς της μελέτης· κατέστη εμφανής. Αποφειτοποιήθηκαν με κόπο και αίμα οι καθολικές ιδεολογίες του ανθρωπισμού, της απειλούμενης δημοκρατίας, του αντιαραβικού ρατσισμού. Στα συμπεράσματα της 18σέλιδης μελέτης περιγράφονται συνοπτικά οι πέντε μεγάλες πρωτοβουλίες που «τρέχει» η Ευρωπαϊκή Ένωση στα Δυτικά Βαλκάνια (ασφάλεια και μετανάστευση, στήριξη κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, διασύνδεση δικτύων μεταφορών και ενέργειας, ψηφιακή ατζέντα, στήριξη σχέσεων συμφιλώσης και καλής γειτονίας), τα οποία υποτίθεται είναι να ενταχθούν πλήρως με το επόμενο κύμα διεύρυνσης που τοποθετείται χρονικά το 2025. Όμως, μετά τη λεγόμενη προσφυγική κρίση, τίποτα δεν θα είναι πια το ίδιο.

5^η προσθήκη: Το 2012, οι πάνω από 300 ρατσιστικές επιθέσεις σε διάστημα ενός έτους αποτέλεσαν την πιο σημαντική μέχρι τώρα συνεισφορά της Χρυσής Αυγής στο ελληνικό κράτος, καθώς συνέπεσε η εφαρμογή του ρατσιστικού πολιτικού προγράμματός της με τις ανάγκες αποσυμφόρησης της χώρας. Η άσκηση βίαιης πίεσης ώθησε πολλούς μετανάστες να φύγουν μια ώρα αρχύτερα από την ελληνική φιλοξενία, αποσυμπιέζοντας μια ήδη τεταμένη κοινωνική συνθήκη. Πρόκειται γι' αυτό που παλιότερα, και με μη ανοιχτά ρατσιστικό τρόπο, ονομαζόταν «μετανάστευση των (ελλήνων) εργατών» και «εξαγωγή των αντιφάσεων» σε άλλες χώρες. Το πρόβλημα των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης είναι ότι προορίζονται να παρέχουν φτηνή εργασιακή δύναμη· και να την αφήνουν να σαπίζει ήσυχα σε περιόδους που αυτή καθίσταται περισευούμενη. Αν και η πρόσφατη οικονομική ύφεση άγγιξε μόνο έμμεσα τα Δυτικά Βαλκάνια –όπως π.χ. με τη μείωση των εμβασμάτων των αλβανών προλετάρων που έμεναν

⁷⁸ «Η συνεισφορά της ελληνικής κυβέρνησης στη σταδιακή άρση των ευρωπαϊκών αντιθέσεων επέστρεψε στην ελληνική πραγματικότητα ως δικαίωση των «εθνικών οραμάτων»: βιώθηκε με ιδιαίτερη βαρύτητα από το ελληνικό κράτος, ως μια συμβολική ολοκλήρωση της μακριάς πορείας ενσωμάτωσης στους νέους υπερεθνικούς σχηματισμούς. Η εξουσία επιχείρησε να επιβάλει τη συναίσθηση ότι η ιστορία της χώρας έχει γυρίσει σελίδα, εκβιάζοντας την κοινωνική συναίνεση για ένα σύνολο σχεδίων επιβολής που έκανε πράξη την προηγούμενη περίοδο». Από την μπροσούρα με τίτλο *Θεσσαλονίκη Ιούνης 2003. Μια κριτική αποτίμηση*, φθινόπωρο 2004, σελ.24, γραμμένη από ανθρώπους που είχαν συμμετάσχει στα γεγονότα. Αμέσως μετά το προηγούμενο απόσπασμα γράφεται ότι «Από τη μεριά του κινήματος, η Σύνοδος Κορυφής ήταν απλά η αφορμή –μια αφορμή που ήταν φανερό ότι πληρούσε όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις– για το ίδιο το δικό του κεντρικό πολιτικό γεγονός. Αυτό γίνεται ακόμη πιο φανερό σε σύγκριση με τη Σύνοδο Κορυφής στην Αθήνα στις 16 Απρίλη [2003], η οποία αν και πολύ σημαντικότερη ως διεθνές πολιτικό γεγονός (διεύρυνση της ΕΕ, με ταυτόχρονης μαζικές αντιπολεμικές κινητοποιήσεις για το Ιράκ) και αντικειμενικά με μεγαλύτερο συμβολικό φορτίο για την εξουσία, στο φαντασιακό του χώρου και κατά συνέπεια στις δράσεις του, είχε πολύ μικρότερη φόρτιση και σημασία. Από τη μια λοιπόν έχουμε μια περισσότερο ή λιγότερο συγκροτημένη συλλογική επιλογή δημιουργίας ενός κεντρικού γεγονότος και από την άλλη τη συλλογική αδυναμία αξιολόγησης και ουσιαστικής οικειοποίησής του». Πρόκειται για μια έκδοση, η οποία παρόλες τις διαφωνίες, αξίζει να διαβαστεί.

⁷⁹ Ο ακριβής τίτλος της μελέτης είναι «A credible enlargement perspective for and the enhance EU engagement with the Western Balkans» και μπορεί να βρεθεί στο ec.europa.eu.

στη Γερμανία ή τις συνέπειες της κατάρρευσης των ελληνικών τραπεζών– η οικονομική ύφεση και η υποτίμηση του προλεταριάτου είχαν συνέπειες και προκαλούν την περαιτέρω σύγκλιση των συνθηκών αναπαραγωγής του σε όλες τις βαλκανικές χώρες. Αυτή η συνθήκη καθιστά, όμως, περισσότερο πιθανό το ενδεχόμενο συγχρονισμένης κατάρρευσης των εύθραυστων αγορών εργασίας τους. Και η εξέγερση στη Βοσνία θυμίζει ακόμα πως ο παραδοσιακός εθνικισμός έχει πάψει να αποτελεί υπολογίσιμη δύναμη χειραγώγησης των κοινωνικών προσδοκιών⁸⁰. Επιπλέον, κανένα ευρωπαϊκό κράτος, ούτε το ελληνικό, δεν είναι σε θέση να αντέξει κοινωνικά και πολιτικά την είσοδο στο έδαφός του κι άλλων μεταναστών. Η υποθετική ευρωπαϊκή καταγωγή των βαλκάνιων προλεταρίων δεν θα αλλάξει κάτι στο μέλλον που τους επιφυλάσσεται. Ειδικά το μακεδονικό κράτος πρέπει να σταθεροποιηθεί όχι μόνο για να παίξει τον ρόλο του αναχώματος σε περίπτωση ευρύτερης βαλκανικής κατάρρευσης, στα πρότυπα του όχι και τόσο μακρινού πολέμου στο Κόσοβο, όταν δημιούργησε στρατόπεδα προσφύγων στο εσωτερικό του και δεν τους άφησε να κατέβουν νοτιότερα. Αλλά και για να μπορέσει να δείξει έξω ότι διαχειρίζεται ικανοποιητικά τους δικούς του προλετατίους. Αυτό είναι το νόημα της βελτίωσης της θέσης του στην παρούσα συγκυρία πέρα από τις όποιες φαντασιώσεις απόσπασης ωφέλους εξαιτίας μιας γεωπολιτικής αναβάθμισης που σχετίζεται αφηρημένα με τη διέλευση αγωγών φυσικού αερίου από το έδαφός του σε ένα άγνωστο μέλλον. Κάτι που φαίνεται και από τους διαλόγους του συμβουλίου πολιτικών αρχηγών της Μακεδονίας που είδαν το φως της δημοσιότητας⁸¹:

«... Ντιμιτρόφ: Είναι σημαντικό στις διαπραγματεύσεις, πώς θα σταθούμε, ακόμη και αν δεν υπάρξει λύση. Είναι σημαντικό πώς θα παίζουμε τα χαρτιά μας. Δεν θέλουμε να φανούμε στα μάτια τρίτων χωρών μη εποικοδομητικοί. Πώς θα είναι η Ελλάδα μετά τις εκλογές; Στην εξουσία θα είναι η Νέα Δημοκρατία με τον Κυριάκο Μητσοτάκη, ο οποίος έχει σπουδάσει στη Δύση. Πρέπει να βιαστούμε. Οσο τσακωνόμαστε τα πράγματα γίνονται πιο εύκολα για τους Έλληνες. Είναι εύκολο για εκείνους, να μας μπλοκάρουν, όταν τους παρέχουμε επιχειρήματα. Το δικό μας βασικό επιχείρημα είναι η σταθεροποίηση των Βαλκανίων. Η προσφυγική κρίση έδειξε πού μπορεί να οδηγηθεί η κατάσταση, όταν γινόμαστε πρόβλημα για την Ε.Ε. Ουδείς στην ΠΓΔΜ θέλει να λύσει το πρόβλημα. Αλλά η μη λύση είναι πρόβλημα... Ζάεφ: Πρέπει να διασφαλίσουμε ότι η Ελλάδα δεν θα μπορεί να πάει στο ΝΑΤΟ και στην Ε.Ε. και να ρίξει την ευθύνη στην ΠΓΔΜ. Θέλουμε να αποδείξουμε στην Ε.Ε. και στο ΝΑΤΟ ότι η ΠΓΔΜ επιθυμεί λύση του ζητήματος. Με τον καιρό οι περιστάσεις γίνονται όλο και πιο δυσμενείς για εμάς. Από την ενδιάμεση συμφωνία και μετά, το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης ήταν το όνομα. Τώρα προστίθενται γλώσσα και ταυτότητα. Νομίζω ότι πρέπει να λύσουμε το ζήτημα όσο έχουμε ακόμη την ευκαιρία. Με κάθε αναβολή η κατάσταση γίνεται όλο δυσκολότερη. Η κωλυσιεργία και η εκκρεμότητα οδήγησαν σε πολιτική κρίση στην ΠΓΔΜ. Αν δεν βρούμε τώρα λύση, θα χάσουμε δέκα χρόνια. Η προσφυγική κρίση αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον για την περιοχή. Πρέπει να εκμεταλλευτούμε αυτό το ενδιαφέρον (ακολούθησε και το αντίστοιχο ενδιαφέρον του ΝΑΤΟ) και να βρούμε μία λύση».

Από αυτή την άποψη, είναι καλύτερα για το μακεδονικό κράτος να δρομολογήσει εκ νέου μια διαδικασία εθνοποίησης στο εσωτερικό του στη βάση που του παρέχει η εκδοχή του «πολίτη της Βόρειας Μακεδονίας» παρά να συντηρεί στο εσωτερικό του προλετατίους που θα μπορούσαν να αισθανθούν ότι η εθνική ταυτότητά τους είναι υπερβολικά τεχνητή. Και σε ένα βάθεμα της κρίσης να αισθανθούν περισσότερο απάτριδες και αποεθνοικοποιημένοι, παρά υπεύθυνοι μακεδόνας. Βάζοντας οριστικά στην άκρη τον ελιτισμό και την πολιτική απαξίωση των κοινωνικών διεργασιών στις μικρότερες χώρες, που υπονοεί η εξ ορισμού η ανάλυση με όρους γεωπολιτικής, αλλά και η ευρωατλαντική, ανάλυση σε επίπεδο «κορυφής»– σχετικοποιούμε ακόμα και τον τυχόν ελληνοκεντρισμό της δικής μας κριτικής στο ελληνικό κράτος, τονίζοντας την προτεραιότητα διασφάλισης της εσωτερικής σταθερότητας και στην περίπτωση του μακεδονικού κράτους. Σχετικά με το εκεί δημοψήφισμα της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2018, η Αθηνά Σκουλαρίκη γράφει⁸²:

⁸⁰ Για εκείνα τα σημαντικά γεγονότα που στράφηκαν ευθέως εναντίον του εθνικισμού, χωρίς όμως να τον ξεπεράσουν ως τέτοιο, υπάρχει η κατατοπιστική συνέντευξη μιας βόσνιας αναρχικής από το ourbabadoesntsayfairytale.wordpress.com, και το βασικό κείμενο των endnotes για το κίνημα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τον Φεβρουάριο του 2014 που μπορεί να βρεθεί στο athens.indymedia.org.

⁸¹ Πρόκειται για το άρθρο με τίτλο “Αποκλειστικό «Κ»: Στο φως οι συνομιλίες των ηγετών της ΠΓΔΜ” από το kathimerini.gr. Αν και δεν αναφέρεται εδώ ρητά, η ανάγκη διαχείρισης των μεταναστών αφορά και πιο «στενά» το ζήτημα της ασφάλειας, καθώς ένας από τους δράστες της επίθεσης του Ισλαμικού Κράτους στο Stade de France στις 13 Νοεμβρίου 2015, ο Ahmad al-Mohammad, φέρεται να πέρασε από έλεγχο στο Presevo κρατώντας ένα συριακό διαβατήριο περίπου ένα μήνα νωρίτερα.

⁸² «Βόρεια Μακεδονία: διαψεύσεις και προσδοκίες» από το efsyn.gr. Παρεμπιπτόντως, με τη Συμφωνία των Πρεσπών παρέ-

«Η σαφής αποποίηση κάθε σχέσης με την αρχαία και τη νεότερη Μακεδονία της ελληνικής επικράτειας δημιουργεί αντιδράσεις. Η εθνική αφήγηση μετά την ανεξαρτησία της Δημοκρατίας έδινε όλο και μεγαλύτερη έμφαση στην αρχαιότητα. Επί Γκρουέφσκι η τάση του «εξαρχαϊσμού» έγινε επίσημη ιδεολογία του κράτους, σε σημείο που εξοβελίστηκαν οι αναφορές στη σλαβική καταγωγή του έθνους. Απέναντι στα επιχειρήματα της Ελλάδας ότι ένας σλαβικός λαός δεν μπορεί να έχει σχέση με την αρχαία Μακεδονία, η λύση ήταν να αρνηθούν τον σλαβισμό και να επικαλούνται μια απευθείας καταγωγή από τους αρχαίους Μακεδόνες. Τα προηγούμενα χρόνια, ο όρος «Σλάβοι» έφτασε να θεωρείται προσβλητικός. Απέναντι στην αναθεώρηση της εθνικής αφήγησης από τους εθνικιστές του VMRO-DPMNE, οι σοσιαλδημοκράτες, οι αριστεροί και οι φιλελεύθεροι είχαν αναπτύξει έναν ρητό αντι-εθνικιστικό λόγο. Αρνούνταν τους μύθους περί αρχαίας καταγωγής και επέμεναν στη σλαβική καταγωγή και κουλτούρα (τον συνδετικό ιστό της πάλαι ποτέ Γιουγκοσλαβίας). Όμως οι ιδεολογικο-πολιτικές αυτές συγκρούσεις δεν άγγιξαν το σύνολο του πληθυσμού. Η επιστροφή στη σλαβική ταυτότητα με την άνοδο των σοσιαλδημοκρατών του Ζάεφ είναι πολύ πρόσφατη. Πολλοί δυσκολεύονται να αποδεχτούν τον απόλυτο αυτό διαχωρισμό μεταξύ ελληνικής αρχαιότητας και σλαβικής Βόρειας Μακεδονίας».

Η σύγκρουση ορισμών του εθνικού συμφέροντος, τόσο ανάμεσα στην πιο συντηρητική και την προοδευτική φράξια της μακεδονικής αστικής τάξης όσο και μεταξύ μακεδονικής και αλβανικής αστικής τάξης ως εθνοτικά προσδιορισμένων, ταλάνιζε το μακεδονικό κράτος σχεδόν από την ανεξαρτητοποίησή του. Αρχικά, εντός της ανασφάλειας που προκαλούσε ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '90-στη συνέχεια, η ένοπλη αντιπαράθεση με την αλβανική μειονότητα στις αρχές της δεκαετίας του '00. Είναι το κίνημα ενάντια στη διαφθορά της δεκαετούς διακυβέρνησης του VMRO, το οποίο ξεσπά την περίοδο '15-'16, αυτό που θα προκαλέσει ρήγματα στον κυρίαρχο εθνικισμό, καθώς για πρώτη φορά μακεδόνες και αλβανοί θα κατέβουν μαζί στον δρόμο σε διαδηλώσεις εναντίον του καθεστώτος⁸³. Τηρουμένων των κοινωνικών και ιστορικών αναλογιών, πρόκειται για την ίδια μορφή κινήματος, όπως με τις εδώ πλατείες, που προκάλεσε την ανάδυση μιας νέας μορφής εθνικής συμφιλίωσης. Με τη βασική διαφορά, φυσικά, ότι το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα SDSM του Ζάεφ κατόρθωσε να μετασηματιστεί το ίδιο προκειμένου να μπορεί να αλληλεπιδράσει και να εκπροσωπήσει το κίνημα, σε αντίθεση με τον ΣΥΡΙΖΑ που κατόρθωσε να εκπροσωπήσει το εδώ το κίνημα των πλατειών μόνο αφότου το ΠΑΣΟΚ είχε διαλυθεί. Η κύρωση της Συμφωνίας των Πρεσπών φαίνεται να έχει από πίσω της μια ευρεία κοινωνική βάση και στις δυο χώρες, η οποία υποστηρίζει τη σύγκλιση του κυρίαρχου ορισμού του εθνικού συμφέροντος με τον φιλοευρωπαϊσμό. Από την πλευρά της, η λιγότερο δημοκρατική και περισσότερο εθνοτική εκδοχή του εθνικισμού και στις δυο πλευρές των συνόρων δεν έχει κάποια πραγματική εναλλακτική να προτείνει στον πληθυσμό, παρά τις έντονες λεκτικές αντιπαραθέσεις. Μπορεί να οικοδομηθεί ένα σταθερό κοινωνικό και πολιτικό μπλοκ στη βάση του «Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια», στη βάση αυτού που φετιχοποιημένα αποκαλείται «φιλορωσισμός», ως αντίβαρο στη δυτική προοπτική;

19.

Ο κόσμος που κατέβηκε στα μακεδονικά συλλαλητήρια του χειμώνα, πέρυσι και φέτος, σε Αθήνα και

χεται στο μακεδονικό κράτος η δυνατότητα πρόσβασης στην ιστορία των βυζαντινών/μεσαιωνικών χρόνων για να μπορέσει αυτό να επινοήσει τη δική του παράδοση, αποκλείοντάς του ταυτόχρονα τη δυνατότητα άντλησης στοιχείων νομιμοποίησης από την περίοδο της αρχαιότητας. Από την άλλη, μπορούμε αντίστροφα να συμπεράνουμε ότι ο διεθνοποιημένος ελληνικός εθνικισμός αναβαθμίζει την αρχαιολατρεία ως συστατικό της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σε σχέση με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Μένει να φανεί αν αυτό γίνεται για την κατοχύρωση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στον τομέα του τουρισμού ή θα δούμε το επόμενο διάστημα και παπάδες με χλαμύδα.

⁸³ Παραπέμπουμε στο διορατικό άρθρο «Ο αγώνας που κρατάει το μέλλον της Μακεδονίας» του Artan Sadiku από το criticata.ro, γραμμένο τον Ιούνιο του 2015. Ο συγγραφέας δείχνει την αρχική κοινωνική βάση της εναντίωσης στην κυβέρνηση Γκρουέφσκι όπου ήδη συμμετείχε ένα αλβανικό κόμμα, την ευρεία απεύθυνση των αντικαθεστωτικών συνθημάτων και τη μετέπειτα προσπάθεια της σοσιαλδημοκρατίας να πλαισιώσει το κίνημα αποκαλύπτοντας το σκανδαλώδες περιεχόμενο υποκλεμμένων τηλεφωνικών συνομιλιών μεταξύ μελών της συμπολίτευσης. Ούτε οι 22 νεκροί των συγκρούσεων μεταξύ αλβανών ανταρτών και μακεδονικής αστυνομίας στο Κουμάνοβο τον Μάιο του 2015 θα κατορθώσουν να διεμβολίσουν με τον παραδοσιακό εθνικιστικό τρόπο τις διαδηλώσεις. Γενικότερα μιλώντας, στα μπλογκ ourbabadoesntsayfairytale.wordpress και criticata.ro μπορεί να βρεθεί ενδιαφέρον υλικό για την κατάσταση στη Μακεδονία, το πρώτο συντροφικό και στα ελληνικά. Από την πλευρά μας να υπογραμμίσουμε ότι και το κράτος και η κοινωνία πολιτών στην άλλη πλευρά των βόρειων συνόρων «μας» έχουν να επιδείξουν «προωθημένα» στοιχεία από πλευράς τόσο βαθέματος της εκμετάλλευσης όσο και αγωνιστικότητας, με τα οποία αξίζει να ασχοληθεί κανείς. Ο μεγαλύτερος όγκος αναρχικού/αντιεξουσιαστικού λόγου και δράσης στην Ελλάδα αποτελεί λόγο υποτίμησης των κοινωνικών συσχετισμών στη Μακεδονία μόνο για όσους αισθάνονται εθνικά υπερήφανοι, σε ορισμένες περιπτώσεις κρατώντας ακόμα και τη μαυροκόκκινη.

Θεσσαλονίκη μοιάζει περισσότερο με τους αγανακτισμένους που προσπάθησαν, το φθινόπωρο του 2011, να εκτρέψουν τις εθνικές παρελάσεις και να τις μετατρέψουν σε πεδίο έκφρασης του λαού παρά με αυτοτελείς «μακεδονομάχους». Δεν πρέπει π.χ. να στεκόμαστε μόνο στο γεγονός ότι το 87% των συμμετεχόντων στο συλλαλητήριο της Αθήνας τον Φεβρουάριο του 2018 θεωρεί ότι βρίσκεται εκεί «για να εκφράσει την αντίθεσή του στις εξελίξεις στο “σκοπιανό” ζήτημα» ούτε μόνο στο γεγονός ότι το 68% θεωρεί ότι «το σημερινό συλλαλητήριο μοιάζει περισσότερο με την κινητοποίηση του 1992 για την ονομασία των Σκοπίων»⁸⁴, αλλά και ότι όλα αυτά λέγονται πατώντας γερά στην πλατεία Συντάγματος· ίσως το μόνο δυνατό συμβολικό έδαφος για κάθε μαζική κινητοποίηση την περίοδο που διανύουμε. Στην ίδια δημοσκοπήση καταγράφεται ένα ποσοστό 54% των συμμετεχόντων που ψήφισε αντιμνημονιακά «όχι» στο δημοψήφισμα του 2015 έναντι μόλις 24% που υποστήριξε το «ναι». Η σύνδεση ανάμεσα στο κίνημα των πλατειών και τα μακεδονικά συλλαλητήρια, ενώ απασχόλησε κεντρικά τους υπηρέτες της ποσοτικοποίησης για λογαριασμό της κυρίαρχης σκέψης, άφησε σε γενικές γραμμές ασυγκίνητους τους λεγόμενους ανατρεπτικούς κύκλους που υιοθετούν ολοένα και περισσότερο τη ρητορική της εγχώριας χρεωκοπημένης άκρας αριστεράς εποφθαλμιώντας το κοινό της.

^{1η προσθήκη:} Όταν οι στρατηγικοί εκφραστές του εθνικού συμφέροντος κατανοούν καλύτερα με τι έχουν να κάνουν⁸⁵:

Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα, για να είμαστε ειλικρινείς, είναι η φύση και η ένταση της αντίδρασης ενός πολύ μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, της κοινής γνώμης, η οποία δεν έχει προφανώς ευανάγνωστα και ορθολογικά κίνητρα, αλλά είναι μια πραγματικότητα, την οποία κανείς δεν μπορεί να υποτιμήσει. Υπάρχει μία εκδίκηση του εθνικολαϊκισμού στην προκειμένη περίπτωση διότι τα πρόσφατα μεγάλα συλλαλητήρια, στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα, για το ονοματολογικό είναι μία μετεξέλιξη όχι των συλλαλητηρίων του 1992, αλλά του τρόπου με τον οποίον οργανώθηκε η κοινωνική και πολιτική αντίδραση την περίοδο της κρίσης. Είναι η μετεξέλιξη της «πλατείας των αγανακτισμένων».

Το κυριότερο είναι η αντίδραση της κοινωνίας απέναντι σε μία συσσωρευμένη αίσθηση ήττας, όχι στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και των εθνικών θεμάτων αλλά γενικότερα. Ενα ζήτημα εθνικής ταπείνωσης που πρέπει να το υπερβεί το συλλογικό υποσυνείδητο με πράξεις αντίστασης και υπερηφάνειας, με την παραδοχή βέβαια, η οποία είναι επικίνδυνη, ότι πολλές φορές οι συμβολισμοί είναι σημαντικότεροι της πραγματικότητας. Μετά από λίγο καταλαβαίνουμε όλοι ότι η πραγματικότητα είναι ασυγκρίτως σημαντικότερη και όποιος υποτιμά την πραγματικότητα στο όνομα συμβολισμών και μάλιστα ευκαιριακών συμβολισμών, δεν προσφέρει υπηρεσία στο εθνικό συμφέρον. Είναι άλλο η υπερπατριωτική ρητορική και άλλο ο πραγματικός σύγχρονος και έμπρακτος πατριωτισμός που επιβάλλει γνώση, ικανότητα ανάληψης κινδύνου και δυνατότητα κατανόησης και μεταβολής του πραγματικού συσχετισμού δυνάμεων επί του πεδίου. Τα λόγια είναι εύκολα, η πράξη είναι δύσκολη. Αλλά αντιλαμβάνομαι πάρα πολύ καλά μία φράση που εντός εισαγωγικών θα έλεγε «ε, όχι και τα Σκόπια», όταν έχουμε υποστεί ταπεινώσεις από τους Ευρωπαίους εταίρους, από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, από άλλους παράγοντες του διεθνούς γίγνεσθαι. Αυτή όμως είναι μία αντίδραση η οποία δεν έχει τα στοιχεία του στρατηγικού ορθολογισμού που υπηρετεί τον πραγματικό πατριωτισμό.

20.

Καθώς το ελληνικό κράτος κινείται απarέγκλιτα στη βάση της εθνικής γραμμής για το μακεδονικό, με τη διαπραγματευτική διαδικασία να βρίσκεται στο επίκεντρο του μηνιακού θεάματος από τις αρχές του 2018 και μετά, αναπτύσσεται μια γκάμα ορισμών του εθνικού συμφέροντος διαφορετικής θεσμικής προέλευσης και όχι απαραίτητα κρατικής, παράλληλα με προτάσεις, αιτήματα και διαμαρτυρίες που απευθύνονται στο ίδιο όσον αφορά την πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει. Η ποικιλία είναι μεγάλη, καθαρός δείκτης ότι ο σύγχρονος ελληνικός εθνικισμός τόσο σε κοινωνικό όσο και σε κρατικό επίπεδο έχει εισέλθει ανεπιστρεπτή στη μεταμοντέρνα εκδοχή του. Κάθε σταχυολόγηση φέρει μέσα της, αναγκαστικά, την προκατάληψη: από τον Μπουτάρη, πρωτοποριακή αστική φιγούρα για τα ελ-

⁸⁴ Τα στοιχεία προέρχονται από τη σχετική έρευνα της ΚΑΠΑ Research με τίτλο “Η ακτινογραφία του συλλαλητηρίου της Αθήνας. Σύγκριση με την αντίστοιχη έρευνα στους «αγανακτισμένους» του 2011” η οποία πραγματοποιήθηκε την Κυριακή 4.2.18 και η οποία μπορεί να βρεθεί στο tonima.gr.

⁸⁵ Από την ομιλία του Ευάγγελου Βενιζέλου στην παρουσίαση του βιβλίου του Νίκου Μέρτζου, μπορεί να βρεθεί στο evenizelos.gr.

ληνικά δεδομένα που γευμάτιζε με τον Ζάεφ ήδη από την Πρωτοχρονιά του 2018, και τον Καμίνη που υπέγραφε τον Απρίλιο του 2018 σύμφωνο συνεργασίας μεταξύ δήμου Αθηναίων και δήμου Σκοπίων· την προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας, εκ μέρους της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Μακεδόνων και 13 Παμμακεδονικών Ενώσεων των αποδήμων Μακεδόνων, για αναστολή και ακύρωση της συμφωνίας των Πρεσπών· τη διοργάνωση συγκέντρωσης, τον Ιούλιο του 2018, έξω από τα γραφεία στο Πέραμα του χρυσαυγίτικου σωματείου «Άγιος Νικόλαος» με κεντρικό σύνθημα «η Μακεδονία είναι “μόνο” ελληνική»· τη διοργάνωση συλλαλητηρίου, τον Ιούνιο του 2018, στις Σέρρες με κεντρικά συνθήματα «η Μακεδονία είναι μια και ελληνική» και «διπλή ονομασία σημαίνει προδοσία», στα οποία ομιλητές ήταν, μεταξύ άλλων, ο μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Θεολόγος, ο δήμαρχος Σερρών Π. Αγγελίδης· τα επεισόδια έξω από τη Διεθνή Εκθεση Θεσσαλονίκης, τον Ιούνιο του 2018, από οπαδούς του ΠΑΟΚ με στόχο την ακύρωση της εκδήλωση του ΣΥΡΙΖΑ για το Μακεδονικό· το βέτο της Φώφης Γεννηματά στη συνεδρίαση του Κινήματος Αλλαγής για το Μακεδονικό, καθώς όλοι οι υπόλοιποι στο Πολιτικό Συμβούλιο στήριξαν, με διαφορετική ένταση και επιχειρηματολογία, τη συμφωνία των Πρεσπών· τις κατηγορίες της αξιωματικής αντιπολίτευσης ότι «ο ΣΥΡΙΖΑ παρέδωσε γλώσσα και εθνότητα στους Σκοπιανούς»· το ψήφισμα της ΠΑΕ Αρης Θεσσαλονίκης που καλούσε στο συλλαλητήριο στη βάση ότι «Μακεδονία και Αρης είναι έννοιες ταυτόσημες»· το κάλεσμα του Σωματείου Ειδικών Φρουρών Ελληνικής Αστυνομίας Αττικής σε όλους τους συναδέλφους τους να συμμετάσχουν στο συλλαλητήριο της Αθήνας, καθώς «η παραχώρηση του ονόματος Μακεδονία αποτελεί παραχώρηση της πατρίδας μας», μέχρι το κάλεσμα του Ιερού Συνδέσμου Κληρικών Ελλάδος, της Λέσχης Εφέδρων Ενόπλων Δυνάμεων και του κρητικού λυράρη Ψαραντώνη. Αντί να εννοηθούν στη συνάφειά τους με το έθνος και τον λαό, αυτές οι εκφράσεις του εθνικισμού εκπίπτουν σε πολλές αναλύσεις σε απλά επιφανόμενα, σε κενά περιεχομένου σημαίνοντα. Ίσως η βασικότερη αιτία γι' αυτή τη μοιραία παραγνώριση της πραγματικότητας είναι η ακόμα κραταιά ιδεολογική ηγεμονία της αριστεράς που πριμοδοτεί πολιτικά την αντιδεξιά και αντιφασιστική ιδεολογία ενοποιώντας τον πολιτικό αντίπαλο όπου και όπως τη βολεύει για να δικαιολογήσει την ύπαρξή της· τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο του δρόμου. Από εδώ προκύπτει η ανάδειξη των «μακεδονομάχων» ως κύριου στόχου του αντισυλλαλητηριακού κινήματος, στην οποία προστέθηκε και ο απαραίτητος τόνος γελοιοποίησης από τα φιλοκυβερνητικά μήντια. Γενικότερα μιλώντας, ο αντιφασισμός προέκυψε ιστορικά από την διαταξική λογική των λαϊκών μετώπων, είναι δέσμιος της πόλωσης μεταξύ δεξιάς και αριστεράς και αδυνατεί εξ ορισμού, λόγω της δυαδικής λογικής του, να διακρίνει τον λαό και το έθνος, αποφεύγοντας έτσι να αντιπαρατεθεί μαζί τους. Ως τότε, μπορεί να αποτελεί εξάρτημα της αριστερής κρατικής προπαγάνδας, η οποία, σε κραυγαλέα αντίθεση με το 1992, δεν χρειάστηκε να στραφεί ανοιχτά εναντίον κανενός αντιφρονούντα αντιφασίστα. Και μάλιστα αυτή και οι μπάτσοι της, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν άφησαν όσους συμμετείχαν στις αντισυγκεντρώσεις βορά στους οργανωμένους φασίστες. Μένει να φανεί αν κάτω από την πίεση της υποχώρησης των κοινωνικών αγώνων θα μπορέσει να μετασχηματιστεί και ο ίδιος ο εγχώριος αντιφασισμός και να θέσει στο επίκεντρο την κριτική στην αριστερή πολιτική διαχείριση, στην ίδια την αριστερά του κεφαλαίου και του κράτους. Αλλά και στην εθνική ταυτότητα και την εθνική προτίμηση, οι οποίες αυτή τη φορά παράγονται κυρίως «από τα κάτω». Η κριτική κάθε επιμέρους εθνικισμού αποτελεί προϋπόθεση για την πιθανότητα ύπαρξης μιας μη αποσπασματικής αντεθνικής κριτικής, η οποία θα οδηγείτο να ενοποιηθεί τελικά στη βάση της κριτικής του υπάρχοντος. Αρκεί να γίνει παραδεκτή η ισχύς της μορφής-έθνος, η οποία όχι μόνο επέδρασε διαλυτικά στο κομματικό σύστημα και των δυο χωρών αλλάζοντας τον πολιτικό χάρτη τους, αλλά διαπέρασε και τον πολιτικό μικρόκοσμο του αναρχικού-αντιεξουσιαστικού χώρου.

21.

Στις 26 Νοεμβρίου 2017, πακιστανοί μετανάστες που είχαν συγκεντρωθεί για μια θρησκευτική γιορτή τους στην πλατεία Ομονοίας δέχονται επίθεση από οπαδούς του ΠΑΟΚ, οι οποίοι έχουν συγκεντρωθεί για δικούς τους λόγους κάπου κοντά. Η επίσημη εκδοχή των μήντια είναι πως είναι οι μετανάστες δήθεν επιτέθηκαν στους ποδοσφαιρόφιλους επειδή φορούσαν μαύρα ρούχα, όπως οι χρυσαυγίτες σε παρόμοιες επιθέσεις στο παρελθόν· αφήνουμε την προφορική καταδίκη της σε αυτούς που ξέρουν μόνο να λυτούνται τους μετανάστες, οι οποίοι αν μη τι άλλο προσπάθησαν να απαντήσουν και να διεκδικήσουν την παρουσία τους στον δημόσιο χώρο. Μαζί με τον εμπρησμό της κατάληψης Libertatia –μετά το τέλος του πρώτου και μόνου μαζικού μακεδονικού συλλαλητηρίου στη Θεσσαλονίκη στις 21 Ιανουαρίου 2018– στην οποία συμμετείχαν επίσης φασίστες συνδεσμίτες του ΠΑΟΚ κονεκταρισμένοι με την οικογένεια Σαββίδη⁸⁶, αποτελούν δυο καινοφανή γεγονότα που παράγονται από τη συγκυρία και δείχνουν πως

⁸⁶ Εκτός από τον ΠΑΟΚ, ο Σαββίδης επιδιώκει να ελέγξει την πόλη με διάφορους τρόπους, από επίσημες μεγάλες επενδύσεις σε ξενοδοχεία και στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης ως χορηγίες σε τμήματα του ΑΠΘ που προωθούν τις σλαβικές σπουδές. Οι στενές σχέσεις του με τον ρώσικο εθνικισμό και την ορθόδοξη εκκλησία δεν κρύφτηκαν ποτέ, δεν μπόρεσαν

υπάρχει πλέον δρομίσιος εθνικισμός που δεν χρειάζεται άμεσα τις συνήθειες πλάτες των μπάτσων για να επιτεθεί σε καταλήψεις και μετανάστες⁸⁷. Ούτε για να κάνει μεγάλες μοτοπορείες, όπως αυτή στη Θεσσαλονίκη στις 2 Ιουλίου 2018, όπου δηλώθηκε σθεναρή παρουσία στην πόλη. Παράλληλα, τα εκατό κατειλημμένα σχολεία για τη Μακεδονία στη Θεσσαλονίκη, και δεκάδες σε άλλες επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας, με αφορμή ένα ακροδεξιό κάλεσμα στο facebook τον Νοέμβριο του 2018 δείχνουν ότι υπάρχουν οι προϋποθέσεις για αυτόνομη διατύπωση εθνικιστικών ιδεολογικών αιτημάτων. Ο αντιφασιστικός ρεαλισμός αποδεικνύεται αρετή μόνο όταν δεν προσπαθεί να κρύψει κάτω από το χαλί ότι η απειλή πολιτικής εξαΐλωσής σου είναι διπλή: από τη μια, οι φασίστες αντιγράφουν τις πρακτικές σου στον δρόμο προσπαθώντας να αποκτήσουν πρόσβαση στην άγρια νεολαία και να γείρουν τους συσχετισμούς οριστικά υπέρ τους στον δημόσιο χώρο· από την άλλη, η αριστερή κυβέρνηση, δηλαδή το ίδιο το κράτος, σου παρουσιάζεται ως «σύντροφος» στον κοινό αντιφασιστικό αγώνα.

¹ προσθήκη: Και τι δεν πρότεινε ο κρατικός εθνικισμός ροκειμένου να συνδιαλλαγεί και να σχετικοποιήσει τον μπετοναρισμένο, κυρίως βορειοελλαδικό, εθνικισμό σε σχέση το μακεδονικό ζήτημα: νέο γήπεδο για τον ΠΑΟΚ· ίδρυση διεθνούς πανεπιστημίου στη Θεσσαλονίκη· εγκαινίασε ξανά το μετρό της πόλης· ανάδειξη του ναού της θεάς Αφροδίτης στην πλατεία Αντιγονιδών στο κέντρο της συμπρωτεύουσας· και σε ένα βάθος χρόνου, άμεση επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων στα δώδεκα μίλια ξεκινώντας από το Ιόνιο πέλαγος. Αλλά από ό,τι φαίνεται, χωρίς αποτέλεσμα⁸⁸. Καθώς μένει να φανεί ποιο θα είναι το πλήρες αποτέλεσμα της επίδρασης του μακεδονικού ζητήματος στα κόμματα που επιδιώκουν να διαμεσολαβήσουν τον παραδοσιακό λαϊκό εθνικισμό, ας θυμηθούμε ότι το VMRO στη Μακεδονία διασπάστηκε μπροστά στη Συμφωνία των Πρεσπών, ενώ η Νέα Δημοκρατία –το μόνο κόμμα από την παλιότερη μεταπολιτευτική ιστορία της Ελλάδας που παραμένει σχετικά αλώβητο κατά την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων– φαίνεται να απορροφάει τους κραδασμούς. Ως πότε όμως; Προς το παρόν, ο εθνοτικός εθνικισμός παραμένει σε αδιαμφισβήτη ισχύ σε κοινωνικό επίπεδο αναζητώντας τους πολιτικούς εκφραστές του, στους οποίους συγκαταλέγονται αρκετές τυχοδιωκτικές φιγούρες όπως ο Μιχάλης Πατσίκας, εκ των διοργανωτών των συλλαλητηρίων. Το νέο κόμμα του Ελληνική Πολιτική Συνείδηση, που όπως δηλώνει ο ίδιος προέκυψε μέσα από τα συλλαλητήρια, δεν θα κατέβει αυτόνομα στις εκλογές και «δεν πρόκειται να συνεργαστεί με Κρανιδιώτη, Βελόπουλο, Μπαλτάκο και Χρυσή Αυγή»⁸⁹.

22.

Ο εμπειρισμός δικαιολογεί την ύπαρξή του με την ανάγκη επινόησης ενός στέρεου υποβάθρου, το οποίο θα εμπόδιζε να θεωρούνται όλες οι απόψεις έγκυρες και θα δικαίωνε μόνο κάποιες που θα είχαν συνάφεια με τα υπό εξέταση γεγονότα. Στην προσπάθειά του να αντλήσει το αληθινό από την εμπειρία, από κάθε τι εξωτερικά παρόν, ο εμπειρισμός ανυψώνει τα δεδομένα της κατ' αίσθηση αντίληψης και του αισθήματος στη μορφή γενικών παραστάσεων και νόμων. Αν και ανομολόγητη, η ηγεμονική θέση που κατέχει ως μεθοδολογία διεξαγωγής συζητήσεων και επαλήθευσης συμπερασμάτων στους ανατρεπτικούς κύκλους συνδέεται με την υποκειμενική πλευρά της εμπειρικής γνώσης και στο γεγονός ότι «η συνείδηση μέσα στην κατ' αίσθηση αντίληψη είναι άμεσα παρούσα και βέβαιη για τον εαυτό της». Στον ψυχολογικό πυρήνα του εμπειρισμού εδράζεται η ανάγκη να εννοηθεί ο εαυτός απελευθερωμένος από κάθε προκατάληψη ώστε να μπορεί να αποκαταστήσει μια αδιατάρακτη σχέση με το εφεξής εξωτερικό περιβάλλον. Αυτό το «αξίωμα της ελευθερίας», ειδικά στην ιδιαίτερη αναρχική/αντιεξουσιαστική εκδο-

όμως να στηρίξουν από μόνες τους μια δυναμική συνέχεια των μακεδονικών συλλαλητηρίων στην Ελλάδα, πέρα από το αρχικό συλλαλητήριο στη συμπρωτεύουσα. Δεν βρέθηκε κάποια άλλη διαθέσιμη εγχώρια πολιτική στήριξη και ο ομογενής μαφιόζος έμεινε μόνος του. Αφού βέβαια είχε αποκαλυφθεί πως είχε προσπαθήσει να παρέμβει στο δημοψήφισμα της Μακεδονίας πάνω στη Συμφωνία των Πρεσπών λίγους μήνες νωρίτερα.

⁸⁷ Στην ίδια συνθήκη εντάσσεται και η επίθεση που δέχτηκε με πέτρες, μολότοφ και συνθήματα εναντίον της Συμφωνίας των Πρεσπών η κατάληψη πρώην ΠΙΚΠΑ στα Πετράλωνα στις 24.6.18, ενώ μέσα βρισκόταν κόσμος της συνέλευσης. Αξίζει να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη επίθεση, η οποία πραγματοποιήθηκε ενόσω βρισκόταν σε εξέλιξη εντελώς άμαζο μακεδονικό συλλαλητήριο στη Θεσσαλονίκη, καλύφθηκε ευρέως από κάθε είδους μήντια, ενώ εξέδωσε αντιφασιστική ανακοίνωση και το ίδιο το κυβερνών κόμμα δείχνοντας ότι μπορεί να παίζει πολιτική μπάλα στις πλάτες του κόσμου των τοπικών συνελεύσεων που είχε τραυματίες και συλλήψεις από αυτό το περιστατικό.

⁸⁸ Υπάρχουν αποτελέσματα δημοσκοπήσεων που μιλάνε για διψήφια ποσοστά της Χρυσής Αυγής σε όλους τους νομούς της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας, όπως παρουσιάζεται στο άρθρο “Δυο κρίσιμα «αποτυπώματα» στις νέες δημοσκοπήσεις” από το tnxs.gr. Μια καθόλου ευοίωνη προοπτική, που διαφαίνεται στον ορίζοντα ενόψει μιας σειρά εκλογικών αναμετρήσεων τους επόμενους μήνες, είναι να αποτελέσει το μακεδονικό ζήτημα καταλύτη για την ισχυροποίηση της άκρας δεξιάς σε όλα τα θεσμικά επίπεδα.

⁸⁹ «Πατσίκας: Προκλητική η στάση του Τσίπρα» από το news247.gr.

χή του, εισάγει ένα θεμελιώδες κριτήριο εγκυρότητας κατά την ανάγνωση των γεγονότων, μιας και αυτός που τα διαβάζει πρέπει ο ίδιος να τα βλέπει και να ξέρει ότι είναι ο ίδιος παρών μέσα τους. Ακόμα κι αν απουσιάζεις σωματικά, οι ενημερωτικές αναρτήσεις, οι αναρίθμητες φωτογραφίες και τα βίντεο σε υποχρεώνουν να συμμετέχεις στην εμπειριστική αφήγηση με κόστος την περιθωριοποίησή σου, αν δεν θέλεις να συμπεριφερθείς ως εναλλακτικός δημοσιογράφος. Η εμπειρία προσφέρει την αντίληψη πολλών διακριτών αντικειμένων ή γεγονότων, των διαδοχικών ή παράλληλων μεταβολών τους αδυνατώντας να μιλήσει για τη μεταξύ τους αναγκαία σύνδεση. Η περιγραφή της καθημερινής εμπειρίας δεν μπορεί ποτέ να υποκαταστήσει τη θεωρία. Ποτέ το κολλάζ απόψεων άλλων δεν θα δώσει τη λύση του παζλ στο μυαλό αυτού που το κάνει, αν δεν αφιερώσει χρόνο να συνθέσει ο ίδιος.

1^η προσθήκη: Ακόμα ένα απόσπασμα από την μπροσούρα με τίτλο *Θεσσαλονίκη Ιούνης 2003. Μια κριτική αποτίμηση* που ξεπερνάει τα περιορισμένα όρια του υπό εξέταση αντικειμένου του⁹⁰:

Τη στιγμή που θα κυκλοφορεί αυτή η έκδοση για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης, θα έχει ήδη περάσει ενάμιση χρόνος από τη στιγμή που αυτά πραγματοποιήθηκαν. Κάτι που είναι εξαιρετικά πρωτότυπο για τα δεδομένα του αναρχικού-αντιεξουσιαστικού χώρου, καθώς στο εσωτερικό του βιώνεται μια διαρκής χρονική συστολή: η ίδια η ιστορία του επικάθεται σε χρονικές στοιβάδες σύμφωνα με την εξέλιξη των γεγονότων. Το αποτέλεσμα είναι ότι σε μόνιμη βάση η ιστορία του πρόσφατου παρελθόντος μοιάζει κάτι μακρινό και ήδη μισοξεχασμένο, θαμμένο ήδη από όλα όσα ακολούθησαν και ειδικά τα γεγονότα της τρέχουσας επικαιρότητας. Γι' αυτό και η μόνιμη επωδός που ακούγαμε κατά τη συγγραφή αυτού του κειμένου τους τελευταίους μήνες: *ακόμα μ' αυτά ασχολείστε;*

Ο εγκλωβισμός του χώρου σ' ένα διαρκές τώρα δεν είναι βέβαια προϊόν μεταφυσικής· καταρχήν προκύπτει από την ηλιακή του σύνθεση, καθώς εδώ και πάνω από 30 χρόνια η αναρχία στην Ελλάδα παραμένει ένα κατεξοχήν νεολαιίστικο κίνημα. Επιπρόσθετα –και καθόλου άσχετα με την ενδογενή νεανικότητά του χώρου– υπάρχει μια (ίσως) υπερβολική εστίαση στην άμεση δράση. Προφανώς η καταγραφή της ιστορίας μπορεί να περιμένει την (αναπόφευκτη) νίκη μας.

Hasta la victoria siempre [Μέχρι την τελική νίκη], αλλά στο μεταξύ οι πολλές μικρές ιστορίες που συνθέτουν την κοινή ιστορία χάνονται και φυλλορροούν στον χρόνο χωρίς να καταγράφονται. Και κάθε φορά που κάποιος/α θα θελήσει να πληροφορηθεί για την ιστορία και τα γεγονότα ενός παρελθοντικού χρόνου, θα συλλέξει απλά σκόρπιες (και πολλές φορές αντιφατικές) προφορικές διηγήσεις. Και στις αντικρουόμενες πραγματικότητες των διαφορετικών διηγήσεων θα χαθεί σχεδόν οριστικά η νοηματοδότηση μιας συνέχειας· η αίσθηση ότι κάθε αγώνας του σήμερα είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τους αγώνες του χθες, καθώς το χθες έχει καταλήξει να είναι ένα μόνιμο πεδίο σύγχυσης.

Η απώλεια όμως –για τον καθένα και την καθμία και για όλους μαζί– της αίσθησης της κοινής ιστορίας δεν αποτελεί τη μοναδική επίπτωση της έλλειψης καταγραφής της. Οδηγεί με νομοτελειακό τρόπο στη λανθάνουσα ανάδειξη των ελάχιστων παλιών συντρόφων ως φορέων της συλλογικής μνήμης, των μοναδικών που μπορούν να συνδέσουν –και άρα να νοηματοδοτήσουν– τους αγώνες του χθες και του σήμερα. Έτσι η αναρχία καταλήγει μια υποκειμενική ιστορία με διαφορετικές αναφορές και διαδρομές ανάλογα κάθε φορά με εκείνον/εκείνη που μπορεί (ή ισχυρίζεται πως μπορεί) να επιχειρήσει την ανασύνθεσή της. Πρόκειται ξεκάθαρα για ένα νόμισμα εξουσίας του αντιεξουσιαστικού χώρου, άμεσα πληρωτέο επί τη εμφανίσει...

23.

Σε ανακοινώσεις που άρχισαν να κυκλοφορούν μετά τα πρώτα μακεδονικά συλλαλητήρια εμφανίστηκαν αμφίσημες διατυπώσεις όπως π.χ. «*Η Μακεδονία είναι μία και νατοϊκή*»⁹¹ οι οποίες επιχειρήσαν να συλλάβουν τη συγκυρία και προφανώς δεν εγγυώνται από μόνες τους το πραγματικό εκτόπισμα του περιεχομένου όσων γράφονται. Πέρα, όμως, από τη δημιουργία εντυπώσεων, κρίση θα πει να προσδιορίζεις την έννοια και να δείχνεις αν είναι σύμμετρη με το υπό εξέταση αντικείμενο, αν δηλαδή αντιλαμβάνεται την ιδιαιτερότητά του. Οι κρίσεις διαφέρουν από τις απλές προτάσεις· αν πεις «περνά ένα αμάξι», αυτό θα αποτελούσε κρίση, και μάλιστα υποκειμενική, τότε μόνο αν ήταν αμφίβολο κατά πόσο το

⁹⁰ Όπως πριν, σελ.12-13.

⁹¹ Αναφερόμαστε εδώ στην ανακοίνωση που εξέδωσε η *Ταξική Αντεπίθεση (Ομάδα Αναρχικών και Κομμουνιστών)* με τον τίτλο *Η Μακεδονία είναι μία και νατοϊκή: πίσω φασίστες, εμπρός σύντροφοι!* (στο εξής, κείμενο 1), η οποία αναρτήθηκε στο μπλογκ της ομάδας στις 24.1.18. Επειδή οι συγκεκριμένες απόψεις είναι αντιπροσωπευτικές μιας αντίληψης για το μακεδονικό ζήτημα, την οποία συμερίζεται κι άλλος κόσμος μέσα στον αναρχικό/αντιεξουσιαστικό χώρο, θα ασχοληθούμε στη συνέχεια εκτενέστερα μαζί της.

διερχόμενο αντικείμενο είναι αμάξι ή κατά πόσο αυτό κινείται και όχι το σημείο από όπου το βλέπουμε. Αρα μόνο αν ενδιαφερόμασταν να προσδιορίσουμε μια παράσταση που δεν έχει ακόμα αρκετά προσδιοριστεί. Ο βερμπαλισμός, όμως, συνιστά οπισθοχώρηση μπροστά στις έννοιες, υπερβολική σιγουριά ή ηθελημένη διανοητική παραίτηση μπροστά σε μια καπιταλιστική πραγματικότητα που υπερβαίνει αυτόν που μιλάει; Πέρα από το συγκεκριμένο παράδειγμα, παρόλα αυτά, θα ήταν άδικο να μη μιλήσουμε για αναστολές, πολιτικής προέλευσης αυτή τη φορά, που δείχνουν καθαρά ότι όταν χρειαστεί υπάρχει αναστοχασμός γύρω από έννοιες και φανερώνεται η εκτενής συζήτηση που έχει προηγηθεί γύρω από τη χρήση τους. Τίποτα ενδεικτικότερο σε αυτή τη φάση από την αποφυγή να εμφανιστεί, ακόμα και έναν χρόνο μετά, το όνομα «Μακεδονία» σε κείμενα και προκηρύξεις και αντ' αυτού να πληκτρολογούνται βολικότητες όπως «γειτονική χώρα», «ΠΓΔΜ», «FYROM» κ.α. Πώς να εξηγηθεί αυτή η επιλογή, αν όχι με τη δυσανάλογη επικέντρωση σε μαγικά κλειδιά-λέξεις που δήθεν έχουν τη δυνατότητα να επισκιάσουν όσα πολιτικά λες; Με την υπόκλιση μπροστά στον κοινό νοο – αυτό το φάντασμα που κατασκεύασε ο εμπειρισμός – που πρέπει, μεταμορφωμένος πλέον σε απλό πολίτη, να μην «παρερμηνεύσει» αυτά που γράφεις; Οι προφάσεις δεν μπορούν να εκληφθούν ως υπόβαθρο πολιτικής ανάλυσης: αντίθετα, υποδεικνύουν την έλλειψή της, όπως και την απροθυμία να ανιχνευθούν αιχμές εναντίον του (ελληνικού) έθνους και του (ελληνικού) κράτους. Πώς, όμως, θα πάρεις θέση γενικά ενάντια στα κράτη και τα έθνη, όταν αποφεύγεις να μιλήσεις ειδικά ενάντια στο έθνος και το κράτος, εντός των οποίων αναγκαστικά βρίσκεσαι;

¹ πρώτη προσθήκη: Εναν χρόνο μετά, και με το πλεονέκτημα που μας παρέχει η χρονική απόσταση αλλά και η δημοσίευση δυο επιπλέον κείμενων που κυκλοφόρησαν εν τω μεταξύ⁹², μπορούμε να δούμε τελικά τα δομικά χαρακτηριστικά της προσέγγισης της Ταξικής Αντεπίθεσης και που μας οδηγεί πολιτικά. Με πλάγια οι διατυπώσεις των ίδιων των κειμένων:

- «Η πρόσφατη αναθέρμανση του Μακεδονικού ζητήματος, έπειτα από πρωτοβουλία του ΟΗΕ (δηλαδή του ΝΑΤΟ, δηλαδή των ΗΠΑ) έφερε στην επιφάνεια ένα από τα ζητήματα μέσω του οποίου η ντόπια αστική τάξη και το κράτος της από το 1992 κι έπειτα, επέδειξαν... τον αναβαθμισμένο ρόλο τους στα Βαλκάνια και την ανατολική Μεσόγειο» (κείμενο 1)

Εδώ, στην πρώτη κιόλας παράγραφο του κειμένου, υπονοείται πως είναι δυνατόν να έχει ανοίξει από άλλους, χωρίς να έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων το ελληνικό και μακεδονικό κράτος, ένα τόσο σημαντικό ζήτημα για την ιστορία του και τη θέση του στην περιοχή. Αυτό φαίνεται και από άλλες διατυπώσεις όπως «οι σχεδιασμοί και οι αναγκαιότητες κυρίως των ΗΠΑ αλλά και της ΕΕ, δείχνουν να επιβάλουν την οριστική επίλυση του ζητήματος της επίσημης αναγνωρισμένης ονομασίας του γειτονικού κράτους της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (FYROM)» (κείμενο 1). Από την πρώτη στιγμή, λοιπόν, ο διεθνής παράγοντας εμφανίζεται να έχει μια εξωτερική σχέση όχι με τις αναγκαιότητες του ντόπιου πολιτικού προσωπικού, αλλά και της ντόπιας αστικής τάξης καθώς αυτά τα δυο είναι αναπόφευκτα συντονισμένα μεταξύ τους. Ο ευρωατλαντικός Ιμπεριαλισμός (με Ι κεφαλαίο, παρακαλώ) επιβάλει «με τη διπλωματία ή με τα όπλα» «ρεαλισμό» και «λύσεις», στις οποίες η Ταξική Αντεπίθεση μας καλεί να αντιπαρατεθούμε. Πότε, όμως, στράφηκαν όπλα για να επιβληθεί η πρόσφατη λύση του μακεδονικού και απέναντι σε ποιον; Στην περίπτωση που ισχύει, γιατί θα πρόκειται για ένα πολύ σοβαρό γεγονός που μέχρι τώρα μας έχει διαφύγει. Αλλιώς, θα πρόκειται για έναν ακόμα βερμπαλισμό που προσπαθεί να επιβληθεί στον αναγνώστη όχι βάσει του περιεχομένου των θέσεων που διατυπώνονται, αλλά δια του εντυπωσιασμού.

- Οι ίδιες απόλυτες, και ντούρα αντιιμπεριαλιστικές, διατυπώσεις εξωτερικότητας μεταξύ διεθνοποιημένων Θεσμών και ελληνικού κράτους δεν λείπουν ούτε από μερικούς μήνες πιο μετά: «Βέβαια η λύση του ονοματολογικού ζητήματος δεν είναι τίποτα άλλο από ένα προπέτασμα καπνού για την περαιτέρω προέλαση του κεφαλαίου και την πλήρη πρόσδεση της γείτονος στο άρμα του ευρω-ατλαντικού ιμπεριαλισμού, βάζοντας ακόμα ένα λιθαράκι στην οχύρωση των συμφερόντων της ΕΕ και του ΝΑΤΟ στα Βαλκάνια στο πλαίσιο του οξυμένου ανταγωνισμού με τη Ρωσία και την Κίνα» (κείμενο 2). Δηλαδή, όσοι κατεβαίνουν στα μακεδονικά συλλαλητήρια, το πλειοψηφικό πολιτικό προσωπικό του ελληνικού κράτους που θεωρεί «ανομολόγητες γραφικότητες» τις ιαχές των συλλαλητηρίων του '92 «μέσα από τον “ρεαλισμό” που διαμορφώθηκε με τη δεδομένη υποβάθμιση στον διεθνή καπιταλιστικό κατα-

⁹² Πρόκειται για τα κείμενα με αντίστοιχους τίτλους Σχετικά με τη συμφωνία Τσίπρα-Ζάεφ και την ευρωατλαντική ολοκλήρωση των Δυτικών Βαλκανίων (στο εξής, κείμενο 2), που αναρτήθηκε στις 27.6.18, και ΔΕΘ 2018: Τα αποκαλυπτήρια της «οικονομικά σταθερής και γεωστρατηγικά ισχυρής Ελλάδας» σηματοδοτούν το επιστέγασμα της κρίσης και το πέρασμα σε μια νέα, ακόμα πιο αναβαθμισμένη, φάση της καπιταλιστικής-ιμπεριαλιστικής επίθεσης (στο εξής, κείμενο 3), που αναρτήθηκε στις 6.9.18.

μερισμό» (κείμενο 1), σφάλλουν τόσο πολύ για το ζήτημα του ονόματος που δεν έχουν καταλάβει ότι πρόκειται για «προπέτασμα καπνού»; Το έθνος και ο εθνικισμός, του έθνους κι αυτός, αορατοποιούνται, το μόνο που υποτίθεται ότι εξηγεί τα πάντα είναι ο ιμπεριαλισμός. Και μάλιστα μόνο ο ευρωατλαντικός και όχι ο ρώσικος, τη δράση του οποίου οι συγγραφείς παραλείπουν να μας εξηγήσουν τόσο όσον αφορά το μακεδονικό ζήτημα όσο, ας πούμε, το ουκρανικό ή το συριακό. Τίποτα δεν είναι τυχαίο, θα καταλήξεις εκεί που σε οδηγούν τα θεωρητικά και πολιτικά εργαλεία σου. Στα οποία, παρόλα αυτά, δεν ανήκει η διασπορά σύγχυσης, καθώς λίγο αργότερα θα γίνει αναφορά στη στρατηγική του ελληνικού καπιταλισμού, βασικοί στόχοι του οποίου είναι

η οικονομική σταθεροποίηση και ανάπτυξη μέσα από την εμβάθυνση του αντεργατικού-αντιλαϊκού κερτημένου της τελευταίας οχταετίας, και η αναβάθμιση του γεωστρατηγικού ρόλου του ελληνικού κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού, μέσα από την ένταση της στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτικής του εξάρτησης από τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό... (κείμενο 3)

Η αλλαγή έμφασης σε σχέση με το πρώτο κείμενο, όπου υποστηριζόταν ότι «[είναι] δεδομένη η υποβάθμιση [της Ελλάδας] στον διεθνή καπιταλιστικό καταμερισμό» είναι εμφανής. Και χωρίς εξήγηση, ενώ θα έπρεπε. Να υποθέσουμε ότι αντιλήφθηκαν την υπερβολική ομοιότητα με τις παραδοσιακές αναλύσεις της αριστεράς, από τις οποίες δεν διασώζει η επίδειξη μάχιμης διάθεσης στον δρόμο; Από την πλευρά μας, το ερμηνεύουμε ως την αναγκαία μετατόπιση από την κριτική στους μακεδονομάχους στην κριτική του ελληνικού κράτους, η οποία δίνει όλη την εικόνα της ενεργητικότητας του τελευταίου.

Λίγο πιο κάτω, θα γραφτεί διευκρινιστικά ότι:

Διαδραματίζοντας το ρόλο του «καλού και πειθήνιου νατοϊκού στρατιώτη», το ελληνικό κράτος διαμορφώνει τους όρους για την επιθετική επανεξόρμηση του ελληνικού κεφαλαίου στα Βαλκάνια και τη Ν.Α Μεσόγειο, στρατηγική που θωρακίζει κι ενισχύει, παρά τις επιμέρους ενδοαστικές διαφοροποιήσεις, ο αστικός εθνικισμός ως συστατικό στοιχείο της κυρίαρχης ιδεολογίας και βασικός παράγοντας πολιτικής και κοινωνικής ενοποίησης γύρω από τις επεκτατικές βλέψεις που η ελληνική αστική τάξη και το κράτος της διατηρούν ιστορικά έναντι των γειτόνων τους. Οχι μόνο δεν υπάρχει διάσταση ανάμεσα στις δύο αυτά βασικά γνωρίσματα του ελληνικού καπιταλισμού, την εξάρτηση από τη μια και τον εθνικισμό από την άλλη, αλλά διαπλοκή και αλληλοσυμπλήρωμα. Σε πείσμα του αστικού κοσμοπολιτισμού, ο ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός, ως πυρήνας της ιδεολογία της ελληνικής αστικής τάξης και του κράτους της, εκφράστηκε ιστορικά κάτω από την σκέπη των Μεγάλων Δυνάμεων και του Ιμπεριαλισμού. Με πιο εύγλωττη –και καταστρεπτική συνάμα– έκφραση της σχέσης αυτής την Μικρασιατική Εκστρατεία και καταστροφή. (κείμενο 3)

Στο αυτό το σημείο, που διαφέρει από τα προηγούμενα δύο στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το ελληνικό κράτος και την αστική τάξη του, οι συγγραφείς αναγνωρίζουν ότι προϋπόθεση της οποιας αναβάθμισης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού⁹³ είναι η σταθερότητα της εκμετάλλευσης στο εσωτερικό του, όπως αναγνωρίζουν την ενδογενή παραγωγή και σημασία του εθνικισμού για το εσωτερικό της επικράτειας. Πέραν της πολιτικής εθελουφλίας του να αποδίδεις αυτά τα χαρακτηριστικά μόνο στον αστικό εθνικισμό, θαρρείς και ο μη αστικός εθνικισμός δεν παρήγαγε ανάλογα φαινόμενα π.χ. στο ανατολικό μπλοκ, στις αραβικές χώρες, στην Αφρική ή την Ασία, είναι άξιο απορίας πώς αυτός σχετίζεται με κάποιου τύπου «εξάρτηση», ενώ επί της ουσίας πρόκειται για «διαπλοκή και αλληλοσυμπλήρωμα». Για αλληλοενίσχυση και συνεργασία. Διατυπωμένο οριακά, από το κάθε κράτος ανάλογα με τις δυνατότητές του στο κάθε κράτος ανάλογα με τις ανάγκες του. Απέχουμε πολύ από μια πολεμική σύρραξη ή την κήρυξη εμπορικού πολέμου μεταξύ ελληνικού και αμερικάνικου κράτους. Οι συγγραφείς επιμένουν στη χρήση του όρου «εξάρτηση» για να μην

⁹³ Γιατί οι συγγραφείς δεν εξηγούν με ποιον τρόπο αναβαθμίζεται ένας κοινωνικός σχηματισμός στο σύνολό του, που σημαίνει όλες οι τάξεις στο εσωτερικό του και ολόκληρος ο πληθυσμός; Εμείς, από την πλευρά μας, δεχόμαστε ότι αυτό μπορεί να συμβεί, και συνέβη, π.χ. με την είσοδο των μεταναστών εργατών στις αρχές της δεκαετίας του '90 ή την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου για δεκαετίες το όφελος από τις ευρωπαϊκές επιδοτήσεις διαχύθηκε σε ολόκληρη την κοινωνική ιεραρχία, όχι φυσικά με ισότιμο τρόπο. Γιατί αποτελεί «κεκτημένο» για τους πληθυσμούς και στις δυο πλευρές των συνόρων ότι «έχουν κάτι θετικό να προσβλέπουν από τη συμφωνία» και ότι «η συμμετοχή σε τέτοιου είδους σχηματισμούς (ΝΑΤΟ, ΕΕ) μόνο ανασφάλεια και πολέμους δεν έχει να προσφέρει» (τροποποιημένη διατύπωση από το κείμενο 2). Όσον αφορά το μακεδονικό ζήτημα, η ευρύτερη ερμηνεία των αντιτιθέμενων ορισμών του εθνικού συμφέροντος εντός Ελλάδας –στη βάση της διαφορετικής εκτίμησης για το τι συνιστά η Ευρωπαϊκή Ένωση και πόσο πρέπει να συνδεθεί το μέλλον της χώρας με αυτή– θα είχε πολλά να προσφέρει.

εγκαταλείψουν τις εικονικές βεβαιότητες και το υποτιθέμενο κύρος που παρέχει στους ίδιους και στους κύκλους στους οποίους κινούνται η αναπαραγωγή της αντιιμπεριαλιστικής ιδεολογίας. Το ότι υπάρχει ανισότητα μεταξύ των κρατών και διαφορετικοί ρόλοι στον καταμερισμό εργασίας εντός του συστήματος των κρατών δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση ότι είναι δυνατόν π.χ. οι ΗΠΑ να κατασκευάσουν εκ του μηδενός κάποιου τύπου ελληνικό εθνικισμό ή να του δίνουν όποιο σχήμα θέλουν. Αυτά ήταν τα καταστροφικά λάθη κατά βάση των αριστερών, και δευτερευόντως των αναρχικών, που δεν εναντιώθηκαν στο έθνος και τον εθνικισμό και θεώρησαν ότι μπορούν να τα χειριστούν πολιτικά. Το ιστορικό αποτέλεσμα ήταν ότι έθνος και εθνικισμός χειρίστηκαν και ενσωμάτωσαν κάθε είδους πολιτική δύναμη που αναφερόταν σε αυτά.

- Κάθε αντιιμπεριαλιστής που σέβεται τον εαυτό του, πρέπει να αναζητεί που διεξάγεται ο κοντινότερος πόλεμος για να μπορέσει να σχετιστεί ιδεατά μαζί του και να ξεδιπλώσει τη στρατηγική του. Αν πράγματι βρισκόμασταν σε μια φάση που ο ελληνικός καπιταλισμός ετοιμάζεται να εκστρατεύσει ξανά στα Βαλκάνια σε μεγαλοϊδεατική βάση, πράγμα για το οποίο αμφιβάλουμε καθώς εκλείπουν βασικές προϋποθέσεις από τη δεκαετία του '90, σε εμάς θα αντιστοιχούσε μια νέα λιποταξία, όπως προσπαθήθηκε έμπρακτα π.χ. στο μικρασιατικό μέτωπο ή, πιο πρόσφατα, από τους σύρους πρόσφυγες που αρνήθηκαν να πολεμήσουν στον πλευρό οποιασδήποτε πλευράς στον πόλεμο στη Συρία. Αλλά, αλήθεια, τι θα έπρατταν οι συγγραφείς σε περίπτωση εμπλοκής του ελληνικού κράτους σε πόλεμο; Θα εναντιώνονταν σε αυτό ή θα έψαχναν πρώτα αν ο πόλεμος έχει προοδευτικό χαρακτήρα για τον ελληνικό λαό, το αγαπημένο τους υποκείμενο, και τη χειραφέτησή του;
- Στην πραγματικότητα, όμως, στη συμφωνία αυτή η Ελλάδα συμμετείχε από θέση ισχύος, τόσο γιατί σαν εθνοκρατικός σχηματισμός είναι υψηλότερα στον διεθνή καπιταλιστικό καταμερισμό, όσο και γιατί η Βόρεια Μακεδονία είναι αυτή η οποία ωφελείται (έστω και οριακά) περισσότερο από τα επακόλουθα της συμφωνίας (ένταξη στο NATO και στην ΕΕ). (κείμενο 2)

Αρα, δηλαδή, η Ελλάδα, που βρίσκεται σε θέση ισχύος, συμβάλλει στο να επωφεληθεί περισσότερη η Βόρεια Μακεδονία από τη συμφωνία με κάποια ανταλλάγματα. Αυτό λέγεται επιβολή ή αλτρουισμός; Αν υπάρχει κάποιο λάθος στη διατύπωση εδώ και αυτό που θέλουν να πουν οι συγγραφείς είναι ότι και τα δυο κράτη επωφελούνται από τη συμφωνία στη βάση της άνισης θέσης τους στον διεθνή καπιταλιστικό καταμερισμό εργασίας, θα έπρεπε κάπου να εξηγείται πώς αυτό καθίσταται δυνατό με βάση τη μεταξύ τους δυνατότητα αναγνώρισης αμοιβαίου οφέλους και όχι με διατυπώσεις όπως «Η συμφωνία αυτή εντείνει την εξάρτηση και στις δυο χώρες και τις “μπλέκει” πιο βαθιά στα ιμπεριαλιστικά “παιχνίδια” στην περιοχή των Βαλκανίων». Πουθενά δεν βρήκαμε μια τέτοια εξήγηση, γιατί σε τελική ανάλυση αυτός που πρέπει να κινεί τα νήματα είναι ο θεοποιημένος παγκόσμιος ιμπεριαλισμός. Τα κράτη και τα συμφέροντά τους δεν μπορούν, όμως, να παραγραφούν έτσι εύκολα. Γι' αυτό πέρασαν τόσα χρόνια από την Ενδιάμεση Συμφωνία Ελλάδας-ΠΓΔΜ το 1995 για να μπορέσει να επιλυθεί το ονοματολογικό, αλλιώς πρέπει οι συγγραφείς πρέπει κάποια στιγμή να εξηγήσουν λεπτομερώς, γιατί η «εξάρτηση» εμπόδιζε την επίλυσή του τόσα χρόνια. Προς το παρόν, εμείς δεχόμαστε ότι, τηρουμένων των αναλογιών, όπως μεταξύ Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης ή Ελλάδας και NATO, έτσι και μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας συμφωνήκαν ορισμένα πράγματα αμοιβαία επωφελή· οπωσδήποτε στη βάση μιας ιεραρχίας όσον αφορά το ζήτημα της αλλαγής του συντάγματος εκεί, χωρίς όμως εύκολες συγκρίσεις και αποτιμήσεις όσον αφορά το ποιος ωφελήθηκε περισσότερο. Μένει να φανεί πόσο (θετικά;) θα επιδράσει στην «κοινωνική ενοποίηση» της Βόρειας Μακεδονίας η αναγνώριση μακεδονικής γλώσσας και εθνότητας, που συνδέεται αναπόφευκτα μαζί με την αναγνώριση της ιδιότητας του πολίτη της Βόρειας Μακεδονίας και την αναγνώριση της αλβανικής γλώσσας ως επίσημης συνταγματικής γλώσσας, και πόσο (αρνητικά;) θα επιδράσει στην ενότητα του ελληνικού κράτους η ενίσχυση του ελληνομακεδονικού εθνικισμού.

- Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η Ελλάδα έχει μετατραπεί σε αποθήκη όπλων και σε ένα μεγάλο αεροδρόμιο για το NATO, ότι η κυβέρνηση έχει σπεύρει να τοϊκές βάσεις και στρατιωτικές εγκαταστάσεις από άκρη σε άκρη σε όλη τη χώρα και ότι στη Σούδα ελλιμενίζονται και από εκεί ξεκινάνε τα αεροσκάφη που “διασφαλίζουν την τάξη και αποκαθιστούν την ειρήνη” στη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, για το ελληνικό κεφάλαιο η συμφωνία είναι ένας βαθύς για μια νέα βαλκανική εξόρμηση, σε ένα “φιλικότερο” πλέον περιβάλλον. Οι αστικές τάξεις των δυο χωρών και το πολιτικό τους προσωπικό προσβλέπουν στη συμφωνία αυτή τη γεωστρατηγική τους αναβάθμιση, βλέπουν δολάρια και ευρώ

να ρέουν, αγωγούς φυσικού αερίου να χτίζονται. Ομως για να πραγματοποιηθούν τα σχέδιά τους θα πρέπει η εργατική δύναμη να κινεζοποιηθεί κι' άλλο, θα πρέπει τα εργασιακά δικαιώματα να γίνουν χαρτοπόλεμος και οι πραγματικοί όροι διαβίωσης των εργαζομένων να γίνουν ακόμα χειρότεροι. (κείμενο 2)

Βλέπει ο ελληνικός καπιταλισμός μια ευκαιρία να διανοίγεται για περαιτέρω συσσώρευση, την οποία μάλιστα είναι σε θέση να εκμεταλλευτεί, και πού; Υπάρχουν επενδυτικές ευκαιρίες στα Βαλκάνια; Πώς συμβιβάζεται αυτό με τη μετατροπή της χώρας σε αποθήκη όπλων; Ως γνωστόν, τα όπλα δεν παράγουν αξία, υπεραξία και κεφάλαιο. Ούτε οι επενδύσεις σε ΑΟΖ και ενεργειακά δίκτυα θα μπορέσουν να δώσουν ώθηση για την ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού παρόμοια με αυτή της δεκαετίας του '90 κατά την οποία ξεπέρασε την κρίση υπερσυσσώρευσης. Από πού προέρχονται τα «δολάρια και τα ευρώ [που] ρέουν» και δεν έχουν ακόμα εκτινάξει την ανάπτυξη του κεφαλαίου στην Ελλάδα; Δεν αναμένουμε να απαντηθεί κάποιο από αυτά τα ερωτήματα όσο μένει στον αέρα η σύνδεση μεταξύ της πραγματοποίησης των επεκτατικών σχεδίων του ελληνικού κεφαλαίου, η επιβεβαίωση του ελληνικού κράτος ως «καλού και πειθήνιου νατοϊκού στρατιώτη» και η «κινεζοποίηση» της εργασιακής δύναμης; Για εμάς, τα δυο πρώτα δεν μπορούν να γίνουν καν νοητά χωρίς τη συζήτηση γύρω από την εκμεταλλευτική βάση, δηλαδή τον τρίτο παράγοντα. Ο στρατός και ο μιλιταρισμός που αναπαράγει μπορούν να επιβληθούν στη συσσώρευση κεφαλαίου μόνο σε καιρό πολέμου, και πάλι προσωρινά. Κατά τη διαπλοκή τους με το βιομηχανικό κεφάλαιο δέχονται αναγκαστικά τους περιορισμούς της αξιοποίησης του κεφαλαίου και δεν μπορούν να ξεφύγουν από αυτό παρά επι ποινή απαξίωσης.

Και κάτι ακόμα:

Ειδικά σε ότι αφορά την παραγωγικά αποστραγγισμένη Β. Ελλάδα (και Θράκη) της φτώχειας και της ανεργίας, το αμερικανικό οικονομικό ενδιαφέρον εντοπίζεται στην ενίσχυση των εμπορικών συναλλαγών με τη βιομηχανικό κεφάλαιο της Β. Ελλάδας και στην από κοινού «αξιοποίηση» των πλουτοπαραγωγικών της πηγών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο νευραλγικό τομέα της ενέργειας μέσα από την προώθηση των ενεργειακών συμφωνιών γύρω από τον αγωγό φυσικού αερίου TAP (Trans Adriatic Pipeline)... Πρόκειται για ζήτημα μείζονος σημασίας για τον αμερικάνικο παράγοντα, όχι μόνο στο καθαυτό οικονομικό πεδίο όσο πρωτίστως θα λέγαμε στο γεωστρατηγικό, και στην προσπάθεια ελέγχου από τους Αμερικανούς των ενεργειακών δρόμων που οδηγούν στην Ευρώπη, με στόχο τη μείωση της ενεργειακής εξάρτησης της τελευταίας από τη Ρωσία (σχεδόν το ένα τρίτο των ενεργειακών αναγκών της Ευρώπης καλύπτεται από τη Ρωσία) και της οικονομικής και πολιτικής επιρροής που αυτή προκαλεί. (κείμενο 3)

Αφήνουμε κατά μέρος τα αντιδραστικά αντανακλαστικά που θα προκαλούσε στον πληθυσμό της Βόρειας Ελλάδας η φρασεολογία περί «παραγωγικής αποστράγγισης» και «φτώχειας και ανεργίας» υπό τις παρούσες συνθήκες οξυμένου εθνικισμού. Υπάρχουν μια σειρά ερωτήματα που δεν απαντιούνται: Υπάρχουν πράγματι αμερικάνοι που ενδιαφέρονται να επενδύσουν στη Βόρεια Ελλάδα και ποιοι είναι αυτοί; Σύμφωνα πάντα με τον συλλογισμό των συγγραφέων, και από τη στιγμή που υπάρχει μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα στην περιοχή, γιατί ο τοπικός πληθυσμός να μη στηρίζει τα επενδυτικά σχέδια των όποιων αμερικάνων και του τοπικού βιομηχανικού κεφαλαίου, αφού εκτιμά ότι θα τον βγάλουν από τη δυσχερή θέση; Αλλη διέξοδο για τον ίδιο δεν υπάρχει, τουλάχιστον οι συγγραφείς δεν αναφέρουν κάτι σχετικό. Μπορεί να αποτελεί λύση το πρόταγμα «έξω οι αμερικάνοι επενδυτές, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές μόνο στους ντόπιους» ή πιστεύουν ότι είναι δυνατή μια ταυτόχρονη εκπαράθρωση και αμερικάνων και ελληνικών αστών; Η μήπως υποστηρίζουν την πιο «εφικτή» σταδιακή λύση: πρώτα να διώξουμε τους αμερικάνους συμμαχώντας με όσους δεν τους θέλουν και μετά στρεφόμαστε εναντίον των ελληνικών αστών; Ποια πρέπει να είναι η στάση των συνεπών αντιιμπεριαλιστών όσον αφορά στην παραγωγική ανασυγκρότηση της Βόρειας Ελλάδας; Ενοχλούν, όμως, οι συγκεκριμένες απαντήσεις, γιατί τότε θα φανεωνόταν όλη η φτώχεια της όψιμης αντιιμπεριαλιστικής φρασεολογίας. Ειδικά, όσο αποσυνδέονται εμμονικά οι γεωστρατηγικές αναλύσεις από τους κοινωνικούς συσχετισμούς, από τις πρωθύτερες αναλυτικά και πολιτικά ταξικές σχέσεις.

Οι μετανάστες εμφανίζονται συνολικά μια μόνο φορά, στο κείμενο 3, σε μια αναφορά στην «Ελλάδα των στρατοπέδων συγκέντρωσης προσφύγων και μεταναστών». Ο αντιιμπεριαλισμός πάντοτε επεδίωκε να έχει ως κέντρο βάρους της ανάλυσής του τον καταπιεζόμενο λαό του έθνους που αποτελούσε τον πιο αδύναμο κρίκο στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα. Αυτός θα ήταν το ενιαίο και αδιαίρετο επαναστατι-

κό υποκείμενο, ενώ καθήκον της εμπεριστατωμένης ανάλυσης ήταν να στοιχειοθετήσει την κεντρική αντίθεση με τον ισχυρό ιμπεριαλισμό· στην προκειμένη περίπτωση το NATO και η ΕΕ. Όλες οι υπόλοιπες αντιθέσεις στο εσωτερικό του λαού αποτελούσαν, στην καλύτερη των περιπτώσεων, «δευτερεύουσες αντιφάσεις», οι οποίες όφειλαν να τεθούν στο πολιτικό περιθώριο που τους αντιστοιχεί.

2^η προσθήκη: Οι γνήσιοι αντιιμπεριαλιστές, στηριζόμενοι στο γεγονός ότι η θέση της χώρας έχει πραγματικά αλλάξει μέσα στην κρίση, κατατάσσουν βολικά τους Έλληνες στα καταπιεζόμενα έθνη σύμφωνα με το ορθόδοξο λενινιστικό manual και υποδεικνύουν το NATO και την Ευρωπαϊκή Ένωση ως μόνους διαχειριστές του μακεδονικού ζητήματος. Υπαινισσόμενοι ότι η ελληνική κυβέρνηση απλώς υπακούει εντολές και αορατοποιώντας τον ελληνικό εθνικισμό σε όλες τις εκδοχές του. Η συμμετοχή τους στα πρώτα συλλαλητήρια, ορθώς διαγνωσμένη ως ύστερη εκδήλωση του κινήματος διαμαρτυρίας των πλατειών, μπορεί να ήταν ως επί το πλείστον μη προπαγανδισμένη, όμως τουλάχιστον ήταν συνεπής με τη θεωρία τους· η πάλη του λαού σήμερα αποτελεί την ταξική πάλη του αύριο. Όσοι αντιιμπεριαλιστές δεν συμμετείχαν στα πρώτα συλλαλητήρια, αυτό οφείλεται στη λανθασμένη ανάγνωσή τους ως δήθεν εκδηλώσεις που δεν έχουν καμία σχέση με τον λαό, το επαναστατικό υποκείμενο της θεωρίας τους, και κυριαρχούνται από ναζί, φασίστες και ό,τι άλλο επινοήσει η διαθλασμένη ανάλυσή τους. Γιατί ο λαός, όπως και να 'χει, μπορεί να είναι μόνο προοδευτικός και λαμπαδηδρόμος του φωτός του Διαφωτισμού. Η εναλλαξιμότητα στη θεωρία τους μεταξύ λαού και εργατικής τάξης καθίσταται εφικτή, από τη στιγμή που το εργατικό κράτος γίνεται η μόνη νοητή κατάληξη της γνήσιας ταξικής πάλης· και από τη στιγμή, φυσικά, που το κόμμα οφείλει να εγγυηθεί την απομάκρυνση οτιδήποτε μπορεί να θυμίζει τις ιεραρχίες και τις συγκρούσεις στο εσωτερικό και του λαού και της εργατικής τάξης. Ευτυχώς για εμάς, και δυστυχώς για αυτούς, η σύνθεση του προλεταριάτου στον σύγχρονο καπιταλισμό έχει αλλάξει αμετάκλητα και τίποτα πλέον δεν θα είναι εθνικά, έμφυλα και φυλετικά, ομοιογενές. Δεν πρόκειται ποτέ να υπάρξει ξανά ένα νέο ΕΑΜ και ένας νέος ΕΛΑΣ· ούτε οι όροι για μια εθνικά ειδική θεωρία των σταδίων· ούτε, εννοείται, χωροθετημένες εθνικές αντιφάσεις και συνθήκες της επανάστασης. Οι εθνικά κλειστές περιοχές συσσώρευσης έχουν παρέλθει μαζί με την αντίληψη της εξ ορισμού ενιαίας εργατικής τάξης. Αφήνουμε την εξωτική ανάγνωση της καπιταλιστικής ιστορίας στους νοσταλγούς του Τσε Γκεβάρα, του Αραφάτ, του Σαμίρ Αμίν και του Βελουχιώτη.

3^η προσθήκη: Η υπέρβαση των ρατσιστικών προϋποθέσεων υπάρξης του λαού, η πραγματική συνάντηση ελλήνων και μεταναστών δεν θα είναι μια ευχάριστη συνάντηση· η εξέγερση του 2008 είναι πολύ πιο κοντά μας κοινωνικά κι αν έχουν περάσει δέκα χρόνια. Τότε, μεταξύ άλλων, Έλληνες δεν ήταν αυτοί οι εξεγερμένοι που δεν καταδέχτηκαν να κάνουν μαζικά λεηλασίες και επέλεξαν να θεωρήσουν τους εαυτούς τους πολιτικά με όρους ανωτερότητας και αφαίρεσης, δήθεν χωρίς ανάγκες και επιθυμίες; Πολλά έχουν γίνει από τότε, μετανάστες κυνηγήθηκαν υποβιβάζόμενοι σε δήθεν μαφιόζους, διαφωνούντες χτυπήθηκαν και εκδιώχθηκαν από καταλήψεις δήθεν ως απολίτικοι, μηδενιστές και πολιτικά ανεύθυνοι, πολλά μαγαζιά έλαβαν εγγυήσεις προστασίας. Σε μια κρίσιμη καμπή, όμως, σε μια εξεγερτική αναταραχή που δεν θα υπάρξει λαός να εκπροσωπηθεί σε εκείνη την πλευρά του οδοφράγματος που θα είναι ο «ζόφος», τι θα κάνουν οι αυτόκλητοι πολιτοφύλακες; Πού θα στραφούν τα τόσα όπλα που έχουν επιδειχθεί από τότε; Οι δολοφόνοι του Ζακ Κωστόπουλου, οι οποίοι μια χαρά κατανόησαν ποιος ανήκει στον ελληνικό λαό και ποιος όχι, δεν γνώριζαν τι συνέβαινε για χρόνια μερικά τετράγωνα ανατολικά της Γλάδστωνος;

4^η προσθήκη: Η επιλεκτική εναντίωση στον εθνικισμό ή στην καλύτερη περίπτωση σε κάποιους από τους εθνικισμούς, μπορεί να γίνει αιχμηρή και μάχιμη, αλλά δεν αναρωτιέται ποτέ για τη συνολική εικόνα. Όσο πρωτότυπη κι αν είναι η άσκηση κριτικής αποκλειστικά στους εθνικισμούς του λαού, πιο γνωστοί με τη μάλλον πεζή ορολογία του «εθνικισμού από τα κάτω», ελλοχεύει ο θεωρητικός και πολιτικός κίνδυνος αυτή η κριτική να μετατραπεί σε αντεστραμμένη εικόνα της αντιιμπεριαλιστικής κριτικής, όταν διαλανθάνει της προσοχής της η διαλεκτική σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών και, άρα, μεταξύ κρατικού και λαϊκού εθνικισμού. Τότε, αυτή η κριτική εμφανίζεται να μοιράζεται τις ίδιες προϋποθέσεις με την αντιιμπεριαλιστική ρητορική μιας και στη θέση της «ανατίναξης» του κράτους τοποθετείται η διάλυση του ελληνικού «όχλου». Αφήνουμε στην άκρη το γεγονός ότι ο «όχλος» δεν μπορεί να συνιστά αναλυτική κατηγορία, εκτός αν θεωρήσουμε ότι το ίδιο το όνομά του μπορεί να σημαίνει κάτι που διαθέτει κάποιο βαθμό συγκρότησης. Από τη στιγμή που η ανάλυση ξεφεύγει από το πεδίο των μερικών εθνικισμών, οπωσδήποτε ουσιαστικών για την πάλη σε επίπεδο καθημερινής ζωής, και εισέρχεται στο πεδίο του καθολικού, χρειάζεται πρώτα από όλα να μπορεί να διακρίνει το κράτος ως ιδιαίτερη μορφή της ολότητας και τον ισχυρό εθνικισμό που αυτό επεξεργάζεται, παράγει και υλοποιεί. Παρόλο που πράγματι η μορφή-έθνος δεν μπορεί να εξαχθεί αυτούσια από τις καπιταλιστικές

παραγωγικές σχέσεις όπως αυτές περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο του Μαρξ ούτε η ανάδυσή της συνδέθηκε ιστορικά με μια συγκεκριμένη μορφή απολυταρχικού κράτους, εντούτοις η μορφή-έθνος δεν είναι αυθύπαρκτη ούτε πρωθύστερη θεωρητικά και πολιτικά σε βαρύτητα. Το έθνος είναι μορφή ύπαρξης των εξουσιαστικών σχέσεων, δεν συμπίπτει με το κενό σημαίνον «έλληνες» έξω από και πέρα από τον κοινωνικό και πολιτικό προσδιορισμό τους. Ο έλληνας δεν είναι απλά μια ταυτότητα όπως, εσφαλμένα, τον αντιμετωπίζει ο ιδεολογικά ανθέλληνας προσαρμόζοντάς τον στα μέτρα του. Οσο το έθνος δεν προσεγγίζεται στην καθολικότητά του –μαζί και δίπλα σε εξίσου καθολικές κατηγορίες όπως το κράτος και το κεφάλαιο που, με μια άλλη ορολογία, δεν είναι τίποτε άλλο από έννοιες που εκφράζουν τις βασικές μορφές κοινωνικοποίησης στον καπιταλισμό– θα περιορίζεται σε υποκειμενική συμπεριφορά και εκδήλωση όσων αισθάνονται έλληνες, σε πολιτιστικό γεγονός. Αντίστροφα, αυτό που σε καθιστά μειονότητα δεν είναι μόνο το υποκειμενικό βίωμα της καταπίεσης, αλλά και η κρατική πολιτική σε όλες τις επιμέρους εκφάνσεις της. Γι' αυτό και, όσο σημαντικό κι αν είναι να αγωνίζεσαι για την παύση της καταπίεσης μιας εθνικής μειονότητας στο εσωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού, η αναγνώρισή της από το κράτος ενισχύει τις δημοκρατικές λειτουργίες του σε βάρος των μη δημοκρατικών και μη συμπεριληπτικών λειτουργιών του. Και αυτό είναι γνωστό εκ των προτέρων, πριν ακόμα μετατραπεί ο αγώνας για την αναγνώριση μιας εθνικής μειονότητας σε κορωνίδα της ανθελληνικής πολιτικής. Οπως-δήποτε, κάθε κοινωνικός αγώνας επιλέγει ο ίδιος τα μέσα διεξαγωγής του, και καλά κάνει. Ομως, πώς μπορούμε να στραφούμε απέναντι στον τρέχοντα εκφραστή του γενικού συμφέροντος του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή τον Σύριζα, ο οποίος έχει υπάρξει διαχρονικά μια pro feminist πολιτική οργάνωση, υπέρ των δικαιωμάτων των μεταναστών και των μειονοτήτων και με στενή σχέση με τον αναρχικό/αντιεξουσιαστικό χώρο; Εκτός κι αν δεν χρειάζεται, γιατί σιωπηρά γίνεται αντιληπτή η περιρρέουσα εκτίμηση ότι με τον Σύριζα τώρα «κάτι θετικό επιτέλους γίνεται για το μακεδονικό». Από την πλευρά της, η Κομμουνιστική Πρωτοβουλία από τη Σκάλα Λακωνίας είναι ειλικρινής⁹⁴:

Από αυτή τη σκοπιά μόνη συνεπής, αντιφασιστική και διεθνιστική στάση απέναντι στο ζήτημα ήταν αυτή που τηρούσε το κομμουνιστικό κίνημα στην Ελλάδα μέχρι και τη λήξη του Εμφυλίου: αλληλεγγύη στη μακεδονική μειονότητα· κοινή πάλη για την ήττα του ελληνικού εθνικισμού... Σε αυτή την κατεύθυνση η διαφαινόμενη συμφωνία μεταξύ του ελληνικού κράτους και της «Δημοκρατίας της Μακεδονίας» σύμφωνα με το συνταγματικό της όνομα (FYROM στις διεθνείς της σχέσεις) περί αλλαγής του ονόματος της τελευταίας σε «Βόρεια Μακεδονία» συνιστά μια μερική νίκη του επίσημου ελληνικού εθνικισμού, όπως αυτός εκφράζεται από το Υπουργείο Εξωτερικών και τον ΣΥΡΙΖΑ. Στα μόνα θετικά της συμφωνίας μπορούμε να σταχυολογήσουμε την αναγνώριση μακεδονικής εθνότητας και γλώσσας. Από αυτήν την άποψη και λόγω του ίδιου του γεγονότος της συμφωνίας μπορούμε να μιλήσουμε και για μια μερική ήττα του ελληνικού εθνικισμού, όπως αυτός εκφράζεται από τον «εθνάρχη» Μίκυ Θεοδωράκη, το παπαδαριό, την ακροδεξιά και τον φασισμό.

Αν, αντίθετα, πρωταρχικό μέλημα είναι η εναντίωση στο ελληνικό κράτος και τον εθνικισμό του ο συνεπής ιδεολογικά ανθελληνισμός θα έπρεπε με κάθε τρόπο να στραφεί στην ακύρωση της συμφωνίας των Πρεσπών και τη μη αναγνώριση της μακεδονικής εθνότητας και γλώσσας που, έστω και περιορισμένα, προωθεί. Ολοι γνωρίζουν ποιοι έχουν προσπαθήσει να φέρουν σε πέρας ένα τέτοιο εγχείρημα ως τώρα. Το πρόβλημα εντοπίζεται, επομένως, στην ίδια την ανθελληνική γραμμή, η οποία ακόμα και στις πιο προχωρημένες αντικρατικές εκδοχές της ηθελημένα δεν λαμβάνει υπόψη στην ανάλυσή της τις προτιμήσεις της ίδιας της μακεδονικής μειονότητας⁹⁵. Τι θα μπορούσε να γίνει όλο αυτό το διάστημα που υπήρχε η συζήτηση για τη Συμφωνία των Πρεσπών και δεν έγινε; Όλα αυτά συνιστούν πραγματικά προβλήματα που δεν αφήνουν κανέναν και καμία απ' έξω, ούτε εμάς τους ίδιους. Επί της αρχής, και σε εντελώς θεωρητικό επίπεδο, μόνο όταν γίνει η διάκριση μεταξύ κράτους και έθνους, και αναδειχθεί η σημασία της ταυτόχρονης κριτικής και στο έθνος και στη δημοκρατία, μπορεί ένας ανταγωνιστικός αντιεξουσιαστικός λόγος να ξεπεράσει τον ορίζοντα του έθνους ως τέτοιου. Αλλιώς, αφήνεται το πεδίο ελεύθερο στην αριστερή κυβέρνηση να εμφανίζεται ότι εφαρμόζει τη λενινιστική πολιτική υποστήριξης του ασθενέστερου έθνους και κατ' επέκταση ότι στηρίζει το δικαίωμα των μειονοτήτων στον αυτοκαθορισμό.

⁹⁴ Ενάντια στη Λήθη #05, Ιστορικές σημειώσεις πάνω στο Μακεδονικό ζήτημα, σελ.21.

⁹⁵ Σε επιστολή του προς το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, δημοσιευμένη στις 18.2.19, το «Ουράνιο Τόξο» ζητάει τη διδασκαλία της μακεδονικής γλώσσας σε ακαδημαϊκό επίπεδο υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, βάσιμα ότι «Με την επικύρωση της Συμφωνίας της Πρέσπας κλείνει μια μακρά περίοδος διαμάχης σχετικά με την ονομασία της γειτονικής μας χώρας, την εθνικότητα των κατοίκων της καθώς επίσης και τη μακεδονική γλώσσα που πλέον είναι επισήμως αναγνωρισμένη με αυτό το όνομα και από τη χώρα μας».

24.

Οι παλιοί ιμπεριαλιστές μνημονεύουν μέχρι σήμερα δυο χρονολογίες από το παρελθόν, το 1992 και το 1996, χρησιμοποιώντας τις για να περιγράψουν έναν ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό δήθεν εγκλωβισμένο στο διαρκές παρόν αντίστοιχα των εθνικιστικών μακεδονικών συλλαλητηρίων της εποχής και ενός ελληνοτουρκικού πολέμου που παρολίγο να διεξαχθεί με αφορμή τη βραχονησίδα των Ιμίων. Το νόημα μιας τέτοιας παλινδρόμησης δεν μπορεί να αναζητηθεί στην αναλυτική της αξία, καθώς ποτέ δεν κατόρθωσε να εξηγήσει ούτε γιατί τα συλλαλητήρια δεν επαναλήφθηκαν έκτοτε ούτε γιατί ο περιβόητος πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας δεν έχει γίνει ως σήμερα. Το ίδιο το αίτημα για εξήγηση έχει καταργηθεί προκειμένου η θεωρία να συνεχίσει απρόσκοπτη την ιδεολογική διαδρομή της, αλλά μια τέτοια ερμηνεία δεν αρκεί. Πρόκειται για την αναπόληση μιας εποχής όπου η θεωρία αποκτούσε συνοχή, καθώς συνόδευε την ανάδυση μιας πολιτικής τάσης συνδεδεμένη με την πραγματικότητα ενός πολυεθνικού προλεταριάτου, εντός και εκτός συνόρων. Τα χρόνια πέρασαν, η τάση απέκτησε «κύρος» και η θεωρία πρέπει διαρκώς να κρύβει τη δομική εσωτερική της αστάθεια, μιας και οι βασικές της αναφορές στο εργατικό κίνημα χρονολογούνται ήδη πέντε δεκαετίες πίσω και επί της ουσίας δεν παραδέχτηκε ποτέ τις συνέπειες της κατάρρευσης της εργατικής ταυτότητας. Καμιά εκλεπτυσμένη γεωπολιτική ανάλυση και καμιά επινοημένη αντιιμπεριαλιστική αναφορά δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την απαίτηση η θεωρία να ακολουθεί την ιστορικότητα της ταξικής πάλης.

25.

Όσο έντονες και να είναι μεταξύ τους οι συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών ορισμών του εθνικού συμφέροντος, γίνονται πάνω στη βάση της ενίσχυσης της αξίας του λαού, του έθνους και του κράτους. Σε ποια βάση, επομένως, μπορεί να υπάρξει ένας λόγος ανταγωνιστικός στις εθνικές επιταγές, μια προλεταριακή προοπτική αξία του ονόματός της; Όπως έχει ήδη διατυπωθεί, «είναι γεμάτος ο τόπος από ταξικά προσανατολισμένους απολογητές των εθνικών αγώνων που βλέπουν διαρκώς την τάξη μέσα στο έθνος, αλλά όχι το έθνος μέσα στην τάξη». Σύμφωνα με μια κριτική που επιδιώκει να βαθύνει λίγο παραπάνω, από τη στιγμή που ο εθνικισμός δεν συγκροτεί απλά μια ιδεολογία αλλά αποτελεί το σύνολο των καθημερινών πρακτικών που αναπαράγουν το έθνος, προκύπτει πώς το πρώτο βήμα μιας αντεθνικής οπτικής είναι η ειλικρινής αναγνώριση πως δεν μπορούμε να τοποθετήσουμε τον εαυτό μας εκτός αυτού· από τη στιγμή που ζούμε εντός της ελληνικής επικράτειας δεν μπορούμε να διαφύγουμε του εθνικισμού, ούτε στο πεδίο των ιδεών και του λόγου. Πώς, λοιπόν, μπορούμε να στραφούμε συγκεκριμένα εναντίον των επιταγών του έθνους, του ελληνικού πρώτα απ' όλα, από τη στιγμή που μας περιέχει; Είναι πράγματι βολικό, στη βάση ενός αφηρημένου διεθνισμού, να εξισώνεται ο εθνικισμός του δικού σου κράτους με αυτούς των άλλων κρατών, γιατί τότε αποφεύγονται όλα εκείνα τα τοπικά σημεία τριβής με τον ελληνικό εθνικισμό που θα έφερναν την όποια αντεθνική τοποθέτηση προ των ευθυνών της. Μια τέτοια αφηρημένη κριτική του εθνικισμού «από όπου κι αν προέρχεται» μπορεί να αποδειχθεί ανακουφιστική μέσα στην αδυναμία της να κάνει συγκεκριμένες διακρίσεις και αποδώσει τις δέουσες προτεραιότητες. Ακόμα και να κολακέψει τον εαυτό της αυτοπαρουσιαζόμενη ως το απαύγασμα του κοινωνικού ανταγωνισμού, την ίδια στιγμή που υιοθετεί αμάσητη τη φρασεολογία του ελληνικού κράτους. Το σύνθημα «κανένα έθνος δεν μας ενώνει, κανένα όνομα δεν μας χωρίζει» μπορεί να γίνει αιχμηρό μόνο όταν στραφεί ενάντια σε όλες τις όψεις του εγχώριου εθνικισμού, λιγότερο ή περισσότερο πνιγνής. Αλλιώς καταλήγει να στριμωχτεί στον ανταγωνισμό μεταξύ επιμέρους ορισμών του εθνικού συμφέροντος. Καθώς το βασικό που αναδύθηκε την προηγούμενη περίοδο είναι η εμβάθυνση του διεθνοποιημένου χαρακτήρα του ελληνικού εθνικισμού και καθώς η προτεραιότητα της εναντίωσης στο ελληνικό έθνος και το ελληνικό κράτος έχει απομείνει η μόνη καθοδηγητική αρχή μιας πολιτικής στάσης που θέλει να είναι ανταγωνιστική στο υπάρχον, πρέπει να διεθνοποιηθεί και αυτή ως πραγματική σύνδεση των αγωνιζόμενων σε όλα τα γύρω εθνικά κράτη που στρέφονται ενάντια στους δικούς τους εθνικισμούς. Αυτό είναι το πραγματικό νόημα του συνθήματος «ενάντια σε όλους τους εθνικισμούς» ως εξέλιξη του αφηρημένου διεθνισμού του παρελθόντος, ο οποίος θεωρούσε αυτονόητη την ύπαρξη εθνών ακόμα και μετά την επανάσταση.

26.

Κλείνοντας, ας κάνουμε ορισμένες απαραίτητες υπενθυμίσεις⁹⁶:

⁹⁶ Από την έκδοση των Λένα Βερδέ και Στέλιου Μιχαηλίδη *Η Εργατική Αντίσταση στα Μνημόνια. Χρονικό των Αγώνων μιας Εξαετίας*, 2016, προϊόν της συνεργασίας του *Μαρξιστικού Βιβλιοπωλείου* με τον *Συντονισμό Ενάντια στα Μνημόνια*. Όπως δηλώνεται και στον τίτλο, η έκδοση περιέχει ένα αναλυτικό χρονολόγιο των κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα από τις εκλογές του 2009 μέχρι τις αρχές του 2016. Αναφέρει, όμως, μια μόνο φορά τη λέξη «Μέρκελ» για να επευφημίσει τις αντιδράσεις κατά το ταξίδι της στην Ελλάδα σε κάποια φάση. Επιπλέον, στο άρθρο με τίτλο «511.000 δημόσιοι υπάλληλοι στερούνται εισόδημα 1,5 δις.» της 11.2.2010 από το enet.gr μπορεί κανείς να δει αναλυ-

Μαζί με τους πολίτες που στηρίζουν την αλλαγή πορείας στη χώρα,
θα καταφέρουμε δεν έχουμε κάτι να φοβηθούμε.
Δεν υπάρχει ατολμία, θα φύγουμε μπροστά,
να ανοίξουμε ένα νέο αισιόδοξο κεφάλαιο στην ιστορία μας,
θα κάνουμε τα πάντα για να τα καταφέρουμε και θα τα καταφέρουμε.

Γιώργος Παπανδρέου, Υπουργικό Συμβούλιο, 12.2.2010

Μπορεί σήμερα ο τόνος της σιγουριάς που έδινε στις δηλώσεις του ο πρώην πρωθυπουργός να φαντάζει αστεία, τους πρώτους εφτά περίπου μήνες της διακυβέρνησής του όμως –από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές τον Οκτώβρη του 2009 μέχρι την είσοδο στον μηχανισμό στήριξης του ΔΝΤ τον Απρίλη του 2010– αυτό το μοτίβο επαναλαμβανόταν καθημερινά. Το προεκλογικό πρόγραμμα του «λεφτά υπάρχουν» είχε πεταχτεί στα σκουπίδια και στη θέση του είχε μπει, λόγω της οικονομικής κρίσης που χτυπούσε τη χώρα, η χειρότερη επίθεση στα εργατικά εισοδήματα και δικαιώματα. Μισθοί, συντάξεις, δώρα, επιδόματα, άδειες, όλα είχαν μπει στο σφαγείο του λεγόμενου Προγράμματος Σταθερότητας⁹⁷. Η προπαγάνδα της πλειοψηφίας των πολιτών που αγωνιά μαζί με την κυβέρνηση για το μέλλον της χώρας, που είναι διατεθειμένη να υπομείνει τα «επώδυνα μεν πλην όμως αναγκαία μέτρα» πήρε εκείνους τους μήνες πρωτοφανείς διαστάσεις. Ωρες επί ωρών τηλεοπτικού χρόνου, τόνοι μελάνι στις εφημερίδες ξοδεύτηκαν για να ντυθεί το προκλητικό πακέτο θυσιών του Προγράμματος Σταθερότητας με τον μανδύα μιας εθνικής, ηρωικής υπόθεσης στην οποία θα έπρεπε να υποταχθούν όλοι... Αναπόσπαστο κομμάτι της προπαγάνδας ήταν ότι το πρόγραμμα αφορά μόνο τον δημόσιο τομέα και δεν αγγίζει τον ιδιωτικό. Στόχος είναι το «νοικοκύρεμα» των δημόσιων οικονομικών, επαναλάμβαναν σε όλους τους τόνους, που θα θίξει μόνο τα «ρετιρέ» των δημοσίων υπαλλήλων. Οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό τομέα δεν είχαν κανέναν λόγο να ανησυχούν. Σε αυτό το σημείο θα έπρεπε μάλιστα οι πολίτες να είναι και ευχαριστήμενοι. Η κρίση θα ήταν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την Ελλάδα να ξεφύγει από τον «κακό» της εαυτό... Κόντρα σε όλη την προπαγάνδα και τα ψέμματα περί συναίνεσης του κόσμου, στις 10 Φλεβάρη [2010], στην πρώτη 24ωρη απεργία της ΑΔΕΔΥ ενάντια στο ΠΑΣΟΚ, ένα μεγάλο κομμάτι της χώρας νέκρωσε... Παρά την άρνηση της ΓΣΕΕ να καλέσει απεργία την ίδια μέρα, στην απεργία συμμετείχαν τελικά και εργαζόμενοι στον ΟΣΕ, η ΠΟΕΙΔΔ (καλύπτει τους συμβασιούχους του δημοσίου), οι Ομοσπονδίες του ΠΑΜΕ, αλλά και πρωτοβάθμια σωματεία όπως το Σωματείο Εργαζομένων στη Wind ή ο Σύλλογος Βιβλιουπαλλήλων. Η φωτογραφία των εργαζόμενων με τα πλακάτ που σχημάτιζαν τη λέξη «δεν πληρώνω» στην κορυφή της πορείας ανέβηκε στα πρωτοσέλιδα του διεθνούς τύπου.

Ηδη από τις 11 Μαρτίου 2004, μόλις τέσσερις μέρες μετά τις εκλογές, ο νέος τότε υπουργός Οικονομικών Αλογοσκούφης δίνει εντολή δημοσιονομικής απογραφής για το έτος 2003, τα πορίσματα της οποίας θα αποκαλύψουν σταδιακά την ψευδή εικόνα που έδειχνε προς τα έξω το ελληνικό κράτος για τη λειτουργία της οικονομίας του εγκαινιάζοντας αυτό που η Νέα Δημοκρατία θα αποκαλέσει «επανάδρωση του κράτους». Από εκείνη την περίοδο και μετά, οι απόψεις των πιστωτών όσον αφορά το μέλλον της ελληνικής οικονομίας γίνονται αναπόσπαστο τμήμα του επίσημου ορισμού του εθνικού συμφέροντος. Ειδικά από το 2008 και μετά όπου οι επιπτώσεις της κρίσης αρχίζουν να αποκτούν ελληνικά χαρακτηριστικά. Παραμονή των εκλογών της 4^{ης} Οκτωβρίου 2009, ο Γιώργος Παπανδρέου θα δηλώσει⁹⁸:

«Το σχέδιο το οποίο θα καταθέσουμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι αξιόπιστο, φιλόδοξο, αλλά και ρεαλιστικό. Με βάση αυτό θα διαπραγματευτούμε την παράταση της προθεσμίας για τη μείωση

τικά τα μέτρα που είχαν εξαγγελθεί σε εκείνη τη φάση ενάντια στους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα. Το γεγονός ότι ένας από τους βασικούς πυλώνες των δημοσιονομικών μέτρων είχε ως στόχο τη αναδιάρθρωση της λειτουργίας του κράτους –ο άλλος είναι η μείωση του άμεσου και έμμεσου μισθού– θέτει ευθύς εξαρχής το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο το έθνος οφείλει να επενδύσει τους κρατικούς θεσμούς καθιστώντας τους εκ νέου εθνικούς και ποια πρέπει να είναι η νέα σχέση του λαού με αυτούς. Καθ' όλη τη διάρκεια της μνημονιακής περιόδου, αυτή η νέα σχέση επένδυσης διερευνήθηκε και ορίστηκε σχεδόν αποκλειστικά από τους υπαλλήλους του στενότερου δημόσιου τομέα, τα στελέχη του ιδιωτικού τομέα και τους εργοδότες. Με άλλα λόγια, από τις ισχυρότερες μερίδες της μεσαίας τάξης και τους καπιταλιστές.

⁹⁷ Πρόκειται για την ονομασία που είχε δώσει η τότε κυβέρνηση στο πακέτο μέτρων λιτότητας που ξεκινούσε να εφαρμόσει, πριν την προσφυγή στο ΔΝΤ.

⁹⁸ Παρατίθεται στο άρθρο «Όταν ο Παπανδρέου χαρακτήριζε την Ελλάδα τριτοκοσμική χώρα και μαύρη τρύπα της διαφθοράς» από το newpost.gr. Τα στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από εδώ.

των ελλειμμάτων μας για τρία χρόνια. Θα είναι μια δύσκολη διαπραγμάτευση, γιατί η απερχόμενη κυβέρνηση αποδείχθηκε παντελώς αναξιόπιστη σε όλες τις δεσμεύσεις που ανέλαβε». Ουσιαστικά έθεσε και θέμα αξιοπιστίας των στατιστικών στοιχείων, συμπληρώνοντας ότι «Ξέρουμε καλά –το ξέρει και η αγορά– πως η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη από τα επίσημα στοιχεία».

Τον Οκτώβριο του 2009, ο οίκος Fitch υποβαθμίζει την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας, τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου ακολουθεί ο οίκος Standard and Poor's, ενώ στα μέσα Ιανουαρίου 2010 ο τότε υπουργός Οικονομικών Παπακωνσταντίνου συναντιέται με αντιπροσωπεία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Για τους τρεις περίπου μήνες που ακολουθούν, το ελληνικό κράτος θα μετρήσει τις κοινωνικές αντιδράσεις στα μέτρα λιτότητας που αρχίζει κλιμακωτά να υιοθετεί: σύμφωνα με το Χρονικό των Αγώνων μιας Εξαετίας, στις 10 Φλεβάρη γίνεται μια από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις που έχουν γίνει ποτέ σε απεργία δημοσίου, κατά την Πανεργατική Απεργία της 24^{ης} Φλεβάρη⁹⁹ η συμμετοχή στην απεργία είναι πολύ μεγάλη, όπως και η συγκέντρωση στην Αθήνα, ενώ στις 5 Μαρτίου η ψήφιση του πακέτου μέτρων θα γίνει με τους εργαζόμενους στο Εθνικό Τυπογραφείο να προχωρούν σε τετραήμερη κατάληψη εμποδίζοντας το Πρόγραμμα Σταθερότητας να τυπωθεί στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Η ανακοίνωση από το Καστελόριζο για την είσοδο της χώρας σε καθεστώς επίτηρησης γίνεται στις 23 Απριλίου, μια μέρα μετά την 24ωρη απεργία που έχει κηρύξει η ΑΔΕΔΥ (το ΠΑΜΕ και άλλα σωματεία είχαν κηρύξει 48ωρη απεργία για το διήμερο 21-22 Απριλίου): οριστικά πλέον, το ελληνικό κεφάλαιο επιλέγει να περάσει με διεθνή βοήθεια όλα τα απαραίτητα διαρθρωτικά δημοσιονομικά μέτρα που είναι απαραίτητα για το ξεπέρασμα της κρίσης και την ανάκαμψη.

¹η προσθήκη: Στη κορυφή της λίστας των αιτημάτων της ΓΣΕΕ για την απεργία της 5ης Μαΐου 2010 διαβάζουμε «την απόκρουση των Νεοφιλελεύθερων εκβιασμών και απαιτήσεων της τρόικας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ε.Κ.Τ., ΔΝΤ) για την ισοπέδωση των εργασιακών και οικονομικών δικαιωμάτων των εργαζομένων». Είναι, λοιπόν, πριν ακόμη απ' τους αγανακτισμένους που οι θεσμικοί στυλοβάτες του καθεστώτος επιδιώκουν τη στροφή των κινητοποιήσεων προς τον «ξένο παράγοντα». Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν όλοι/ες όσοι/ες κατέβηκαν εκείνη την ημέρα στη μεγαλύτερη ίσως εργατική πορεία μετά τη μεταπολίτευση είχαν κατά νου ότι «ο μεγαλύτερος εχθρός είναι ο ιμπεριαλισμός». Το μόνο σίγουρο, εκ των υστέρων πάντοτε, είναι ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ του μεγέθους της συγκεκριμένης κινητοποίησης και της προσπάθειας να αποκτήσουν τα μέτρα λιτότητας χαρακτηριστικά εθνικής υποταγής στα κελεύσματα των ξένων αορατοποιώντας τα ελληνικά αφεντικά και τις χρόνιες απαιτήσεις τους. Τα αιτήματα της εν λόγω πανεργατικής απεργίας ήταν πάνω-κάτω τα ίδια με της αμέσως προηγούμενης περιόδου, οπότε δεν μπαίνει κάποιο θέμα από αυτή την άποψη. Και για μια ακόμα φορά είναι το *timing* αυτό που πρέπει να εξηγηθεί. Ευρύτερα μιλώντας, ο τρόπος με τον οποίο οι αριστερές οργανώσεις –και λιγότερο κομμάτια του αντιεξουσιαστικού χώρου μεταξύ τους– συνέβαλαν στην εθνικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος, σε μια περίοδο που η οργανωμένη άκρα δεξιά δεν ενεπλάκη ανοιχτά στις κινητοποιήσεις, παραμένει από τους ιδεολόγους οπαδούς τους θαμμένος στο χρονοντούλαπο της ιστορίας.

²η προσθήκη: Όλοι θυμόμαστε τα κινήματα αλληλεγγύης στους για εννιά μήνες απεργούς της Χαλυβουργίας Ελλάδος, τους απεργούς της ΕΡΤ το 2013, τους απεργούς της ΔΕΗ το 2012, τους απεργούς του Μετρό που επιστρατεύτηκαν το 2013, στους κατοίκους στις Σκουριές την ίδια χρονιά κλπ. Γιατί δεν υπήρξε ανάλογη αλληλεγγύη στους απεργούς μετανάστες στη Σκάλα Λακωνίας το 2014, στη Μανωλάδα το 2013, στους εξεγερμένους της Αμυδαλέζας το 2013, στους απεργούς πείνας στη Νομική το 2011 – πέρα φυσικά από μερικές αριστερές κι αναρχικές/αντιεξουσιαστικές οργανώσεις; Γιατί μετανάστες κι οι αγώνες τους βρέθηκαν *de facto* εκτός του λεγόμενου κινήματος ενάντια στη λιτότητα, ενώ τον Δεκέμβρη του 2008 ντόπιοι και ξένοι ήταν μαζί στους δρόμους; Και κατ' επέκταση, γιατί (δεν) μπόρεσαν διαχρονικά οι αντινατοϊκές καμπάνιες να ασκήσουν κριτική με την ίδια ένταση και στον ελληνικό λαό και στον υπέρτατο εχθρό, τον ιμπεριαλισμό;

⁹⁹ Από το άρθρο «Πρόσκληση ΚΚΕ, ΣΥΝ προς εργαζόμενους» του kathimerini.gr μαθαίνουμε ότι η συγκεκριμένη απεργία συμπίπτει χρονικά με την επίσκεψη των ελεγκτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Τα πρόσφατα μακεδονικά συλλαλητήρια αποτελούν το μοναδική μαζική κάθοδο στον δρόμο ύστερα από τις συγκεντρώσεις υπέρ του περήφανου «ΟΧΙ» στο δημοψήφισμα του Ιουλίου 2015 –οι οποίες με τη σειρά τους κλείνουν τον κύκλο των λεγόμενων αντιμνημονιακών κινητοποιήσεων– και η όποια απόπειρα ερμηνείας τους δεν μπορεί να αγνοεί αυτό το βασικό γεγονός. Μπορεί οι αυτόκλητοι εκπρόσωποι του λαού να κάνουν θεωρητικές και πολιτικές ακροβασίες προκειμένου να πηγαίνουν με τα νερά του, όμως ο λαός διαθέτει μνήμη και οικειοποιείται συχνότερα εκείνες τις μορφές αγώνα που προσφέρουν αναγνώριση, νομιμοποίηση και δυναμική. Γι' αυτό ξαναπήγε στο Σύνταγμα για να διαδηλώσει υπέρ της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Όταν ο κυριότερος, ίσως, εμπνευστής της αριστερής στρατηγικής τα τελευταία χρόνια υπέρ ενός αριστερού λαϊκισμού να δηλώνει ότι¹⁰⁰

Μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, το επίκεντρο των κινητοποιήσεων εναντίον του συστήματος εντοπιζόταν σε οργανώσεις της εργατικής τάξης. Στη συνέχεια, όμως, αυτός ο «κόσμος» άρχισε να αποσυντίθεται εξαιτίας της τάσης προς «τριτογεννοποίηση» της ευρωπαϊκής οικονομίας (καθώς ο πλούτος παράγεται πλέον κυρίως από τον τομέα των υπηρεσιών). Οι «θύλακες» της εργατικής τάξης στις πόλεις έπαψαν να είναι αποτελεσματικοί στην αναπαραγωγή μιας «προλεταριακής» κουλτούρας. Έτσι, οι κοινωνικές συμμαχίες των μη προνομιούχων έλαβαν νέα μορφή, πολύ πιο ρευστή, αφού το ιδεολογικό της περιεχόμενο κινείται ενίοτε προς τα αριστερά και άλλοτε προς τα δεξιά. Οι επικλήσεις προς το «προλεταριάτο» δεν βρίσκουν πλέον ανταπόκριση, γιατί οι βιομηχανικοί εργάτες αποτελούν πολύ μικρό μέρος του εργατικού δυναμικού. Εν ολίγοις, η πολυδιάστατη έννοια του λαού αντικατέστησε εκείνη του προλεταριάτου στο επίκεντρο του αντισυστημικού/αντιπολιτευτικού πολιτικού λόγου... Η άνθηση του λαϊκισμού οφείλεται στην κρίση που διήλθαν παραδοσιακές μορφές κινητοποίησης της εργατικής τάξης. Για παράδειγμα, στη Γαλλία, μέχρι τη δεκαετία του 1960, υπήρχε κάτι που ονομαζόταν «ο κόσμος της αριστεράς». Ο όρος αναφέρεται σε εκείνο το πλέγμα των συνδικάτων, των θεσμών και των πολιτιστικών μορφών που προσέδιδε μια συγκεκριμένη ταυτότητα στην εργατική τάξη. Αυτό δεν υπάρχει πλέον. Ο λαϊκισμός εντοπίζεται σε αμφότερες τις πλευρές του ιδεολογικού φάσματος. Υπάρχουν ειδοποιό διαφορές ανάμεσα στον «αριστερό» και τον «δεξιό» λαϊκισμό ως προς το περιεχόμενο. Ωστόσο, η δομή του λαϊκιστικού λόγου και οι συνθήκες που γεννούν τον λαϊκισμό είναι κοινές. Για παράδειγμα, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γαλλίας αποφάσισε να συμμετάσχει στον κυβερνητικό συνασπισμό, η ψήφος διαμαρτυρίας μετακινήθηκε στα δεξιά. Πολλοί από τους σημερινούς ψηφοφόρους του Λε Πεν υπήρξαν στο παρελθόν υποστηρικτές του Κομμουνιστικού Κόμματος. Στη γαλλική πολιτική αργκό, το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «αριστερός Λεπενισμός» (gauche lepénisme). Η λαϊκιστική λογική, είτε προέρχεται από τα αριστερά, είτε από τα δεξιά, έχει ένα και μόνο βασικό χαρακτηριστικό: τη διχοτόμηση του κοινωνικού πεδίου ανάμεσα στους «προνομιούχους» και τους «μη προνομιούχους». Ο λαϊκιστής απευθύνεται στους τελευταίους –παρακάμπτοντας το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας– και ζητά την υποστήριξή τους, ώστε να ανατραπεί το υπάρχον «κατεστημένο». Αυτή είναι κλασική μορφή του λαϊκισμού.

αυτό που πρέπει να συγκεκριμενοποιείται και να εξηγείται κάθε φορά είναι ακριβώς ο τρόπος με τον οποίο παράγεται αυτή η «διχοτόμηση του κοινωνικού πεδίου». Στη δική μας περίπτωση, ο πληθυσμός διαιρέθηκε βαθιά με δυο αλληλοδιαπλεκόμενους τρόπους: αφενός, εμφανίζοντας τη συντριπτική πλειοψηφία των μισθωτών και των καπιταλιστών ως «παραγωγικούς εργαζόμενους» οι οποίοι, χωρίς μεταξύ τους αντιθέσεις, έχουν κοινό συμφέρον να αγωνιστούν απέναντι στους τραπεζίτες, τους τοκογλύφους, την τρόικα κ.α. που επιβουλεύονται τον πλούτο που μόνο αυτοί παράγουν· αφετέρου, εμφανίζοντας τους έλληνες ως θύματα που απειλούνται από τους ξένους που παίρνουν την υπερτιμημένη μορφή του Σόιμπλε είτε την υποτιμημένη μορφή των μεταναστών. Ο φετιχοποιημένος αντικαπιταλισμός απέκτησε έτσι εθνική λαϊκή μορφή θέτοντας παράλληλα το ζήτημα που βρίσκεται στο επίκεντρο της σημερινής συγκυρίας: καθώς, λόγω της ίδιας της δομής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα όποια μέτρα παρουσιάζονται ως κάτι που έρχεται απ' έξω –ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει γιατί η συμμετοχή στην ευρωζώνη προσφέρει πολλά οφέλη στα κράτη-μέλη της– το κράτος εγκαλείται ότι δεν είναι επαρκώς εθνικό, ότι δεν λειτουργεί σωστά προς όφελος του λαού. Δημιουργείται έτσι το πεδίο για να τεθεί ζήτημα υπεράσπισης της εθνικής κυριαρχίας και καταλληλότερου ορισμού του τι συνιστά εθνικό συμφέρον. Η κρίση χρέους, ως στρεβλωμένη μορφή της κρίσης της ταξικής σχέσης, παρήγαγε την ένταση που τελικά έσπασε το διληκτικό κι ο λαός κινήθηκε προς το κράτος. Όχι για να το ανατρέψει, αλλά για να επιβεβαιωθεί μέσω αυτού, για να ορίσει ο ίδιος το εθνικό συμφέρον, αναζητώντας στο κράτος ένα λιμάνι εν μέσω μιας φουρ-

¹⁰⁰ «Ο αναγκαίος λαϊκισμός»: Συνέντευξη του Ερνέστο Λακλάου» από το tvxs.gr. Τα αποσπάσματα αποτυπώνουν το νόημα των λεγόμενων του Λακλάου χωρίς την αρχική διαλογική μορφή.

τούνας στην παγκόσμια αγορά. Η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών, όπως αυτή μορφοποιήθηκε το προηγούμενο διάστημα, αποτέλεσε το υπόβαθρο για να μπορέσει να καταστεί νοητή και δυνατή η αλληλουχία πλατειών-δημοψηφίσματος-συλλαλητηρίων για όσους αισθάνθηκαν ότι πρέπει να κατέβουν στον δρόμο. Με όλες τις ασυνέχειες που μια τέτοια αλληλουχία ορίζει, καθώς κινείται σε έναν ιστορικό χρόνο διαφορετικό από το καπιταλιστικό ημερολόγιο.

¹⁾ προσθήκη: Η νομισματική ένωση των κρατών-μελών της ευρωζώνης δεν αποτελεί δημοσιονομική ένωση¹⁰¹. Ωστόσο, η ΟΝΕ θέτει το πλαίσιο της δημοσιονομικής πολιτικής και επιτηρεί την τήρηση των συμφωνηθέντων δημοσιονομικών όρων των κρατών-μελών, απορρίπτοντας τη χρηματοδότηση μέσω ελλείμματος και απαιτώντας δημοσιονομική πειθαρχία. Το σύνθημα είναι επαγρύπνηση και συντονισμός των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών. Αφού σκοπός της δημοσιονομικής πολιτικής είναι η στήριξη του ισχυρού νομίσματος, η δημοσιονομική πολιτική παύει να αποτελεί μέσο οικονομικής αναπροσαρμογής διαμέσου κενσιανών δημοσιονομικών επεκτάσεων. Όμως, η ΟΝΕ δεν συνιστά κάποιο σύγχρονο Λεβιάθαν ούτε κατέχει κάποια πολιτική κυριαρχία από μόνη της. Όλες οι δημοσιονομικές πολιτικές της για την ανταγωνιστικότητα των αγορών εργασίας μπορούν να εφαρμοστούν μόνο διαμέσου των επιμέρους κρατών-μελών. Η νομισματική πολιτική διαχωρίζεται από τη δημοσιονομική πολιτική, με την πρώτη να τίθεται σε μια υπερεθνική σφαίρα ευθύνης και η δεύτερη σε εθνική. Αυτό δημιουργεί ένα σύστημα ομοσπονδιοποιημένης πολιτικής ευθύνης, η οποία υπονομεύει τις παραδοσιακές μορφές της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Δημιουργεί επίσης ένα σύστημα αποκεντρωμένης λήψης αποφάσεων σε εδαφικοποιημένες αγορές εργασίας που ρυθμίζονται από υπερεθνικούς κανόνες και προαπαιτούμενα. Ετσι, οι κανόνες της αγοράς αποτελούν ισχυρότατο διαμορφωτικό παράγοντα της ευρωπαϊκής κοινωνίας και ο σύγχρονος ρόλος του ευρωπαϊκού εθνικού κράτους εμφανίζεται σαφώς μετατοπισμένος προς τη διασφάλιση ομαλών συνθηκών συσσώρευσης κεφαλαίου. Με τη μεταφορά της νομισματικής πολιτικής όσο το δυνατόν πιο μακριά από την επιρροή κοινωνικών αγώνων και συγκρούσεων, οικονομικών λόμπι και κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών των κρατών-μελών, οποιαδήποτε «οικονομική αποτυχία» ενός κράτους-μέλους της ΟΝΕ εκφράζει την αποτυχία της κυβέρνησης να διασφαλίσει εγχώρια τις απαιτήσεις του υπερεθνικού νομίσματος μέσω της επίτευξης ανταγωνιστικών εργασιακών σχέσεων στην κλίμακα της παγκόσμιας αγοράς. Η νομισματική ένωση θέτει τα πρότυπα για τις νομισματικές συνθήκες της ένωσης στο σύνολό της, και τα κράτη-μέλη οφείλουν να στηρίζουν το ευρώ επιτυγχάνοντας εγχώρια υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας. Τα κράτη-μέλη πρέπει επίσης να στηρίζουν την ένωση μη-εφαρμόζοντας δημοσιονομικές πολιτικές προστατευτισμού, καθώς κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε προβλήματα στα υπόλοιπα κράτη-μέλη υπονομεύοντας τα θεμέλια ενός ενιαίου οικονομικού χώρου στηριζόμενου στην αρχή του ελεύθερου ανταγωνισμού. Στη δημοσιονομική πολιτική έχουμε ενάν συνδυασμό των υπερεθνικών δημοσιονομικών κανόνων με την εθνική κυριαρχία επί της δημοσιονομικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει αφενός φόβο για δημοσιονομικές σπατάλες των κρατών-μελών που θα διακινδυνεύαν να αποσταθεροποιήσουν το ευρώ. Αφετέρου, σημαίνει την απόρριψη δημιουργίας ενός συγκεντρωτικού οργανισμού υπεύθυνου για τη δημοσιονομική πολιτική του συνόλου της ΟΝΕ, καθώς κάτι τέτοιο εγκυμονεί τον κίνδυνο της εμφάνισης κενσιανών ελλειμματικών δαπανών και παρεμβατισμού αυτή τη φορά όχι σε εθνικό αλλά σε υπερεθνικό επίπεδο. Ετσι, η ΟΝΕ αναλαμβάνει τα καθήκοντα του συντονισμού και της εποπτείας, καθώς και τη δυνατότητα να προτείνει τροποποιήσεις στις εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές και να επιβάλλει κυρώσεις στην περίπτωση που κάποιο κράτος-μέλος παραβεί τους προσυμφωνηθέντες κανόνες. Καθορίζει τους κανόνες του –εγγενώς ασύμμετρου– παιχνιδιού, επιτηρεί την κοινοβουλευτική συμμόρφωση και προσφέρει απόψεις βαρύνουσας σημασίας για τα προσχέδια των εθνικών προϋπολογισμών πριν κατατεθούν επισήμως στα αντίστοιχα εθνικά κοινοβούλια προς συζήτηση και ψήφιση. Όμως δεν παίζει το παιχνίδι. Δεν συμμετέχει στις κοινοβουλευτικές ψηφοφορίες των προϋπολογισμών, ούτε μπορεί να τους επιβάλλει χωρίς να εγκριθούν από τα εθνικά κοινοβούλια. Το εθνικό κοινοβούλιο παραμένει η πολιτικά κυρίαρχη πηγή νομιμοποίησης. Είναι εκείνο που, αν θέλει να παραμείνει στην ευρωζώνη, πρέπει να περάσει τα αναγκαία μέτρα και να τα εφαρμόσει. Οποιο κράτος θέλει το ευρώ, ένα υγιές νόμισμα που δεν είναι επιρρεπές σε απότομες ανατιμήσεις κι υποτιμήσεις και λειτουργεί ως παγκόσμιο χρήμα, πρέπει και να συμβάλει ενεργά στο να παραμείνει το ευρώ ένα τέτοιο νόμισμα. Ετσι, το κράτος λαμβάνει μέτρα στα οποία η ταξική πάλη δεν δύναται να παρέμβει ιδιαίτερα, επειδή αυτό θα σήμαινε την έξοδο της χώρας από το ευρώ· επειδή, φυσικά, η έξοδος από το ευρώ για μια οικονομία που δεν μπορεί να σταθεί μόνη της στην παγκόσμια αγορά θα σήμαινε ακόμη βαρύτερα μέτρα για το προλεταριάτο ώστε να γίνει η οικονομία της ανταγωνιστική χωρίς τη στήριξη των άλλων κρατών-μελών

¹⁰¹ Η ανάλυση για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης βασίζεται στο Werner Bonefeld, *Το Ισχυρό Κράτος και η Ελεύθερη Οικονομία*, Rowman & Littlefield International, 2017. Στο ομώνυμο άρθρο του alertacomunista.wordpress.com υπάρχουν μεταφρασμένα στα ελληνικά τα δυο επίμαχα κεφάλαια του βιβλίου.

της ευρωζώνης: γι' αυτό και, γενικά μιλώντας, σε καμιά χώρα το προλεταριάτο δεν έχει θέσει σοβαρά στο τραπέζι την έξοδο από την ΕΕ, καθώς αντιλαμβάνεται ότι μέσω αυτής του προσφέρονται κάποιοι προνομιακοί όροι σε οικονομικό επίπεδο και σε επίπεδο κοινωνικών δικαιωμάτων. Συγκριτικά πάντα με ό,τι συμβαίνει εκτός ΕΕ. Αυτό εξηγεί γιατί και στην Μακεδονία δεν υπήρξαν και τόσο μεγάλες αντιδράσεις ενάντια στη συμφωνία των Πρεσπών: το μακεδονικό προλεταριάτο αναγνώρισε εντός της ΕΕ ένα μέλλον λιγότερο ζοφερό από ό,τι εκτός της, σε σημείο που δέχτηκε πολλές από τις υποχωρήσεις που του ζήτησε ο ελληνικός κρατικός εθνικισμός. Το μακεδονικό κράτος πήρε, όμως, την αναγνώριση μακεδονικής εθνότητας και γλώσσας για να μπορέσει, σε συνδυασμό με τη διασφάλιση των συνθηκών αναπαραγωγής του κεφαλαίου, να σταθεροποιήσει τον μακεδονικό κοινωνικό σχηματισμό.

2^η προσθήκη: Από τη στιγμή που όχι μόνο η εργασία, αλλά ολόκληρος ο κοινωνικός σχηματισμός υπάγεται στο κεφάλαιο και κρίνονται τα οικονομικά στοιχεία και γενικότερα η απόδοσή του με πολυχιδή χρηματοοικονομικά εργαλεία, η έννοια του ρίσκου και του περιορισμού του αποκτούν αναγκαστικά μια ευρύτερη βιοπολιτική διάσταση· δηλαδή, πέρα από το θεμελιακό υπόβαθρο ότι η εκμετάλλευση, η καταπίεση, η πειθάρχηση των σωμάτων των προλετάριων μπορεί να γίνει νοητή και ως κάτι που αφορά τα σώματα ως τέτοια, ως παραγωγικούς φορείς ζωής πέρα από εθνικούς, έμφυλους κ.α. χαρακτηρισμούς. Υπό αυτή την έννοια –ειδικά σε περιόδους κρίσης– το κράτος εμφανίζεται πιο στενά να ορίζει (και να ορίζεται από) όχι μόνο τι αποτελεί ανταγωνιστικό με οικονομικούς όρους, αλλά και τι συνιστά υπερπληθυσμό. Με άλλα λόγια, πώς σχετίζονται οι λειτουργίες του κράτους με τον διαχωρισμό, την ταξινόμηση, τον στιγματισμό, τον αποκλεισμό, την καταστολή του ποιος είναι κατάλληλος για αξιοποίηση και ποιος όχι. Καθώς ο υπερεθνικός παράγοντας, συμβολοποιημένος κατεξοχήν στο ευρώ ως νόμισμα υπό τη διαχείριση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ταυτίζεται αυξανόμενα με αυτό το θεμελιακό υπόβαθρο, η εθνική αντίσταση απέναντί του θα επιστρατεύσει όλα τα μέσα για να απωθήσει την όποια ουσιαστική συζήτηση περί της φύσης των εξουσιών που καταδυναστεύουν τις ζωές μας. Συσκοτώνοντας ταυτόχρονα την ειδική φύση της κυβερνητικής που βρίσκεται απέναντί της, σύμφωνα με την οποία ολόκληρα συλλογικά φαινόμενα, ανεξαρτήτως κλίμακας, μπορούν πλέον να ταξινομηθούν και να χαρακτηριστούν «φυσικά» ή «αφύσικα» ανάλογα με το αν συμβάλλουν στη ρύθμιση των κοινωνικών αντιθέσεων, στην αποπληρωμή των δανείων και στην προαγωγή της συσσώρευσης κεφαλαίου. Και σύμφωνα με την οποία, αντίστροφα, η σταθερότητα ενός κοινωνικού σχηματισμού εξαρτάται από την ικανότητά του κράτους να διαχειρίζεται το ενσωματωμένο ρίσκο βαθμολογούμενο γι' αυτό, την ίδια στιγμή που η αποτυχία ενός κράτους-μέλους να διασφαλίσει τις εγχώριές του προϋποθέσεις συμμετοχής στη νομισματική ένωση επηρεάζει τις συνθήκες στο σύνολο της ευρωζώνης. Το μεμονωμένο πρόβλημα ενός κράτους-μέλους αποκτά πειθαρχική διάσταση και μετατρέπεται σε συλλογικό πρόβλημα όλων των μελών. Ετσι, το διεθνές εισέρχεται εκ νέου στις κοινωνικές δυναμικές ως συγκροτητική στιγμή τους αποσταθεροποιώντας σε σταθερή βάση τη μεσολάβηση μεταξύ οικονομικών δομών και ιδεολογικών σχηματισμών. Αναπόφευκτα, άρα, το κράτος και τους θεσμούς του. Με τα λόγια κάποιου που ξέρει για τι πράγμα μιλάει¹⁰²:

Αυτή η διάσταση μου φαίνεται απολύτως καθοριστική, και μας πηγαίνει πίσω στο προηγούμενό μας ζήτημα αναφορικά με την άρθρωση μεταξύ ρατσισμού κι εθνικισμού και την μορφή που αυτή λαμβάνει στη σημερινή συγκυρία. Θα ήθελα να προτείνω την ακόλουθη θέση. Στην ουσία, ο νεωτερικός ρατσισμός δεν αποτελεί ποτέ απλώς μια «σχέση με τον Άλλο» βασισμένη σε μια διαστρέβλωση της πολιτιστικής ή κοινωνιολογικής διαφοράς· αποτελεί μια σχέση με τον Άλλο μεσολαβημένη απ' την παρέμβαση του κράτους. Ακόμα καλύτερα -και είναι εδώ που χρειάζεται να εννοιολογηθεί μια θεμελιωδώς υποσυνείδητη διάσταση- αποτελεί μια συγκρουσιακή σχέση με το κράτος, η οποία «βιώνεται» διαστρεβλωμένα και «προβάλλεται» ως μια σχέση με τον Άλλο. Αυτό θα εξηγούσε γιατί η «εθνική προτίμηση», όπως την αποκαλεί η γαλλική ακροδεξιά, είναι τέτοιας ανυπέβλητης σημασίας στο σημερινό ρατσιστικό σύμπλεγμα. Αυτή η εθνική προτίμηση αποτελεί τόσο έναν αντικειμενικό θεσμό όσο κι ένα φάντασμα μέσω του οποίου όλα τα εθνικά άτομα τείνουν ν' αντιλαμβάνονται τον ειδικό χαρακτήρα της δικής τους σχέσης εξάρτησης και διεκδίκησης με το κράτος.

Αθήνα, Μάρτιος 2019
2008-2012.net

¹⁰² Από το άρθρο του Ετιέν Μπαλιμπάρ «Δεν υπάρχει πλέον κράτος στην Ευρώπη: ρατσισμός και πολιτική στην Ευρώπη σήμερα» δημοσιευμένο στο alertacomunista.wordpress.com.

Αντεθνικά προλεγόμενα

Οι αντίστοιχες σ' αυτόν τον ειδικό, ιστορικά καθορισμένο τρόπο παραγωγής σχέσεις παραγωγής...
 έχουν ειδικό,
 ιστορικό και παροδικό χαρακτήρα, και, τέλος... οι σχέσεις διανομής, που στην ουσία τους είναι ταυτό-
 σημες
 με αυτές τις σχέσεις παραγωγής, είναι η ανάποδη όψη τους,
 έτσι που και οι δυο μαζί έχουν τον ίδιο, ιστορικά παροδικό χαρακτήρα.

Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος τρίτος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ.1078 (έμφαση δική μας)

Τα περυσινά μακεδονικά συλλαλητήρια στην Ελλάδα, οι μαζικές κινητοποιήσεις στην Καταλονία μετά το δημοψήφισμα της 1^{ης} Οκτωβρίου 2017, αλλά και το πρόσφατο κίνημα των κίτρινων γιλέκων στη Γαλλία, θέτουν εκ των πραγμάτων, το καθένα με τους όρους του, το ζήτημα της σχέσης του τρέχοντα κύκλου αγώνων –ο οποίος ξεκίνησε ως κίνημα των πλατειών από τις δυο πλευρές της Μεσογείου το 2011 και από ό,τι φαίνεται δεν έχει κλείσει ακόμα– με την εθνικοποίηση του κοινωνικού ζητήματος. Είτε πρόκειται για δομική μετεξέλιξη του κύκλου είτε όχι, για εμάς τίθεται καθαρά το ζήτημα της διάκρισης και χαρτογράφησης του έθνους και του λαού μέσα στην τάξη και όχι του απλού εντοπισμού της τάξης εντός του έθνους-σε-κίνηση που θα έδινε στο τελευταίο άφεση αμαρτιών. Μόνο η πολιτικά τυφλή υποστήριξη σε ένα αδιαφοροποίητο «οι από κάτω» μπορεί να αισθάνεται ικανοποιημένη με την απλή διαπίστωση της συμμετοχής «πολλών» εργατών και εργατριών, τη στιγμή που αποφεύγει βολικά να δώσει έμφαση στον διαταξικό χαρακτήρα των κινητοποιήσεων· όταν αποφεύγει, με άλλα λόγια, να θέσει το βασικό ερώτημα: πώς επιτυγχάνεται η συνοχή αυτών των διαταξικών κινήματων, τι είναι αυτό που τα καθιστά τόσο διαταξικά όσο και κινήματα;

Κατά τις αρχικές συζητήσεις μας, ήρθαμε αντιμέτωποι με την πικρή διαπίστωση ότι κάτι μας διέφευγε όσον αφορά τη σχέση μεταξύ κράτους, έθνους και λαού, αν και συνεχίζαμε να χρησιμοποιούμε τις κεντρικές έννοιες του εθνικισμού και του λαϊκισμού. Η σχετική αυτονόμηση της κοινωνικής μορφής-έθνους –διακριτής από τη μορφή-λαό και τη μορφή-κράτος, η οποία παραμένει η κυρίαρχη στιγμή– μας έθετε ταυτόχρονα τα ερωτήματα «τι κάνει έναν λαό να είναι λαός;» και «τι κάνει ένα έθνος να είναι τέτοιο;». Και εκεί –όσο κι αν η συζήτηση περί της καταγωγής τους μπορεί να θεωρηθεί δευτερεύουσα σε σχέση με το τι καθιστά συστημικά εθνικό τον κοινωνικό σχηματισμό στον οποίο ζούμε εμείς, εδώ, σήμερα– τα θεωρητικά εργαλεία μας ήταν ελλιπή. Ήταν απαραίτητο, επομένως, να δούμε αν η ένταξη της χεγκελιανής διαλεκτικής μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών, και κατ' επέκταση αν η παραδοχή ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής παράγει τις δικές του ιδιαίτερες πολιτικές μορφές, μπορούσε να είναι συμβατή με τα μαρξιστικά θεωρητικά σχήματά που χρησιμοποιούσαμε. Ο περιορισμός της συζήτησης γύρω από τη διαλεκτική μεταξύ σχέσεων παραγωγής και σχέσεων διανομής –κατά την οποία, οι μεν θεωρούνται απλό είδωλο των δε χωρίς να δίνεται σημασία στον ίδιο τον «καθρέφτη» ως κεντρική διαμεσολάβηση που δεν είναι άλλη από το ίδιο το εθνικό κράτος–περισσότερο θόλωνε παρά διευκόλυνε την κατανόηση όσων συνέβαιναν εντός της σύγχρονης συγκυρίας. Η αυτοκριτική είναι αποτελεσματική όταν γίνεται συνώνυμη με τη διερώτηση πάνω στη συνοχή των θεωρητικών εργαλείων, όταν δεν παρακάμπτει όψεις της πραγματικότητας για να τη χωρέσει σε ιδεολογικά σχήματα που περιστρέφονται γύρω από μια εργατική ταυτότητα, η οποία έχει εξαφανιστεί.

Όσο κι αν αυτά που ακολουθούν διαθέτουν τη δική τους αυτοτέλεια, προτείνεται η σύνδεσή τους με όσα έχουμε υποστηρίξει για τα περυσινά μακεδονικά συλλαλητήρια¹. Καθώς τα δυο κείμενα γράφτηκαν παράλληλα, μπορεί να θεωρηθεί ότι το ένα αποτελεί την άρρητη συμπλήρωση του άλλου.

Κατά τα άλλα, τράβα τον δρόμο σου και άσε τους άλλους να λένε.

i.

Η κριτική στο έθνος είναι κριτική από κοντά, και στη μάχη σώμα με σώμα σημασία δεν έχει αν ο αντίπαλος είναι ευγενής, αν είναι ισότιμος, αν είναι ενδιαφέρων αντίπαλος· σημασία έχει να τον χτυπήσεις. Πρώτα, όμως, πρέπει να τον διακρίνεις και εδώ οι παραφράσεις δεν βοηθούν σε τίποτα. Η σύνδεση με τον Μαρξ της Κριτικής της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου και του Εβραϊκού Ζητήματος υπήρξε πάντοτε πολιτικά καχεκτική για εκείνους που δεν παραδέχτηκαν ποτέ ότι η περίοδος 1789-1848 είναι διπλά ανατρεπτική· θεμελιακούς μετασχηματισμούς προκάλεσε η έλευση όχι μόνο της καπιταλιστικής βιομηχανικής επανάστασης, αλλά και της αστικής φιλελεύθερης κοινωνίας. Ο αναδυόμενος ειδικά καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής συμπεριέλαβε όχι μόνο με το βάθεμα της σχέσης κεφάλαιο αλλά και την τοποθέτηση των ατομικών ελευθεριών στο κέντρο της πολιτικής. Αν και στα διάφορα μήκη και πλάτη του πλανήτη αυτή η διττή επανάσταση έλαβε χώρα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και υπό ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες, έχει σημασία να υπογραμμιστεί ότι στην περίπτωση της Γαλλίας φορέας της ήταν η

¹ Πρόκειται για το κείμενο «Το 1992 είναι πια μακριά» που μπορεί να βρεθεί στο παρόν τεύχος.

τρίτη τάξη, αυτή που περιγράφεται ως «πλήρες έθνος» στο πρώτο κεφάλαιο της ιστορικής προκήρυξης του Emmanuel-Joseph Sieyès, που κυκλοφόρησε παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, με τίτλο *Τι είναι η Τρίτη Τάξη;* Παρόλα αυτά, είναι αναγκαίο να αποσαφηνιστεί ότι ο ορισμός του έθνους, του λαού, του κράτους, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη κ.α. αποτέλεσαν αντικείμενο σφοδρών αντιπαραθέσεων μεταξύ των διάφορων ανατρεπτικών τάσεων, όπως μπορεί να φανεί π.χ. από τα περιεχόμενα των διαδοχικών συνταγμάτων της περιόδου ή τη χαρακτηριστική σύνδεση μεταξύ δημόσιου συμφέροντος, μεγαλείου του Έθνους και ισχυρού Κράτους που επιτέλεσαν οι Γιακωβίνοι². Το σύγχρονο έθνος αναδύεται πολιτικά από τις συγκρούσεις της αστικής περιόδου και αυτό είναι το σημείο αφετηρίας του, το οποίο δεν μπορούν να παρακάμψουν και στο οποίο οφείλουν να εστιάσουν όσες θεωρητικές προσεγγίσεις ενδιαφέρονται πρώτα και κύρια για τις κοινωνικές συγκρούσεις της εποχής τους.

ii.

Η δυσκολία να διακριθούν τα όρια μεταξύ φύσης και εξουσίας, να καταδειχθούν οι χίλιοι τρόποι με τους οποίους η μια νομιμοποιεί την άλλη και της δίνει υπόσταση, αφορά μόνο όσους έχουν λόγους να επιμένουν στη μεταξύ τους δομική σχέση ως προϋπόθεση ρήξης και ανατροπής, και των δυο ταυτόχρονα. Η εναλλαγή των μορφών τους, η ίδια η ιστορικότητα τους αποδεικνύει ότι δεν είναι θεϊκές και αιώνιες, δοσμένες μια για πάντα, και αποτελεί θεμέλιο της κριτικής που μπορεί να τους ασκηθεί, έμπρακτη και θεωρητική. Το έθνος ως σύγχρονο προϊόν της τομής τους στο επίπεδο συγκρότησης της ανθρώπινης κοινότητας δεν θα μπορούσε να διαφύγει από μια οπτική που –αμφιβάλλοντας για την ύπαρξη οποιωνδήποτε ανθρωπολογικών σταθερών καθώς και γενικά για την ύπαρξη μιας οποιασδήποτε Ιστορίας του Ανθρώπου (με κεφαλαία γράμματα)– αποφεύγει να εξιδανικεύσει οποιαδήποτε ιστορική μορφή κοινωνίας αποσπώντας τη από τις σχέσεις εκμετάλλευσης και καταπίεσης που εξαρχής τη συγκροτούν και τη συνέχουν. Στον βαθμό που υπήρξαν, οι κοινότητες των εξεγερμένων, δηλαδή η εξέγερση μέσα στις σχέσεις που όριζαν το κοινό, ήταν πάντοτε εφήμερες.

1^η προσθήκη: Με τα λόγια ενός βέρου εκσυγχρονιστή της δεκαετίας του '90³:

[Κατά την άνοδο του φιλελευθερισμού] τουλάχιστον σε ένα μεταφορικό επίπεδο, η κοινωνία αναπαριστάνεται λοιπόν ως μια αναγκαία και φυσική συλλογική «μονάδα ζωής» –και μάλιστα ως η μόνη συλλογική μονάδα ζωής– μια μονάδα που χαρακτηρίζεται επιπλέον, όπως συμβαίνει και με τα έμβια όντα, και από ένα εγγενές συλλογικό βιοτικό ένστικτο... το οποίο προσδιορίζει τόσο τη συλλογική αυτογνωσία όσο και τη συλλογική έλλογη βούληση που θα την οδηγήσει στην αυτοπραγμάτωση με τη μορφή του ελεύθερου και εμπρόθετου συλλογικού λόγου, του λαού. Οι «κοινωνίες» πρέπει με αυτή την έννοια να αναπαρασταθούν ως συγκεκριμένες ολότητες «δι' εαυτές» που, όπως ακριβώς και τα ζωντανά όντα, βρίσκονται σε διαδικασίες ζωής. Υπάρχουν για να ζουν και για να αναπτύσσονται, και μάλιστα καλούνται να κάνουν το παν –και οφείλουν από τη φύση τους να κάνουν το παν– για να αποφύγουν τη διάλυση, τον από-ονοματισμό, τη συμβολική αποσήμευση και τον θάνατο. Ταυτόχρονα δε, υπάρχουν για να προάγουν τη συλλογική τους συνείδηση, για να προοδεύουν και [για να έχουν πρόσβαση] το ταχύτερο στο βασίλειο του Λόγου, υπογράφοντας ως λαοί το ελεύθερο Κοινωνικό Συμβόλαιο που θα τους οδηγήσει στη χειραφέτηση. Στις κλειστές «κοινωνίες», και μόνο σ' αυτές, αρμόζει το συλλογικός ζην, και κατά μείζονα λόγο και το πολιτικό ευ ζην. Μόνο στις «κοινωνίες» αρμόζει η δημοκρατική πολιτειακή ανάσταση... σελ188-189 Η σημαντικότερη και πασιφανέστερη ιστορική προέκταση των παραπάνω είναι αναμφίβολα το γεγονός της ταχύτατης, ρητής, ιδεογραφικής μετατροπής

² Στο βιβλίο του Guy Hermet, *Ιστορία των εθνών και του εθνικισμού στην Ευρώπη*, εκδόσεις Seuil, 1996, μπορεί να βρεθεί μια χρήσιμη ανασκόπηση της ανάδυσης του έθνους ως πολιτικού φαινομένου στην Ευρώπη. Επιδιώκοντας την καλύτερη κατανόηση όσων γράφουμε και τη μείωση της απόστασης που τυχόν μας χωρίζει από τον αναγνώστη/την αναγνώστρια που δεν γνωρίζει ξένες γλώσσες, έχουμε μεταφράσει στα ελληνικά όλους τους τίτλους των άρθρων και των βιβλίων που χρησιμοποιήσαμε. Αυτονόητα, όποιος ή όποια δεν μπορέσει να τα βρει με κάποιον τρόπο, μπορεί να επικοινωνήσει μαζί μας στο 2008to2012.net@gmail.com.

³ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Η εξουσία ως λαός και ως έθνος*, Θεμέλιο, 1999, σελ. 188-189, 192-194. Στην υποσημείωση 32, σελ193, αναφέρεται επιπλέον ότι «ο ρητός χαρακτήρας του έθνους ως οργανωτικής βάσης της εξουσίας είναι άσχετος προς τις διαδικασίες που οδήγησαν στην εμφάνισή του. Είναι σημαντικό λοιπόν το γεγονός ότι, αίφνης, ως κεραυνός εν αιθρία, μια σειρά από προϋπάρχοντα ή κατασκευασμένα στοιχεία όπως η θρησκεία, η κοινή γλώσσα, η επικρατειακότητα, ή η δυναστική παράδοση, εμφανίζονται ως «πρώτη ύλη» που θα συγκροτηθεί σε μια ενιαία σημαίνουσα πολιτική πρόταση». Αν και με αρκετές επαναλήψεις και χρήση βερμπαλιστικού λεξιλογίου, πρόκειται για να ένα πολύτιμο βιβλίο για όποιον θέλει να θέσει στο επίκεντρο της κριτικής όχι τον εθνικισμό, αλλά το έθνος ως τέτοιο από μια αντι-ουσιαστική οπτική γωνία που κάνει κριτική στις ανθρωπιστικές προσεγγίσεις θεωρώντας συμβατή την παράλληλη χρήση μεθοδολογικών αναφορών του Φουκώ και της σχολής των Αλτουσέρ-Μπαλμπαρ. Τώρα πώς κατέληξε ένας επιφανής ακαδημαϊκός, κολλητός του Σημίτη, να γράψει ένα βιβλίο 600 σελίδων πάνω στο ζήτημα καλύτερο από τις αντιμπεριαλιστικές ιδεολογικές κατασκευές της αριστεράς, ενώ, όπως δηλώνει ο ίδιος στην εισαγωγή, ήθελε απλά να γράψει ένα βιβλίο πάνω στη διαφθορά «ως αποκρυσταλλωμένη σημασία που καλείται να ονομάσει την ανυπόφορη παραβίαση των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό», είναι σημάδι των καιρών μας.

των ιδεατά καθαρά «λογικών» και ελεύθερα συγκροτούμενων πολιτειακών μορφωμάτων του Διαφωτισμού σε κλειστές «εθνικές κοινωνίες», οι οποίες θα τείνουν να εκφραστούν ως εθνικοί λαοί και εθνικά κράτη. Πράγματι... προκειμένου να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά όλες οι εν ενεργεία ή δυνάμει εντροπικές τάσεις, η κυρίαρχη έλλογη αυτοθέσπιση του αδέσμευτου και ελεύθερου συλλογικού σώματος δεν θα πρέπει να μπορεί ποτέ να επιτρέπεται να [επεκτείνεται] μέχρι τη δυνατότητα αυτοαναίρεσής του: τόσο ως προς το ζήτημα της εκτατικής χωροθετικής της συγκρότησης όσο και ως προς την εγκυρότητα και την προβαλλόμενη «αιωνιότητα» της έλλογης Πολιτείας [δηλαδή, του Κράτους], το Συμβόλαιο δεν επιτρέπεται να εμφανίζεται ως πρακτικά αναστρέψιμο, εν όλο ή εν μέρει. Για να παίξει τον διαρκή ιστορικό της ρόλο, η οργανωμένη σε Πολιτεία κοινωνία είναι υποχρεωμένη να αυτοσημανθεί ως συμβολικά ομοιογενές, μόνιμο και «οριστικό» ιστορικό υποκείμενο. Ο έλλογος λαός πρέπει να παγιωθεί φαντασιακά ως προϋπάρχουσα φυσική κοινωνία, δηλαδή ως «φυσικό» Έθνος. Και στο πλαίσιο αυτό, η έλλογη λαϊκή κυριαρχία θα αναγνωσθεί ως εθνική κυριαρχία ενός σώματος που δίνεται από την ίδια τη φύση των πραγμάτων... Η ιδέα του έθνους παρέχει λοιπόν στην κοινωνία και στον λαό την ελλείπουσα ουσιολογική τους διάσταση.

iii.

Οι λέξεις αντανακλούν τις κοινωνικές σχέσεις, αποτελούν τη βουβή συνοδεία τους, γι' αυτό και η μορφή και το νόημά τους αλλάζει μέσα στον χρόνο. Στο γαλλικό πλαίσιο, το πρώτο νόημά της λέξης «έθνος» εμφανίζεται στον πληθυντικό ήδη από το πρώτο μισό του 12^{ου} αιώνα⁴, όπου γίνεται αναφορά στα *nasciens* των παγανιστών, που ως ειδωλολάτρες δεν αποτελούν μέρος του Περιούσιου Λαού, σε αντίθεση με τους εβραίους και τους χριστιανούς της Παλαιάς Διαθήκης. Περίπου το 1175, ως *nascion* πλέον, το έθνος συνδέεται για πρώτη φορά με ένα σύνολο ανθρώπινων όντων που χαρακτηρίζονται από κοινή καταγωγή, κοινή γλώσσα, κοινό πολιτισμό κ.α. συσχετιζόμενο ήδη με τη φυλή. Περίπου το 1470, έχοντας εκλατινιστεί σε *nation*, περιγράφει τον γλωσσικό διαχωρισμό του Πανεπιστημίου του Παρισιού σε τέσσερις τομείς-έθνη καθηγητών και σπουδαστών, ενώ κατά το τρίτο τέταρτο του 15^{ου} αιώνα θα χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει την εθνική κοινότητα των εμπόρων που βρίσκονται σε μια ξένη χώρα. Ως κατηγορία ατόμων που τους ενώνει μια κοινότητα συμφερόντων, επαγγελματικής δραστηριότητας κ.α. θα περιγραφεί ως έθνος των «επαρχιωτών» περίπου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ταυτόχρονα, όμως, θα χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσει ένα ζωικό είδος. Θα πρέπει να περιμένουμε τη Γαλλική Επανάσταση, όπου ο όρος έθνος θα αποκτήσει το σύγχρονο νόημα του νομικού προσώπου που συγκροτείται από το σύνολο των ατόμων που αποτελούν το Κράτος, σε ευθεία σύνδεση με την έννοια του λαού. Εκτοτε, και σε άμεση συσχέτιση με τον ιστορικό τρόπο που διαμορφώθηκε το έθνος σε αυτή την περιοχή της Ευρώπης –δηλαδή ως κράτος-έθνος μιας και αποτέλεσε προϊόν μιας διεργασίας στο εσωτερικό μιας ήδη πολιτικά διαμορφωμένης επικράτειας– η έννοια του θα συνδεθεί με: «μια ομάδα ανθρώπων, της οποίας τα μέλη ενώνονται από μια πραγματική ή υποθετική καταγωγή και οργανώνονται πάνω σε μια επικράτεια»· «μια ανθρώπινη ομάδα, γενικά αρκετά ευρεία, της οποίας τα μέλη συνδέονται με συγγένειες στη βάση ενός συνόλου κοινών εθνοτικών [ethniques], κοινωνικών (γλώσσα, θρησκεία, κ.α.) και υποκειμενικών (ιστορικές, πολιτιστικές παραδόσεις κ.α.) στοιχείων, των οποίων η συνοχή βασίζεται στην προσδοκία δημιουργίας ή διατήρησης μιας κοινότητας»· «μια σταθερή ανθρώπινη ομάδα, εγκατεστημένη σε μια καθορισμένη επικράτεια, η οποία συγκροτεί μια οικονομική ενότητα, χαρακτηρίζεται από εθνοτική συνείδηση (σημαδεμένη από την ιδέα της κοινότητας καταγωγής και ιστορικού πεπρωμένου), κοινή γλώσσα και κουλτούρα, η οποία δημιουργεί μια πολιτική κοινότητα προσωποποιημένη από μια κυρίαρχη εξουσία και η οποία αντιστοιχεί σε ένα εξελιγμένο στάδιο του τρόπου και των σχέσεων παραγωγής»· με «το στοιχείο του Κράτους που συγκροτείται από μια ομαδοποίηση ατόμων σταθεροποιημένη σε μια καθορισμένη επικράτεια και υποταγμένη στην εξουσία μιας κυβέρνησης, έθνος είναι η ανθρώπινη ουσία του Κράτους».

iv.

Από ένα βιβλίο αναφοράς για εμάς⁵:

Οι πολιτικές θεωρίες και έννοιες (μαζί με την ορολογία) αποτελούν επίσης μέρος της πολιτικής κλη-

⁴ Περισσότερα στο σχετικό λήμμα του γαλλικού Εθνικού Κέντρου Λεξικογραφικών και Κειμενικών Πηγών, <http://www.cnrtl.fr/definition/nation>. Στο βιβλίο του Gérard Bras, *Οι διαδρομές του λαού*, εκδόσεις Amsterdam, 2018, μπορεί μεταξύ άλλων να βρεθεί μια αντίστοιχη γενεαλογία για την έννοια του λαού και πώς το νόημά της μετασχηματίζεται μέσα στον χρόνο. Για τις ανάγκες αυτού του κειμένου, θα σημειώσουμε την αρχική διάκριση μεταξύ των λατινικών *populus* (το σύνολο όσων είχαν πολιτικά δικαιώματα, κατά κάποιον τρόπο η νομική έννοια του λαού) και *plebs* (το κατώτερο κοινωνικό στρώμα που παραμένει υποταγμένο σε ένα άλλο κομμάτι της κοινότητας, εδώ ανήκουν και οι *proletarii* οι οποίοι εκείνη την περίοδο τίθενται εκτός του *populus*), αλλά και των ελληνικών γένος (η κοινότητα καταγωγής), έθνος (η κοινότητα εθίμων και ηθών), δήμος (η κοινότητα επικράτειας) και πλήθος (ποσοτικά αντιληπτό σύνολο ατόμων, στο οποίο αντιστοιχούν περισσότερο ή λιγότερο οι λατινικοί όροι *multitudo*, *vulgus* και *turba*).

⁵ Miroslav Hroch, *Ευρωπαϊκά Έθνη – Εξηγώντας τον Σχηματισμό τους*, εκδόσεις Verso, 2015, κεφάλαιο 3. Ας σημειωθεί εδώ ότι η αρχική γερμανική έκδοση είναι του 2005. Οι σκέψεις που ακολουθούν είναι επηρεασμένες από αυτή την προσέγγιση.

ρονομίας του παρελθόντος, μιας και συνέβαλαν στη δημιουργία των θεμελίων της σύγχρονης εθνικής συνείδησης. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι ο κρατικο-πολιτικός ορισμός του όρου «έθνος» στα Αγγλικά και τα Γαλλικά δεν αποτέλεσε επινοήση των «εθνικιστών» του δέκατου ένατου αιώνα αλλά όψη της πολιτιστικής κληρονομιάς που προέκυψε από τον Διαφωτισμό. Ο όρος «έθνος» εισέρχεται σε κοινή χρήση την περίοδο του σύγχρονου σχηματισμού των κρατών, η οποία τοποθετείται χρονικά πολύ πριν την εμφάνιση του όρου «εθνικισμός». Αυτό εξηγεί τη συνάφεια των όρων «κράτος» και «έθνος» τόσο στα Αγγλικά όσο και στα Γαλλικά· μεταξύ τους ήταν εύκολα εναλλάξιμοι, και έτσι *raison d'état* – «κρατικά συμφέροντα» – κατέληξε να ερμηνεύεται εύκολα ως «εθνικά συμφέροντα»... Εννοίες όπως περιούσιος λαός, ιερή αποστολή, Γη της Επαγγελίας, έθνη ως δημιουργήματα του Θεού και τα συναφή που επιβίωσαν αποτέλεσαν μορφές ιστορικών καταλοίπων πανευρωπαϊκής σημασίας και, κυρίως, μια Βιβλική κληρονομιά την οποία προσάρμοσε η Μεταρρύθμιση. Ο ίδιος ο όρος «έθνος» αποτέλεσε έτσι ένα «καλούπι» που υπήρχε αντικειμενικά – ένα πρότυπο για ορισμένες αξιακές υποδηλώσεις, όσο κι αν αυτές ήταν ασαφείς. Ως όρος, ήταν επαρκώς γενικός, αν και ελκυστικός, και επομένως μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα απλοποιημένο, κατανοητό και λειτουργικό μέσο για την περιγραφή μιας θετικά ορισμένης κοινότητας, η οποία αναδυόταν (ή όφειλε να αναδυέται) από τη διαδικασία εκσυγχρονισμού.

Η ιδέα της πατρίδας αποτέλεσε μια ακόμα πιο σημαντική προϋπάρχουσα έννοια, και ένα μοντέλο υιοθετημένο από το παρελθόν· ο πατριωτισμός του Διαφωτισμού μπορεί να θεωρηθεί ως το πρωτότυπο της εθνικής ταυτότητας. Η αγάπη για την πατρίδα καλλιεργήθηκε και τιμήθηκε για εκατοντάδες χρόνια. Αποτέλεσε συχνά μια ποιητική απόδοση τιμών στην πατρίδα, και μπορεί να βρεθεί στη σχέση των ιδιοκτητών γης με το γηγενές έδαφός τους και την υπεράσπισή του ήδη από τον ύστερο Μεσαίωνα. Η πολιτική έννοια *communis patria* είναι ακόμα πιο σημαντική. Πρόκειται για έκφραση της πατρίδας που συνδέεται με την *publica utilitas* [κοινή ωφέλεια, κοινό αγαθό], η οποία έγινε μέρος του ορολογικού ρεπερτορίου των χρονικογράφων και των θεωρητικών του δεύτερου μισού του δέκατου τρίτου αιώνα. Ο όρος *patria* έγινε κανονιστική κατηγορία με την πολιτική έννοια του όρου όταν το κράτος έπαψε να θεωρείται ως ιδιοκτησία του κυρίαρχου – δηλαδή όταν απαιτήθηκε ότι πρέπει να υπάρχει ένας ισχυρός δεσμός ανάμεσα στους κατόχους πολιτικής εξουσίας (συνήθως η αριστοκρατία) και το κράτος.

Ο πατριωτισμός του Διαφωτισμού αποτέλεσε μια προφανή ιστορική κληρονομιά την οποία μπόρεσε να χρησιμοποιήσει η διαδικασία σχηματισμού των εθνών. Ανάγκασε τους μελετητές να εργαστούν για το κοινό καλό το οποίο οριοθετείτο από μια ιδιαίτερη επικράτεια. Η θεωρία του Διαφωτισμού αντιμετώπιζε τους πατριώτες ως κοσμοπολίτες, αλλά η υπηρεσία [που αυτοί επιθυμούσαν να προσφέρουν] προς την ανθρωπότητα αναμενόταν να εκδηλωθεί διαμέσου συγκεκριμένων ενεργειών εκ μέρους όσων βρίσκονταν πλησιέστερα στους ίδιους· επρόκειτο να αισθανθούν υπεύθυνοι για την άνθιση της πατρίδας τους και την ευτυχή μοίρα των κατοίκων της. «Πατρίδα» μπορούσε να σημαίνει το κράτος, αλλά εξίσου ένα συστατικό τμήμα του (γη ή περιφέρεια) και αυτό δεν προσδιοριζόταν – οι πατριώτες ήταν ελεύθεροι να επιλέξουν, ακόμα και να την αλλάξουν αργότερα στη ζωή τους. Η ενεργός σχέση με την πατρίδα τους, συμπεριλαμβανομένης της εργασίας για την ευημερία της, ήταν αποφασιστική. Η σημασία του πατριωτισμού ως ιστορικό θεμέλιο της εθνικής συνείδησης δεν βρίσκεται μόνο στην έννοια ότι το άτομο δεσμεύεται και φέρει ευθύνη προς την ανθρωπότητα μέσω της εργασίας του για την πατρίδα. Εξέφρασε επίσης την ιδέα της ελευθερίας του ατόμου, και με τον αυτό τον τρόπο προσέφερε μια δυνατή (αλλά όχι αναπόφευκτη) εναλλακτική σε σχέση με την απολυταρχία.

v.

Κοινή πατρίδα, κοινό αγαθό, δημόσιο συμφέρον: δεν πρόκειται απλά για το απομονωμένο διανοητικό περιβάλλον κάποιων λόγιων, εντός του οποίου η κυρίαρχη σκέψη της εποχής θα στοχαστεί πάνω στο τι ενώνει και τι χωρίζει τους κατόχους της εξουσίας από τους υποτελείς και τους υποτελείς μεταξύ τους· πρόκειται για την ίδια την κυρίαρχη πρακτική που βρίσκει την έκφρασή της στον γραπτό λόγο ενώ παράλληλα επιβάλλει και εγγυάται τη συνοχή της κοινότητας. Ισχύει όμως και το αντίστροφο: μια κοινότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή και να πραγματωθεί χωρίς τις έννοιες του κοινού αγαθού και του κοινού συμφέροντος, χωρίς κάποιον να την εγγυάται και να μιλάει εξ ονόματός της από θέση ισχύος. Οι ανάγκες και οι επιθυμίες των υποτελών ως συγκεκριμένα σώματα με σάρκα και οστά πάντοτε υπόκεινται στο κοινό συμφέρον όπως αυτό ορίζεται από αυτούς που επιβλέπουν τη ζωή τους. Η αντιστροφή της αριστοτελικής σκέψης,

Αν λοιπόν σε κάποιο από όσα είναι εύκολο να κατορθωθούν υπάρχει αποτέλεσμα το οποίο επιδιώκουμε μόνο χάριν αυτού, όλα δε τα άλλα προς χάριν αυτού και όχι το καθένα πάντοτε χάριν άλλων (διότι τότε προχωρεί στο άπειρο και μένει η επιθυμία μας ανεκπλήρωτη και μάταια), τότε είναι φανερό ότι αυτός ο σκοπός είναι το αγαθό και το κάλλιστο πράγμα. Τα αγαθά υπάγονται στην πολιτική επιστήμη. Επομένως και για τη ζωή η γνώση του [αγαθού] δεν έχει άραγε μεγάλη σημασία, και ως άλλοι σκοπευτές, όταν έχουμε έναν ορισμένο σκοπό στη ζωή μας, δεν είναι ευκολότερο να πετύχουμε το σωστό; Και αφού αυτό είναι αλήθεια, πρέπει να προσπαθήσουμε να το συμπεριλάβουμε

σε έναν τύπο και να βρούμε τι πράγμα είναι και σε ποια επιστήμη ή ικανότητα ανήκει. Και φαίνεται στην κυρίαρχη και αρχιεργατική [επιστήμη], και αυτή είναι η πολιτική. Γιατί αυτή διατάσσει ποιες επιστήμες πρέπει να υπάρχουν στις πόλεις και ποιες να μαθαίνει ο καθένας και μέχρι ποιον βαθμό. Βλέπουμε ότι ακόμα και οι πιο σεβαστές δυνάμεις υπάγονται σε αυτή, όπως η στρατηγική, η οικονομική, η ρητορική. Επειδή δε αυτή μεταχειρίζεται τις άλλες πρακτικές επιστήμες και εκτός αυτού νομοθετεί τι πρέπει να πράττουμε και τι να αποφεύγουμε, ίσως το αποτέλεσμα αυτής περικλείει το αποτέλεσμα των άλλων, ώστε πιθανόν αυτό να είναι το ανθρωπινό αγαθό. Διότι, και όταν είναι το ίδιο για ένα άτομο και για ολόκληρη την πόλη, πάλι όμως το αγαθό της πόλης φαίνεται ότι είναι μεγαλύτερο και προς απόκτηση και προς διατήρηση. Διότι καλό είναι και όταν το αγαθό υπάρχει για ένα άτομο μόνο, αλλά πολύ καλύτερο και πιο θεάρεστο είναι να υπάρχει στα έθνη και στις πόλεις. Η μέθοδος με την οποία επιδιώκονται αυτά είναι η πολιτική⁶.

που καθοδηγούσε για αιώνες την κυρίαρχη σκέψη στη Δύση, αποτελεί την έμπρακτη προϋπόθεση κάθε εξέγερσης· τα έθνη και οι πόλεις υπήρξαν τόποι υποταγής, ακριβώς γιατί οι πληβείοι δεν μπόρεσαν ποτέ να ορίσουν τις προϋποθέσεις της υπαρχής τους με τον ενικό τρόπο που θα τους άρμοζε. Ο πληθυντικός αριθμός προϋπάρχει μόνο για τους κυρίαρχους.

vi.

Το έθνος δεν αποτελεί απλά πολιτιστική κατασκευή ή επινόηση, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει προϊόν διασποράς εθνικιστικών συνθημάτων από οποιονδήποτε, σε τόπο και χρόνο της επιλογής του, ούτε παράγωγο ενός αφηρημένου εθνικισμού⁷. Ως νόρμα, τόσο θολή και απροσδιόριστη όσο και σκληρά συγκεκριμένη, για το πώς πρέπει να είναι δομημένο το κοινωνικό σύνολο και τι συνεχίζει τα μέλη της μεταξύ τους, το έθνος έχει αντικειμενικό χαρακτήρα, έχει αυτοτελή μορφή στην οποία συγκλίνουν καθορισμένες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες την περίοδο ανάδυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ανεξάρτητα από τις προσδοκίες των όποιων εθνικιστών. Γενικά μιλώντας, είναι η εμπειρία του φασισμού, του ναζισμού και κυρίως του Β' Παγκοσμίου Πολέμου που καθορίζει τη θεωρητική αντίληψη πάνω στον ορισμό και τα χαρακτηριστικά του έθνους την ίδια στιγμή που το ίδιο το έθνος αλλάζει με υλικό τρόπο ως αποτέλεσμα του πολέμου: η έρευνα και ο εντοπισμός εμπειρικών και επαληθεύσιμων χαρακτηριστικών (γλώσσα, κουλτούρα, δεσμοί αίματος, πολιτικοί δεσμοί με μια ορισμένη επικράτεια κ.α.) μετατοπίζεται προς την υποκειμενική παραδοχή πως ένα έθνος ορίζεται όχι τόσο στη βάση αντικειμενικών χαρακτηριστικών, αλλά κυρίως από το γεγονός ότι τα μέλη του αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως τέτοια. Και είναι κατά τη διάρκεια αυτής της μετάβασης που εμφανίζεται ο εθνικισμός ως όρος που θέλει να ερμηνεύσει την πραγματικότητα. Για εμάς, ο χαρακτήρας του έθνους είναι ιστορικός και γι' αυτό μεταβατικός από μια επαναστατική σκοπιά που διακρίνει ανάμεσα στην αντικειμενικότητα της μορφής και της αναπαραγωγής της, την ανάγκη αυτή να εμφανίζεται ως φυσική, αιώνια και αμετάβλητη ουσία και την ιδεολογία που φέρουν τα άτομα ως φορείς κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών. Δεν υπάρχουν λέξεις για να γίνει νοητός ο πόνος που προκάλεσαν οι πόλεμοι, οι μαζικές δολοφονίες, οι εθνοκαθάρσεις, οι εκτελέσεις, τα βασανιστήρια, οι βιασμοί, η αναγκαστική προσφυγιά και εξορία που έγιναν στο όνομα του έθνους ολόκληρο τον εικοστό αιώνα, όμως η απόπειρα υπέρβασης αυτής της συνθήκης είναι αναγκαία, αν θέλουμε να διακρίνουμε θεωρητικά και να πολεμήσουμε πρακτικά τους παράγοντες που προκάλεσαν τη γένεση του σύγχρονου έθνους, όλους μαζί και τον καθένα ξεχωριστά.

vii.

Αναπόφευκτα, για ένα παρελθόν που είναι βολικό να ξεχνιέται⁸:

⁶ «Εἴ δὴ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τᾶλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα δι' ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὔτω γ' εἰς ἄπειρον, ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν), δῆλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τάγαθόν καὶ τὸ ἄριστον. ἄρ' οὖν καὶ πρὸς τὸν θῖον ἢ γνώσις αὐτοῦ μεγάλην ἔχει ῥοπὴν, καὶ καθάπερ τοξόται σκοποῦν ἔχοντες μάλλον ἂν τυγχάνοιμεν τοῦ δέοντος; εἰ δ' οὔτω, πειρατέον τύπω γε περιλαβεῖν αὐτὸ τί ποτ' ἐστὶ καὶ τίνας τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων. δόξειε δ' ἂν τῆς κυριωτάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς, τοιαύτη δ' ἢ πολιτικὴ φαίνεται· τίνας γὰρ εἶναι χρεῶν τῶν ἐπιστημῶν ἐν ταῖς πόλεσι, καὶ ποίας ἐκάστους μαθάνειν καὶ μέχρι τίνας, αὕτη διατάσσει· ὁρῶμεν δὲ καὶ τὰς ἐντιμοτάτας τῶν δυνάμεων ὑπὸ ταύτην οὔσας, οἷον στρατηγικὴν οἰκονομικὴν ῥητορικὴν· χρωμένης δὲ ταύτης ταῖς λοιπαῖς [πρακτικαῖς] τῶν ἐπιστημῶν, ἔτι δὲ νομοθετοῦσης τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι, τὸ ταύτης τέλος περιέχοι ἂν τὰ τῶν ἄλλων, ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη τάνθρωπινον ἀγαθόν. εἰ γὰρ καὶ ταύτῳ ἐστὶν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζόν γε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνη καὶ πόλειςιν. ἢ μὲν οὖν μέθοδος τούτων ἐφίεται, πολιτικὴ τις οὔσα.» Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια, βιβλίο 1^ο, 1094a-1094b.

⁷ Η κριτική στον εθνικισμό δεν ταυτίζεται με την κριτική στην εθνική ταυτότητα και στο εθνικό ανήκειν, η παραδοσιακή πρωτοκαθεδρία της πρώτης έναντι της δεύτερης αποτελεί απόδειξη της ιδεολογικής ηγεμονίας του αντιφασισμού έναντι της αντεθνικής θεωρίας και πρακτικής.

⁸ E.J.Hobsbawm, Η εποχή των επαναστάσεων, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Όσα ακολουθούν, αναφέρονται στους προβληματισμούς των κεφαλαίων ζ' και η'.

Τρία επαναστατικά ρεύματα εμφανίστηκαν στον δυτικό κόσμο ανάμεσα στο 1815 και το 1848... Το πρώτο κύμα εμφανίστηκε στα 1820-24. Στην Ευρώπη, περιορίστηκε κυρίως στη Μεσόγειο, με επίκεντρα την Ισπανία (1820), τη Νεάπολη (1820) και την Ελλάδα (1821). Εκτός από την ελληνική, όλες οι άλλες επαναστάσεις καταπνίγηκαν. Η Ισπανική Επανάσταση αναβίωσε το απελευθερωτικό κίνημα στη Λατινική Αμερική... Ως το 1822, η ισπανική Νότια Αμερική ήταν ελεύθερη... το 1821 εγκαθιδρύεται μόνιμα η μεξικανική ανεξαρτησία. Το 1822 η Βραζιλία αποσπάστηκε αθόρυβα από την Πορτογαλία...

Το δεύτερο επαναστατικό κύμα εμφανίστηκε στα 1829-34 και επηρέασε όλη την Ευρώπη στα δυτικά της Ρωσίας, καθώς και τη βορειοαμερικάνικη ήπειρο, γιατί η μεγάλη αναμορφωτική εποχή του προέδρου Andrew Jackson (1829-37), μολονότι όχι άμεσα συνδεδεμένη με τις ευρωπαϊκές αναταραχές, πρέπει να θεωρηθεί μέρος του κύματος αυτού. Στην Ευρώπη, η ανατροπή των Βουρβόνων στη Γαλλία ενθάρρυνε ποικίλα άλλα κινήματα. Το Βέλγιο (1830) κέρδισε την ανεξαρτησία του από την Ολλανδία· το πολωνικό κίνημα (1830-31) κατεπνίγη μόνο μετά από σημαντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις· διάφορα τμήματα της Ιταλίας και της Γερμανίας ήταν σε αναστάτωση· ο φιλελευθερισμός κυριάρχησε στην Ελβετία... ενώ άρχισε στην Ισπανία και την Πορτογαλία μια περίοδος εμφύλιου πολέμου ανάμεσα σε φιλελεύθερους και κληρικόφρονες. Ακόμα και η Βρετανία επηρέαστηκε, εν μέρει εξαιτίας της απειλούμενης έκρηξης του τοπικού της ηφαιστείου, της Ιρλανδίας, πράγμα που εξασφάλισε την Καθολική Χειραφέτηση (1829) και τη νέα έναρξη της μεταρρυθμιστικής αναστάτωσης. Ο Μεταρρυθμιστικός Νόμος του 1832 αντιστοιχεί στην Ιουλιανή Επανάσταση του 1830 στη Γαλλία, και μάλιστα πήρε ισχυρή ώθηση από τα νέα που έφτασαν από το Παρίσι...

Το δεύτερο επαναστατικό κύμα του 1830 ήταν, συνεπώς, πολύ σοβαρότερη υπόθεση από του 1820. Στην ουσία σημαίνει την οριστική ήττα της αριστοκρατίας από τις αστικές δυνάμεις στη δυτική Ευρώπη... Αλλά... το 1830 σημαδεύει μια ακόμα ριζοσπαστικότερη καινοτομία στην πολιτική [μετά την καθιέρωση ενός πρώτου δικαιώματος ψήφου]: την εμφάνιση της εργατικής τάξης ως μιας ανεξάρτητης και συνειδητοποιημένης δύναμης στην πολιτική ζωή, στη Βρετανία και τη Γαλλία, καθώς και το ξέσπασμα των εθνικιστικών κινήματων σε πάρα πολλές ευρωπαϊκές χώρες.

Πίσω από τις σημαντικές αυτές πολιτικές αλλαγές κρύβονταν σημαντικές μεταβολές στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οποια πλευρά της κοινωνικής ζωής κι αν εξετάσουμε, το 1830 αποτελεί σταθμό... Στη Βρετανία, και τη δυτική Ευρώπη γενικά, αποτελεί την αρχή δεκαετιών κρίσης στην ανάπτυξη της νέας κοινωνίας, που ολοκληρώθηκαν με την ήττα των επαναστάσεων του 1848, και μετά, το 1851, με το γιγαντιαίο οικονομικό άλμα.

Το τρίτο και μεγαλύτερο επαναστατικό κύμα, του 1848, ήταν προϊόν αυτής της κρίσης. Η επανάσταση ξέσπασε σχεδόν ταυτόχρονα και (προσωρινά) επιβλήθηκε στη Γαλλία, σε ολόκληρη την Ιταλία, στα γερμανικά κρατίδια, στο μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας των Αψβούργων και στην Ελβετία (1847). Σε λιγότερο οξεία μορφή, η αναστάτωση άγγιξε την Ισπανία, τη Δανία και τη Ρουμανία, και σποραδικά την Ιρλανδία, την Ελλάδα και τη Βρετανία. Ποτέ δεν συνέβη τίποτε που να μοιάζει περισσότερο με παγκόσμια επανάσταση, το όνειρο των επαναστατών της περιόδου εκείνης, από την αυθόρμητη και γενική αυτή πυρκαγιά με την οποία τελειώνει και η εποχή που εξετάζουμε... Ο,τι ήταν το 1789 η εξέγερση ενός μόνο έθνους, τώρα έμοιαζε να είναι «η άνοιξη των λαών» μιας ολάκερης ηπείρου.

viii.

Η αφήγηση ως περιγραφή των μορφών αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της πραγματικότητας των κοινωνικών σχέσεων, όμως η πραγματικότητα και οι κοινωνικές σχέσεις δεν αποτελούν μόνο αφήγηση. Ο χαμαιλεοντικός χαρακτήρας μιας μορφής δεν σημαίνει ότι αυτή μπορεί μόνο να περιγραφεί ή ότι διαθέτει συγκροτητικό χαρακτήρα μόνο παροδικά. Αντίθετα, οι μορφές με τις οποίες εκδηλώνονται οι σχέσεις που δομούν τον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό είναι προϊόντα γενικευμένων ανατρεπτικών διαδικασιών, τα οποία στη συνέχεια αποκτούν σχετικά σταθερό χαρακτήρα. Ηδη από τον 17^ο-18^ο αιώνα και τις μεγάλες αστικές επαναστάσεις (αγγλική, αμερικάνικη, γαλλική), το ίδιο το έθνος καθίσταται σημαντικό πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα, καθώς για πρώτη φορά παύει να αφορά μόνο ένα μειοψηφικό ανώτερο τμήμα της κοινωνίας· το σύγχρονο έθνος γεννιέται διαρρηγνύοντας βίαια τα προηγούμενα όριά του, καθιστώντας τον εαυτό του μαζικό και εξισωτικό, θέτοντας ταυτόχρονα σε διαρκή βάση το ζήτημα των στοιχείων που ενώνουν τα μέλη του μεταξύ τους. Επιπλέον, και με μια ίσως πιο προκλητική διατύπωση, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το έθνος, διαθέτοντας εγγενώς δυναμικό χαρακτήρα όπως όλες οι καπιταλιστικές μορφές, υπήρξε ιστορικά η πιο συμπεριληπτική και ολοκληρωτική από όλες με την έννοια ότι άγγιξε γρηγορότερα και ευρύτερα από ό,τι π.χ. η αξία ή η πολιτική μορφή του κράτους το σύνολο των μελών της κοινότητας και νοηματοδότησε απaráμιλλα τις μεταξύ τους σχέσεις. Δεσμοί, γεγονότα, θεσμοί, μνήμη και διηγήσεις από το παρελθόν αποσπασμένες από το ιστορικό πλαίσιο τους, γλώσσα, θρησκεία, έθιμα, σύμβολα, εθνοτική πολιτιστική κληρονομιά, επενδυμένα συναισθηματικά και υιοθετημένα σε επίπεδο μάζας, αλλά και μεμονωμένου ατόμου ως αντίληψη της εθνικής ταυτότητας· όλα αυτά διαπλέκονται με διαδικασίες βαθέος κοινωνικού μετασχηματισμού, πολιτικής και κοινωνικής χειραφέτησης, και την ανάδυση της νεωτερικής καπιταλιστικής κοινωνίας, όπου

ο εγγραμματισμός, το σχολείο, ο στρατός παίζουν τον δικό τους ρόλο σε μια εθνοποιητική διαδικασία, η οποία δεν είναι, και δεν μπορεί να είναι, στατική και όμοια για όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς.

¹⁾ προσθήκη: Γενικότερα μιλώντας, δεν πρόκειται για μια αρμονική διαδικασία, το καπιταλιστικό έθνος υποστασιοποιείται μέσα από συγκρούσεις ταυτοτήτων και κοινοτήτων που απειλούνται ή αισθάνονται αβέβαιες για το μέλλον που τους επιφυλάσσεται. Αυτές οι συγκρούσεις μπορούν να σχετίζονται με αγώνες για την κατάληψη της εξουσίας και τον μετασχηματισμό της κοινωνίας, την οικονομική θέση και τα προνόμια, τις διαφορές μεταξύ περιφερειών και τα συμφέροντα των τοπικών ελίτ, τη σχέση μεταξύ διοικητικού ή εμπορικού κέντρου και επαρχιών, τη σχέση μεταξύ κοινωνικών ομάδων και τάξεων· αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι ο εθνικός χαρακτήρας που αποκτούν, η δυνατότητα να μεταφραστούν με όρους ορισμού ενός γενικού, κοινοτικού, κοινωνικού, δηλαδή εθνικού συμφέροντος. Αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό του έθνους να διαθέτει μεταβλητό ορισμό, ανοιχτό στις κυρίαρχες βλέψεις, οι οποίες νομιμοποιούνται ακριβώς όταν μπορούν να μιλάνε εξ ονόματος του συνόλου των υποτελών· οι οποίοι όμως, ακριβώς επειδή μετέχουν σε αυτές τις συγκρούσεις, δεν στέκονται αμέτοχοι στην αντιφατική διαδικασία προσδιορισμού του έθνους, τόσο υποκειμενικά όσο και αντικειμενικά. Δεν μπορεί να γίνει νοητή η διεξαγωγή ενός αγώνα χωρίς τη δημιουργία κοινοτήτων αγώνα. Στο εξής, όμως, η εθνική κοινότητα αγώνα θα φέρει μέσα της τη λεπτομερή και συνεχώς ανανεωμένη επεξεργασία της ιεράρχησης όσων διαχωρίζουν τα μέλη της μεταξύ τους. Η εσωτερική εξίσωση και ομογενοποίηση δεν είναι δεδομένη, πρέπει να επιβάλλεται και με τη βία, αν χρειαστεί, καθώς ορισμένες κοινωνικές αντιπαραθέσεις μπορεί σε κάποια φάση να θεωρηθούν άνευ εθνικού ενδιαφέροντος, ιδιαίτερες ή/και συμφεροντολογικές. Από την άλλη, πολλές από όσες συμμετέχουν στο φεμινιστικό και το εργατικό κίνημα της εποχής θα αναρωτηθούν για την προέλευση της κοινωνικής αδικίας που υφίστανται μιλώντας αρχικά την ανατρεπτική γλώσσα των εθνικών κινημάτων⁹.

ix.

Θεωρώντας δεδομένο ότι το έθνος δημιουργείται στη βάση των ιδιαίτερων κοινωνικών και πολιτιστικών συνθηκών που επικρατούν σε κάθε περιοχή της Ευρώπης, το μεγαλύτερο ίσως πρόβλημα στη χρήση ενός θολού και αδιαφοροποίητου «εθνικισμού» ως καθοριστικού παράγοντα κατά τη διαδικασία εθνογένεσης είναι ότι αποκρύπτει τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ κράτους και εθνικού κινήματος ως διαφορετικών ιστορικών πλαισίων, εντός των οποίων αυτή η διαδικασία εκτυλίσσεται. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, υπάρχουν εθνοτικά ομογενείς πληθυσμοί, με πλήρως ανεπτυγμένη κοινωνική/ταξική δομή και μια εθνική κουλτούρα μόνο σε χώρες όπως η Γαλλία, η Ολλανδία, η Σουηδία, η Πορτογαλία και, ενδεχομένως, η Ισπανία. Η Μεγάλη Βρετανία και η Δανία, αν και ίδιες πολυεθνικές αυτοκρατορίες, μοιάζουν με αυτές όσον αφορά το ζήτημα της μοναδικής κυρίαρχης εθνικής κουλτούρας. Σε αυτές τις περιπτώσεις, αφετηρία σχηματισμού του επίσημου έθνους, μετά την ολοκλήρωση της ανατροπής του προηγούμενου φεουδαλικού καθεστώτος μέσω μεταρρυθμιστικών ή επαναστατικών διαδικασιών, αποτελεί ο προϋπάρχων κρατικός μηχανισμός, ο οποίος επιτυγχάνει τη μετάβαση στην καπιταλιστική οικονομία και την εξισωτική κοινωνία πολιτών που της αντιστοιχεί· παράλληλα, φυσικά, με την επιβολή της κρατικής κουλτούρας και την ομογενοποίηση του πληθυσμού ως Γάλλων, Σουηδών κλπ.

¹⁾ προσθήκη: Τα εθνικά κινήματα υπήρξαν πολύ πιο ανατρεπτικά από όσο συνήθως νομίζεται¹⁰:

Αλλά τα πολιτικά πρότυπα που δημιούργησε η Επανάσταση του 1789 χρησίμευαν στο να αποκτήσει η δυσαρέσκεια συγκεκριμένο αντικείμενο, η αναταραχή να γίνει επανάσταση και, πάνω απ' όλα, να συνενωθεί η Ευρώπη ολόκληρη σε ένα ανατρεπτικό κίνημα, ή ίσως θα ήταν καλύτερα να πούμε ανατρεπτικό ρεύμα. Υπήρχαν αρκετά τέτοια πρότυπα, αν και όλα ξεπερνούσαν από την εμπειρία της Γαλλίας μεταξύ του 1789 και του 1797. Αντιστοιχούσαν στις τρεις κύριες ροπές της μετά το 1815 αντιπολίτευσης: τη μετριοπαθή φιλελεύθερη (ή, με κοινωνικούς όρους, τη θέση των ανώτερων αστικών τάξεων και της φιλελεύθερης αριστοκρατίας), τη ριζοσπαστική-δημοκρατική (ή, με κοινωνικούς όρους, τη θέση της κατώτερης αστικής τάξης, μέρους των νέων βιομηχάνων, των διανοομένων και των δυσαρεστημένων της ανώτερης τάξης) και τη σοσιαλιστική (ή, με κοινωνικούς όρους, τη θέση των φτωχών εργαζόμενων ή των νέων βιομηχανικών εργατικών τάξεων). Ετυμολογικά, άλλωστε, όλοι αυτοί οι όροι εκφράζουν τον διεθνισμό της περιόδου: ο όρος «φιλελεύθερος (liberal) έχει γαλλοϊσπανική προέλευση, ο όρος «ριζοσπαστικός» (radical) βρετανική, ο όρος «σοσιαλιστικός» αγγλογαλλική. Ο όρος «συντηρητικός» (conservative) έχει εν μέρει επίσης γαλλική προέλευση... Πηγή έμπνευσης της πρώτης τάσης (του φιλελευθερισμού) ήταν η Επανάσταση του 1791... Πηγή έμπνευσης της δεύτερης τάσης (του ριζοσπαστισμού) θα λέγαμε πως ήταν η Επανάσταση του 1792-93... Πηγή

⁹ Αξίζει να σημειωθεί πως, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, η ανάδυση του φεμινιστικού κινήματος συμβαδίζει με την ανάδυση του εργατικού, ενώ έπεται της εμφάνισης των αναρχικών και σοσιαλιστικών ιδεών και οργανώσεων. Ενδιαφέρον ανάγνωσμα για την πρώτη περίπτωση αποτελεί το βιβλίο της Ελένης Βαρίκα *Η εξέγερση των κυριών, η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Ίδρυμα Ερευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τραπεζας της Ελλάδος.

¹⁰ E.J.Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, σελ.166-167.

έμπνευσης της τρίτης τάξης (του σοσιαλισμού) ήταν η Επανάσταση του Έτους II και οι εξεγέρσεις μετά τον Θερμίδορ... Ήταν γέννημα του Σανκίλοτισμού και της αριστερής πτέρυγας του Ροβεσπιερισμού, μολονότι αντλούσε από τον πρώτο λίγα μόνο στοιχεία, εκτός από το έντονο μίσος για τις μεσαίες τάξεις και τους πλούσιους... Από την άποψη των απολυταρχικών κυβερνήσεων, όλα αυτά τα κινήματα ήταν εξίσου ανατρεπτικά για τη σταθερότητα και την ευρυθμία των πραγμάτων, μολονότι ορισμένα φάνηκαν να αποσκοπούν πιο συνειδητά από άλλα στη διάδοση του χάους, ενώ μερικά φαίνονταν πιο επικίνδυνα γιατί είχαν περισσότερες πιθανότητες να διεγείρουν τις αμαθείς και εξαθλιωμένες μάζες... Στην πραγματικότητα, ωστόσο, τα κινήματα της αντιπολίτευσης τα συνέδεε κυρίως η κοινή τους απέχθεια για τα καθεστώτα του 1815 και το παραδοσιακό κοινό μέτωπο όλων όσοι αντιστρατεύονταν, για ποικίλους λόγους, την απόλυτη μοναρχία, την Εκκλησία και την αριστοκρατία. Η ιστορία της περιόδου 1815-48 είναι η ιστορία της διάσπασης αυτού του κοινού μετώπου.

Για τις ανάγκες αυτού του κειμένου, ας επισημανθούν επιπλέον μόνο δυο στοιχεία: Τα πολιτικά ρεύματα δημιουργούνται εντός των αναταραχών της περιόδου μόνο σε κράτη με ενιαία εθνική κουλτούρα, η οποία δημιουργήθηκε με τον χρόνο στη βάση μιας περισσότερο ή λιγότερη αναπτυγμένης δημοκρατικής κοινωνίας πολιτών, γεγονός που καταδεικνύει όχι μόνο τις αναγκαίες και επαρκείς προϋποθέσεις άρθρωσης ενός ανατρεπτικού λόγου ενάντια στο τότε καθεστώς, αλλά και τις μη επαρκείς προϋποθέσεις για την άρθρωση ενός λόγου ενάντια στο ίδιο το σύγχρονο εθνικό κράτος. Το έθνος ως πολιτικό πεδίο αναφοράς και η δημοκρατία διατηρούν εξαρχής, από τη σύγχρονη και πολλές φορές ταυτόχρονη εμφάνισή τους, μια αντιφατική σχέση, καθώς αποτελούν αλληλοδιαπλεκόμενες αλλά διαφορετικές μορφές μετάφρασης των κοινωνικών αντιφάσεων. Πέρα από την έκφραση που παίρνουν εκείνη την περίοδο οι δυνάμεις της παλινόρθωσης σε κάθε περιοχή, είναι η ανάγκη πειθάρχησης των επικίνδυνων τάξεων –τα οποία, ας το επαναλάβουμε, συμμετέχουν ενεργά στις εθνοποιητικές διαδικασίες της περιόδου– που εν τέλει θα διαφοροποιήσει τα πολιτικά ρεύματα μεταξύ τους, καθώς αυτή θα γίνει αντιληπτή με διαφορετικό τρόπο από τους νέους διαχειριστές της εξουσίας.

x.

Από την άλλη, στις περιπτώσεις της Αυστρίας, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρωσίας, η κρατική κουλτούρα με την οποία ταυτίζονται οι κυρίαρχες τάξεις συνυπάρχει μαζί με άλλες εθνοτικές κουλτούρες, οι οποίες όμως είναι σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό υποτελείς. Εντός των πέντε πολυεθνικών αυτοκρατοριών καταμετρώνται πάνω από είκοσι εθνοτικές ομάδες, από τις οποίες, μιλώντας συνοπτικά, απουσιάζει η πλήρης κοινωνική/ταξική δομή, η αναγνώριση του πολιτισμού τους στη βάση μιας επίσημης εθνικής γλώσσας και η πολιτική αυτονομία. Στην περίπτωση αυτών των εθνοτικών ομάδων, η εξέγερση ενάντια στην κεντρική κυβέρνηση θα πάρει τη μορφή μαζικών κινήματων που θα επιδιώξουν να αποκτήσουν τα χαρακτηριστικά ενός διακριτού έθνους: αναπτυγμένη κοινωνική/ταξική δομή που περιλαμβάνει την εμφάνιση επιχειρηματικών και ακαδημαϊκών ελίτ, δημιουργία εθνικής κουλτούρας σε μια εθνική πλέον γλώσσα και πολιτική αναγνώριση, χωρίς πάντα το αίτημα δημιουργίας ξεχωριστού κράτους. Οπου το κράτος και οι μηχανισμοί του προϋπάρχουν, η ύπαρξη του πολιτικού έθνους θα συνδεθεί με τις συγκρουσιακές διαδικασίες εκδημοκρατισμού της κοινωνίας πολιτών, καθώς οι νέες ελίτ που ηγούνται του νέου έθνους δεν επιθυμούν να μοιραστούν την εξουσία με τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα· η πλήρης συμμετοχή στο έθνος αποτελεί προνόμιο λίγων που θα αργήσει πολύ να επιτευχθεί για κάποιες, ενώ για κάποιους άλλους δεν θα έρθει ποτέ. Στην περίπτωση των μαζικών εθνικών κινήματων –και έχοντας προηγηθεί η φάση της πατριωτικής έρευνας των «ριζών» του έθνους εκ μέρους των μεμονωμένων μελετητών, καθώς και η φάση της διεκδίκησης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων εκ μέρους δυναμικών μειοψηφιών– η επιτυχία τους προϋποθέτει την ανυπαρξία κοινωνικού κενού και τη μαζική ενεργό συμμετοχή από τα κάτω, αν και το έθνος ως πρόγραμμα χειραφέτησης και πάλης για πλήρη δικαιοσύνη και δημοκρατία θα αποτελέσει στην πράξη περισσότερο μύθο παρά πραγματικότητα· και σε αυτή την εκδοχή της, η παραγωγή του έθνους φέρει μέσα της την επιλεκτική και εκσυγχρονισμένη αναπαραγωγή των εξουσιαστικών σχέσεων, το έθνος είναι ένα από τα ονόματά της. Παράλληλα, η επίτευξη αυτονομίας ή πολιτικής ανεξαρτησίας ορίζει εδώ αναπόδραστα το κράτος ως τον ένα πόλο διαλεκτικής, της οποίας δεύτερο πόλο συνιστά η κοινωνία των πολιτών. Γι' αυτό και η διάκριση μεταξύ κράτους και έθνους χρειάζεται να παραμείνει ως τέτοια, τόσο αναλυτικά/θεωρητικά όσο και πολιτικά, όπως και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Οσο κι αν το σύγχρονο εθνικό κράτος, τελικό προϊόν των προηγούμενων ιστορικών διαδικασιών και στις δυο περιπτώσεις, μπορεί να κινητοποιήσει τις μάζες στο πλαίσιο ενός εσωτερικού, ενσωματωμένου εθνικισμού, η δημιουργία κρατών-εθνών δεν ήταν αναπόφευκτη, ούτε το μόνο πιθανό αποτέλεσμα των μεσαιωνικών διαδικασιών· οι ίδιες οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, η κατεύθυνση δημιουργίας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, η τάση προς τη δημιουργία πόλεων-κρατών ή θεοκρατικών κρατών-εκκλησιών αποτελούν ορισμένες ιστορικές εναλλακτικές. Από την άλλη, ας μη λησμονείται πως υπάρχουν ακόμα και σήμερα έθνη που δεν κατόρθωσαν να αποκτήσουν δικό τους κρατικό μηχανισμό και άρα απέτυχαν να συγκροτηθούν πλήρως ως τέτοια είτε επειδή δεν έχουν φτάσει ακόμα στη μαζική φάση τους (Φλαμανδοί) είτε επειδή η μαζική φάση τους δεν είναι επιτυχημένη (Καταλανοί). Μόνο σκύβοντας πάνω στις κοινωνικές, από τα κάτω εθνικά ορισμένες, προσδοκίες, μπο-

ρεί να απαντηθεί το ερώτημα της επικράτησης του έθνους στον καπιταλισμό ως μορφή κοινωνικότητας που σχηματοποιεί και σχηματοποιείται από τις άλλες μορφές όπως η αξιακή, η πολιτική, η νομική, χωρίς να ταυτίζεται με αυτές. Αν και όχι παντού με τον ίδιο ιστορικά τρόπο. Η εξέλιξη της καθεμιάς επηρεάζεται από το πόσο ήδη αναπτυγμένες είναι οι υπόλοιπες, με τη μετέπειτα ταυτόχρονη εξέλιξή τους να μορφοποιεί ανάλογα τον κάθε κοινωνικό σχηματισμό.

xi.

Το έθνος, φέροντας μέσα του τις καταπιεσμένες τάξεις ως λαό που χτίζει οδοφράγματα, ενδυναμώθηκε εντός του παλιού καθεστώτος, το οποίο και ανέτρεψε λειτουργώντας ως αντίπαλός του, μετασηματιζόμενο στη συνέχεια το ίδιο σε καθεστώς· αρκετά αργότερα, και όχι χωρίς κοινωνικές αναταράξεις, ως λαός θα εννοείται το σύνολο όσων έχουν δικαίωμα ψήφου και νέμονται την πολιτική εξουσία. Πρόκειται για τη μετωνυμία που έχει δημιουργήσει τη μεγαλύτερη σύγχυση στους λεγόμενους ανατρεπτικούς κύκλους, αν δεν έχει δημιουργηθεί από τους ίδιους: δεν είναι μόνο τα λαϊκά στρώματα αυτά που (δικαιούνται να) εκφέρουν γνώμη για το εθνικό συμφέρον, αλλά και η νέα άρχουσα τάξη. Επιπλέον, και όσον αφορά τον ορισμό του εθνικού συμφέροντος στο επίπεδο των πολιτικών ιδεολογιών, πολύ γρήγορα εντός της νέας εθνικής επικράτειας διαχωρίζονται οι μετριοπαθείς από τους ριζοσπάστες, ενώ αργότερα θα γεννηθούν κινήματα «ειδικού συμφέροντος», όπως το εργατικό και το γυναικείο κίνημα, που θα αναφέρονται από εδώ και στο εξής σε έναν ανατρεπτικό ορίζοντα, όμως από τη δική τους σκοπιά: αρκετοί μαχητικοί εκπρόσωποί τους προέρχονται από την προοδευτική διάνοηση και, για την εργατική περίπτωση, από τους μάστορες/μικροαφεντικά. Το έθνος προέβαλε τον εαυτό του ως φορέα επίλυσης του τότε κοινωνικού ζητήματος και τη δημοκρατία ως την ίδια την επίλυση ως άρση των προνομίων της φεουδαρχίας. Στην πράξη, όμως, αυτό συνέβη υπό την καθοδήγηση των συμφερόντων μιας συγκεκριμένης τάξης, της αστικής και ενός συγκεκριμένου φύλου, του ανδρικού. Εν τη γενέσει, το έθνος, ως το σύνολο των ανθρώπων που απαρτίζουν την κοινωνία, καθώς και των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων, βάζει όρια στη δημοκρατία, την καθιστά ανολοκλήρωτη, μη καθολική, αντανακλά πάνω της την ίδια την εσωτερική ιεραρχική δομή του τόσο με ταξικούς όσο και με έμφυλους όρους. Από μια αντεθνική σκοπιά, δεν ισχύει το αντίθετο και αυτό πρέπει να γίνει σαφές: Η κατάργηση του έθνους θα προέλθει όχι απλά από την εκδίωξη της αστικής τάξης από τη θέση του κύριου εκφραστή και εκπροσώπου του έθνους, αλλά από τη διεύρυνση των πρακτικών εκείνων που θα καταστήσουν αδύνατη την επανεμφάνιση του ως εξεγερμένου λαού, που θα υπονομεύσουν εκ των έσω την επανεμφάνιση του ως οριοθετή της κοινωνικής δυναμικής, είτε στην κρατική είτε στη μαζική εκδοχή του.

xii.

Χωρίς αμφισημίες:

Η κριτική της γερμανικής φιλοσοφίας, του Κράτους και του Δικαίου, της οποίας ο Χέγκελ έδωσε τη συνεπέστερη, την πλουσιότερη και την τελευταία της έκδοση, είναι ταυτόχρονα η κριτική ανάλυση του σύγχρονου Κράτους και της αντίστοιχης πραγματικότητας¹¹.

Η πρώτη εργασία την οποία ανέλαβα για την καταπολέμηση των αμφιβολιών που με κυρίευαν ήταν μια κριτική αναθεώρηση της χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου... Η έρευνά μου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι νομικές σχέσεις, όπως και οι μορφές του κράτους, δεν μπορούν να κατανοηθούν ούτε από μόνες τους, ούτε από τη λεγόμενη γενική εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος, αλλά αντίθετα έχουν τις ρίζες τους στις υλικές συνθήκες ζωής, των οποίων την ολότητα συνοψίζει ο Χέγκελ, κατά το πρότυπο των Αγγλων και των Γάλλων του 18^{ου} αιώνα, με την ονομασία «κοινωνία των πολιτών». Κατέληξα, επίσης, στο συμπέρασμα ότι η ανατομία της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να αναζητηθεί στην πολιτική οικονομία¹².

Θεωρώντας ότι η σύγκριση της κατάστασης στη Γερμανία της εποχής του με ό,τι ακολούθησε τις μεγάλες αστικές επαναστάσεις σε Βόρεια Αμερική, Αγγλία και Γαλλία είναι κομβικής σημασίας, ο Μαρξ θα αναμετρηθεί συστηματικά με τη σκέψη του Χέγκελ για πρώτη φορά το 1843 με τη συγγραφή της Κριτικής της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου, ενώ μερικούς μήνες αργότερα θα γράψει το Εβραϊκό Ζήτημα. Αν και σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ο Μαρξ θα αναφερθεί αποσπασματικά στο κράτος τόσο από πολιτική όσο και από θεωρητική σκοπιά, αυτά τα δυο κείμενα αποτελούν τις μόνες συστηματικές ενασχολήσεις του με το ζήτημα, καθώς το ζήτημα της θεμελίωσης του κράτους θα παραμεριστεί για λόγους πολιτικών προτεραιοτήτων, γιατί προέχει η διάρρηξη των δεσμών με τους αριστερούς χεγκελιανούς κύκλους από τους οποίους προερχόταν. Ηδη από το καλοκαίρι του 1842, σε μια σειρά άρθρων στην Εφημερίδα του Ρήνου όπου σχολιάζει το κύριο άρθρο του τεύχους 179 της Εφημερίδας της

¹¹ Καρλ Μαρξ, Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ.24.

¹² Καρλ Μαρξ, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Σύγχρονη Εποχή, σελ.18-19.

Κολωνίας¹³, ο Μαρξ θα αναρωτηθεί, μεταξύ άλλων, για το πώς η θρησκεία γίνεται «πολιτική ιδιότητα» και «θεωρία του δικαίου του κράτους», θα διακρίνει ότι «η Αγία Συμμαχία αποτέλεσε καταρχήν μια σχεδόν θρησκευτική ένωση κρατών», ότι «η θρησκεία έπρεπε να γίνει η ευρωπαϊκή κρατική πανοπλία» και ότι «η εκκλησία και όχι η διπλωματία ή η εγκόσμια κρατική ένωση αποτέλεσε τον γενικό χριστιανικό δεσμό των λαών». Κατανοεί πως με την εμφάνιση του κράτους, και κυρίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ο στοχασμός πάνω στον «νόμο της βαρύτητας του κράτους» αποσυνδέεται από τη θεολογία και γίνεται ο ίδιος πολιτικός εγκαταλείποντας το πεδίο της φιλοσοφίας. Το κράτος οφείλει να αποτελεί «έναν μεγάλο οργανισμό, εντός του οποίου πρέπει να πραγματώνεται η ελευθερία του δικαίου, των ηθών και της πολιτικής» καθώς το ίδιο οικοδομείται στη βάση του «λόγου της ελευθερίας και όχι από τη θρησκεία».

¹³ προσθήκη. Το φθινόπωρο του 1843, ο Μαρξ, όχι μόνο στη διατύπωση ίδιας γνώμης αλλά και κατά την άσκηση κριτικής βαθιά επηρεασμένος από τη χεγκελιανή προβληματική, θα γράψει στο Εβραϊκό Ζήτημα¹⁴:

«Η θρησκεία δεν είναι πια το πνεύμα του κράτους... έγινε το πνεύμα της κοινωνίας των ιδιωτών, της σφαίρας του εγωισμού, του πολέμου όλων εναντίον όλων. Δεν είναι πια η ουσία της κοινότητας, αλλά η ουσία της διαφοράς. Έγινε η έκφραση του χωρισμού του ανθρώπου από την κοινότητά του... αλλά η κοινότητα των ιδιωτών ολοκληρώνεται μόνο μέσα στον χριστιανικό κόσμο. Μόνο κάτω από την κυριαρχία του χριστιανισμού, που μετατρέπει όλες τις εθνικές, φυσικές, ηθικές, θεωρητικές σχέσεις σε κάτι το εξωτερικό για τον άνθρωπο, η κοινωνία των ιδιωτών μπόρεσε να χωριστεί τελειωτικά από τη ζωή του κράτους, να κόψει όλους τους δεσμούς του ανθρώπου με το είδος, να βάλει τον εγωισμό, την ιδιοτελή ανάγκη στη θέση αυτών των δεσμών με το είδος, να μεταβάλει τον κόσμο των ανθρώπων σ' έναν κόσμο κατακερματισμένων ατόμων που στέκουν εχθρικά το ένα απέναντι στο άλλο».

Είναι αναγκαίο να προσπεράσουμε την προσωρινή επιρροή του Φώυερμπαχ περί ανθρώπινου είδους και ανθρώπινης φύσης και να δούμε τα ιστορικά και πολιτικά όρια της σκέψης του Μαρξ: Ενώ αναγνωρίζει, για τη Γερμανία, τον ρόλο του χριστιανισμού όσον αφορά την ίδια την ιστορική εμφάνιση και συγκρότηση της κοινωνίας των ιδιωτών, υποβαθμίζει το ερώτημα του τι είναι αυτό που συνέχει την κοινωνία των ιδιωτών – ο Χέγκελ είναι ιδιαίτερα σαφής σε αυτό το σημείο ανάγοντας το κράτος στον κύριο παράγοντα συνοχής της κοινωνίας των ιδιωτών, η οποία μαζί με την οικογένεια αποτελούν ταυτόχρονα τους στυλοβάτες του κράτους – επιλέγοντας να την παρουσιάσει μόνο ως «κόσμο κατακερματισμένων ατόμων» στα ιστορικά παραδείγματα που εξετάζει. Το έθνος παραμένει εκτός κριτικής αφενός επειδή η δημιουργία του συνδέεται στενά με την κρατική πολιτική σε Αγγλία, Γαλλία, ΗΠΑ και δεν διαθέτει την αυτονομία ενός εθνικού κινήματος, αφετέρου επειδή στην πολιτική αντίληψή του διατηρεί έναν επαναστατικό χαρακτήρα: όσο κι αν το προλεταριάτο αντιμάχεται την αστική τάξη εντός της κοινωνίας των ιδιωτών, πολιτικά, δηλαδή εθνικά, η επανάστασή του πρέπει να μοιάζει με τις αστικές επαναστάσεις. Μπορούμε να διακρίνουμε και στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, γραμμένο στα τέλη του 1847-αρχές του 1848, λίγο πριν το ξέσπασμα της επανάστασης, την ίδια αντίληψη για το έθνος, όταν μαζί με τον Ενγκελς θα υποστηρίξουν ότι¹⁵

Οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα. Δεν μπορεί να τους πάρεις αυτό που δεν έχουν. Αφού, όμως, το

¹³ Πρόκειται για τα τεύχη 191, 193 και 195, το σύνολο του άρθρου μπορεί να βρεθεί στα γερμανικά εδώ: http://www.mlwerke.de/me/me01/me01_086.htm. Επιπλέον, στο κριτικό άρθρο με τίτλο *Το φιλοσοφικό μανιφέστο της ιστορικής σχολής του δικαίου* από το τεύχος 221, ο Μαρξ θα αναγνωρίσει πως [μετά τη Γαλλική Επανάσταση] «η διάλυση του γαλλικού κράτους εμφανίζεται στην Εθνοσυνέλευση ως αποδέσμευση του νέου πνεύματος από τις παλιές μορφές, οι οποίες δεν άξιζαν και δεν ήταν ικανές να το συλλάβουν», ενώ θα χαρακτηρίσει τον γάμο ως «ηθικό-δικαιικό θεσμό» ενάντια στο «δίκαιο της αυθαίρετης βίας» και «τους σύγχρονους κυρίους, που δεν αντιμετωπίζουν αυτούς τους θεσμούς ως δημιουργήματα του ανθρώπινου λόγου, αλλά ως αντανάκλασεις ενός υψηλότερου «θετικού» λόγου». Γενικά μιλώντας, από την επιχειρηματολογία που ο ίδιος χρησιμοποιεί εκείνη την εποχή μπορεί να υποστηριχτεί ότι επιδιώκει να χρησιμοποιήσει την προβληματική του Χέγκελ από τη Φιλοσοφία του Δικαίου για να ασκήσει κριτική στην πολιτική σκέψη της εποχής του, γι' αυτό και αντιμετωπίζει θετικά τις φιλελεύθερες αντιλήψεις στην πάλη ενάντια στην πρωσική απολυταρχία. Αυτό προκύπτει και από τη συμμετοχή του στη σύνταξη της εφημερίδας, της οποίας, ας θυμηθούμε, το πλήρες όνομα της ήταν *Εφημερίδα του Ρήνου – για την πολιτική, το εμπόριο, τη βιομηχανία και αποτελούσε όργανο των προοδευτικών αστών της ευρύτερης περιοχής γύρω από τη σημερινή Κολογία*. Παρόλα αυτά, η αφετηρία του είναι διαφορετική, καθώς, αν και αμφιταλαντευόμενος, μιλάει ανοιχτά για τον κομμουνισμό («Ο κομμουνισμός και η “Γενική Εφημερίδα” του Αουγκσμπουργκ», τεύχος 289, Οκτώβριος 1842). Παράλληλα, ο Ενγκελς («Οι εσωτερικές κρίσεις», τεύχος 343, Δεκέμβριος 1842) θα διατυπώσει την αντίληψη ότι «αυτή η επανάσταση [των προλεταρίων] είναι αναπόφευκτη για την Αγγλία· αλλά, μιλώντας συνολικά, σε αυτό που συμβαίνει στην Αγγλία, είναι τα συμφέροντα, και όχι οι αρχές, που θα ξεκινήσουν και θα επιβάλλουν αυτή την επανάσταση· οι αρχές προκύπτουν καταρχήν από τα συμφέροντα, δηλαδή η επανάσταση δεν θα είναι πολιτική, αλλά κοινωνική».

¹⁴ Καρλ Μαρξ, Το εβραϊκό ζήτημα, Οδυσσέας, σελ.78, 111.

¹⁵ Καρλ Μαρξ – Φρήντριχ Ενγκελς, Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Σύγχρονη Εποχή, σελ.40.

προλεταριάτο πρέπει καταρχήν να κατακτήσει την πολιτική εξουσία, να ανυψωθεί σε εθνική τάξη, να συγκροτηθεί το ίδιο σε έθνος, είναι και το ίδιο ακόμα εθνικό, αν και σε καμιά περίπτωση με την έννοια που δίνει η αστική τάξη.

Από την Κριτική της χεγκελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου που γράφεται το 1843 και την κριτική αναθεώρηση που ανακοινώνει ο Μαρξ το 1859, μεσολαβούν δεκαέξι χρόνια συνεχούς κριτικής αναζήτησης και αυτοκριτικής. Πάνω από όλα, όμως, βαραίνει η ήττα των αστικών επαναστάσεων του 1848, στην οποία είχε συμμετάσχει ενεργά και ο ίδιος, και της ανατρεπτικής προοπτικής, την οποία ο ίδιος εκτιμούσε ότι έφεραν μέσα τους¹⁶. Είναι άλλο πράγμα, όμως, να πιστεύεις ότι η επανάσταση δεν μπορεί να είναι πολιτική, ότι οι επαναστατικές διεργασίες θα έχουν κοινωνικό χαρακτήρα αφού θα προέλθουν μόνο από διεργασίες στο εσωτερικό της κοινωνίας των πολιτών – εννοημένης ως ζωντανού οργανισμού – και άλλο πράγμα, ενώ συνδέεις τις μορφές του κράτους με την «ολότητα των συνθηκών ζωής», να επιλέγεις να μελετήσεις την πολιτική οικονομία υπό το βάρος συγκεκριμένων επιλογών που έχουν να κάνουν με την πολιτική βαρύτητα που αποδίδεις στους αγώνες της εργατικής τάξης. Μπορεί πράγματι οι αστικές επαναστάσεις να μετατοπίζουν το κοινωνικό κέντρο βάρους στην οικονομία, ταυτόχρονα όμως η πολιτική συγκεντρώνεται στο κράτος, το οποίο αποκτά καθολικό χαρακτήρα και ορίζοντα.

xiii.

Γράφει ο Manfred Riedel¹⁷:

Αν συγκριθούν οι δηλώσεις των σύγχρονων [του Χέγκελ] μεταξύ 1820 και 1850, όσον αφορά την – ήδη τότε θεωρούμενη εκπληκτική – περιγραφή της κοινωνίας των ιδιωτών στο τρίτο μέρος της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ με αυτές των νεώτερων ερμηνευτών, το ζήτημα της ιστορικής θέσης τους μοιάζει και στις δυο περιπτώσεις να μην αποτελεί πραγματικό πρόβλημα. Για έναν κοντινό μαθητή του Χέγκελ όπως ο Eduard Gans, ο οποίος επιμελήθηκε τη δεύτερη έκδοση του έργου στο πλαίσιο της μεγάλης Εκδοσης των έργων του Χέγκελ από την «Ενωση φίλων του αθάνατου», είναι αυτονόητο ότι στο βιβλίο «δεν αφέθηκε απ' έξω τίποτα που θα μπορούσε να συσχετιστεί με το κράτος», καθώς «ακόμα και η επιστήμη της εθνικής οικονομίας» βρήκε «τη θέση και τη μεταχείριση που της αντιστοιχεί στην κοινωνία των ιδιωτών». Αυτή η ετυμολογία βρίσκεται επίσης στα έργα των Chr. Hermann Weisse, Arnold Ruge, Constantin Roessler και Bruno Bauer και όσον αφορά το ίδιο το ζήτημα, την αναγωγή του ζητήματος στην πολιτική οικονομία, με τον ίδιο τρόπο κινούνται και οι προγενέστερες απόπειρες πάνω στο «φυσικό δίκαιο» και την «επιστήμη του κράτους» οι οποίες εκκινούν από τον Χέγκελ... των οποίων οι περιγραφές της κοινωνίας των ιδιωτών βρίσκονται εντός της συσχέτισης που διατυπώνει ο Gans... Με αυτόν τον τρόπο όμως ο Erdmann τραβάει απότομα την κοινωνία των ιδιωτών προς την πλευρά της αστικής τάξης κατά την άποψή του η χρήση της λέξης από τον Χέγκελ εξελίσσεται παράλληλα με το ευρωπαϊκό κίνημα χειραφέτησης της τάξης των αστών από την εποχή του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Με τον ίδιο τρόπο κατανόησαν την έννοια της «κοινωνίας των ιδιωτών» ο Μαρξ και πολλοί άλλοι άνδρες της εποχής του. Η αναφορά στους Αγγλους και τους Γάλλους του 18^{ου} αιώνα [στο απόσπασμα από την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας] αναδεικνύει την έννοια ως ειδικά σύγχρονη. Ήδη πριν τον Μαρξ, εκκινώντας από αυτή τη διαπίστωση, γινόταν αναφορά στις ατομικιστικές αντιλήψεις του νεώτερου φυσικού δικαίου προκειμένου να ταξινομηθεί ιστορικά η κοινωνία των ιδιωτών του Χέγκελ... για τον Lassalle μια από τις κατασκευές αυτού του φυσικού δικαίου, ο «πόλεμος όλων εναντίον όλων» του Hobbes δεν απεικόνιζε τίποτα άλλο από «αυτό που, με τον ίδιο τρόπο που διακρίνεται από το κράτος, αποκαλείται σφαίρα της κοινωνίας των ιδιωτών και αφήνεται στην ευχέρεια του ελεύθερου ανταγωνισμού»... Από τους νεώτερους ερμηνευτές... ο Herbert Marcuse μπόρεσε στο έργο του Λόγος και Επανάσταση – Ο Χέγκελ και η Γένεση της Κοινωνικής Θεωρίας να δείξει την κοινωνική θεωρία που είναι εμμενής στη χεγκελιανή θεωρία του δικαίου και την επιρροή της στη νεώτερη κοινωνιολογία, κάτι που οπωσδήποτε οδήγησε αναγκαστικά σε σύμπτυξη της ιστορικής διάστασης. Είναι πάνω από όλα αυτή η σύμπτυξη, η οποία στο – ήδη γραμμένο από το 1938 – βιβλίο του Georg Lukacs Ο νεαρός Χέγκελ και το ζήτημα της καπιταλιστικής κοινωνίας μετασχηματίστηκε σε μόνιμη ανακολουθία μεταξύ του

¹⁶ Πάνω στη σημασία αυτής της ήττας στην πολιτική σκέψη του Μαρξ – αλλά και όσον αφορά τον αντιπολιτικό χαρακτήρα της προλεταριακής επανάστασης, τη σιωπή όσον αφορά τις κοινωνικές δυνάμεις εκείνες που θα αποδομήσουν την υπάρχουσα εθνική πολιτική και τις συνέπειες της αναπαράστασης της ταξικής πάλης ως εμφυλίου πολέμου – δες την προσούρα Ο πόλεμος και το πολιτικό, μεταφράσεις σε συριακό έδαφος από μέλη του the ajanib project, που μπορεί να βρεθεί στο διαδίκτυο.

¹⁷ Manfred Riedel, Η «κοινωνία των ιδιωτών» του Χέγκελ και το ζήτημα της ιστορικής καταγωγής της. Όσα ακολουθούν σχετίζονται με όσα υποστηρίζει ο Riedel εδώ και στο προγενέστερο άρθρο του με τίτλο Παράδοση και Επανάσταση στη «Φιλοσοφία του Δικαίου» του Χέγκελ, καθώς και με τα τρία άρθρα του Z.A. Pelczynski από τη συλλογή κειμένων με τίτλο Το κράτος και η κοινωνία πολιτών – Μελέτες στην πολιτική φιλοσοφία του Χέγκελ, Cambridge University Press.

ερμηνευτή και του αντικειμένου του, η οποία είναι δυνατόν να αρθεί μόνο σε επιτυχείς μεμονωμένες αναλύσεις. Αυτό φαίνεται πιο καθαρά από κάθε άλλη περίπτωση όταν ο Lukacs, κατά την ανάλυση του Χέγκελ, προβληματοποιεί την έκφραση «κοινωνία των ιδιωτών», μολονότι αυτή δεν εμφανίζεται ούτε μια φορά στα γραπτά που ο ίδιος ερμηνεύει... Το ζήτημα που εγείρεται εδώ είναι επομένως αν, με μια εκ των υστέρων ερμηνεία, μπορεί να γίνει γενικά αντιληπτό το πραγματικό ιστορικό περιεχόμενο της χεγκελιανής έννοιας [της κοινωνίας των ιδιωτών]. Δεν θα έπρεπε κανείς να ρωτήσει... αντίστροφα σε ποια σχέση αυτή βρίσκεται με την παλιότερη χρήση της ίδιας λέξης;

xiv.

Πιάνοντας το νήμα από εκεί που χάθηκε¹⁸:

Η διεύρυνση της οικογένειας ως μετάβαση αυτής σε μια άλλη αρχή είναι στο στάδιο της ύπαρξης αφενός η ήρεμη εξάπλωση της ίδιας μέχρι τα όρια του λαού, του έθνους, το οποίο έχει έτσι μια κοινή φυσική καταγωγή, αφετέρου η συγκέντρωση διασκορπισμένων οικογενειακών κοινοτήτων είτε δια της κυρίαρχης εξουσίας, είτε δια της εθελούσιας ένωσης, που εκπορεύεται από τις επακόλουθες ανάγκες και την αλληλεπίδραση της ικανοποίησής τους. (από τη θέση 181)

Η αστική κοινωνία είναι η διαφοροποίηση, η οποία εμφανίζεται ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος, παρότι ο σχηματισμός της λαμβάνει χώρα αργότερα από τον αντίστοιχο του κράτους· διότι ως διαφοροποίηση προϋποθέτει το κράτος, το οποίο πρέπει να το έχει μπροστά της ως αυτόνομο, προκειμένου να επιζήσει... Όταν το κράτος γίνεται αντιληπτό ως μια ενότητα διαφόρων προσώπων, ως μια ενότητα, που δεν είναι απλώς κοινότητα, με αυτό εννοείται μόνο ο καθορισμός της κοινωνίας των ιδιωτών. Πολλοί από τους νεότερους θεωρητικούς του κρατικού δικαίου δεν έχουν καταφέρει να φτάσουν σε μια περαιτέρω αντίληψη για το κράτος. (από την προσθήκη στη θέση 182)

Σε αντίθεση με τους σύγχρονους του θεωρητικούς της παλινόρθωσης, οι οποίοι θεωρούν ως πραγματική αιτία των μεγάλων επαναστάσεων του 18^{ου} αιώνα την εμφάνιση στο προσκήνιο της κοινωνίας των ιδιωτών – εμφάνιση που, κατά τη γνώμη τους, συνοδεύεται από ανατροπή όλων των κυριαρχικών σχέσεων που θεωρούνται φυσικές και εγκόσμιες, γι' αυτό και έχει αυθαίρετο χαρακτήρα – ο Χέγκελ αξιολογεί θετικά αυτή την εξέλιξη, καθώς εκτιμά ότι κράτος και κοινωνία χειραφετούνται το ένα από το άλλο και τίθενται για πρώτη φορά στην πραγματική τους αμοιβαία σχέση. Και είναι σε αυτό το πλαίσιο, πάνω από όλα πολιτικό και όχι φιλοσοφικό, που θα ασκήσει κριτική στους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου κατηγορώντας τους ότι δεν μπορούν να συλλάβουν αυτή τη διαδικασία μιας δεν διαχωρίζουν επαρκώς τις έννοιες του κράτους και της κοινωνίας των ιδιωτών. Ο Χέγκελ πιστεύει ότι το κράτος δεν είναι κράτος όταν συμπίπτει με την κοινωνία των ιδιωτών και αυτή δεν είναι κοινωνία όταν αποτελεί πολιτική κοινωνία, δηλαδή κράτος, όμως οι πολιτικές αντιλήψεις του, αλλά και η λογοκρισία της εποχής, τον εμποδίζουν να παραδεχτεί ότι η χειραφέτηση και των δυο προϋποθέτει τον ιστορικό μετασχηματισμό μορφών που ήδη προϋπάρχουν· η καταγωγή και το ιστορικό νόημα της κοινωνίας των ιδιωτών δεν περιορίζεται στον 18^ο αιώνα και στις παραδοχές της θεωρίας του φυσικού δικαίου –όπου τα ανεξάρτητα άτομα-αστοί κοιτάνε μόνο το προσωπικό συμφέρον τους και είτε συνάπτουν κοινωνικά συμβόλαια με το κράτος είτε χρειάζονται το κράτος για να μην αλληλοεξοντωθούν– ούτε το κράτος ως πολιτική κοινότητα εμφανίζεται στη βάση της αντίθεσης με μια φυσική συνθήκη, ούτε το κράτος που προϋπάρχει των αστικών επαναστάσεων έχει χαρακτηριστικά αυτονομίας που συμβάλλουν στη διαφοροποίηση της κοινωνίας των ιδιωτών.

^{1η} προσθήκη: Επιπλέον, και αυτό είναι το πιο σημαντικό, διακρίνοντας ανάμεσα στις δυο έννοιες, η ανατρεπτικότητα της περιόδου επιτρέπει στον Χέγκελ να έρθει σε ρήξη με μια θεωρητική παράδοση αιώνων που, από την εποχή του Αριστοτέλη, επιδιώκει να εξηγήσει γιατί η κοινωνία είναι κοινωνία πολιτική, γιατί η κοινωνία φέρει μέσα της το κράτος, γιατί οι κυρίαρχοι μετέχουν ως τέτοιοι, ως μέλη της κοινωνίας στην εξουσία και κατέχουν πολιτικά δικαιώματα, έχοντας αφήσει εκτός πολιτικής κοινωνίας τους σκλάβους, αυτές που ασχολούνταν με το νοικοκυριό, τους δουλπαρόικους, τους μισθωτούς. Είναι αυτή η κοινωνία των πολιτών που, παραμένοντας σε χρήση ως όρος, μετασχηματίζεται ως ιστορική μορφή και περιεχόμενο από τις αστικές επαναστάσεις, διαχωριζόμενη τόσο από το πολιτικό/δικαιικό στοιχείο, που εμφανίζεται να αυτονομείται ως αστικό πλέον κράτος, όσο και από τον οίκο και την οικονομία του, που δεν είχε ποτέ πολιτικά δικαιώματα. Διαχωρισμός, όμως, των στιγμών μεταξύ τους ση-

¹⁸ Όλα τα αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από την έκδοση Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη. Χρησιμοποιήθηκε επίσης η γερμανική έκδοση από τις εκδόσεις Suhrkamp, για να αποδοθούν οι εμφάσεις του πρωτοτύπου που ο έλληνας μεταφραστής έχει αυθαίρετα αφαιρέσει, καθώς και για να ομαλοποιηθεί η ανάγνωση λόγω χρήσης επιτηδευμένων λέξεων και καθαρευουσιάνικης προφοράς. Για τον έλληνα μεταφραστή φαίνεται ότι δεν του αρκεί να είναι πρόεδρος πρωτοδικών για να την ψωνίσει, πρέπει και να υποκρίνεται ότι στις φλέβες του τρέχει το γαλάζιο αίμα των χεγκελιανών.

μαίνει διατήρηση και υπέρβαση των προηγούμενων στοιχείων και όχι γένεση εκ του μηδενός. Καθώς οι αστικές επαναστάσεις δεν χειραφέτησαν όλα τα κοινωνικά στρώματα, ορισμένες εξουσιαστικές σχέσεις διατηρήθηκαν, εντός της νέας αστικής κοινωνίας με νέα μορφή. Η νέα κοινωνία πολιτών, νοούμενη και ως έθνος, συγκεντρώνει εντός της όλες τις δραστηριότητες της οικονομίας, η οποία προέρχεται από τη διάσπαση και διεύρυνση των δραστηριοτήτων του πρωθύστερου οίκου, απαιτώντας παράλληλα τα αρσενικά μέλη της να έχουν πρόσβαση στα προηγούμενα προνόμια και στην πολιτική εξουσία. Ο νέος οίκος συρρικνώνεται σε μέγεθος και σημασία και στο εξής αποτελεί τη λεγόμενη σφαίρα του ιδιωτικού που θα ριζώσει στο εσωτερικό του αναδυόμενου έθνους υπό το καθεστώς πως ό,τι συμβαίνει εντός του αποτελεί έκφραση μιας ιδιαίτερης μερικότητας, αυτονομία διαφορετικής από την ατομική. Το νέο καθολικό πολιτικό κράτος, που αναπόφευκτα δεν μπορεί να εννοηθεί ως τέτοιο όταν έχει περιορισμένες βλέψεις τόσο τοπικά όσο και χρονικά, συγκεντροποιείται και καθορίζεται από την απαίτηση πραγμάτωσης της αφηρημένης ατομικής ελευθερίας και της ταυτόχρονης επιτήρησης και εγγύησης του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων. Οι τρεις αυτές στιγμές/μορφές¹⁹ διαθέτουν δική τους δυναμική, δι-αμεσολαμβάνουν η μια την άλλη ενώ διατηρούν μεταξύ τους δομικές σχέσεις, των οποίων ο αντιφατικός χαρακτήρας δεν μπορεί να αρθεί εντελώς. Οι αστικές επαναστάσεις δεν κατήργησαν καμία από αυτές τις στιγμές/μορφές, αλλά τις αναδημιούργησαν πάνω σε νέα βάση. Οι στιγμές/μορφές δεν είναι μεταξύ τους ισότιμες, διατηρούν σχέσεις διαδοχικής υπαγωγής και κάθε μια από αυτές φέρει μέσα της τις άλλες δυο και τις προϋποθέτει. Το έθνος, καθώς αποτελεί το κοινωνικό υπόβαθρο του σύγχρονου κράτους με τον ίδιο τρόπο που ο οίκος αποτέλεσε το κύτταρο της παλιάς πολιτικής κοινωνίας, θα καταργηθεί με την ταυτόχρονη κατάργηση του κράτους και του οίκου· οτιδήποτε λιγότερο αποτελεί απλά πολιτικό τέχνασμα.

²¹ προσθήκη: Ήδη από την περίοδο που εξετάζουμε, οποιαδήποτε αναφορά σε φυσική ανθρώπινη κοινότητα, ανθρώπινη φύση που τείνει προς την κοινωνικότητα, αριστοτελικές πιρουέτες περί ανθρώπου ως κοινωνικό ον υπόκειται αναγκαστικά στη διάκριση που κάνει το φυσικό δίκαιο ανάμεσα σε φυσικό άνθρωπο και ιδιώτη/αστό, θεμέλιο των αστικών επαναστάσεων σε Ηνωμένες Πολιτείες και Γαλλία. Βρισκόμαστε ήδη στο πεδίο του έθνους ως της μόνης κοινότητας που μπορεί να εξαγγέλλει τον εαυτό της ως φυσική την ίδια στιγμή που υποτάσσει και εκτοπίζει όλες τις άλλες. Όλες οι αλληλεπιδράσεις των μελών της εθνικής κοινότητας μεταξύ τους οφείλουν να θεωρούνται φυσικές και γι' αυτό αιώνιες, όλες οι προϋποθέσεις ύπαρξης της κοινωνίας των ιδιωτών μπορούν να θεωρούνται πλέον εθνικές από τη στιγμή που ο άνθρωπος γίνεται νοητός πρώτα και κύρια ως φυσικό όν, στη βάση των φυσικών αναγκών και επιθυμιών. Ο Χέγκελ ειρωνεύεται τους υποστηρικτές του φυσικού δικαίου, και οπωσδήποτε υπονομεύει τον περιορισμό της ανθρώπινης κίνησης μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, όταν γράφει πως ο άνθρωπος

μέσα σε αυτή την εξάρτηση [από τις ανάγκες και τα μέσα ικανοποίησής τους] αποδεικνύει ταυτόχρονα την υπέρβασή της και τη γενικότητά του, καταρχάς με τον πολλαπλασιασμό των αναγκών και των μέσων και μετά με τον διαμερισμό και τη διαφοροποίηση της συγκεκριμένης ανάγκης σε μεμονωμένα τμήματα και πλευρές, οι οποίες γίνονται ιδιαίτερες, επομένως αφηρημένες ανάγκες. Στο δίκαιο αντικείμενο είναι το πρόσωπο, από ηθικής πλευράς το υποκείμενο, στην οικογένεια το μέλος της οικογένειας, στην κοινωνία των ιδιωτών γενικά ο αστός/ιδιώτης (ως *bourgeois*) – εδώ από την πλευρά των αναγκών αυτό που αποκαλείται άνθρωπος είναι το συγκεκριμένο της αναπαράστασης· είναι καταρχήν εδώ και επομένως μόνο εδώ που γίνεται λόγος για τον άνθρωπο. (από τη θέση 190)

Εμπόριο και βιομηχανία, δίκαιο, ηθική, οικογένεια, αστική κοινωνία: η νέα καπιταλιστική κοινωνία ως σύνολο μπορεί να εμφανίζεται ως φυσική, ως εθνική, από τη στιγμή μπορεί να εννοήσει τον εαυτό της ως ένα σύνολο αλληλεπιδράσεων που συγκροτούν μια κοινότητα· αλλά και από τη στιγμή που καθεμία από τις προϋποθέσεις της μπορεί αυτοτελώς να εμφανίζεται ως τέτοια και να επικαλείται τις ρίζες της σε ένα απροσδιόριστο αλλά εγγυημένο φυσικό σημείο εκκίνησης.

xv.

Το συγκεκριμένο πρόσωπο, το οποίο έχει τον εαυτό του ως ιδιαίτερο σκοπό, ως ένα σύνολο αναγκών και μίξη φυσικής αναγκαιότητας και αυθαιρεσίας, είναι η μια αρχή της κοινωνίας των ιδιωτών – αλλά [εννοούμε] το μερικό πρόσωπο κατ' ουσία σε σχέση με άλλες τέτοιες μερικότητες, έτσι ώστε η καθεμία διαμεσολαβημένη από την άλλη και ταυτόχρονα απλά μόνο [διαμεσολαβημένη] από τη μορφή της γενικότητας, η άλλη αρχή, αυτοπραγματώνεται και ικανοποιείται. (θέση 182)

¹⁹ Υιοθετώντας ορισμένες παρατηρήσεις του μεταφραστή της Κριτικής της εγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου, μπορούμε να περιγράψουμε ως στιγμές τις φάσεις που συνθέτουν τη διαλεκτική κίνηση, οι οποίες λειτουργούν σε πολλαπλά επίπεδα: από το πεδίο συγκρότησης του υποκειμένου και της δυνατότητάς του για γνώση μέχρι το πεδίο της αντικειμενικής συγκρότησης του κόσμου. Στην ιστορική τους διάσταση, αποτελούν τη βάση της δομικής συγκρότησης των κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών ως βασικές μορφές κοινωνικοποίησης των ανθρώπων.

Ο ιδιοτελής σκοπός κατά την πραγμάτωσή του, επομένως καθορισμένος από τη γενικότητα, θεμελιώνει ένα σύστημα πολλαπλής εξάρτησης ώστε η συντήρηση και η ωφέλεια του ενός, καθώς και η δικαϊκή ύπαρξή του εντός της συντήρησης, [καθώς και] η ωφέλεια και το δίκαιο όλων των εμπλεκόμενων, βασίζονται σε αυτό και μόνο εντός αυτής της συσχέτισης πραγματοποιείται και διασφαλίζεται. Αυτό το σύστημα μπορεί καταρχήν να θεωρηθεί ως το εξωτερικό κράτος – το κράτος της ανάγκης και της νόησης. (Θέση 183)

Επιδιώκοντας να αποτυπώσει το πνεύμα της εποχής του, ο Χέγκελ θα επιδιώξει ταυτόχρονα δυο πράγματα: αφενός, να αποφύγει την αφελή αντιπαράθεση κράτους και κοινωνίας, την οποία πρότεινε η φιλελεύθερη πτέρυγα καθώς ανέτρεπε το προηγούμενο φεουδαρχικό κράτος και παρουσίαζε την κοινωνία των ιδιωτών ως απλώς τα μη προνομιούχα στρώματα, ως λαό· αφετέρου, να υπογραμμίσει εξαρχής ότι αυτό που οι σύγχρονοί του θεωρητικοί των χειραφετημένων αστικών κοινωνιών παρουσίαζαν ως ατομικό συμφέρον και κοινωνία των ιδιωτών, θέτοντας στο επίκεντρο τον αυθύπαρκτο άνθρωπο, έφερε μέσα του ορισμένους γενικότερους καθορισμούς, οι οποίοι αφορούν τους τρόπους με τους οποίους συνδέονται τα συγκεκριμένα πρόσωπα μεταξύ τους. Το κράτος αποτελεί ένα σύστημα που αναδύεται ως καθολικότητα, και ως εγγύηση της καθολικότητας, ως αποτέλεσμα γενίκευσης και αφαίρεσης από τις ανάγκες των μερικών προσώπων – η ικανοποίηση των οποίων διαμεσολαβείται από την αξιακή μορφή που συμβάλλει με τον τρόπο της σε αυτή τη διαδικασία – διατηρώντας μια εξωτερική σχέση με τα πρόσωπα. Επομένως, το κράτος προκύπτει και αναπαράγεται εντός της διαλεκτικής σχέσης, και όχι απλής αντίθεσης, μερικού-καθολικού, όπου καμία στιγμή δεν μπορεί να εννοηθεί χωρίς την άλλη και όπου η καθεμιά αποτελεί προϋπόθεση της άλλης. Εξαρχής, λοιπόν, το κράτος οφείλει να εγγυάται την ύπαρξη μερικοτήτων, τη διαρκή διαφοροποίηση ως πρόσωπα με ιδιαίτερες ανάγκες, για να μπορεί το ίδιο να είναι φορέας του ιδανικού, του αγαθού, της κοινωφελείας, της απόλυτης ελευθερίας ως καθολικό. Το άτομο δεν σχετίζεται με το κράτος στη βάση αυθαίρετης βούλησης ούτε η ένωση ατόμων συνάπτει με το κράτος κάποιου είδους κοινωνικό συμβόλαιο. Αυτή η διάσταση του κράτους – που διατηρεί αναγκαστικά μια εξωτερική σχέση με τα ίδια τα πρόσωπα και τις ιδιαίτερες ανάγκες τους, καθώς δεν ταυτίζεται και δεν μπορεί να ταυτιστεί με αυτά – αποτελεί την κατεξοχήν πολιτική/δημοκρατική του μορφή, θεμελιακό προϊόν των αστικών επαναστάσεων, η οποία πρέπει να σημειωθεί ότι δεν ταυτίζεται με τη δικαϊκή μορφή του· ως απόσταγμα αιώνων κυριαρχίας επί των πληβείων, ως νόμος, μετασχηματίζεται με τη σειρά της σε αφηρημένο δίκαιο, αντανάκλαση της άπειρης προσωπικότητας του μερικού ατόμου.

^{1η προσθήκη:} Η έλευση στο προσκήνιο, για πρώτη φορά στην ιστορία, του συγκεκριμένου προσώπου και των αναγκών του, ως ιδιώτη και ως πολίτη, αφήνει το αποτύπωμά της σε όλες τις νέες μορφές κοινωνικότητας, αλλά αποτελεί μόνο το υπόβαθρό τους, δεν τις υπερβαίνει ως τέτοιες από τη στιγμή που η εξουσιαστική κοινωνία, η ολότητα, δεν καταργήθηκε ως τέτοια. Το έθνος ως μορφή προκύπτει από την ανάγκη ανάσχεσης της ισχυρής τάσης εξατομίκευσης και υποκειμενοποίησης που ενυπάρχει μέσα στην κοινωνία των ιδιωτών, καθώς και από την ανάγκη περιορισμού της απόδοσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, και εκδηλώνεται τόσο στο επίπεδο του μερικού όσο και στο επίπεδο του καθολικού· είναι το αντίβαρο της δημοκρατίας, ο αντιτιθέμενος πόλος της. Διευρευνόμενο, το έθνος εμφανίζεται ως ο χώρος μέσα στον οποίο η διαλεκτική μερικού-καθολικού βρίσκει χώρο να κινηθεί, ως το όριό της, και ως τέτοιο εμφανίζεται ως σύστοιχο του κράτους που υπερβαίνει τον εξωτερικό διαιρεμένο εαυτό του και γίνεται εκφραστής και εγγυητής της ολότητας, της σχέσης μερικού-καθολικού συνολικά. Μόνο τότε το συμφέρον των ατόμων διαμεσολαβείται επαρκώς από το εθνοκρατικά γενικό και, αφού προσδιορίσουν τη βούληση, θέληση και πράξη τους με τρόπο που να προσανατολίζει και να προσανατολίζεται από το γενικό, καθίστανται «κρίκος της αιτιακής αλυσίδας». Παραφράζοντας, μπορούμε να πούμε πως, σε αντίθεση με το αφηρημένο αγαθό, το έθνος είναι ο πραγματικός χαρακτήρας, οι καθοδηγητικές αρχές, ο εθιμικός χώρος, το έθος²⁰ της κοινότητας, το πραγματικό πνεύμα της οικογένειας και

²⁰ Ανάμεσα στο δίκαιο, θεωρημένο ως ένα ορθολογικό σύνολο κανόνων, και τις νόρμες που καθορίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων υπάρχει πάντα μια απόσταση· η κοινωνική ηθική, το έθος, δεν αποτελεί μόνο το κανονιστικό φίλτρο που μεταφράζει το δίκαιο με όρους καθημερινής ζωής, αλλά και το αίτιο αυτής της ίδιας της δημιουργίας απόστασης, αυτή την ίδια την απόσταση. Στον ένα πόλο, αυτό του δικαίου, επικρατεί η λειτουργία των θεσμών, ενώ στον άλλο επικρατεί η ατομική και συλλογική συμπεριφορά. Αυτονόητα, η τάση της διατήρησης των προνομίων πάνω στους πιο αδύναμους, της εκμετάλλευσης, της εξουσίας ανθρώπου σε άνθρωπο, η εθ[ν]ική πραγματικότητα υπερκαθορίζει τους δυο πόλους και τη διαλεκτική τους. Χρήσιμες σε αυτό το σημείο είναι οι παρατηρήσεις του Philip J. Kain από το βιβλίο του *Marx and Ethics*, εκδόσεις Clarendon Press, 1991, σελ.17-18: «[Ο Χέγκελ] διέκρινε μεταξύ *Moralität*, που συνήθως μεταφράζεται ως “ηθική”, και *Sittlichkeit*, που συνήθως μεταφράζεται ως “έθος” ή “ηθική ζωή”. Η *Moralität*, η οποία έχει την αφετηρία της στον Σωκράτη και φτάνει στο απόγειό της στην καντιανή ηθική, είναι ατομική, αναστοχαστική κι ορθολογική. Βασίζεται στην αυτονομία της ατομικής αυτοσυνείδησης, σε προσωπική πεποίθηση και συνείδηση, και αποτελεί μια σχετικά όψιμη ανάπτυξη της ιστορίας. Το *Sittlichkeit*, το οποίο αναπαρίσταται μάλλον καλύτερα στην ελληνική πόλη πριν τον Σωκράτη, είναι ηθική συμπεριφορά που κυβερνάται απ’ τα φυσικά έθιμα και την παράδοση. Βασίζεται στη συνήθεια με βάση τους αντικειμενικούς νόμους της κοινότητας. Ο προσωπικός αναστοχασμός κι η ανάλυση δεν σχετίζονται ιδιαίτερα με την ηθική ζωή. Απλά και σαφή παραδείγματα της

του λαού.

2^η προσθήκη: Μπορούμε να αναρωτηθούμε πάνω στον τρόπο με τον οποίο η αστική τάξη, ξεκινώντας από την ιδιαίτερη κατάστασή της, κατόρθωσε να ηγεμονεύσει ολόκληρη την κοινωνία στην πάλη της ενάντια στο παλιό καθεστώς, πώς συγχωνεύτηκε μαζί της και κατέστη ο καθολικός εκπρόσωπός της. Θα πρέπει όχι μόνο οι ανάγκες και τα δικαιώματα του συγκεκριμένου προσώπου, του ατόμου ιδιώτη, να επιβληθούν ως μήτρα και νόρμα όλων των υπολοίπων ατόμων, τα οποία δεν μπορούν να εννοηθούν και δεν νοήθηκαν ποτέ με διαφορετικό τρόπο, αλλά να επιβληθούν κοινωνικά και οι κατάλληλες διαδικασίες αφαίρεσης και διαλογής που προσιδιάζουν σε αυτή τη συγχώνευση/εκπροσώπηση. Ακολουθώντας τη συλλογιστική του Μαρξ πως²¹

Για να εναρμονιστούν η επανάσταση ενός λαού και η χειραφέτηση μιας επί μέρους τάξης της κοινωνίας, για να μπορέσει ένα από τα κοινωνικά της σύνολα να περάσει για το σύνολο της κοινωνίας, πρέπει, αντίθετα, όλα τα ελαττώματα της κοινωνίας να συγκεντρώνονται σε μια άλλη τάξη, πρέπει ένα συγκεκριμένο στρώμα να είναι υποκείμενο γενικού σκανδάλου, η ενσάρκωση του γενικού φραγμού, πρέπει μια ιδιαίτερη κοινωνική σφαίρα να προσωποποιεί το διαβόητο έγκλημα ολόκληρης της κοινωνίας, έτσι ώστε η απελευθέρωση από τη σφαίρα αυτή να φαίνεται και σαν αυτοαπελευθέρωση από τις αλυσίδες. Για να μπορέσει μια κοινωνική σφαίρα να γίνει απελευθερωτική... σφαίρα πρέπει, αντίστροφα, μια άλλη σφαίρα να είναι εκείνη που υποδουλώνει. Ο γενικός χαρακτήρας της γαλλικής αριστοκρατίας και του γαλλικού κλήρου ήταν η προϋπόθεση για τον γενικά θετικό χαρακτήρα της τάξης που βρισκόταν πιο κοντά και αντίθετα σ'αυτούς: της αστικής τάξης.

συμπεραίνουμε ότι: α) το έθνος ως επαναστατημένος λαός νοείται από τη σύλληψή του ως χειραφετητικό, αντιστασιακό απέναντι σε μια ιστορικά προσδιορισμένο καθεστώς· β) τα χαρακτηριστικά του καθορίζονται από την πάλη του απέναντί της, καθώς οφείλει να μη φέρει μέσα του τα «ελαττώματα», τα «σκάνδαλα» και τα «εγκλήματα» της ελίτ που το καταπιέζει· γ) παράλληλα ομογενοποιείται στο εσωτερικό του, καθώς η άρχουσα τάξη απέναντι στην οποία στρέφεται παρουσιάζεται ως διαχωρισμένη σφαίρα εκτός του έθνους, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να εμφανίζεται ότι είναι το ίδιο που απελευθερώνει τον εαυτό του και κανένας άλλος: ό,τι αγωνίζεται πρέπει να είναι εθνικό και ό,τι είναι εθνικό πρέπει να κινητοποιείται προς όφελος του αγώνα· δ) ο αγώνας του αποκτά θετικό, προοδευτικό χαρακτήρα, καθώς εμφανίζεται ως σπασίμο αλυσίδων και φραγμών· ε) κατεξοχήν φορέας αυτής της προοδευτικότητας είναι η ηγεμονεύουσα επί του κινήματος μεσαία τάξη μαζί με το προλεταριάτο ή/και τις αγροτικές μάζες. Το έθνος ως τρόπος πραγμάτωσης της αστικής επανάστασης θα γίνει, παρόλα αυτά, πλήρως αντιληπτό, αν στα παραπάνω προσθέσουμε και τη διαδικασία με την οποία οι επικίνδυνες τάξεις και οι γυναίκες οφείλουν να τίθενται διαρκώς εκτός του έθνους, παρότι αγωνίζονται για την επικράτησή του. Χρηστός, ενάρτετος μέσος όρος μεταξύ δυο απαξιωμένων άκρων, εκ των οποίων μόνο η ενσωμάτωση των πληβείων θα είναι δομικά αρνητική: ιδού το έθνος με τη σημαία ψηλά.

xvi.

Η κοινωνία των ιδιωτών εμπεριέχει τρεις στιγμές:

- A. Τη διαμεσολάβηση της ανάγκης και την ικανοποίηση του ατόμου μέσω της εργασίας του και μέσω της εργασίας την ικανοποίηση των αναγκών όλων των άλλων – το σύστημα των αναγκών.
- B. Την πραγματικότητα του γενικού της ελευθερίας που εμπεριέχεται σε αυτό, την προστασία της ιδιοκτησίας μέσω της φροντίδας του δικαίου.
- C. Τη μέριμνα απέναντι σε ό,τι απομένει ως συμπτωματικό εντός αυτού του συστήματος και την προαγωγή του μερικού συμφέροντος ως γενικού μέσω της αστυνομίας και της σωματειακής

διαφοράς μεταξύ *Moralität* και *Sittlichkeit* μπορούν να βρεθούν στον Πλάτωνα. Ο Ευθύφρων, για παράδειγμα, όταν του τίθεται το ερώτημα να εξηγήσει το νόημα μιας ηθικής ιδέας, αναπτύσσει σ'έκταση τα έθιμα, τις παραδόσεις και τους μύθους που αποτελούν παράδειγμα και θεμέλιο της ιδέας – παραδόσεις που ο Ευθύφρων ποτέ του δεν αμφισβήτησε, ανέλυσε και συλλογίστηκε σε βάθος. Αυτό είναι το *Sittlichkeit*. Ο Σωκράτης τον ρωτά πως γνωρίζουμε ότι κάτι είναι ηθικό, γιατί είναι ηθικό, τι το κάνει ηθικό, και είναι σαφές ότι για τον Σωκράτη μόνο η δική μας ορθολογικότητα μπορεί ν'αποφασίσει για τέτοια ερωτήματα. Αυτή είναι η *Moralität*.

²¹ Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ.28. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στις ίδιες σελίδες την έκφραση ενός συνολικού επαναστατικού προτάγματος: το προλεταριάτο επιδιώκει να χειραφετήσει όλες τις άλλες σφαίρες της κοινωνίας αρνούμενο την ατομική ιδιοκτησία, γιατί είναι η «διάλυση της προγενέστερης τάξης του κόσμου» ως «αρνητικό αποτέλεσμα της κοινωνίας». Επιπλέον, στη διατύπωση «το προλεταριάτο ανυψώνει σε αρχή της κοινωνίας εκείνο που η κοινωνία έθεσε σαν αρχή γι' αυτό», δηλαδή την «ολική απώλεια του ανθρώπου», την ολική στέρηση μπορούμε να διακρίνουμε τη σύλληψη του προλεταριάτου ως ενός μερικού που επιδιώκει να πάρει τη θέση του του καθολικού, του γενικού εκφραστή των διαδικασιών που δημιουργούν και υπαγορεύουν αφαιρέσεις και αρχές. Αν και δέσμια της ανθρωπιστικής προβληματικής, αυτή η αντίληψη για την επανάσταση αναδεικνύει παράλληλα την κεντρικότητα του κράτους στη διαλεκτική που ορίζει τον επαναστατικό χαρακτήρα του προλεταριάτου ως τάξη της κοινωνίας των ιδιωτών.

ένωσης [Korporation]. (θέση 188)

Γράφοντας μετά το 1815, σκοπός του δεν είναι στενά η περιγραφή του πρωσικού καθεστώτος μέσα στο οποίο ζει, αλλά να συλλάβει την αστική κοινωνία όπως αυτή αναδύεται ως ολότητα, ως ιστορικό προϊόν της μετεπαναστατικής περιόδου. Η «κοινωνία» δεν αποτελεί απλά ένα σύστημα αναγκών που βασίζεται στην εργασία, αλλά είναι το «κοινωνικό» που απελευθερώνεται από το φεουδαρχικό καθεστώς, το οποίο για να υπάρξει πρέπει να διαμεσολαβηθεί από το «πολιτικό», το «δικαιικό», το «εθ[ν]ικό» ως στιγμές, ενώ ταυτόχρονα παραμένει διακριτό και υπαγμένο σε αυτές. Απέναντι στην τάση του μερικού συμφέροντος να επιβεβαιώνεται ως τέτοιο, να αυτονομείται και να θεωρεί τον εαυτό του αυτοτελές και να θέλει να κατακτήσει ως τέτοιο τον ορίζοντα της καθολικότητας, είναι αναγκαίο να εννοείται και να αναπαράγεται ως κρατικά, εθ(ν)ικά και δικαιοαίμα γενικό, σε συνάρθρωση και αρμονία με το καθεστώς. Καθώς, όμως, η άμεση ταύτιση του ατόμου με το κράτος είναι αδύνατη, η αστική κοινωνία έχει την τάση να αναπαράγει στο εσωτερικό της ενδιάμεσες βαθμίδες, συλλογικά μερικές ομαδοποιήσεις ή μερικά συλλογικά συμφέροντα, κυρίαρχη μορφή των οποίων είναι οι τάξεις [Stände], αλλά όχι οι μόνες. Όταν γράφει πως

Το άτομο δίνει στον εαυτό του πραγματικότητα, καθώς εμφανίζεται ως καθορισμένη μερικότητα, ως γενική ύπαρξη, αποκλειστικά περιορίζοντας τον εαυτό του σε μια μερική σφαίρα της ανάγκης. Το εθ[ν]ικό φρόνημα σε αυτό το σύστημα είναι επομένως η δικαιοφροσύνη και η τιμή του να ανήκει σε μια τάξη και μάλιστα εξ ιδίου καθορισμού... να κάνει τον εαυτό του κρίκο μιας στιγμής της κοινωνίας των ιδιωτών και να διατηρείται ως τέτοιο και μόνο μέσω αυτής της μεσολάβησης με το γενικό να μεριμνά για τον εαυτό του, καθώς να αναγνωρίζεται ως τέτοιο στις δικές τους παραστάσεις και στις παραστάσεις των άλλων. (από τη θέση 207)

αυτό που κάνει δεν είναι τίποτα λιγότερο από το να ορίζει την αναγκαιότητα του ταξικού ανήκειν ως γενική μορφή έκφρασης των συλλογικών συμφερόντων εντός της διαλεκτικής κράτους-κοινωνίας των ιδιωτών, το περιεχόμενο των οποίων καθορίζεται οπωσδήποτε από τις ίδιες τις κοινωνικές συγκρούσεις²². Για τον ίδιο, ένας άνθρωπος που δεν ανήκει σε μια τάξη αποτελεί απλό ιδιώτη, ο οποίος κρατιέται εκτός του επιπέδου της αληθινής, κρατικής γενικότητας και αυτό δεν μπορεί να αφεθεί να υπάρξει ως τυχαίος, συμπτωματικός παράγοντας. Το ίδιο το κράτος ως σύνθετη μορφή φέρει μέσα του την τάση να εντάσσει αναγκαστικά τους ιδιώτες σε τάξεις, στιγμές/μορφές όπου ο μερικός εαυτός πρέπει να χάνει την ατομικότητά του ως τέτοια και να την εντάσσει σε μια διαπραγμάτευση, σε μια επεξεργασία και σε μια υποταγή στο γενικό συμφέρον. Τότε μόνο αποκτά πραγματική υπόσταση για το κράτος. Απέχοντας πολύ από το να κινείται αποκλειστικά στην αφηρημένη σφαίρα της φιλοσοφίας, σκέφτεται πολιτικά την κατάσταση του προλεταριάτου και κατανοεί ότι το άτομο «ιδιαιτέρα στη νεότητά του» αντιδρά στην υπαγωγή του σε μια μερική τάξη, αντιμετωπίζει το ταξικό ανήκειν ως εξωτερική αναγκαιότητα θεωρώντας ότι έτσι περιορίζεται «ο γενικός καθορισμός του», ο πλούτος των άπειρων δυνατοτήτων που φέρει μέσα του· για τον συντηρητικό Χέγκελ, όμως, μια τέτοια αντίληψη παραμένει «αφηρημένη σκέψη που εγκλωβίζεται στο γενικό» και αγνοεί πως το μόνο το μερικό που καθορίζεται από το κράτος αποκτά «ουσιώδη πραγματικότητα και εθ[ν]ική αντικειμενικότητα». Κατανοεί, παρόλα αυτά, πως το μερικό είτε ως ατομικό συμφέρον είτε ως συλλογικά μερικό, ως ταξικό, έχει την τάση να αυτονομείται και να διαρρηγνύει τη διαλεκτική με τις στιγμές του γενικού, με το εθνικό κράτος ως σύνθεση των τριών στιγμών.

¹ προσθήκη: Η έννοια της αστυνομίας, όπως αυτή εμφανίζεται στη Φιλοσοφία του Δικαίου, σχετίζεται πολύ λίγο με ό,τι μπορεί να γίνεται αντιληπτό σήμερα. Προϊόν η ίδια της θεσμικής εξέλιξης και της γραφειοκρατικοποίησης του κράτους κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, η αστυνομία σχετίζεται με την κρατική διαχείριση της συνεχώς διαφοροποιούμενης κοινωνίας των πολιτών. Επί της ουσίας, γεννιέται από τον διαχωρισμό της προηγούμενης «πολιτικής κοινωνίας» στις στιγμές του «πολιτικού» και του «κοινωνικού» που αναφέρθηκαν παραπάνω και, πιο συγκεκριμένα, εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο η παλιά «πολιτική» –η οποία, πάνω από όλα, θεμελιωνόταν στη διατήρηση των φεουδαρχικών προνομίων και την αυθαίρετη βία– μετασχηματίζεται και ενσωματώνεται στη σύγχρονη κρατική διοίκηση ως

«διασφαλίζουσα δύναμη του γενικού, εφόσον το κριτήριο για τον ένα ή τον άλλο σκοπό παρα-

²² Αυτονόητα, η σύγκρουση κοινωνικών συμφερόντων μπορεί να μην περιστρέφεται μόνο γύρω από τη διανομή του πλούτου, αλλά, επί της αρχής, να σχετίζεται με οποιοδήποτε μερικό ζήτημα. Μιας και αντιλαμβάνεται πως με τη βιομηχανική επανάσταση οι ανάγκες του ατόμου πολλαπλασιάζονται, όπως και τα μέσα για την ικανοποίησή τους, έπεται ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού αποτελεί το υπόβαθρο για την ανάδυση ολοένα και περισσότερων, ποιοτικά και ποσοτικά, ομάδων μερικών συμφερόντων, καθώς και των μεταξύ τους συγκρούσεων. Ας σημειωθεί πως προϋπόθεση για να αποκτήσουν αυτές οι συγκρούσεις εθ[ν]ικό ενδιαφέρον είναι τόσο να αισθάνεται κανείς περήφανος που ανήκει σε αυτή την ομάδα μερικού συμφέροντος όσο και να επιδιώκει τη σύνδεση με το γενικό συμφέρον. Προφανώς, καμία από αυτές τις προϋποθέσεις δεν μπορεί να υλοποιηθεί, όταν σκοπός είναι η (αυτο)κατάργηση όλων των επιμέρους ταυτοτήτων και των μερικών συμφερόντων που συνδέονται με αυτές.

μένει ακόμα η μερική βούληση» (από τη θέση 231)

Αυτό συνιστά ίσως και το ουσιαστικό κριτήριο σύμφωνα με το οποίο δημιουργούνται οι ίδιοι οι θεσμοί του κράτους: ο περιορισμός και η ενσωμάτωση του μερικού, του ατομικού συμφέροντος με παράλληλο μετασχηματισμό των στιγμών του προηγούμενου εξουσιαστικού καθεστώτος. Ταυτόχρονα, όταν υποστηρίζει πως

Η αστυνομική εποπτεία και μέριμνα έχει σκοπό να διαμεσολαβεί το άτομο με τη γενική δυνατότητα, που υφίσταται προς επίτευξη των ατομικών σκοπών. Πρέπει να φροντίζει για τον φωτισμό των δρόμων, την κατασκευή γεφυρών, τη φορολόγηση των καθημερινών αναγκών, καθώς και για την υγεία. (από την προσθήκη στη θέση 236)

διαφαίνεται η σύνδεση της αστυνομίας με την έννοια της πρόνοιας, η οποία αποκτά μια πιο εσωτερική σχέση με τα άτομα και τους σκοπούς τους καθώς οφείλει να συντονίζεται με αυτούς. Η εσωτερική πλευρά του κράτους εμπεδώνεται, παράλληλα, καθώς πρέπει να διαμεσολαβεί την εγγενή τάση της αστικής κοινωνίας, όταν λειτουργεί ανεμπόδιστα, για αύξηση του πληθυσμού και της βιομηχανίας· της συγκέντρωση του πλούτου σε λίγα χέρια, την καταβύθιση μιας μεγάλης μάζας του πληθυσμού κάτω από το όριο επιβίωσης και τη δημιουργία όχλου, τις οποίες αυτή η τάση συνεπάγεται· το γεγονός ότι η αστική κοινωνία εξωθείται να ιδρύει αποικίες, όταν ο πληθυσμός αυξάνεται και η παραγωγή υπερβαίνει τις ανάγκες της κατανάλωσης. Τότε, όταν το καθολικό, το κράτος, αποκτά επιπλέον καθορισμούς καθώς διαμεσολαβεί τις εγγενείς τάσεις, «το εθ[ν]ικό επιστρέφει στην αστική κοινωνία ως κάτι το εγγενές». 2^η προσθήκη:

Καταρχήν, είναι η οικογένεια το υποστασιακό όλο, στο οποίο ανήκει η μέριμνα γι' αυτή την ιδιαίτερη πλευρά του ατόμου... Η αστική κοινωνία, όμως, αποσπά, το άτομο από αυτό τον δεσμό, αποξενώνει τα μέλη του μεταξύ τους και τα αναγνωρίζει ως αυτόνομα πρόσωπα. Περαιτέρω, υποκαθιστά με το δικό της έδαφος την εξωτερική ανόργανη φύση και την πατρική γη, από την οποία καθένας διατρεφόταν, και εκθέτει την ύπαρξη της όλης οικογένειας στη συμπτωματικότητα και την εξάρτηση από εκείνη. Έτσι το άτομο γίνεται τέκνο της αστικής κοινωνίας και έχει δικαιώματα έναντί της, όσο κι αυτή έχει αξιώσεις από αυτό. (από τη θέση 238)

Η οικογένεια οφείλει βέβαια να μεριμνά για το ψωμί του καθενός, αλλά στην αστική κοινωνία δεν είναι παρά κάτι το υποτασσόμενο και αποτελεί απλά και μόνο τη βάση. Δεν έχει πλέον εκτεταμένη επίδραση. Περισσότερο μάλλον είναι η αστική κοινωνία η κραταιά δύναμη, που αρπάζει τον άνθρωπο προς το μέρος της, αξιώνει από αυτόν να δουλέψει γι' αυτή και να πράττει τα πάντα μέσω και διαμέσου αυτής... Η αστική κοινωνία πρέπει να προστατεύει το μέλος της, να υπερασπίζεται τα δικαιώματά του, όπως και ο καθένας οφείλει πίστη και αφοσίωση στα δίκαια της αστικής κοινωνίας. (από την προσθήκη στη θέση 238)

Χωρίς ιδιαίτερες αμφισημίες, η αστική κοινωνία ταυτίζεται εδώ ως σύνολο με την έννοια του έθνους, ως μετεξέλιξη, όμως, της προηγούμενης στιγμής του οίκου, ενώ μόνο ένα πολύ περιορισμένο τμήμα του οποίου θα αποτελέσει την οικογένεια στη σύγχρονη μορφή της. Την ίδια στιγμή που απελευθερώνει το άτομο από τους προηγούμενους περιορισμούς της αυτοπραγμάτωσής του, γίνεται η μόνη διαμεσολάβηση της ζωής του, δημιουργεί ένα ιδιαίτερο αίσθημα αφοσίωσης απέναντί της τροποποιώντας το νόημα και τη λειτουργία των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών του. Λίγο παρακάτω, θα γράψει πως «μετά την οικογένεια, η σωματειακή ένωση συνιστά τη δεύτερη, θεμελιωμένη στην αστική κοινωνία, εθ[ν]ική ρίζα του κράτους», όμως θα διακρίνει πως μεταξύ τους έχουν διαφορές: Ενώ η οικογένεια διατηρεί την ενότητά της ως τόπος που συναντιούνται η μερικότητα του υποκειμένου και μια γενικότητα που πηγάζει από την ίδια, η σωματειακή ένωση ενώνει μέσα της στοιχεία που βρίσκονται διασπασμένα μέσα στην αστική κοινωνία, από τη μια, ως μερικά άτομα που έχουν ανάγκες και επιθυμίες και, από την άλλη, ως υποκείμενα δικαίου. Η σωματειακή ένωση, ως θεσμός, έχει τις ρίζες της στην παλαιότερη στιγμή του οίκου, εντός, όμως της κοινωνίας των πολιτών:

«Είναι απαραίτητο να παρέχουμε στον εθ[ν]ικό άνθρωπο, εκτός από τον ιδιωτικό του σκοπό, μια γενική δραστηριότητα... Αυτό το γενικό, που δεν του παρέχει πάντα το σύγχρονο κράτος, το βρίσκει στη σωματειακή ένωση... το άτομο καθίσταται συνειδητή και σκεπτόμενη εθ[ν]ικότητα καταρχήν στη σωματειακή ένωση... [χωρίς την υψηλή εποπτεία του κράτους, η σωματειακή ένωση] απολιθώνεται, στρέφεται στο εσωτερικό της και εκπίπτει σε άθλια συντεχνία. Αλλά η σωματειακή ένωση καθ'εαυτή και δι'εαυτή δεν είναι κλειστή συντεχνία. Περισσότερο μάλλον είναι η εθ[ν]ική θέσμιση του μεμονωμένου επαγγέλματος και η αναγωγή του σε έναν κύκλο, από όπου κερδίζει τιμή και δύναμη». (από την προσθήκη στη θέση 255)

Οι σωματειακές ενώσεις γίνονται πρόβλημα, όταν ασχολούνται μόνο με τους εαυτούς τους και τα μέλη

τους, όταν επιβεβαιώνονται ως μερικά συμφέροντα πέρα και πάνω από το γενικό συμφέρον, οπότε και είναι αναγκαία η παρέμβαση του κράτους· και όχι κατά τη συνήθη λειτουργία τους. Σε αυτή την περίπτωση, το μέλος της είναι αναγνωρισμένο ότι ανήκει σε ένα σύνολο, το οποίο αποτελεί κρίκο της γενικής κοινωνίας, και ότι αφιερώνει τις προσπάθειές του και το ενδιαφέρον του για τους ανιδιοτελείς στόχους αυτού του συνόλου, που δεν είναι άλλο από την ίδια την αστική κοινωνία, το έθνος. Είναι με αυτόν τρόπο που «εντός της τάξης του αποκτά την τιμή του», όπως και στην περίπτωση της οικογένειας. Γι' αυτό και

Η ιερότητα του γάμου και η τιμή της σωματειακής ένωσης είναι τα δυο σημεία, γύρω από τα οποία περιστρέφεται η αποδιοργάνωση της αστικής κοινωνίας. (από τη θέση 255)

xvii.

Η αστυνομία και η σωματειακή ένωση αποτελούν τις διαμεσολαβήσεις εκείνες που επέτρεψαν την επανεμφάνιση του εθνικού-πολιτικού στοιχείου της παραδοσιακής κοινωνίας μετά το πέρας των αστικών επαναστάσεων, που ώθησαν, με άλλα λόγια, στη δημιουργία του σύγχρονου έθνους.

xviii.

Το κράτος είναι η πραγματικότητα της εθ[ν]ικής ιδέας, το εθ[ν]ικό πνεύμα ως η προφανής, διακριτή στον εαυτό της, υποστασιακή βούληση... Στο έθ[ν]ος έχει την άμεσή του ύπαρξη και στην αυτοσυνείδηση, τη δράση και τη γνώση του καθενός, τη διαμεσολαβημένη του ύπαρξη, όπως και η αυτοσυνείδηση του καθενός βρίσκει την υποστασιακή ελευθερία της μέσα στο κράτος δια της φρόνησης, έχοντας τούτο ως ουσία, σκοπό και προϊόν της εργασίας. (από τη θέση 257)

Το κράτος δεν προκύπτει απλά από την εθελούσια συνένωση ατόμων, των οποίων τα συμφέροντα και οι βουλήσεις υποτίθεται ότι αντανακλώνται άμεσα εντός του, γιατί τότε, υποστηρίζει ο Χέγκελ, θα επρόκειτο για ταύτιση του κράτους με την κοινωνία των ιδιωτών και, κατά συνέπεια, θα θεωρείτο προαιρετικό ζήτημα το αν ένα άτομο ανήκει ή όχι στο κράτος. Το κράτος διαθλά τα μερικά συμφέροντα, θεωρούμενα ως διακριτά και ως ολότητα, γιατί έχει αντικειμενική υπόσταση, αποτελεί ακριβώς αυτή τη διάθλαση. Το άτομο αποκτά αντικειμενικότητα, αλήθεια και εθ[ν]ικότητα, όταν είναι μέλος του, γιατί η ουσία του σύγχρονου κράτους είναι ότι το γενικό συνδέεται με την πλήρη ελευθερία της μερικότητας και της ευδαιμονίας των ατόμων, έτσι ώστε κατ' επέκταση το συμφέρον της οικογένειας και της αστικής κοινωνίας να μπορεί να συνοψίζεται στο κράτος. Αλλά, και εδώ είναι το σημαντικό, σε αντίθεση με τα αρχαία κράτη και τις ανατολικές δεσποτείες, το άτομο ως τέτοιο πρέπει να διαθέτει εσωτερικότητα και δικαίωση του εαυτού του²³. Το κράτος «στηρίζεται σε πήλινα πόδια», όταν δεν ενισχύει τον πατριωτισμό των πολιτών· τη βεβαιότητα και τη συνείδηση ότι το μερικό συμφέρον τους διαφυλάσσεται και εμπεριέχεται στο συμφέρον και τον σκοπό του κράτους. Ο πατριωτισμός αποτελεί πολιτικό φρόνημα, προϊόν δράσης, συνήθειας και θέλησης που προκύπτει μόνο από τους υφιστάμενους θεσμούς και γι' αυτό φέρει εντός του την αλήθεια του κράτους. Διακριτά από αυτόν τον γνήσιο, αλλά στενά ορισμένο, θεσμικό πατριωτισμό, υπάρχουν οι υποκειμενικές βεβαιότητες και γνώμες όσον αφορά το τι συνιστά την αλήθεια των θεσμών και κατ' επέκταση του ίδιου του πατριωτισμού, αλλά και η λανθασμένη ταύτισή του με την τάση προς εξαιρετικές θυσίες και πράξεις. Αυτή η τελευταία προκύπτει

επειδή... οι άνθρωποι αισθάνονται καλύτερα ως μεγαλόψυχοι παρά ως [απλώς] νομοταγείς, πείθουν εύκολα τον εαυτό τους ότι κατέχουν αυτόν τον εξαιρετικό πατριωτισμό, για να αποφύγουν το αληθές [πολιτικό] φρόνημα και να δικαιολογήσουν την απουσία του. (από τη θέση 268)

^{1η} προσθήκη: Η Lydia Moland δείχνει πως η έννοια του πατριωτισμού βρισκόταν σε διαδικασία μετάβασης περιεχομένου την περίοδο μεταξύ 1817 και 1825 όπου ο Χέγκελ πραγματοποιεί τις σχετικές διαλέξεις

²³ Επιπλέον, και αφήνοντας στην άκρη τις ιδεαλιστικές καταβολές του, μπορούμε να εντοπίσουμε στη Φιλοσοφία του Δικαίου τρία σημεία που σχετίζονται με το θέμα μας: α) η άμεση πραγματικότητα του κράτους είναι η ύπαρξή του ως σύνταγμα, ως εσωτερικό δημόσιο δίκαιο και ως αυτοαναφορικός οργανισμός που έχει τον εαυτό του ως μόνη προϋπόθεση· β) το κράτος υπάρχει σε σχέση με άλλα κράτη στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου· γ) η αλήθεια του κράτους είναι να αποτελεί κατ' ουσία μεμονωμένο, ιδιαίτερο κράτος που βρίσκεται σε εξωτερική σχέση με τα υπόλοιπα ανεξάρτητα κράτη, παρά το γεγονός περισσότερα κράτη ότι μπορούν συνάψουν μεταξύ τους συμμαχίες και συνδέσμους, σε μια περιορισμένη όμως προοπτική. Εδώ εντοπίζεται, κατά τη γνώμη μας, ίσως η πιο σημαντική αδυναμία της κατά τα άλλα ογκώδους συλλογιστικής του, όταν, ενώ πράγματι διαβλέπει ότι το κράτος διατηρεί την αυτονομία στις κινήσεις του, υποτιμάει την τάση για διεθνοποίηση και υπέρβαση των τοπικών αγορών και συνόρων που φέρει μέσα της η αστική κοινωνία και κατ' επέκταση υποβιβάζει τη διαλεκτική κρατικού-διεθνούς στην εξέλιξη τόσο του κράτους όσο και της αστικής κοινωνίας του. Σε αντίθεση με τη σκέψη του Μαρξ, της οποίας είναι κυρίως τα πολιτικά όρια, η άμβλυνση της κριτικής προς το εργατικό κίνημα και η άκριτη αντιπαράθεση με τους αναρχικούς πάνω στο ζήτημα του κράτους, και όχι η ελλιπής κατανόηση της δυναμικής της σχέσης κεφάλαιο, που καθόρισαν την αλληλεπίδρασή του με τη Φιλοσοφία του Δικαίου, εμφανίζονται εδώ κατά βάση τα ιστορικά όρια της σκέψης του Χέγκελ.

του στη Χαϊδελβέργη και το Βερολίνο²⁴:

Στα γερμανόφωνα κρατίδια του δέκατου όγδοου αιώνα, ο πατριωτισμός διέθετε ισχυρή παράδοση όσον αφορά την τοπική παρά εθνική πρόσδεση. Οι ομάδες που αυτοαποκαλούνταν «πατριωτικές εταιρίες», οι οποίες πολλαπλασιάζονταν με γοργούς ρυθμούς κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα, ήταν κυρίως φιλανθρωπικές οργανώσεις. Ίδρυναν ορφανοτροφεία, τάιζαν τους φτωχούς και ενδιαφέρονταν για τους εκτοπισμένους λόγω πολέμου. Ο σκοπός τους, συχνά εκφρασμένος ανοιχτά με όρους Διαφωτισμού, ήταν η προώθηση ατομικών αξιών όπως επιμέλεια, φειδώ και αξιοπιστία προκειμένου τα άτομα να γίνουν καλύτεροι πολίτες. Οι πατριωτικές κοινωνίες επίσης προσανατόλιζαν την προσοχή τους στην αναδυόμενη οικονομία της αγοράς που ενθάρρυνε κραυγαλέα το ατομικό συμφέρον και έτσι απειλούσε τις κοινότητες με διάσπαση. Το καλύτερο αντίδοτο σε αυτόν τον καλπάζοντα εγωισμό, υποστήριζαν τα μέλη αυτών των εταιριών, ήταν ο πατριωτισμός. Αν οι πολίτες ανέπτυσαν ένα πνεύμα αυτοθυσίας για τις κοινότητές τους, η τάση προς μια κοινωνία βασισμένη καθαρά στο ατομικό συμφέρον μπορούσε να εμποδιστεί. Ο πατριώτης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οπότε, ήταν αυτός που προωθούσε το γενικό καλό τοπικά. Ο πατριωτισμός μερικές φορές... αναφερόταν στην πατρίδα. Αλλά η ίδια η πατρίδα δεν χρησιμοποιείτο ως συνώνυμο με ένα έθνος ή μια ιδιαίτερη πολιτική οντότητα... Η γερμανική χρήση του πατριωτισμού, όμως, ήρθε αυξανόμενα υπό ξένη επιρροή προς τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα. Η παράδοση του αγγλικού πατριωτισμού... είχε ειδικά πολιτικές συνδηλώσεις: περιέγραφε τις προσπάθειες των πολιτών να προστατέψουν τα δικαιώματά τους απέναντι στην τυραννία της κυβέρνησης. Πιο σημαντική, παρόλα αυτά, ήταν η πατριωτική ρητορική της Γαλλικής Επανάστασης. Ερμηνεύοντας ευρέως τον πατριωτισμό ως ενδιαφέρον για το γενικότερο καλό και αρνούμενοι ότι αυτό το γενικότερο καλό μπορούσε να περιοριστεί πολιτικά, οι γάλλοι επαναστάτες χρησιμοποιούσαν συχνά τον πατριωτισμό ως συνώνυμο του κοσμοπολιτισμού. Πατριώτης ήταν αυτός που προήγαγε το γενικό καλό της ανθρωπότητας.

Αυτή η εκδοχή δεν ήταν η μόνη. Εξαιτίας του έντονου αντιγαλλικού αισθήματος στις γερμανόφωνες περιοχές της αυτοκρατορίας, λόγω και της κατοχής από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα, αναπτύσσεται μια άλλη ισχυρή ιστορική εκδοχή που συνδυάζει τον πατριωτισμό με τα γερμανικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, την εθνική υπερηφάνεια αλλά και το εθνικό μίσος, τη λατρεία για το γερμανικό πνεύμα και τη γερμανική ανωτερότητα, ακόμα και ως αναγκαίων διαμεσολαβήσεων προς την καθολική ανθρωπότητα: «μόνο ένας γερμανός μπορεί να είναι σωστός πατριώτης». Συνυπολογίζοντας και μια τρίτη τάση η οποία αναπτύχθηκε λίγο νωρίτερα χρονικά από την προηγούμενη πολιτιστική τάση και η οποία δήλωνε πίστη και αφοσίωση μόνο στο γερμανικό κράτος, μπορεί ίσως να γίνει κατανοητό ότι, γράφοντας τη Φιλοσοφία του Δικαίου, ο Χέγκελ διαθέτει αόρατους πολιτικούς συνομιλητές, απέναντι στους οποίους επιδιώκει να πάρει θέση: σαφώς ενάντια στη δεύτερη τάση, υπέρ ενός συνδυασμού μεταξύ πρώτης και τρίτης τάσης.

²¹ προσθήκη: Επομένως, είναι δυνατόν να υπάρξει ένα φρόνημα εντός της αστικής κοινωνίας, το οποίο να εκκινεί από τον ίδιο τον εαυτό του, το οποίο έχει τις ρίζες του «στις καθημερινές περιστάσεις και συνθήκες ζωής» και «συνηθίζει να θέτει την κοινότητα [Gemeinwesen] ως ουσιαστικό υπόβαθρο και προς επίγνωση σκοπό». Ο Χέγκελ το αποκαλεί «φαινόμενο πολιτικό φρόνημα», επειδή είναι υποχρεωτικό για την αντίληψή του, αλλά και για τη λογοκρισία που τον επιβλέπει, οι άνθρωποι ενδόμυχα να επιθυμούν το αντικειμενικό και αληθινό, δηλαδή τον πρώσο μονάρχη και το κράτος του. Παρόλα αυτά, και αυτό είναι εδώ το σημαντικό, αναγνωρίζει τη διαφορά του από τον επίσημο πατριωτισμό υποδεικνύοντας σαφώς την τάση να αναπτύσσονται εντός της αστικής κοινωνίας ανταγωνιστικοί, ως προς τον κρατικό, ορισμοί του συμφέροντος της κοινότητας, του εθνικού συμφέροντος· ορισμοί που μπορούν να ξεφύγουν από τα όρια της ατομικής γνώμης και της υποκειμενικής αντίληψης και να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας και προώθησης από συλλογικά μορφώματα, ταξικά κομμάτια, ομάδες συμφερόντων, τμήματα θεσμών κ.α. Ορισμοί που τείνουν εμπράκτως να αναιρέσουν την εξωτερική σχέση του κράτους με την κοινωνία των πολιτών, να ακυρώσουν τις καθολικές βλέψεις του μετατρέποντας σε πεδίο σύγκρουσης συμφερόντων και να προωθήσουν την αντίληψη ότι το κράτος υπάρχει για να ικανοποιεί τα μερικά συμφέροντά των κοινωνικών ομάδων που τους διατύπωσαν, πάντα ντυμένων με τον μανδύα του λαού. Αυτό που, με σημερινή ορολογία, θα μπορούσε να αποκαλεστεί αντίστοιχα «από τα κάτω ορισμός του εθνικού συμφέροντος» και «λαϊκισμός», αποτελούν για τον Χέγκελ στοιχεία της διαλεκτικής μεταξύ κράτους και αστικής κοινωνίας, διαδικασίες ενδογενείς στον πατριωτισμό και μόνο. Το μυστικό του, όπως θα πει στη θέση 289. Ως ενδιάμεσες βαθμίδες, οι θεσμοί διατηρούν τη ισχύ και τη σχετική ανεξαρτησία τους, καθώς μπορούν να αυτονομούνται, να προάγουν τον εαυτό τους ως κυρίαρχο ερμηνευτή του γενικού συμφέροντος σε στιγμές έντασης μεταξύ των δυο πόλων και να στοιχίζονται με τους

²⁴ Lydia Moland, *Ιστορία και πατριωτισμός στη Φιλοσοφία του Δικαίου του Χέγκελ*, History of Political Thought, τόμος XXVIII, νο3, Φθινόπωρο 2007, σελ.497-519. Αφήνουμε την αναγνώστρια να κρίνει πόσο κοντά στην πατριωτική μήτρα σκέψης της εποχής είναι η σύλληψη του προλεταριάτου ως επαναστατικής τάξης, όπως αυτή περιγράφεται από τον νεαρό Μαρξ στην Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου.

εκάστοτε φορείς του «λαϊκού συμφέροντος» νομιμοποιώντας το ως εν δυνάμει κρατικό. Παρόλα αυτά, ο συντονισμός με τη «δεύτερη φύση» παραμένει ο κρίσιμος παράγοντας:

Όταν κανείς περπατάει ασφαλής στον δρόμο τη νύχτα, δεν διανοείται ότι θα μπορούσε να 'ναι κι αλλιώς, διότι αυτή η συνήθεια της ασφάλειας του έχει γίνει δεύτερη φύση και δεν σκέφτεται ότι αυτή [η συνήθεια] είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων θεσμών. Συχνά υπάρχει η αντίληψη ότι το κράτος συνέχεται δια της εξουσίας· αλλά το συνεκτικό στοιχείο είναι μόνο το βασικό αίσθημα της τάξης, που όλοι έχουν. (από την προσθήκη στη θέση 268)

χιχ.

Τόσο σε σχέση με τον καθοριστικό ρόλο της θρησκείας στη συγκρότηση του ιστορικού έθνους στη Ευρώπη, με διάφορες μορφές, όσο και με τις καθολικές βλέψεις της όσον αφορά τους πιστούς της πέρα από τα κρατικά σύνορα, είναι αναγκαίο να αναφερθούν ορισμένες όψεις της αντιπαράθεσης του Χέγκελ μαζί της:

Εδώ είναι ο τόπος να θίξουμε τη σχέση του κράτους με τη θρησκεία, διότι στα νεότερα χρόνια επαναλαμβάνεται τόσο συχνά ότι η θρησκεία αποτελεί το θεμέλιο του κράτους και διότι αυτός ο ισχυρισμός διατυπώνεται με την αξίωση πως με τη θρησκεία εξαντλείται η επιστήμη του κράτους – και κανένας ισχυρισμός δεν είναι πιο κατάλληλος να προκαλέσει περισσότερη σύγχυση, να εγείρει την ίδια τη σύγχυση σε Σύνταγμα του κράτους, σε μορφή την οποία θα έπρεπε να έχει η γνώση. (από τη θέση 270)

Η θρησκεία, όπως και το κράτος, έχει ως περιεχόμενό της την απόλυτη αλήθεια και συνδέεται ένα «υψηλότατο φρόνημα». Όμως, ως κοσμοθεωρία, συναίσθημα και παραστατική γνώση η θρησκεία ασχολείται με τον Θεό, ως απεριόριστο θεμέλιο και αιτία, εμπιέροντας την απαίτηση όλα να γίνονται αντιληπτά μέσα από αυτή τη σχέση. Αντίθετα, το κράτος έχει ως μοναδική προϋπόθεση τον εαυτό του. Η σύγκρουση με το κράτος τοποθετείται στο πεδίο του εθ[ν]ικού, πάνω στο τι είναι αυτό που συγκροτεί το θεμέλιό του ως οργανισμό, δίκαιο, έκφραση του γενικού συμφέροντος και το κάνει αληθινό στα μάτια των ανθρώπων. Στο όνομα της ευσέβειας και της θρησκευτικότητας, είναι δυνατόν κάποιος να εκφέρει λόγο για τη φύση των νόμων και των κρατικών θεσμών, για το πώς πρέπει να διαμορφώνονται και να εκδηλώνονται, και μάλιστα με τρόπο αλάνθαστο και ακέραιο, αφού οι προθέσεις δεν μπορούν να ελεγχθούν για επιφανειακότητα ή αδικία. Είναι, επομένως, δυνατόν να δημιουργηθεί, όπως και στην περίπτωση της σωματειακής ένωσης, μια κοινότητα πέρα και πάνω από τα μεμονωμένα άτομα και τα συμφέροντά τους, στην περίπτωση αυτή με εκκλησιαστικά χαρακτηριστικά, η οποία, σε αντίθεση με το σωματείο, ανταγωνίζεται ευθέως το εθ[ν]ικό στοιχείο του κράτους²⁵. Ακόμα και στην περίπτωση που αναγνωρίζεται συνταγματικά από αυτό, διατηρεί τον διαχωρισμένο χαρακτήρα της ως θρησκευτική κοινότητα. Η ενότητα κράτους και εκκλησίας δεν αποτελεί ιδανικό, αντίθετα, όπως στην περίπτωση του ανατολικού δεσποτισμού,

το κράτος [δεν υφίσταται] ως αυτοσυνείδητη, μόνη αντάξια... μορφή δικαίου, ελεύθερης εθικότητας και οργανικής ανάπτυξης. Για να αναπτυχθεί περαιτέρω το κράτος ως η αυτοεγνωσμένη,

²⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα των Κουακέρων στη Βόρεια Αμερική που χρησιμοποιεί σε αυτό το σημείο του κειμένου, για τον Χέγκελ η ύπαρξη και η διατήρηση θρησκευτικών μειονοτήτων στο εσωτερικό ενός κράτους αποτελεί ένδειξη της εξέλιξης και της ισχύος του, της δύναμης των εθνών και της εσωτερικής λογικότητας των θεσμών του· κάτι που ευνόητα θα μπορούσε να επεκταθεί για να ισχύσει και στην περίπτωση των εθνικών ή όποιων άλλων μειονοτήτων. Εστω και έμμεσα, ο Χέγκελ αποκαθιστά τη σύνδεση ανάμεσα στην ανάπτυξη του κεφαλαίου και στο κράτος που του αντιστοιχεί. Πιο καθαρά, ο Μαρξ στο *Εβραϊκό Ζήτημα* θα γράψει πως «η διάσπαση του ανθρώπου σε εβραίο και σε πολίτη, σε προτεστάντη και σε πολίτη, σε θρήσκο άνθρωπο και σε πολίτη – αυτή η διάσπαση δεν είναι ένα ψέμα ενάντια στην ιδιότητα του πολίτη, δεν είναι η παράκαμψη της πολιτικής χειραφέτησης, είναι η ίδια η πολιτική χειραφέτηση, είναι ο πολιτικός τρόπος χειραφέτησης από τη θρησκεία» (σελ.79), αναγνωρίζοντας πως το πολιτικό κράτος έχει την τάση να διπλασιάζει τη ζωή κάθε ανθρώπου που φέρει μια ιδιαίτερη ταυτότητα δημιουργώντας έναν χώρο όπου οι επιμέρους ταυτότητες συνδιαλέγονται ή/και συγκρούονται με την ιδιότητα του πολίτη. Αυτή η τελευταία ισχυροποιείται όσο εντονότερα αλληλεπιδρά με όσο το δυνατόν περισσότερες ταυτότητες, περιορίζοντάς τες βέβαια στη σφαίρα του μερικού για να μπορεί η ίδια να παραμένει ο μοναδικός φορέας του καθολικού. Οπωσδήποτε, από μια επαναστατική σκοπιά, «η χειραφέτηση του κράτους από τη θρησκεία δεν είναι η χειραφέτηση του πραγματικού ανθρώπου από τη θρησκεία» (σελ.87), ζητούμενο παραμένει η κατάργηση όλων των ταυτοτήτων, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας της πολιτικής ταυτότητας που εμφανίζεται ως μοναδική καθολική, και όχι ο επ' άπειρον πολλαπλασιασμός τους, γιατί τότε «το δικαίωμα... του ανθρώπου στην ελευθερία δεν βασίζεται στη σύνδεση του ανθρώπου με τον άνθρωπο, αλλά αντίθετα στην απομόνωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Είναι το δικαίωμα αυτής της απομόνωσης, το δικαίωμα του περιορισμένου, του κλεισμένου στον εαυτό του ατόμου» (σελ.92)· ενάντια στην «πολιτική επανάσταση [που] διαλύει τη ζωή του ιδιώτη στα συστατικά της μέρη, δίχως να επαναστατικοποιήσει αυτά τα συστατικά μέρη ούτε να τα υποβάλλει σε κριτική [και που] συμπεριφέρεται προς την κοινωνία των ιδιωτών, προς τον κόσμο των αναγκών, της εργασίας, των ιδιωτικών συμφερόντων, του ιδιωτικού Δικαίου, σαν προς το θεμέλιο της ύπαρξής της, σαν προς μια προϋπόθεση που δεν έχει άλλη θεμελίωση και γι' αυτό τον λόγο σαν προς τη φυσική βάση της» (σελ.100).

εθ[ν]ική πραγματικότητα... είναι αναγκαία αυτή η διαφοροποίηση από αυτή τη μορφή της εξουσίας και της πίστης. (από τη θέση 270)

Στην αντίληψη που θεωρεί το κράτος ως κοσμικό και πεπερασμένο, και ως εκ τούτου τη θρησκεία ως φορέα του απείρου και αναγκαίο θεμέλιό του, απαντάει πως

το κράτος διαθέτει «διαπνέουσα ψυχή και αυτό το διαπνέον είναι η υποκειμενικότητα, που είναι ακριβώς δόμηση διαφορών, αλλά, από την άλλη, η συνοχή μέσα στην ενότητα»... μόνο ένα κακό κράτος είναι κοσμικό και πεπερασμένο... οι άνθρωποι πρέπει να δείχνουν σεβασμό προς το κράτος, προς το σύνολο του οποίου είναι μέλη, αυτό συμβαίνει καλύτερα μέσω της... γνώσης της ουσίας του. Αλλά, ελλείψει αυτής, μπορεί και το θρησκευτικό φρόνημα να οδηγήσει εκεί. Έτσι μπορεί το κράτος να χρειάζεται τη θρησκεία και την πίστη. Ουσιωδώς, όμως, διαφέρει το κράτος από τη θρησκεία στο ότι αυτό που αξιώνει έχει τη μορφή ενός νομικού καθήκοντος και ότι είναι αδιάφορο με ποια ψυχική διάθεση προσφέρεται... το περιεχόμενο της θρησκείας είναι συγκαλυμμένο και γι' αυτό έχει την έδρα του στην ψυχική διάθεση, την αίσθηση και την αναπαράσταση. Σε αυτό το έδαφος, έχουν όλα τον τύπο της υποκειμενικότητας, ενώ το κράτος αυτοπραγματώνεται και δίνει στους καθορισμούς του πάγια ύπαρξη. Αν τώρα η θρησκευτικότητα θελήσει να επιβληθεί στο κράτος... θα κατέλυε την οργάνωση του κράτους, διότι στο κράτος οι διαφορές απέχουν κατά το πλάτος της διαφοροποίησής τους, ενώ στη θρησκεία πάντα όλα σχετίζονται με την ολότητα. Αν τώρα αυτή η ολότητα ήθελε να αιχμαλωτίσει όλες τις σχέσεις του κράτους, θα γινόταν φανατισμός· θα ήθελε να έχει το όλο μέσα σε κάθε μερικό και δεν θα μπορούσε να το κάνει αυτό παρά καταστρέφοντας το μερικό, γιατί ο φανατισμός δεν είναι τίποτε άλλο από το να μην αφήνεται να γίνει ανεκτή η μερική διαφορά. Διότι η ευσέβεια, όταν μπαίνει στη θέση του κράτους, δεν μπορεί να διατηρήσει το μερικό και το συντριβεί. (απο την προσθήκη στη θέση 270)

xx.

Το κράτος πρέπει στο σύνταγμά του να διαπερνά όλες τις σχέσεις. Ο Ναπολέων π.χ. ήθελε να δώσει στους Ισπανούς ένα σύνταγμα εκ των προτέρων, κάτι που όμως που πήγε αρκετά άσχημα. Διότι ένα σύνταγμα δεν είναι απλά θέμα κατάρτισης: είναι έργο αιώνων, η ιδέα και η συνείδηση του έλλογου, στο βαθμό που έχει αναπτυχθεί σε έναν λαό. Κανένα σύνταγμα επομένως δεν έχει απλά φτιαχτεί από υποκείμενα. Αυτό που έδωσε ο Ναπολέων στους Ισπανούς ήταν περισσότερο έλλογο από αυτό που είχαν νωρίτερα, και παρόλα αυτά το απέρριψαν ως κάτι ξένο σε αυτούς... Ο λαός πρέπει να βρίσκει στο σύνταγμά του το αίσθημα δικαίου και την αίσθησή της κατάστασής του, αλλιώς [το σύνταγμα] μπορεί να είναι εξωτερικά παρόν, αλλά δεν έχει καμία σημασία και αξία. (από την προσθήκη στη θέση 274)

Από τη στιγμή που το κράτος αποκτά υπόσταση ως οργανισμός και διαχωρίζει εντός του τις εξουσίες, οργανωμένο πλέον ως πολίτευμα, εγείρεται το ερώτημα ποιος τύπος πολιτεύματος είναι ο πιο κατάλληλος. Ο ίδιος πιστεύει πως όλοι οι τύποι των πολιτευμάτων, από τη μοναρχία μέχρι τη δημοκρατία, είναι μονομερείς, εφόσον δεν είναι σε θέση να αφομοιώσουν την αρχή της ελεύθερης υποκειμενικότητας· το θεμέλιο του νεώτερου κόσμου. Είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι η ιστορία του καπιταλισμού έχει απαντήσει με τον τρόπο της αυτό το ερώτημα δίνοντας σαφή προτεραιότητα στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, όχι όμως με μορφή αποκλειστικότητας: οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις έχουν αποδειχτεί ικανές να αναπτυχθούν σε οποιοδήποτε συνθήκες και υπό διαφορετικές μορφές πολιτεύματος, αυτό που διαφέρει είναι ο βαθμός ανάπτυξής τους, ο οποίος πράγματι εξαρτάται από επίπεδο διαμόρφωσης της κοινωνίας των ιδιωτών. Ο Χέγκελ παραμένει δέσμιος των φιλομοναρχικών αντιλήψεών του, οπότε και προβάλλει το αυτοκρατορικό καθεστώς ως σύγχρονο και αντάξιο της εποχής του. Παράλληλα, θα μπορούσε και να υποδειχθεί κάποιου είδους ιστορικό όριο στη σκέψη του: εξαιτίας της διαμονής του στη μη προηγμένη καπιταλιστικά Πρωσία αδυνατεί να δει τη σύνδεση του δημοκρατικού πολιτεύματος με την εξέλιξη του καπιταλισμού. Σε κάθε περίπτωση, είναι προτιμότερο να υιοθετήσουμε τη χεγκελιανή ανάγνωση ως αυτό που είναι: υποβάθμιση της πραγματικής σημασίας του συγκεκριμένου πολιτεύματος, από τη στιγμή που πληρείται η βασική προϋπόθεση της σύνδεσης του δικαίου και του συντάγματος με τις ουσιώδεις πλευρές της ελευθερίας της υποκειμενικότητας. Τα άτομα, όμως, δεν είναι αυθύπαρκτα ούτε παντού τα ίδια, συμμετέχουν στη ζωή μιας συγκεκριμένης ιστορικά αστικής κοινωνίας κάθε φορά, γι' αυτό και

το κράτος, ως πνεύμα ενός λαού, είναι ο νόμος που διαπερνά όλες τις σχέσεις του, το έθος και τη συνείδηση των ατόμων του, επομένως το σύνταγμα ενός καθορισμένου λαού εξαρτάται γενικά από τον τρόπο και τη μόρφωση της αυτοσυνείδησής του... το να θέλει να δώσει κανείς σύνταγμα εκ των προτέρων σε έναν λαό... παραβλέπει ως έμπνευση ακριβώς αυτό το στοιχείο, δια του οποίου θα ξέφυγε από τον χώρο της απλής σκέψης [γιατί] κάθε λαός έχει το σύνταγμα που του ταιριάζει. (από τη θέση 274)

Αρχή, συνεπώς, του συντάγματος, εξίσου αναπόφευκτη με την ελευθερία του ατόμου, είναι να συνάδει με τους καθορισμούς ενός λαού, ο οποίος το κατάρτισε και το υιοθέτησε διαμορφώνοντας έτσι και τις συνθήκες ανάπτυξης και ανάσχεσης της υποκειμενικότητας. Το συγκεκριμένο πολίτευμα, οι θεσμοί, οι νόμοι διαπερνώνται από τη διαλεκτική που συγκροτεί ιστορικά το άτομο και το έθνος διαμέσου του συντάγματος.

1^η προσθήκη: Ο Χέγκελ, ρητά, αποκαθιστά τη διαδρομή που συνδέει την ελεύθερη υποκειμενικότητα, το δίκαιό της ως αφηρημένη προσωπικότητα προς το απόλυτο δίκαιο, τη συγκεκριμένη αντικειμενικότητα της βούλησης που γίνεται η προσωπικότητα του κράτους και της εξουσίας που αυτό ασκεί. Πιο συγκεκριμένα, προεικονίζοντας μεταγενέστερες διατυπώσεις εκ μέρους του Carl Schmitt, θα πει πως

η κυριαρχία... υπάρχει μόνο ως η βέβαιη για τον εαυτό της υποκειμενικότητα και τόσο ως αφηρημένος όσο και απύθμενος αυτοκαθορισμός της βούλησης, στην οποία έγκειται το έσχατο της απόφασης. Αυτό συνιστά το ατομικό του κράτους ως τέτοιο, μόνο μέσα στο οποίο το κράτος είναι ένας... Η απόλυτα αποφασιστική στιγμή του όλου δεν είναι επομένως η ατομικότητα γενικά, αλλά ένα άτομο, ο πρόεδρος²⁶... Η προσωπικότητα του κράτους είναι, άρα, πραγματική μόνο ως πρόσωπο, ο πρόεδρος. (από τη θέση 279)

Η κυριαρχία γίνεται πραγματική μέσω της ανθρώπινης πρακτικής. Η διάκριση ανάμεσα στην προσωπικότητα και το πρόσωπο δεν αποτελεί λογοπαίγνιο, αλλά ανάδειξη της αναγκαίας σχέσης μεταξύ εννοιών και ανθρώπινων φορέων, καθώς κανένα από τα δυο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το άλλο: ο πρόεδρος ως πρόσωπο είναι κυρίαρχος, επειδή εκφράζει τη βούληση του κράτους εννοημένου ως προσωπικότητα. Η κυριαρχία φαίνεται να εκπορεύεται από το πρόσωπο, κατά βάση όμως δεν αποτελεί ειδοποιό στοιχείο του, αναδύεται ως ανάγκη από το πώς είναι δομημένο το ίδιο το σύνολο, από την ίδια την έννοια που πρέπει να βρει την πραγματική έκφρασή της. Είναι το ίδιο το κράτος που πρέπει να κυριαρχήσει επί του εαυτού του και των στοιχείων που το αποτελούν. Η ίδια, όμως, ανάγκη προκύπτει και στα λεγόμενα ηθικά πρόσωπα –την κοινωνία, την κοινότητα, την οικογένεια και εν γένει σε κάθε σύνολο ή ομάδα, όπως αφήνει να εννοηθεί ο συλλογισμός του– τα οποία όσο συγκεκριμένα κι αν είναι, φέρουν την προσωπικότητα μόνο αφηρημένα εντός τους, δεν έχουν βρει ακόμα την αλήθεια τους εξελισσόμενα σε κράτη. Με άλλα λόγια, κάθε σύνολο, κοινότητα, ομάδα από τη στιγμή που στηρίζεται στην ελεύθερη έκφραση της υποκειμενικότητας φέρει τη δυνατότητα να εμφανιστεί η κυριαρχική βούληση που να εκφράζει την προσωπικότητα του συνόλου

η βεβαιότητα του εαυτού, αυτό το έσχατο που αναιρεί όλες τις μερικότητες στον αναγωγικά απλά εαυτό του, διακόπτει τη στάθμιση λόγου και αντιλόγου, στην οποία διαρκώς αμφιταλαντεύεται και λέγοντας «θέλω», αποφασίζει και δρομολογεί κάθε πράξη και πραγματικότητα. (από τη θέση 279)

2^η προσθήκη: Στην περίπτωση του λαού ως ένα τέτοιο σύνολο, υποστηρίζει ότι υφίσταται η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, όταν αυτός είναι αυτόνομος προς τα έξω και συγκροτεί ένα κράτος, όπως ο λαός της Μεγάλης Βρετανίας, ενώ δεν είναι πλέον κυρίαρχος όταν δεν έχει πλέον τους δικούς του ανώτατους άρχοντες ή τις δικές του κυβερνήσεις, όπως ο λαός της Αγγλίας, της Σκωτίας, της Ιρλανδίας²⁷. Προς τα μέσα, όμως, τα πράγματα είναι διαφορετικά, γιατί έχει αποδειχτεί πως ένας λαός μπορεί να είναι κυρίαρχος ερχόμενος σε αντίθεση με τη βούληση του ανώτατου άρχοντα· το έθνος μπορεί, όπως το κράτος, να γίνει αυτοαναφορικό, αν το απαιτήσουν οι περιστάσεις, χωρίς απαραίτητα να φέρει μέσα του όλους τους καθορισμούς που υπάρχουν μόνο στο τελευταίο ως διαρθρωμένο όλον: κυριαρχία, κυβέρνηση, δικαστήρια, ανώτατη εξουσία, επαγγελματικές τάξεις κ.α. Ο λαός μπορεί να υπάρξει ως μια «άμορφη μάζα», σε «ανοργανική κατάσταση», ως «ακαθόριστη αφαίρεση» αποκτά, εντούτοις, προσωπικότητα, όταν η καπιταλιστική κυριαρχία διαπεράσει όλες τις σχέσεις εντός του και τον μετατρέψει σε ανεπτυγμένο οργανισμό, σε διαφοροποιημένη αστική κοινωνία που τείνει να ξεπεράσει τη διάκριση εξωτερικού-εσωτερικού αυτομετασχηματιζόμενη σε μαζικό κίνημα απελευθέρωσης του έθνους. Τότε, το έθνος αποκτά την πραγματική ηγεσία του ενδογενώς, με φυσικό τρόπο, και όχι με κοινοβουλευτικές διαδικασίες.

Αν τώρα πει κανείς ότι οι άνθρωποι αφήνονται να κυβερνώνται εναντίον των συμφερόντων, των σκοπών και των προθέσεών τους, τότε αυτό είναι παράλογο, γιατί οι άνθρωποι δεν είναι τόσο βλάκες... ένας κατακτημένος λαός δεν ταυτίζεται κατά το σύνταγμα με τον μονάρχη. Αν

²⁶ Ο Χέγκελ χρησιμοποιεί εδώ την έννοια του μονάρχη, ο έλληνας μεταφραστής σωστά γενικεύει προτείνοντας στη θέση της την έννοια του προέδρου, την οποία και υιοθετούμε.

²⁷ Σχολιάζοντας το σημείο αυτό, ο Μαρξ θα πει ότι «η λαϊκή κυριαρχία είναι λοιπόν εδώ η εθνότητα, η κυριαρχία του ηγεμόνα είναι η εθνότητα ή η αρχή της ηγεμονίας είναι η εθνότητα που σχηματίζει σαν τέτοια και με αποκλειστικό τρόπο η κυριαρχία ενός λαού» (Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου, σελ.74).

σε μια επαρχία, που κατακτήθηκε με πόλεμο, συμβεί μια εξέγερση, αυτό είναι κάτι διαφορετικό από μια στάση σε ένα πλήρως οργανωμένο κράτος. Οι κατακτημένοι δεν εξηγούνται ενάντια στον ανώτατο άρχοντά τους, δεν διαπράττουν πολιτικό έγκλημα, γιατί δεν βρίσκονται σε ιδεατό συσχετισμό με τον κύριό τους, εντός της εσωτερικής αναγκαιότητας του συντάγματος – υπάρχει μόνο σύμβαση, όχι πολιτειακός δεσμός. «Je ne suis pas votre prince, je suis votre maître [δεν είμαι ο μονάρχης σας, είμαι ο κύριός σας]», απάντησε ο Ναπολέων στους εκπροσώπους της Ερφούρτης. (από την προσθήκη στη θέση 281)

Όταν, με την έλευση της κοινωνίας των ιδιωτών, το δικαίωμα διακυβέρνησης περνάει υποχρεωτικά από την επιλογή του ανώτατου άρχοντα μέσω εκλογών, αποκαθίσταται μια συμβατική σχέση μεταξύ αυτού και του λαού, η οποία, κατά το Χέγκελ, δεν είναι ούτε η αρχή της οικογένειας ούτε του κράτους, γιατί αντιτίθεται στην αρχή της εθ[ν]ικότητας· οι γνώμες των πολλών είναι αυθαίρετες και όταν ο πρόεδρος εννοείται ως κρατικός υπάλληλος

το σύνταγμα μετατρέπεται σε εκλογική συνθηκολόγηση, δηλαδή σε μια παράδοση της κρατικής εξουσίας στη διάθεση της ιδιοτελούς βούλησης, από όπου απορρέει η μεταμόρφωση των ιδιαίτερων κρατικών εξουσιών σε ατομική ιδιοκτησία, η εξασθένηση και η απώλεια της κυριαρχίας του κράτους και τέλος η διάλυσή του και εξωτερική καταβαράθρωσή του. (από τη θέση 281)

Η στιγμή της έσχατης απόφασης, που συνοψίζει την έννοια της κυριαρχίας, έρχεται σε αντίφαση με την ανάγκη διαχείρισης των επιμέρους ιδιωτικών συμφερόντων, από όπου αντλεί τη νομιμοποίησή της. Ο ορισμός του γενικού συμφέροντος και η μέριμνα γι' αυτό συγκρούεται με τον ίδιο τον τρόπο εφαρμογής του, με την ίδια την πρακτική υλοποίησή του, καθώς πρέπει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να ικανοποιεί ατομικά συμφέροντα. Εκ των πραγμάτων τουλάχιστον τα ισχυρότερα εξ αυτών και οπωσδήποτε όχι όλα. Η κρατική εξουσία, μέσω της δημοκρατίας, μετατρέπεται πεδίο αντιπαράθεσης και διανομής υπεραξίας και προνομίων, αδυνατώντας να ορίσει με σαφήνεια κάθε φορά τι είναι καλό για το σύνολο. Το έθνος γίνεται ορατό κάθε φορά που η δημοκρατική πρόσβαση της αστικής κοινωνίας στην κρατική εξουσία εντείνει τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αναδύεται η ανάγκη για επιβεβαίωση του τι είναι καλό για όλη την κοινωνία, δηλαδή για αυτούς που κατέχουν κάθε μορφής εξουσία και προνόμια.

xxi.

Τα κοινά ιδιαίτερα συμφέροντα, τα οποία εντάσσονται στην αστική κοινωνία και τοποθετούνται εκτός του γενικού που εκφράζει το κράτος, αποτελούν αντικείμενο διαχείρισης εντός των σωματειακών ενώσεων, των κοινοτήτων και άλλων επαγγελματιών και τάξεων εκ μέρους των διαχειριστών, των διοικητών, των εκπροσώπων τους. Από τη στιγμή που αυτά συγκρούονται μεταξύ τους, καθώς και με το γενικό συμφέρον όπως αυτό εκφράζεται σε όλες τις διοικητικές βαθμίδες και θεσμούς του κράτους, είναι αναγκαίο ένα ολόκληρο στρώμα εντολοδόχων της κρατικής εξουσίας, κρατικών υπαλλήλων, συμβουλίων πολυμελούς σύνθεσης που φτάνει μέχρι τον περιβάλλον του προέδρου, το οποίο αναλαμβάνει τη σύγκλιση μεταξύ μερικού και γενικού συμφέροντος, την ένταξη του πρώτου εντός του νομικά και εθ[ν]ικά αποδεκτού πλαισίου. Για να επιτελέσει αυτό το σκοπό, το συγκεκριμένο στρώμα οφείλει να έχει ορισμένες πνευματικές και τεχνικές δεξιότητες, όμως

το να γίνει... η αμεροληψία, δικαιοφροσύνη και επιείκεια της συμπεριφοράς έθος συναρτάται εν μέρει με την απευθείας εθ[ν]ική και διανοητική μόρφωση, που εξισορροπεί πνευματικά ό,τι εμπεριέχεται στην εκμάθηση των λεγόμενων επιστημών, που πραγματεύονται τα αντικείμενα αυτών των σφαιρών, την απαραίτητη εξοικείωση με την αρμοδιότητα, την αληθή λειτουργία κλπ. των μηχανισμών και τα συναφή. (από τη θέση 296)

Ανάλογα και με το μέγεθος του κράτους, το οποίο αν είναι μεγάλο εξασθενεί την επιρροή οικογενειακών και άλλων ιδιωτικών δεσμών, τα μέλη αυτού του στρώματος αναπτύσσουν την αντίληψη ότι η επεξεργασία του γενικού συμφέροντος, με την οποία ασχολούνται, μετατρέπει τα ίδια σε φορείς του γενικού, σε κατεξοχήν εκφραστές του, το οποίο αναδιαμορφώνεται αναγκαστικά σε μερικά γενικό· με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται σε ένα ενδιάμεσο στρώμα που είναι ο στυλοβάτης του κράτους και στο οποίο αντιστοιχεί η μορφωμένη διάνοια και η δίκαιη συνείδηση της μάζας ενός λαού. Ο σχηματισμός της αποτελεί βασικό μέλημά του και ένδειξη ανεπτυγμένης και διαφοροποιημένης κοινωνίας των ιδιωτών· η οποία, ως συμπληρωθεί εδώ, δημιουργεί στο εσωτερικό της ένα αντίστοιχο στρώμα με το ίδιο αντικείμενο επεξεργασίας, τη σύγκλιση μερικού και γενικού συμφέροντος, το οποίο μετατρέπεται σε γενικά μερικό εκκινώντας οπωσδήποτε από τη δική του ιδιαίτερη θέση, όχι όμως με λιγότερες εθνικές αξιώσεις.

¹⁾ προσθήκη: Συνεχίζοντας την κριτική προς τη θρησκεία, ο Χέγκελ γράφει:

Το ότι υπήρξαν εποχές και καταστάσεις βαρβαρότητας, κατά τις οποίες η συνολική πνευματικότητα είχε την έδρα της στην εκκλησία και το κράτος ήταν απλώς η κοσμική διαρρύθμιση της βιαιότητας, της αυθαιρεσίας και του πάθους, και ότι αυτή η αφηρημένη αντίθεση ήταν η κύρια αρχή της πραγματικότητας, [αυτά] ανήκουν στη μελέτη της ιστορίας. Αλλά είναι τυφλή και ρηχή συμπεριφορά να παριστάνεται αυτή η θέση ως η αληθώς αρμόζουσα. (από τη θέση 270)

Από τη στιγμή που το σύγχρονο αστικό κράτος αποτελεί έκφραση του καθολικού και έχει ως σκοπό το γενικό συμφέρον, γνωρίζει τι θέλει και το γνωρίζει στη γενικότητά του, ως προϊόν σκέψης. Δρα και ενεργεί σύμφωνα με αναγνωρισμένους σκοπούς λαμβάνοντας υπόψη γενικές αρχές και νόμους, αλλά και έχοντας βαθιά γνώση των συνθηκών και των σχέσεων πάνω στις οποίες επιδρά. Ως πόλος της διαλεκτικής με την κοινωνία των ιδιωτών, αντιπαράκειται σε οποιαδήποτε επίκληση ενός αφηρημένου αγαθού και του δίνει συγκεκριμένο πολιτικό περιεχόμενο· συγκροτεί τον εαυτό του ως ολότητα πάνω στο δικό του ιδιόμορφο πολιτικό και δικαιοκτικό θεμέλιο. Γι' αυτό και ιστορικά έχει βρεθεί σε στενή σχέση με εκείνες τις στιγμές/μορφές που, όπως και το ίδιο, έχουν μόνο τον ίδιο τον εαυτό τους ως μέσο, σκοπό και νομιμοποιητική βάση όπως η τέχνη, η γνώση, η επιστήμη –οι οποίες σταδιακά αποσπάστηκαν από την κατεξοχήν στιγμή/μορφή που έχει τον εαυτό της ως μόνη προϋπόθεση, τη θρησκεία– χωρίς όμως να μπορούν ποτέ να είναι σε θέση να διαχωριστούν πλήρως και να θεωρηθούν πέρα από το πολιτικό και το δίκαιο, πέρα από το κράτος: εν μέρει, επειδή πάντοτε εμπλέκονταν στη διαμόρφωση του εθ[ν]ικού φρονήματος και τον καθορισμό των μέτρων και σταθμών που αφορούσαν ειδικά τη μόρφωση, εν μέρει, επειδή όποτε αξίωναν για τον εαυτό τους αυτονομία και εξωτερικότητα σε σχέση με το κράτος, το έκαναν ακριβώς για να μπορούν να βρουν τον χώρο να αποτελέσουν οι ίδιες πόλους πολιτικής και δικαίου, να διεκδικήσουν κρατικές και εθνικές αρμοδιότητες, είτε εντός είτε εκτός των συνόρων, στη βάση των παγκόσμιων/καθολικών ιδεολογιών και αξιών, των οποίων είναι φορείς: χριστιανισμός, ανθρωπισμός, μόρφωση, , ελευθερία, ρομαντισμός, αρμονία, υγεία κ.α.

xxii.

Για τον Χέγκελ, αυτό που καθορίζει εννοιολογικά τις τάξεις είναι το στοιχείο της υποκειμενικής τυπικής ελευθερίας, ο ίδιος τρόπος σκέψης και βούλησης που χαρακτηρίζει την κοινωνία των ιδιωτών, η οποία παίρνει τη μορφή

μιας δημόσιας συνείδησης ως εμπειρική γενικότητα των απόψεων και των σκέψεων των πολλών. Η έκφραση «οι πολλοί» περιγράφει την εμπειρική γενικότητα ορθότερα από το συνηθώς λεγόμενο «όλοι». Διότι όταν θα ειπωθεί πως είναι αυτονόητο ότι τουλάχιστον με αυτό το όλοι δεν εννοούνται τα παιδιά, οι γυναίκες κλπ., τότε είναι ακόμα περισσότερο αυτονόητο ότι δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιείται η εντελώς καθορισμένη έκφραση «όλοι», όταν πρόκειται για κάτι εντελώς ακαθόριστο. Εν τέλει υπάρχουν τόσο ανείπωτα πολλές στρεβλές και εσφαλμένες αντιλήψεις και σχήματα λόγου για τον λαό, το σύνταγμα και τις τάξεις στο πλαίσιο της ανταλλαγής απόψεων, ώστε θα ήταν μάταιος κόπος να τις αναφέρει κανείς, να τις αναπτύξει και να θελήσει να τις διορθώσει... ισχύει μάλλον ότι ο λαός, στον βαθμό που με αυτή τη λέξη περιγράφεται ένα ιδιαίτερο τμήμα των μελών ενός κράτους, εκφράζει το τμήμα που δεν γνωρίζει τι θέλει. Το να γνωρίζει κανείς τι θέλει... αποτελεί καρπό βαθύτερης γνώσης και εποπτείας, κάτι που δεν αποτελεί αντικείμενο του λαού... οι ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι έχουν αναγκαστικά βαθύτερη και εκτενέστερη εποπτεία της φύσης των θεσμών και των αναγκών του κράτους, καθώς και μεγαλύτερη δεξιότητα και πείρα στις υποθέσεις αυτές, και μπορούν να πράξουν το καλύτερο χωρίς τις τάξεις. (από τη θέση 301)

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε τα εξής: α) ο λαός διαθέτει εκ γενετής, από την εποχή της εμφάνισής του στο ιστορικό προσκήνιο, μια αδυναμία προσδιορισμού που τον χαρακτηρίζει ως τέτοιο· β) από τον λαό δομικά αποκλείονται ορισμένα κοινωνικά κομμάτια, τα οποία θεωρούνται μη-λαός ή, στην καλύτερη, υπόθεση και έγνοια του λαού· γ) η συμμετοχή και η συμπερίληψη στον λαό αποτελεί αντικείμενο συνεχούς συζήτησης και διαμόρφωσης συσχετισμών, συγκρούσεων και αποκλεισμών, και αφορά το ποιος θα είναι μέλος του κράτους, της κατεξοχήν πολιτικής και δικαιοκτικής κοινότητας· δ) είναι αδύνατον να μιλάει κανείς για τον λαό με μειοψηφικούς όρους, ο ορισμός του λαού τοποθετείται ακαθόριστα, και ταλαντώνεται συνεχώς, ανάμεσα στο σύνολο και την πλειοψηφία, τους όλους και τους πολλούς, γιατί μόνο τότε η λαϊκή κυριαρχία μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο του κράτους· ε) αναπόσπαστο τμήμα της υπόστασης του λαού είναι i) να υπάρχουν οι λεγόμενες λανθασμένες αντιλήψεις για το τι αποτελεί και τι δεν αποτελεί λαό, η κοινή γνώμη είναι ο μη οργανικός τρόπος, με τον οποίο εκφράζει ένας λαός τι θέλει και τι νομίζει, ii) οι λεγόμενες ορθές αντιλήψεις, που υποτίθεται ότι προέρχονται και ενισχύονται από το κράτος και τους θεσμούς του, να αφήνουν τις λεγόμενες λανθασμένες αντιλήψεις όχι μόνο να υπάρχουν, αλλά και να δρουν κοινωνικά παράγοντας μεταβαλλόμενους αποκλεισμούς από τον λαό μαζί με τις συνακόλουθες διακρίσεις στη βάση φύλου, ηλικίας, χρώματος του δέρματος, καταγωγής κ.α., iii) οι λεγόμενες ορθές αντιλήψεις να συγκρούονται πολιτικά και κοινωνικά με τις λεγόμενες λανθασμένες, αρκεί να μην ακυρώνεται η κοινωνία των ιδιωτών ως ύπαρξη και κατ' επέκταση ως

θεμέλιο της λαϊκής κυριαρχίας, γιατί τα μέλη του λαού οφείλουν να είναι και να αισθάνονται πλειοψηφικά μέσα στην αστική κοινωνία, iv) από την άλλη, δεν πρέπει να ακυρώνεται η ύπαρξη του κράτους ως τέτοια από μια απρόσμενη αυτόνομη ισχυροποίηση της αστικής κοινωνίας και του λαού που φέρει μέσα της, καθώς και οι δυο κατηγορίες αντιλήψεων, οι λεγόμενες ορθές και οι λεγόμενες λανθασμένες, αποκλείουν το ενδεχόμενο όλος ο πληθυσμός να συμπέσει με τον λαό, αποτελεί παρόλα αυτά εγγενή ιδιότητα του κράτους να επιβλέπει ολόκληρο τον πληθυσμό και να τείνει αναγκαστικά στη σύμπτωση μεταξύ λαού και πληθυσμού, v) η σύγκρουση μεταξύ των λεγόμενων ορθών αντιλήψεων, που θα μπορούσαμε σχηματικά να τις αποκαλέσουμε ορθολογικές/δημοκρατικές, και των λεγόμενων λανθασμένων αντιλήψεων, που θα μπορούσαμε να τις αποκαλέσουμε ηθικές/εθ[ν]ικές, διαπερνά τόσο το κράτος όσο και την αστική κοινωνία, όταν όμως εμφανίζεται στην πλευρά του κράτους του προσδίδει αρνητικά χαρακτηριστικά, γιατί αυτό οφείλει να εμφανίζεται ως αμερόληπτο ως ο πόλος του καθολικού· στ) οι υποθέσεις και τα καθήκοντα του σύγχρονου αστικού κράτους, ακολουθώντας την αυξανόμενη πολυπλοκότητα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μελών της αστικής κοινωνίας λόγω του αναπτυσσόμενου καταμερισμού εργασίας και όχι μόνο, γίνονται οι ίδιες περισσότερο πολύπλοκες συνεχίζοντας τον αποκλεισμό του μεγαλύτερου μέρους της αστικής κοινωνίας από τη γνώση της ολότητας και τη δυνατότητα λήψης ουσιαστικών αποφάσεων, με έναν διαφορετικό όμως τρόπο: σε αντίθεση με το προηγούμενο καθεστώς, όπου ο λαός ήταν εντελώς αποκλεισμένος από τις κρατικές υποθέσεις, τώρα πρέπει να έχει την αίσθηση ότι γνωρίζει τι θέλει και να αναπαράγεται ως τέτοιος, πρέπει συνεχώς να θεωρεί ότι έχει άποψη για το όλο, για όλα και να την υπερασπίζεται ενεργητικά κι ας γνωρίζει ότι δεν τα γνωρίζει όλα²⁸, να μιλάει για το έθνος, να θεωρεί τον εαυτό του έθνος, ακόμα και ενάντια στους επίσημους ορισμούς, αν χρειαστεί· ζ) το κράτος, διαμέσου των υπαλλήλων του, γνωρίζει τις ανάγκες αναπαραγωγής της ολότητας και είναι ο μόνος πόλος που ενδιαφέρεται γι' αυτό, από την άλλη, ο λαός αναπαράγεται ως τέτοιος μέσω της ανάθεσης σε μεμονωμένα πρόσωπα/βουλευτές να τον εκπροσωπήσουν στο όλο και να τον ενημερώσουν για το όλο· η) τα μερικά συμφέροντα και οι ιδιαίτερες απόψεις των μελών του λαού εκφράζονται στο πολιτικό πεδίο με τη μορφή μιας δημόσιας συνείδησης, της ταξικής συνείδησης, η οποία προκύπτει ως γενίκευση της εμπειρίας όσων συμμετέχουν σε αυτή, ως εμπειρία που διεκδικεί τον χαρακτήρα της γενικής ισχύος, του καθολικού, του πολιτικού· θ) ο λαός μπορεί να διαμαρτύρεται ότι δεν εκπροσωπείται σωστά, όμως η κατάργηση της ταξικής εκπροσώπησης, και της ταξικής συνείδησης, ενέχει τον κίνδυνο εμφάνισης ανατρεπτικού κινήματος που θα σήμαινε κατάλυση του κράτους, του κράτους του, αλλά και του ίδιου ως τέτοιου.

¹η προσθήκη:

Η στάση της κυβέρνησης προς τις τάξεις δεν πρέπει να είναι ουσιαστικά εχθρική και η πίστη στην αναγκαιότητα αυτής της εχθρικής σχέσης αποτελεί λυπηρό λάθος... Η κυβέρνηση δεν είναι κόμμα που αντιπαράκειται με ένα άλλο... όταν ένα κράτος περιέρχεται σε αυτή τη θέση, αυτό είναι ατυχία και δεν μπορεί να θεωρηθεί υγιής κατάσταση. Αυτό που συγκροτεί την ιδιάζουσα σημασία των τάξεων είναι ότι μέσω αυτών το κράτος εισχωρεί στην υποκειμενική συνείδηση του λαού και αρχίζει να παίρνει μέρος σε αυτή. (από την προσθήκη στη θέση 301)

Εξεταζόμενες ως διαμεσολαβητικό όργανο, οι τάξεις τοποθετούνται ανάμεσα στην κυβέρνηση γενικά, από τη μια, και τον λαό που διαλύεται σε ιδιαίτερες σφαίρες και άτομα, από την άλλη. Ο καθορισμός τους απαιτεί σε μεγάλο βαθμό τόσο τη λογική και το φρόνημα του κράτους και της κυβέρνησης όσο και τα συμφέροντα των μερικών κύκλων και των ατόμων. Ταυτόχρονα αυτή η τοποθέτηση έχει τη σημασία της κοινής διαμεσολάβησης με την οργανική κυβερνητική εξουσία, ώστε ούτε η εξουσία του άρχοντα να απομονώνεται ως ακραία και να εμφανίζεται έτσι ως απλή κυριαρχική εξουσία και αυθαιρεσία, ούτε τα μερικά συμφέροντα των κοινοτήτων, των σωματειακών ενώσεων και των ατόμων να απομονώνονται, ούτε ακόμα περισσότερο, τα άτομα να φτάνουν στο σημείο να επιδεικνύονται ως πλήθος και σωρός, ως μια μη οργανική γνώμη και θέληση και ως καθαρά μαζική βία ενάντια στο οργανικό κράτος. (από τη θέση 302)

Όσο κι αν οι εκπρόσωποι των τάξεων συμβάλλουν στην καλύτερη και πιο ορθολογική διαχείριση των κρατικών υποθέσεων, η ίδια η ύπαρξη των τάξεων δεν αποτελεί συνέπεια της κρατικής ορθολογικότητας, πόσο μάλλον της ορθολογικότητας της βιομηχανίας και ευρύτερα της οικονομίας. Εν μέσω σφοδρών ταξικών συγκρούσεων, το προλεταριάτο δεν μπορεί να το αγνοήσει κανείς έτσι κι αλλιώς, υπάρχει η ανάγκη μετατροπής της αντίθεσης σε επιφανειακό φαινόμενο, σε επίφαση· να ενταχθεί το στοιχείο που παράγει την αντίθεση –το ταξικό στοιχείο καταρχήν αλλά και όποιο άλλο στοιχείο, γύρω από το οποίο συγκροτείται μια οξεία αντίθεση συμφερόντων– στην ολότητα κράτους-αστικής κοινωνίας

²⁸ «[Ο Φρειδερίκος II, στην ομιλία του στην Ακαδημία του Βερολίνου το 1778] έθεσε δημοσίως το ερώτημα, αν είναι επιτρεπτό να εξαπατάς έναν λαό. Θα έπρεπε να απαντηθεί πως δεν θα έπρεπε να αφήνεται να εξαπατάται ένας λαός όσον αφορά το υποστασιακό θεμέλιό του, την ουσία και τον συγκεκριμένο χαρακτήρα του πνεύματός του, αλλά όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο έχει γνώση αυτών και με βάση αυτά κρίνει τη συμπεριφορά του, τα γεγονότα κλπ, [ο λαός] εξαπατάται από μόνος του.» (απο τη θέση 317)

ας μέσω της λειτουργίας της διαμεσολάβησης. Αλλωστε, και το ίδιο το σύνταγμα συνιστά ένα σύστημα διαμεσολάβησης. Αποτελεί πολύ σημαντική λογική επίγνωση να κατανοήσει κανείς ότι

ένα συγκεκριμένο στοιχείο, το οποίο, θεωρούμενο σε αντίθεση με κάποιο άλλο, κατέχει τη θέση ενός άκρου, σταματάει να είναι τέτοιο και καθίσταται οργανικό στοιχείο, όταν ταυτόχρονα αποτελεί μέσο. Για το αντικείμενο που εξετάζουμε εδώ είναι σημαντικότερο να τονίζουμε αυτή την πλευρά, διότι ανήκει στις συχνές, αλλά πολύ επικίνδυνες προκαταλήψεις να θεωρούνται οι τάξεις κυρίως υπό την οπτική της αντίθεσης στην κυβέρνηση, σαν να ήταν αυτή η ουσιώδης τοποθέτησή τους. (από τη θέση 302)

Από τη στιγμή που αναγνωρίζονται ως δημόσια συνείδηση, οι τάξεις ορίζονται διττά, και πολιτικά και κοινωνικά, φέρουν εντός τους τους καθορισμούς του κράτους και της αστικής κοινωνίας. Το κράτος θα καταστρεφόταν, αν μια αντίθεση γινόταν ουσιαστική και αδιάλλακτη, αυτό όμως αφορά κάθε μερικό συμφέρον που θα επεδίωκε να εμφανιστεί στο δημόσιο πεδίο καθαρά ως τέτοιο, ως μερικό, καταργώντας εντός του τη γενική, πολιτική, κρατική πλευρά του, υπονομεύοντας το ίδιο το πεδίο της πολιτικής ως τέτοιας και μετασχηματίζοντας τον εαυτό του σε κάτι άλλο, στο μερικό του μερικού: στα συμφέροντα, τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ίδιων των ατόμων, πρώην φορέων του μερικού και νυν πρόσωπα χωρίς ονοματεπώνυμο και ταυτότητα. Το έθνος δεν είναι η συνείδηση που εγείρεται ψευδώς ως αντίβαρο της προλεταριακής επανάστασης νοούμενης ως της μόνης αυθεντικής αλλά ως μορφή της ολότητας κράτους-κοινωνίας των ιδιωτών είναι ριζωμένη στην αστική επανάσταση, αποτελεί τον κοιμώμενο κέρβερο της αντεπανάστασης που ξυπνάει όταν αυξάνεται η εντροπία εντός της και τρέφεται με αίμα.

xxiii.

Εχοντας αναπτύξει σε μεγάλη έκταση την αναγκαιότητα της κυριαρχίας προς τα μέσα, ο Χέγκελ θα στραφεί στον τρόπο με τον οποίο νομιμοποιείται η κυριαρχία προς τα έξω, προκειμένου να ολοκληρωθεί η συγκρότηση του κράτους ως διακριτός οργανισμός, ως ατομικότητα

η οποία αποτελεί την πρώτη ελευθερία και την υψηλότερη τιμή ενός λαού... εκείνοι που ομιλούν για τις επιθυμίες μιας ολότητας, η οποία συγκροτεί ένα περισσότερο ή λιγότερο ανεξάρτητο κράτος και η οποία έχει το δικό της κέντρο, για τις επιθυμίες να απλωσθεί αυτό το κεντρικό σημείο και η ανεξαρτησία του και να δημιουργηθεί μια ολότητα με κάτι άλλο, γνωρίζουν λίγα για τη φύση του όλου και το αίσθημα επίγνωσης που τρέφει ένας λαός για την ανεξαρτησία του. Η πρώτη εξουσία, στην οποία προβαίνουν ιστορικά τα κράτη είναι αυτή η ανεξαρτησία, όσο κι αν είναι εντελώς αφηρημένη και δεν έχει καμία εσωτερική ανάπτυξη. (από τη θέση 322)

Από εκείνο το σημείο και μετά, καθώς διαφοροποιείται πλήρως από την αστική κοινωνία, το κράτος εισέρχεται σε ένα πεδίο όπου προϋπάρχει ένα σύστημα κρατών και όπου οφείλει να επιβεβαιώσει την παρουσία του, ερχόμενο καταρχήν σε αρνητική σχέση με τον εαυτό του ως ολότητα κράτους-κοινωνίας πολιτών. Αυτό συμβαίνει καταρχήν μέσω του πολέμου και του ιδιαίτερου εθ[ν]ικού καθορισμού του, σύμφωνα με τον οποίο το συμφέρον και το δικαίωμα του μεμονωμένου ατόμου τίθεται ως στοιχείο υπό εξαφάνιση, την ίδια στιγμή που το ατομικό κράτος εγείρεται σε κάτι θετικό και ιδανικό. Το εθ[ν]ος εμφανίζεται εδώ ως η σχέση και η αναγνώριση αυτής της δυνατότητας αυτοεξολόθρευσης, ως

καθήκον [των ατόμων]... να διαφυλάττουν αυτή την υποστασιακή ατομικότητα, την ανεξαρτησία και κυριαρχία του κράτους, διακυβεύοντας και θυσιάζοντας την ιδιοκτησία και τη ζωή τους... και ό,τι άλλο εντάσσεται στον κύκλο της ζωής... [αλλά και ως το γεγονός] ότι η ιδανικότητα, που προβάλλει στον πόλεμο... και η ιδανικότητα, κατά την οποία οι εσωτερικές κρατικές εξουσίες είναι οργανικά στοιχεία του όλου, συμπιέτουν... [αυτή η σύμπτωση] απαντάται μεταξύ άλλων και με τη μορφή ότι επιτυχείς πόλεμοι εμπόδισαν εσωτερικές ταραχές και εδραίωσαν την εσωτερική κρατική εξουσία. (από τη θέση 324)

Επεκτείνοντας τους παραπάνω συλλογισμούς, μπορεί να υποστηριχτεί πως ο πόλεμος δεν μπορεί να γίνει νοητός πέρα από εθνοκρατικούς όρους, πέρα από την αναγκαιότητα συνεχούς αναδημιουργίας μοναδιαίων εθνών-κρατών, γι' αυτό και το σημαντικότερο κατά τη διεξαγωγή ενός πολέμου είναι η σύνδεση της με την επιβεβαίωση της κυριαρχίας προς τα μέσα για κάθε εμπλεκόμενο κράτος, με την αντίστοιχη οργανικότητα της ολότητας κράτους-κοινωνίας των ιδιωτών²⁹. Γι' αυτό και η πιο καθαρή

²⁹ Όσον αφορά τη γενέτειρα του Χέγκελ, ο Reinhart Koselleck στο άρθρο του *Κράτος και κοινωνία στην Πρωσία* θα υποδείξει τον πόλεμο, και πιο συγκεκριμένα την ήττα στις αναμετρήσεις με τον Ναπολέοντα τη διετία 1806-1807, ως την αιτία που επιτάχυνε την αλλαγή του συντάγματος και γενικότερα του πρωσικού κρατικού μηχανισμού, οι μεταρρυθμίσεις είχαν σχεδιαστεί από τα πάνω αρκετά χρόνια πριν και η βαριά στρατιωτική ήττα αποτέλεσε την καταλληλότερη ευκαιρία για την άμεση εφαρμογή τους. Επιπλέον, η ανάγκη αποπληρωμής των πολεμικών και κατοχικών αποζημιώσεων προς τη Γαλλία, ύψους 120 εκατομμυρίων φράγκων εξώθησαν στην περαιτέρω φιλελευθεροποίηση της οικονομίας προκειμένου να μπορούν να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα ποσά μέσω φορολογίας. Η κατάσταση εσωτερικής έκτακτης ανάγκης θα

μορφή πολέμου είναι ο εμφύλιος, η άμεση αυτοκάθαρση και επιβεβαίωση του κυρίαρχου, εσωτερικά και εξωτερικά, έθνους.

¹ προσθήκη: Τα κράτη ρυθμίζουν τις μεταξύ τους σχέσεις με βάση το εξωτερικό δημόσιο δίκαιο, όπως το αποκαλεί ο Χέγκελ. Καθώς τα κράτη δεν είναι ιδιώτες, αλλά εντελώς αυτόνομες ολότητες, θα έπρεπε μια κρατική σχέση να είναι καθ'εαυτή δίκαιη,

αλλά μέσα στην κοσμικότητα το καθ'εαυτό υπάρχον πρέπει να έχει και εξουσία... αφού, όμως, δεν υφίσταται καμιά εξουσία, που να αποφασίζει έναντι του κράτους τι είναι καθ'εαυτό δίκαιο... η σχέση των κρατών είναι σχέση αυτονομιών, που συμφωνούν μεταξύ τους και ταυτόχρονα τοποθετούνται υπεράνω αυτών των συμφωνιών (από την προσθήκη στη θέση 330)

Κάθε κράτος βρίσκεται έναντι του άλλου σε καθεστώς κυρίαρχης αυτονομίας, την οποία πρέπει να αναγνωρίζουν και να εγγυώνται άλλα κράτη· πάντοτε όμως στη βάση της παραδοχής ότι η νομιμοποίηση ενός κράτους είναι μια σχέση που αναφέρεται εντελώς προς τα μέσα, γι' αυτό και ένα κράτος δεν πρέπει να εμπλέκεται στις εσωτερικές υποθέσεις του άλλου. Η συσχέτιση των κρατών μεταξύ τους λαμβάνει χώρα σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, το λεγόμενο διεθνές, και το συγκροτεί ως αντικείμενο του εξωτερικού (διεθνούς) δημοσίου δικαίου. Καθώς, όμως, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών παραμένουν, την εποχή που γράφει ο Χέγκελ, πολύ λιγότερο πολύπλοκες και πολυσχιδείς από τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων εντός της αστικής κοινωνίας, τα κράτη μπορούν να παραμείνουν αυτοαναφορικά, αυτάρκη σύνολα. Είναι η διεθνοποίηση του κεφαλαίου που θα σταδιακά υπονομεύσει αυτή την προϋπόθεση διασφάλισης της κρατικής αυτονομίας, πολλαπλασιάζοντας τα επίδικα και βαθαινόντας τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, οπωσδήποτε χωρίς να αφήνει ανεπηρέαστη την ίδια την αστική κοινωνία.

xxiv.

Συνοψίζοντας, χωρίς ίχνος καλής θέλησης³⁰:

Το κράτος, με τον τρόπο του, καταργεί τις διακρίσεις καταγωγής, κοινωνικής κατάστασης, μόρφωσης, επαγγέλματος, όταν χαρακτηρίζει μη πολιτικές τις διαφορές καταγωγής, κοινωνικής κατάστασης, μόρφωσης και επαγγέλματος, όταν, δίχως, να λαβαίνει υπόψη αυτές τις διαφορές, ανακηρύσσει το κάθε μέλος του λαού ισότιμο μέτοχο της λαϊκής κυριαρχίας, όταν εξετάζει όλα τα στοιχεία της πραγματικής ζωής του λαού από την κρατική σκοπιά. Μολαταύτα, το κράτος επιτρέπει στην ατομική ιδιοκτησία, στη μόρφωση, στο επάγγελμα να δρουν με τον δικό τους τρόπο και να εκδηλώνουν την ιδιαίτερή τους ουσία, δηλαδή σαν ατομική ιδιοκτησία, μόρφωση, επάγγελμα. Το κράτος, όχι μόνο δεν καταργεί αυτές τις πραγματικές διαφορές, αλλά αντίθετα το ίδιο υπάρχει μόνο με την προϋπόθεση ότι υπάρχουν αυτές οι διαφορές· νιώθει τον εαυτό του σαν πολιτικό κράτος και εκδηλώνει τον καθολικό χαρακτήρα του μόνο σε αντίθεση με τούτα τα στοιχεία του.

Το έθνος εμφανίζεται να αποτελεί ουσιώδες σύνολο ανθρώπων με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, και γι' αυτό οντολογικά παρόν, πέρα και πάνω από την καθημερινή αναπαραγωγή των φορέων και των λειτουργιών του. Μπορούμε να αποκαλέσουμε δημοκρατία τον τρόπο με τον οποίο εξαφανίζονται φαινομενικά οι επιμέρους εξουσίες και καταπιέσεις εντός του κράτους και έθνος την εγγύηση ότι αυτές οι επιμέρους εξουσίες, σε όλη την πολλαπλότητά τους, θα συνεχίσουν να επενεργούν και να συνέχουν την αστική κοινωνία. Μόνο υπό αυτή την έννοια συνιστά η δημοκρατία μορφή χωρίς περιεχόμενο. Είναι σαφές ότι στις σύγχρονες κοινωνίες, δεν μπορεί να υπάρξει δημοκρατία χωρίς έθνος και αντίστροφα, όμως η μεταξύ τους συμβίωση δεν είναι αδιάφορη, μπορεί να είναι και αντιθετική σε ορισμένες φάσεις ως δημοκρατία ενάντια στη μη-ελευθερία μέχρι τη στιγμή της έκτακτης ανάγκης, όπου αναγκαστικά και τα δυο συγχωνεύονται. Ως τότε, αποτελούν αντιφατική ενότητα από το επίπεδο του μεμονωμένου ατόμου –το οποίο, πάντοτε ως προϊόν των κοινωνικών σχέσεων και όχι αυθύπαρκτο, παραμένει διασπασμένο σε μερικό και καθολικό και διαθέτει ήδη από τη σύλληψή του λόγο τόσο για το μερικό όσο

επεκταθεί μέχρι το 1820, καθώς ο απελευθερωτικός πόλεμος και η ήττα του Ναπολέοντα το 1812, η παλινόρθωση και η ανοικοδόμηση του κράτους είχαν υψηλό οικονομικό κόστος για τους Πρώσους. Αυτή είναι και η περίοδος που συγγράφει ο Χέγκελ, ο οποίος και θα αναγνωρίσει ότι η προσπάθεια ενοποίησης του πρωσικού κράτους και του μετασχηματισμού του σε κράτος-έθνος θα περάσει σε μεγάλο βαθμό από τα χέρια της σημαίνουσας, πολιτικά και αριθμητικά, κρατικής γραφειοκρατίας. Αξίζει να σημειωθεί πως, όσον αφορά την πορεία των μεταρρυθμίσεων, αρχικά τέθηκαν οι βασικές κατευθύνσεις, άμεσα νομοθετήθηκαν αλλαγές στον τομέα του στρατού, της διοίκησης και της τεχνικοοικονομικής διαχείρισης, ενώ πάνω από δυο δεκαετίες θα διαρκέσουν οι απόπειρες θεσμοθέτησης ενός νέου πολιτειακού και αντιπροσωπευτικού συστήματος και η διευθέτηση των πολιτικών δικαιωμάτων των τάξεων. Το ζήτημα της λαϊκής εκπροσώπησης θα τεθεί εκ των πραγμάτων με την ίδια την επανάσταση του 1848. (από το βιβλίο *Κράτος και κοινωνία στη γερμανική προεπαναστατική περίοδο 1815-1848*, εκδόσεις Ernst Klett)

³⁰ Καρλ Μαρξ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, σελ.74.

και για το γενικό/καθολικό συμφέρον είτε στην κρατική είτε στη λαϊκή του έκφραση– μέχρι το επίπεδο της ολότητας της σχέσης κράτους-αστικής κοινωνίας, περνώντας από το επίπεδο των τάξεων, των θεσμών, των κοινοτήτων ειδικών συμφερόντων, της πολλαπλότητας των επιμέρους συμφερόντων και ταυτοτήτων. Και, πάνω από όλα, των μεταξύ τους συγκρούσεων.

¹ προσθήκη: Στην *Επιστήμη της Λογικής*³¹, ο Χέγκελ θα εξετάσει μεταξύ άλλων τη σχέση μεταξύ όλου και μερών, πώς προσδιορίζεται η ταυτότητα του πρώτου σε σχέση με την πολλαπλότητα των δεύτερων και διακριτά από αυτά, τη δύναμη που τα κρατάει ενωμένα. Η άποψη της ολότητας μπορεί μόνο να επιβεβαιώσει την αυτοτέλεια της και την αναγκαιότητα της ύπαρξής της, ακόμα κι όταν δρα αρνητικά και ελαττώνει τη διαφοροποίηση των μερών εντός της ορίζοντας το όλο ως το μόνο που έχει σημασία, ως καταλήξει και μοναδιαίο. Η άποψη των μερών, αντίθετα, σχετίζεται και αυτή με το όλο επιβεβαιώνοντας τον εαυτό της, γι' αυτό και αντιλαμβάνεται την ολότητα μόνο ως εσωτερικά διαφοροποιημένη στον μέγιστο βαθμό. Η σχέση όλου-μερών παύει να είναι οργανική και διαρρηγνύεται, όταν η ενότητά τους, το κοινό θεμέλιό τους που τη συγκροτεί ως ενότητα, εμφανίζεται ως κάτι εξωτερικό προς τα μέρη, ως κάτι που δεν υπάρχει αυθύπαρκτα, αλλά γίνεται νοητό ως προϊόν σύνθεσης, ως άθροισμα μερών. Τότε παύει να επενεργεί η δύναμη που κρατάει ενωμένα το όλο και τα μέρη, το όλο εμφανίζεται να είναι κάτι απλό, ενώ το μέρος, χωρίς το όλο πλέον, γίνεται το ίδιο αυθύπαρκτο και αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως όλο, αναζητώντας να εντοπίσει τα νέα μέρη από τα οποία το ίδιο αποτελείται και τον τρόπο με τον οποίο θα αποκαταστήσει μαζί τους μια νέα οργανική σχέση, επιβεβαιώνοντας έτσι τον εαυτό του ως το νέο θεμέλιο. Η διαμεσολάβηση όλου-μερών μπορεί να συνεχίζεται επ' άπειρον, φτάνει όμως σε ένα όριο, όταν το μέρος δεν θα μπορεί να εννοήσει τον εαυτό του ως όλο που συμπεριλαμβάνει άλλα μέρη, όταν όλα τα μέρη θα γίνουν αυθύπαρκτες ολότητες επαρκείς για τον εαυτό τους.

xxv.

Στη *Γερμανική Ιδεολογία*³², ο Μαρξ, αναφερόμενος ακόμα στην προβληματική της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ στην οποία είχε ασκήσει κριτική δυο χρόνια νωρίτερα, θα αναδείξει τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, και όχι απλά το εργοστάσιο, ως τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις των μερικών προσώπων, οι δεσμοί μεταξύ τους, μετατρέπονται σε αντικειμενικές και η κοινότητα που δημιουργείται μεταξύ τους αποκτά μια ανεξάρτητη ύπαρξη πέρα από τον έλεγχο τους. Τότε, εμφανίζεται μια διαφορά στον βίο κάθε ατόμου στον βαθμό που αυτός διαιρείται σε προσωπική ζωή και σε ζωή υποταγμένη σε κάποιον κλάδο εργασίας, η οποία και του προσδίδει μια ιδιότητα αξεχώριστη από την ατομικότητά του, ένα ταξικό ανήκειν. Αυτή η διαφορά ανάμεσα στο προσωπικό και το ταξικό άτομο εμφανίζεται μόνο με την καθιέρωση της αστικής κοινωνίας, όπου πλέον δημιουργείται το κοινό πεδίο στα συγκεκριμένα πρόσωπα να ζήσουν μια μη πλήρως προβλεπόμενη, μια «τυχαία» ζωή. Από μια επαναστατική οπτική, παρόλα αυτά, ο Μαρξ θα χαρακτηρίσει ως «απατηλή κοινότητα» το νέο πολιτικό πεδίο ελευθερίας και ισχυριστεί ότι τα άτομα είναι εντός του λιγότερο ελεύθερα, διότι είναι περισσότερο υποταγμένα στη δύναμη των πραγμάτων, εισάγοντας παράλληλα το αίτημα δημιουργίας μιας νέας κοινότητας, όπου εκεί το κάθε άτομο θα έχει τα μέσα να καλλιεργήσει τις ικανότητές του προς όλες τις κατευθύνσεις και όπου θα είναι δυνατή η πλήρης προσωπική ελευθερία. Η υποτίμηση, από πλευράς του, της δυναμικής του κράτους και του κεφαλαίου όσον αφορά τη συνεχή αναπαραγωγή και επέκταση αυτού του πολιτικού πεδίου ελευθερίας, σύμφυτου με την κοινωνία των ιδιωτών και τις δυνατότητες κατανάλωσης που προσφέρει η μισθωτή εργασία, οφείλεται στη λανθασμένη εκτίμηση πως οι προλετάριοι δεν θα θελήσουν «να επιβεβαιώσουν τον εαυτό τους σαν άτομα» με τον τρόπο που οι δουλοπάροικοι κατέληξαν στην ελεύθερη εργασία θέλοντας απλώς «αναπτύξουν και να διεκδικήσουν εκείνους τους όρους ύπαρξης που ήδη υπήρχαν». Οπωσδήποτε, ισχύει πως οι προλετάριοι, για να επιβεβαιώσουν τους εαυτούς τους σαν άτομα, πρέπει να έρθουν σε αντίθεση με τη μορφή που έχουν δώσει στη συλλογική τους έκφραση, να ανατρέψουν το κράτος, αλλά συνεχίζει η κατάργηση της εργασίας, όσο θεμελιώδης και να είναι, να εμφανίζεται ως ο μόνος όρος ύπαρξής τους ως άτομα αφήνοντας εκτός κριτικής τις άλλες μορφές που δομούν και οριοθετούν τις κοινότητες. Εντούτοις, από την άλλη, υπάρχουν ενδείξεις ότι το ζήτημα της τυχόν ύπαρξης επαναστατικών κοινοτήτων δεν έχει κλείσει, όταν γράφει πως

η κοινοτική σχέση που αποκτούσαν τα άτομα μιας τάξης... ήταν πάντοτε μια κοινότητα που ανήκαν σ' αυτή τα άτομα αυτά σαν μέσα άτομα, μονάχα στον βαθμό που ζούσαν μέσα στους όρους ύπαρξης της τάξης τους – μια σχέση όπου συμμετείχαν όχι σαν άτομα, αλλά σαν μέλη μιας τάξης. Στην κοινότητα των επαναστατών προλετάρων, από την άλλη μεριά, που παίρνουν τους όρους ύπαρξης τους και τους όρους ύπαρξης όλων των μελών της κοινωνίας κάτω από τον έλεγχο τους, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Τα άτομα μετέχουν σ' αυτή σαν άτομα... ο

³¹ Γκέοργκ Χέγκελ, *Επιστήμη της Λογικής – Η διδασκαλία περί της ουσίας*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα. Όσα ακολουθούν, αντλούν από τις σελίδες 288 ως 313 του βιβλίου. Για την έννοια του θεμελίου, που αναφέρεται εδώ, και τη σχέση του με τις μορφές που δημιουργεί, είναι χρήσιμες οι σελίδες 186 ως 189.

³² Καρλ Μαρξ – Φρήντριχ Εγγελς, *Η γερμανική ιδεολογία*, Αθήνα, Gutenberg. Όσα ακολουθούν, αναφέρονται στις σελίδες 111 ως 122 του πρώτου τόμου.

κομμουνισμός διαφέρει απ' όλα τα προηγούμενα κινήματα κατά το ότι ανατρέπει τη βάση των προηγούμενων σχέσεων παραγωγής και επικοινωνίας, και για πρώτη φορά χειρίζεται συνειδητά τις φυσικές προϋποθέσεις σαν δημιουργήματα των ανθρώπων που έχουν υπάρξει ως τώρα, απογυμνώνει τις σχέσεις αυτές από τον φυσικό τους χαρακτήρα και τις υποτάσσει στην εξουσία των ενωμένων ατόμων. Μετατρέπει τους υπάρχοντες όρους σε όρους της συνένωσης.

¹⁾ προσθήκη: Εκείνη την περίοδο, αλλά και σε ορισμένα μεταγενέστερα γραπτά του που παρέμειναν επίσης αδημοσίευτα, η προβληματική γύρω από τη σχέση ατομικής απελευθέρωσης, κράτους και κομμουνισμού κατέχει κεντρική θέση στη σκέψη του Μαρξ· αρκεί να συγκρίνει κανείς τις σελίδες της Γερμανικής Ιδεολογίας που αφιερώνονται στον Φώυερμπαχ με τις σελίδες που αφιερώνονται στον Στίρνερ, τον πραγματικό αποδέκτη της κριτικής και αυτόν που μετατόπισε τη σκέψη του Μαρξ σε αυτό το ζήτημα³³. Το έθνος όχι μόνο δεν βρίσκει θέση σε αυτή την προβληματική, αλλά η εναντίωση στο έθνος αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της τάξης που «είναι απαλλαγμένη από τον παλιό κόσμο και ταυτόχρονα στέκεται αντιμέτωπη σ' αυτόν»:

Γενικά, η μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε παντού τις ίδιες σχέσεις ανάμεσα στις τάξεις της κοινωνίας και έτσι κατέστρεψε την ιδιόμορφη ατομικότητα των διαφόρων εθνοτήτων. Και τελικά, ενώ η αστική τάξη κάθε έθνους διατηρούσε ξεχωριστά εθνικά συμφέροντα, η μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε μια τάξη, που σε όλα τα έθνη έχει τα ίδια συμφέροντα και που γι' αυτήν η εθνικότητα έχει ήδη πεθάνει.

Θα ήταν σφάλμα να ερμηνεύσουμε την υποτιθέμενη έμφυτη αντεθνική στάση του προλεταριάτου με όρους «αφελούς» επαναστατικής αισιοδοξίας των συγγραφέων, όπως και θα ήταν μονομερές να αποδώσουμε την υπονόμηση του εθνικού συμφέροντος αποκλειστικά στην ταξική συνείδηση που δημιουργεί η μεγάλη βιομηχανία. Για τους Μαρξ και Ενγκελς, το προλεταριάτο, ως η νεοεμφανιζόμενη τάξη χωρίς τα πολιτικά δικαιώματα της κοινωνίας των ιδιωτών, ήταν προορισμένο να ολοκληρώσει τις αστικές επαναστάσεις, ο φορέας της ανολοκλήρωτης δημοκρατικής ανατροπής, και το προλεταριακό κόμμα ήταν ήδη ο τόπος όπου η συμφιλίωση των εθνών λάμβανε χώρα³⁴:

Η αδελφοποίηση των εθνών, όπως αυτή πραγματοποιείται παντού από το ακραίο προλεταριακό κόμμα σε αντίθεση με τον παλιό ενστικτώδη εθνικό εγωισμό και τον υποκριτικό ιδιωτικό-εγωιστικό κοσμοπολιτισμό του ελεύθερου εμπορίου, αξίζει περισσότερο από όλες τις γερμανικές θεωρίες του πραγματικού σοσιαλισμού μαζί. Η αδελφοποίηση των εθνών κάτω από τη σημαία της σύγχρονης δημοκρατίας, όπως αυτή ξεκίνησε από τη Γαλλική Επανάσταση και αναπτύχθηκε στον γαλλικό κομμουνισμό και τον αγγλικό χαρτισμό, δείχνει ότι οι μάζες και οι εκπρόσωποί τους γνωρίζουν καλύτερα από τους γερμανούς θεωρητικούς πώς έχουν τα πράγματα... Όταν ο αγγλικός λαός, ο γαλλικός λαός... μιλάνε για δημοκρατία και την αδελφοποίηση των εθνών, αυτό δεν πρέπει να γίνεται κατανοητό απλά με μια πολιτική έννοια... Στην πραγματικότητα αυτές οι λέξεις τώρα έχουν ένα κοινωνικό νόημα, μέσα στο οποίο διαλύεται το πολιτικό νόημα... [Πολλά πράγματα] αποδεικνύουν πόσο πολύ διέφερε η δημοκρατία εκείνη την εποχή [της γαλλικής επανάστασης] από μια απλή πολιτική οργάνωση... η γαλλική επανάσταση ήταν ένα κοινωνικό κίνημα από την αρχή μέχρι το τέλος, και μετά από αυτή η καθαρή πολιτική δημοκρατία έγινε εντελώς παραδοξολογία. Η δημοκρατία σήμερα είναι κομμουνισμός... Η δημοκρατία έχει γίνει η προλεταριακή αρχή, η αρχή των μαζών. Οι μάζες μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ξεκάθαρες επ' αυτού, το μόνο πραγματικό νόημα της δημοκρατίας, αλλά όλες έχουν τουλάχιστον την αδρή αίσθηση ότι η κοινωνική ισότητα δικαιωμάτων υπονοείται στη δημοκρατία. Οι δημοκρατικές μάζες μπορούν με ασφάλεια να συμπεριληφθούν σε οποιοδήποτε υπολογισμό της ισχύος των κομμουνιστικών δυνάμεων. Και αν τα προλεταριακά κόμματα των διαφορετικών εθνών ενωθούν, θα έχουν πολύ δίκιο να γράψουν τη λέξη «δημοκρατία» στις σημαίες τους, καθώς... όλοι οι ευρωπαίοι δημοκράτες το 1846 είναι λιγότερο ή περισσότερο κομμουνιστές στην καρδιά... η αδελφοποίηση μεταξύ των εθνών έχει σήμερα, περισσότερο από ποτέ, μια καθαρά κοινωνική σημασία. Οι φαντασιοπληξίες περί μιας Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας, αιώνιας ειρήνης υπό μια πολιτική οργάνωση, έχουν γίνει τόσο γελοίες όσο η φρασεολογία περί ένωσης των εθνών υπό την αιγίδα του καθολικού ελεύθερου εμπορίου... η αστική τάξη σε κάθε χώρα έχει τα δικά της ειδικά συμφέροντα, και καθώς αυτά τα συμφέροντα είναι ό,τι πιο σημαντικό έχει, δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί την εθνικότητα... αλλά οι προλετάριοι όλων των χωρών έχουν ένα και το αυτό συμφέρον, έναν και τον αυτό εχθρό, έναν και τον αυτό αγώνα. Η μεγάλη μάζα των προλετάρων είναι, εκ φύσεως, χωρίς εθνικές προκαταλήψεις και όλη η στάση και το κίνημά τους είναι ουσιαστικά ανθρωπιστική, αντι-εθνική. Μόνο οι προλετάριοι μπορούν να καταστρέψουν την εθνικότητα, μόνο το αφυπνιζόμενο προλεταριάτο μπορεί να φέρει την

³³ Όπως δείχνει πειστικά ο Hervé-Marie Forest στο βιβλίο του Ο Μαρξ στον καθρέφτη του Στίρνερ, εκδόσεις Le Sycomore.

³⁴ Φρήντριχ Ενγκελς, Ομιλία στη γιορτή των εθνών στο Λονδίνο, Χρονικά του Ρήνου για την Κοινωνική Μεταρρύθμιση, 1846.

αδελφοποίηση μεταξύ των διαφορετικών εθνών.

Αφορμή για τη γιορτή των εθνών αποτέλεσε μια τριπλή επέτειος: η επανάσταση του 1792 και η διακήρυξη του συντάγματος του 1793 στη Γαλλία, καθώς και η ίδρυση της «Δημοκρατικής Ένωσης» από την πιο ριζοσπαστική πτέρυγα του αγγλικού κινήματος της περιόδου 1838-1839, την ίδια στιγμή που ήταν παρόντες «πάνω από χίλιοι δημοκράτες από όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά έθνη οι οποίοι συναντήθηκαν για να γιορτάσουν ένα γεγονός φαινομενικά εντελώς ξένο προς τον κομμουνισμό – τη θεμελίωση της γαλλικής δημοκρατίας». Το προλεταριάτο μπορεί να επιδεικνύει αντεθνική συμπεριφορά μόνο ως δημοκρατική δύναμη, ενώ είναι οι κομμουνιστικές αναφορές αυτές που μπορούν να εγγυηθούν τη ριζοσπαστικότητα των δημοκρατικών διεκδικήσεων, οι οποίες εξ ορισμού απευθύνονται στο κράτος. Κι αν θέλουμε να είμαστε λίγο κομματικοί³⁵, αυτή ήταν ίσως η γενέθλια συνθήκη της πολιτικής μορφής του προλεταριακού διεθνισμού, παραμονές των επαναστάσεων του 1848...

1^η προσθήκη: Από την ομιλία του Μαρξ στη διεθνή συνάντηση του Λονδίνου με αφορμή τη 17^η επέτειο της πολωνικής εξέγερσης του 1830, όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο η ταξική πάλη στις αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες έχει προτεραιότητα επί της εθνικής απελευθέρωσης³⁶:

Από όλες τις χώρες, η Αγγλία είναι αυτή όπου η αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης έχει αναπτυχθεί περισσότερο. Η νίκη των άγγλων προλετάρων επί της αγγλικής αστικής τάξης είναι, επομένως, αποφασιστική για τη νίκη όλων των καταπιεσμένων επί των καταπιεστών τους. Γι' αυτό η Πολωνία πρέπει να απελευθερωθεί όχι στην Πολωνία αλλά στην Αγγλία. Οπότε εσείς οι Χαρτιστές δεν πρέπει μόνο να εκφράζετε ευσεβείς πόθους για την απελευθέρωση των εθνών. Νικήστε τους δικούς σας εσωτερικούς εχθρούς και μετά θα μπορείτε να είστε περήφανοι ότι νικήσατε ολόκληρη την παλιά κοινωνία.

Πάνω από εκατόν εβδομήντα χρόνια μετά, και δεδομένης της αλληλοδιαπλοκής των καπιταλιστικών οικονομιών μεταξύ τους, ποιος μπορεί να ισχυριστεί, «Χαρτιστής» ή μη, ότι δεν κατοικεί σε έναν κοινωνικό σχηματισμό με αναπτυγμένη την αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης και άρα δεν οφείλει να αντιμετωπίσει πρώτα τους δικούς του εσωτερικούς εχθρούς; Μετά την κατά κράτος επικράτηση της εθνοποίησης ως προοπτικής των κοινωνικών αγώνων και την ίδρυση δεκάδων νέων εθνών-κρατών μέσα στον εικοστό αιώνα, είτε υπό, κυρίως, αριστερή είτε υπό δεξιά ηγεσία στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι στη χώρα που βρίσκεται οι κοινωνικές αντιφάσεις είναι σε τέτοιο βαθμό υπανάπτυκτες που κάποιος εξωτερικός παράγοντας αποδεικνύεται τόσο καθοριστικός για τη συνοχή της; Ακόμα και στην υπαρκτή πιθανότητα ιμπεριαλιστικής επέμβασης, ο εθνικός χαρακτήρας της αντιπαράθεσης υπονομεύει την απελευθερωτική προοπτική όλων, καθώς ταυτίζει το προλεταριάτο στην ισχυρότερη καπιταλιστικά χώρα με την αστική τάξη της: ούτε λόγος, φυσικά, για τις κοινωνικές συγκρούσεις στην ασθενέστερη χώρα, όταν ο εθνικός αγώνας καταστέλλει όλους τους υπόλοιπους. Κανείς δεν είπε ότι η επανάσταση θα είναι μια εύκολη υπόθεση, αλλά, όπως και να το κάνουμε, είναι εθνικά βολικότερο να θέλεις να απελευθερώσεις την Πολωνία μαζί με τους πολωνούς χωρίς να μιλάς για την ταξική πάλη στην ίδια τη χώρα σου.

xxvi.

Περιγράφοντας τη διαδρομή της έννοιας του έθνους από την επανάσταση προς τον φιλελευθερισμό, ο Eric Hobsbawm, αναφερόμενος στον κορυφαίο γερμανό οικονομολόγο Friedrich List, θα υποστηρίξει ότι

Για τον List το έργο της οικονομικής επιστήμης, που οι γερμανοί εφεξής είχαν την τάση να ονομάζουν «εθνική οικονομία» (Nationalökonomie) ή «οικονομία του λαού» (Volkswirtschaft) παρά «πολιτική οικονομία», ήταν να «πετύχει την οικονομική ανάπτυξη του έθνους και να προετοιμάσει την είσοδό του στην παγκόσμια κοινωνία του μέλλοντος». Δεν χρειάζεται καν να προσθέσουμε ότι αυτή η ανάπτυξη θα έπαιρνε τη μορφή του καπιταλιστικού εκβιομηχανισμού για τον οποίο πίεζε μια δραστήρια μεσαία τάξη. Ομως, αυτό που είναι ενδιαφέρον κατά την άποψή μας για τον List, και τη μεταγενέστερη «ιστορική σχολή» των γερμανών οικονομολόγων που εμπνεύστηκε από αυτόν – όπως και άλλοι εθνικιστές οικονομολόγοι άλλων χωρών όπως ο Arthur Griffith στην Ιρλανδία – είναι ότι διατύπωσε με σαφήνεια ένα χαρακτηριστικό της «φιλελεύθερης» αντίληψης του έθνους, που συνήθως λαμβάνονταν ως δεδομένο. Επρεπε αυτό να διαθέτει ικανοποιητικό μέγεθος ώστε να σχηματίσει βιώσιμη μονάδα ανάπτυξης. Αν έπεφτε κάτω από αυτό το όριο, δεν είχε καμία ιστορική δικαίωση. Αυτό φαινόταν τόσο αυτονόητο ώστε δεν κρίθηκε αναγκαία η διατύπωση επιχειρημάτων για την υποστήριξή του. Το *Dictionnaire politique* του Garnier-Pagès

³⁵ «Εξέθεσα τις απόψεις μου με ειλικρίνεια, σε εμπιστεύομαι ότι συμφωνείς με αυτές σε μεγάλο βαθμό. Προσπάθησα να δώσω την παρανόηση που προκύπτει από την εντύπωση ότι με τον όρο «κόμμα» εννοούσα μια “Λίγκα” που έπαψε να υπάρχει πριν από οκτώ χρόνια ή μια διεύθυνση σύνταξης που διαλύθηκε πριν από δώδεκα χρόνια. Ως κόμμα, εννοούσα το κόμμα με την ευρεία ιστορική έννοια», από την επιστολή του Μαρξ στον Freiligrath, 29 Φεβρουαρίου 1860.

³⁶ Γερμανική Εφημερίδα των Βρυξελλών, 9 Δεκεμβρίου 1847.

το 1843 θεωρούσε «γελοίο» το να είναι το Βέλγιο και η Πορτογαλία ανεξάρτητα έθνη, επειδή ήταν προφανώς τόσο μικρά. Ο John Stuart Mill δικαιολόγησε τον εντελώς αναμφισβήτητο εθνικισμό των Ιρλανδών βασιζόμενος ότι σε τελευταία ανάλυση... ήταν «αρκετά πολυάριθμοι ώστε να είναι ικανοί να αποτελέσουν μια αξιοσέβαστη εθνότητα»³⁷.

Ο Hobsbawm εκθέτει πειστικά τη συζήτηση, η οποία διεξάγεται σε ευρύτερους πολιτικούς και ακαδημαϊκούς κύκλους από το 1830 και μετά και η οποία επιδιώκει να συσχετίσει το μέγεθος του έθνους με το νόημα και τη δυνατότητα ύπαρξής του. Η «αρχή των εθνοτήτων» ίσχυε στην πράξη μόνο για εθνοότητες κάποιου μεγέθους, το αίτημα των υπολοίπων για αναγνώριση και αυτοδιάθεση δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστεί σοβαρά, γιατί τα έθνη όφειλαν να είναι βιώσιμα τόσο πολιτιστικά όσο και οικονομικά. Για αυτό, σε δεύτερο χρόνο, η οικοδόμηση των εθνών συνδέθηκε με διαδικασίες επέκτασης: καθώς οι ανθρώπινες κοινότητες προέκυψαν διευρυνόμενες από την οικογένεια στη φυλή, στη συνέχεια στην κομητεία και το καντόνι, από την τοπική στην περιφερειακή κλίμακα, ήταν εγγεγραμμένο στη φύση των εθνών να τείνουν να συντονιστούν με την ιστορική εξέλιξη εκβάλλοντας στο παγκόσμιο επίπεδο. Από την πλευρά μας, μπορούμε να συμπεράνουμε πως για να μπορέσει να διεξαχθεί αυτή η συζήτηση, απαραίτητες προϋποθέσεις της είναι η οριοθέτηση των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα εντός της κοινωνίας πολιτών, η θεώρησή τους ως ενιαίο ανομοιογενές αλλά μονοσήμαντο σύνολο, η αντικειμενοποίηση και (πολιτική) μετρησιμότητά τους, με λίγα λόγια η φετιχοποίηση της μορφής-έθνος· δεν είναι τυχαία η σύμπτωση της ιστορικής πορείας της πορείας των ανθρώπινων κοινοτήτων, που αναφέρθηκε προηγουμένως και καταλήγει στο έθνος την εποχή που εξετάζουμε, με την ιστορική πορεία της αξίας και του κεφαλαίου. Η μετάβαση μιας ανθρώπινης κοινότητας στην εθνική κοινότητα αποτελεί δείκτη της δυνατότητας ριζώματος και ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε αυτή και τη μετατροπή της σε καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Ας μην λησμονούμε, όμως, ότι οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις προϋποθέτουν και συνεπάγονται τη διευρυμένη και πολύπλοκη αναπαραγωγή μιας ποικιλίας μη καπιταλιστικών εξουσιών και καταπιέσεων, προϋποθέτουν και συνεπάγονται την αμοιβαία συνολικοποίηση όλων, την εθνοποίησή τους. Όταν ο ίδιος γράφει πως τα εθνικά κινήματα της εποχής αναμενόταν να είναι κινήματα εθνικής ενοποίησης ή επέκτασης, με την έννοια ότι όλοι οι γερμανοί ή οι έλληνες προσδοκούσαν να συγχωνευτούν ανήκοντας σε ένα κράτος, αυτό δεν υπαινίσσεται κάποια προδιαγεγραμμένη εξέλιξη και δυναμική των ίδιων των κινήματων, αλλά υποδεικνύει τον τρόπο που η φετιχοποίηση της μορφής-έθνος και η καπιταλιστική ανάπτυξη που τη φέρει μέσα της επιβάλλονται ως λύση των κοινωνικών συγκρούσεων, ως αποκατάσταση των κοινωνικών ιεραρχιών, ως λείανση των τριβών. Έθνος είναι ο τρόπος να θεωρείται φυσική η βία μεταξύ ανθρώπων που αλληλοαναγνωρίζονται ως συγγενείς γλωσσικά, εθιμικά κλπ. και, υπό αυτή την έννοια,

ο μόνος ιστορικά δικαιολογημένος εθνικισμός ήταν αυτός που συμβάδιζε με την πρόοδο, δηλαδή που διεύρυνε μάλλον παρά περιόριζε την κλίμακα πάνω στην οποία λειτουργούσαν οι ανθρώπινες οικονομίες, κοινωνίες και πολιτισμοί³⁸

xxvii.

Χθες έγινε συζήτηση στο Συμβούλιο της Διεθνούς για τον τρέχοντα πόλεμο [Πρωσο-Αυστριακός πόλεμος του 1866].

Είχε ανακοινωθεί εκ των προτέρων και ο χώρος μας ήταν εντελώς γεμάτος. Οι Ιταλοί κύριοι μας είχαν στείλει αντιπροσώπους για μια ακόμα φορά. Η συζήτηση έκλεισε, όπως ήταν αναμενόμενο, με «το ζήτημα της εθνικότητας» γενικά και τη στάση μας απέναντί της.

Αυτό το θέμα μεταφέρθηκε για την ερχόμενη Τρίτη.

Οι Γάλλοι, με πολυάριθμη εκπροσώπηση, εκτόνωσαν τη φιλική δυσαρέσκειά τους για τους Ιταλούς.

Επιπλέον οι εκπρόσωποι της «νεαρής Γαλλίας» (μη-εργάτες) ανακοίνωσαν ότι όλες οι εθνικότητες ακόμα και τα έθνη αποτελούν «ξεπερασμένες προκαταλήψεις». Προυντονοποιημένος Στιρνερισμός.

Όλα πρέπει να διαλυθούν σε μικρές «ομάδες» ή «κομμούνες» οι οποίες με τη σειρά τους θα σχηματίσουν μια «ένωση» αλλά όχι κράτος. Και πράγματι αυτή «η εξατομίκευση» του ανθρώπινου είδους και η αντίστοιχη «αμοιβαιότητα» θα προχωρήσουν ενώ η ιστορία θα σταματήσει σε όλες τις άλλες χώρες και όλος ο κόσμος θα περιμένει ώσπου οι Γάλλοι ωριμάσουν για μια κοινωνική επανάσταση. Μετά θα εκτελέσουν το πείραμά τους μπροστά στα μάτια μας, και ο υπόλοιπος κόσμος, συνεπαρμένος από τη

δύναμη του παραδείγματός τους, θα κάνει το ίδιο. Όπως ακριβώς ανέμενε ο Φουριέ για την ιδανική κοινότητά του. Επιπλέον, όποιος επιβαρύνει το «κοινωνικό» ζήτημα με τις «προκαταλήψεις» του παλιού κόσμου είναι «αντιδραστικός».

Οι Αγγλοι γέλασαν πολύ όταν ξεκίνησα να μιλάω λέγοντας ότι ο φίλος μας ο Λαφάργκ, κλπ, ο οποίος ξεφορτώθηκε τις εθνικότητες, μας μίλησε «Γαλλικά», δηλαδή, μια γλώσσα την οποία δεν καταλαβαίνουν τα εννιά δέκατα του κοινού. Επίσης υπονόησα ότι με την άρνηση των εθνικοτήτων εμφανίστηκε, με αρκετά ασυνείδητο τρόπο, να κατανοεί την απορρόφησή τους από το ιδανικό Γαλλικό έθνος.

Για τα υπόλοιπα, η γραμμή είναι δύσκολη τώρα μιας και πρέπει να αντιτεθούμε εξίσου στην ανοησία

³⁷ Eric J. Hobsbawm, *Εθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σελ.49-50.

³⁸ Eric J. Hobsbawm, *ο.π.* σελ.65.

της Αγγλικής στήριξης του Ιταλισμού από τη μια και στην ψευδή πολεμική των Γάλλων από την άλλη, και πρέπει ειδικά να εμποδιστεί οποιαδήποτε εκδήλωση που θα ενέπλεκε την Ενωσή μας σε μια μονομερή κατεύθυνση.

Επιστολή του Μαρξ προς τον Ενγκελς, 20 Ιουνίου 1866.

Όπως μας πληροφορεί ο Julius Brauntal³⁹, το πρώτο συνέδριο της Διεθνούς ήταν προγραμματισμένο να γίνει στις Βρυξέλλες στον Σεπτέμβριο του 1865, όμως ο Μαρξ, ο οποίος φοβόταν ότι το «χάος κοινωνικών και πολιτικών ιδεών που έβλεπε κυρίως στο γαλλικό εργατικό κίνημα, θα “ντρόπιαζε” τη Διεθνή μπροστά σε όλο τον κόσμο», έπεισε το Συμβούλιο να το αναβάλλει για έναν χρόνο και στη θέση του να γίνει μια κλειστή συνάντηση στο Λονδίνο, η οποία και θα ετοίμαζε την ατζέντα του επερχόμενου συνεδρίου έναν χρόνο μετά. Εκεί εκπροσωπήθηκαν επί της ουσίας τέσσερις χώρες (Αγγλία, Γαλλία, Βέλγιο και Ελβετία). Από τη Γερμανία δεν ήρθε κανένας, παρόλο που η εφημερίδα Σοσιαλδημοκράτης είχε δημοσιεύσει το ιδρυτικό κείμενο της Διεθνούς. Η Πολωνία εκπροσωπήθηκε από ένα μέλος που σχετιζόταν με την πολωνική κοινότητα του Λονδίνου, ενώ η Ιταλία από τον γραμματέα του ίδιου του Mazzini, ηγετικής φυσιογνωμίας του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματός της. Όπως ήταν ίσως αναμενόμενο, η αγγλική αντιπροσωπεία αριθμούσε πολλά μέλη, τα περισσότερα εκ των οποίων υψηλόβαθμα συνδικαλιστικά στελέχη.

Η ένταση εμφανίστηκε εξαρχής μεταξύ του Μαρξ και των οπαδών του Προυντόν, όταν προτάθηκε να συζητηθεί το λεγόμενο «πολωνικό ζήτημα» και κατ' επέκταση ο ρόλος της Ρωσίας στην Ευρώπη. Επρόκειτο για το μόνο πολιτικό ζήτημα επί μιας κατά τα άλλα αμιγώς κοινωνικής ατζέντας που περιελάμβανε το ζήτημα του μεγέθους της εργάσιμης ημέρας, της γυναικείας και παιδικής εργασίας, των συνδικάτων και των αδελφοτήτων. Ενώ ο Μαρξ υποστήριξε ότι η αποδυνάμωση της «βαρβαρικής» Ρωσίας μέσω πολέμων και εθνικών επαναστάσεων, όπως η πολωνική, συνιστούσε απαίτηση πρώτης τάξης για τη δημοκρατία στην Ευρώπη και την προλεταρική επανάσταση, η γαλλική αντιπροσωπεία εναντιώθηκε στη μέθοδο της πολιτικής δράσης, στράφηκε εναντίον του «εθνοκρατικού σχεδίου ενοποίησης της Ιταλίας» από τον Mazzini και τον Garibaldi και επανέλαβε ανοιχτά τη θέση της εναντίον της ενοποίησης της Πολωνίας· θέση που είχε υποστηρίξει και κατά τη διάρκεια της πολωνικής εξέγερσης το 1863. Απειλήθηκε ανοιχτή διάσπαση της Διεθνούς, όταν η πρόταση της πλειοψηφίας υπέρ του προσχεδίου ψηφίσματος το οποίο είχε ετοιμαστεί από τον Μαρξ, και το οποίο δεν είχε μετακινηθεί επί της ουσίας ως άποψη, προσέκρουσε στις έντονες αντιρρήσεις των αντιπροσώπων από τη Γαλλία και το ιταλόφωνο τμήμα της Ελβετίας, οι οποίοι αρχικά δεν πείθονταν να μετακινηθούν ακόμα και στη βάση μιας γενικής καταδίκης του δεσποτισμού. Εν τέλει, όμως, η γνώμη τους δεν πέρασε. Και μαζί της η πρώτη διεθνής οργάνωση της εργατικής τάξης συνέδεσε τη μοίρα της, όπως αποδεικνύεται εκ των υστέρων, με την άρρηκτη σύνδεση κοινωνικού και πολιτικού, με την άρρηκτη διαμεσολάβηση της κατά τα άλλα αδιαμεσολάβητης επί της αρχής ταξικής πάλης. Είναι μάταιο να αναμένει κανείς ακόμα να μετακληθεί μη διαχωρισμός που σφραγίστηκε ιστορικά υπό εκείνες τις συνθήκες, αλλά και τόσες άλλες που ακολούθησαν; Ίσως όχι, αλλά κάτι τέτοιο οπωσδήποτε θα άλλαζε τη φυσιογνωμία του εργατικού κινήματος όπως το γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Τι άλλο, όμως, υπήρξε ο λεγόμενος διεθνισμός του εργατικού κινήματος, αν όχι η λιγότερο συγκρουσιακή και περισσότερο συνύπαρξη αυτών των τριών ιστορικών τάσεων;

Όταν η κριτική παύει να απευθύνεται μόνο στο έθνος και αρχίζει να αφορά το ίδιο το διεθνικό, τότε οπωσδήποτε η πίστα αλλάζει. Αλλά αυτό θα αποτελούσε αντικείμενο συζήτησης ενός άλλου κειμένου.

Αθήνα, Μάιος 2019
2008-2012.net

³⁹ Julius Brauntal, *Η Ιστορία της Διεθνούς*, πρώτος τόμος, εκδόσεις Dietz, σελ.136-137.

Συριζοποίηση ή αναπαράγοντας το κεφάλαιο μέσω πολιτικής κρίσης

Σχεδόν έναν χρόνο μετά τη συγγραφή του παρακάτω κειμένου, το οποίο μέχρι στιγμής έχει διακινηθεί κατά βάση ηλεκτρονικά, αυτό που έχει αλλάξει δεν είναι η αξία των καταγεγραμμένων θέσεων, που εκτιμούμε ότι παραμένει αυτούσια. Αυτό που εκείνη την πρώτη περίοδο δεν μπορούσαμε να αντιληφθούμε είναι η επίδραση που θα είχε ο σύριζα-ως-κίνημα-από-τα-κάτω στον λεγόμενο «κοινωνικό ανταγωνισμό» και στη στέρηση των αναφορών αυτού του τελευταίου, καθώς και το εύρος της συστράτευσης που θα παραγόταν – πάντοτε από τα κάτω – με τις κινήσεις τακτικής της κυβέρνησης σύριζα-ανέλ απέναντι στους εκπροσώπους της περιφρειοποιημένης καπιταλιστικής ζώνης που ακούει στο όνομα «εε».

Ως εκ τούτου, δεν ανήκουμε σε αυτούς που αντιλαμβάνονται την ψήφιση της μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού ως «crash test» για την ανανεωμένη κυβέρνηση σύριζα-ανέλ, γιατί, στο μεσοδιάστημα από το καλοκαίρι και τις εκλογές του Σεπτεμβρίου μέχρι τώρα, η στήριξη/ανάθεση προς τη διπολική κυβέρνηση παραμένει σταθερή, ενώ στα μυαλά των εμπλεκόμενων υπάρχουν ακόμα νωπές οι μνήμες του φόβου του τι θα σήμαινε η καθημερινή ζωή στον καπιταλισμό χωρίς την ικανότητα να δανειστείς.

Με άλλα λόγια, δεν φαίνεται να έχει διαρραγεί ακόμα, αντίθετα έχει επιβεβαιωθεί, η κυρίαρχη θέση της πίστωσης, του πιστωτικού κεφαλαίου στο κύκλωμα κεφαλαιακής συσσώρευσης παράλληλα με την εμφάνιση του κράτους ως διπολικό αποεθνικοποιημένο κράτος. Ελπίζουμε στη διάψυσή μας¹.

Στις 25 Μάη 2015, στην κατάληψη κτήματος Πραποπούλου, οργανώσαμε μια δημόσια συζήτηση με τίτλο: «Η κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και η σχέση της με τον προηγούμενο κύκλο αγώνων: σύγχρονες προοπτικές αντίστασης ενάντια στη νεοφιλελεύθερη διαχείριση». Αφετηρία αυτής της συζήτησης ήταν το γεγονός πως για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού μια κυβέρνηση απολαμβάνει την (εύθραστη) υποστήριξη ολόκληρου του πολιτικού φάσματος, από [οργανωμένους] αναρχικούς έως [οργανωμένους] φασίστες². Επιπλέον, σκοπός της συζήτησης ήταν να εισαχθεί το κράτος στον καμβά των εννοιών που χρειάζεται για να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο τα προηγούμενα κινήματα της περιόδου 2008-2012 σταδιακά εξασθένησαν και υπό μια έννοια μεταμορφώθηκαν στη σημερινή συγκυβέρνηση μέσω των «μετατροπών» του αντιφασισμού και αντιμνημονίου. Χωρίς να υποτιμούμε τη σπουδαιότητα του χρέους ως όργανο ανάλυσης της παρούσας κρίσης, προσπαθήσαμε να υπογραμμίσουμε ότι είναι σημαντικό να διακρίνουμε τον τρόπο με τον οποίο η αντίφαση ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία αναπαράγεται μέσα στα κινήματα· και, με αυτό τον τρόπο, να βοηθήσουμε στην ανάδυση του πολιτικού ως τρόπο κοινωνικοποίησης ξεχωριστό αλλά όχι ανεξάρτητο από την αξία, σχετιζόμενο αλλά όχι ταυτόσημο με αυτήν. Με άλλα λόγια, το κράτος παραμένει η πολιτική μορφή της καπιταλιστικής σχέσης, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να επιβάλλει τη δική του λογική ώστε να σταθεροποιήσει έναν κοινωνικό σχηματισμό σε κρίση· σε κάθε περίπτωση, η καπιταλιστική κοινωνική σχέση δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό.

Όσα ακολουθούν αποτελούν έναν προσωπικό απολογισμό και σχολιασμό με αφορμή αυτή τη συζήτηση.

Της συζήτησης, που διήρκεσε 3,5 ώρες, προηγήθηκε ένα 35λεπτο βίντεο συνέντευξης του Αριστείδη Μπαλτά, σημερινού Υπουργού Παιδείας και επικεφαλής της επιτροπής που συντάξε το πολιτικό πρόγραμμα του ΣΥΡΙΖΑ. Σε αυτή τη συνέντευξη, η οποία δόθηκε στα τέλη του 2012, ο Μπαλτάς περιγράφει ποιες ήταν οι πολιτικές δυνάμεις που έδωσαν ώθηση στον ΣΥΡΙΖΑ μετά τις εκλογές των Μαη-Ιούνη του

¹ Δημοσιεύτηκε στο communisation.espinblogs.net στις 22 Ιουνίου 2015 και παρατίθεται εδώ με ελάχιστες διορθώσεις συντακτικού και γραμματικού χαρακτήρα.

² Πίσω στο 1989, όταν η εργατική τάξη ήταν ακόμα αναγνωρισμένη ως εταίρος εντός του κράτους, και γενικότερα εντός της σχέσης κεφάλαιο, και τα συνδικάτα και τα αριστερά κόμματα ακόμα διατηρούσαν μεγάλο μέρος της ιδεολογικής τους αύρας ως φορείς των εργατικών επαναστάσεων, ο νεοσυσταθείς συνασπισμός κομμάτων «Συνασπισμός» (του οποίου ένα από τα ιδρυτικά μέλη ήταν το τότε ΚΚΕ) αντιμετώπισε μια τεράστια εσωτερική πολιτική κρίση, όταν συνεργάστηκε με τη δεξιά ΝΔ για να σχηματίσει κυβέρνηση συνεργασίας – η πρώτη «κυβέρνηση εθνικής ενότητας» ύστερα από την πτώση της χούντας το 1974 κι η πρώτη που περιλάμβανε αριστερό κόμμα – ωθώντας ένα μεγάλο μέρος των μελών του να αποχωρήσουν. Οι συνέπειες του διπολισμού ανάμεσα σε «αριστερά» και «δεξιά», τόσο χαρακτηριστικού του ελληνικού πολιτικού περιβάλλοντος σε όλες τις διαστάσεις του, ήταν ακόμα ισχυρές. Τώρα, 26 χρόνια αργότερα, και με την προφανή υποχώρηση της εργατικής ταυτότητας, μοιάζει φυσιολογικό να στηρίζει κανείς μια αριστερή-ακροδεξιά κυβέρνηση. Κατά τη γνώμη μας, το μόνο ασφαλές μέτρο της ιστορικής απόστασης ανάμεσα σε αυτές τις δύο στιγμές είναι η εκτενής αναδιάρθρωση των παραγωγικών σχέσεων και η πολύ σημαντική αλλαγή της σύνθεσης της εργασιακής δύναμης έκτοτε.

2012, ποιο ήταν το προφίλ κι η εσωτερική δομή του ΣΥΡΙΖΑ ως κόμματος που συνίστατο από μια δεκάδα περίπου ξεχωριστές οργανώσεις/κόμματα (τις λεγόμενες «συνιστώσες») των οποίων ηγείται ο Συνασπισμός, μιλάει για τη σύγχρονη έννοια του σοσιαλισμού σε μία χώρα (sic) και σκιαγραφεί τον τρόπο με τον οποίο ο ΣΥΡΙΖΑ θα μεταχειριζόταν τα κοινωνικά κινήματα κατά τη διαδικασία μετασχηματισμού του σε σοσιαλιστική κυβέρνηση³.

Κάνοντας την εισαγωγή στη συζήτηση, προτείνουμε πως τα λεγόμενα του Μπαλτά πρέπει να παίρνονται στα σοβαρά, με την έννοια πως μετά τις εκλογές του Γενάρη 2015, μετά από 5 συνεχόμενα χρόνια λιτότητας και κρίσης, ο ΣΥΡΙΖΑ θεωρούσε πως η εφαρμογή ενός τύπου μεταβατικού προγράμματος και η συμφωνία με τους «θεσμούς» (ΕΚΤ, ΕΕ, ΔΝΤ) ήταν και τα δύο πιθανά· τουλάχιστον ως ηγέτες μια σοσιαλιστικής κυβέρνησης. Από την αρχή όμως, το ζήτημα της διαχείρισης της λεγόμενης «ανθρωπιστικής κρίσης» κι η υιοθέτηση σοσιαλιστικών μέτρων είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το ζήτημα της σύγχρονης περιφριοποίησης του κεφαλαίου, δηλαδή της επιλογής του ποιο καπιταλιστικό μπλοκ αποδεικνύεται καταλληλότερο γι' αυτή τη δουλειά και το κατά πόσον η έξοδος από το ευρώ προωθεί αυτό το πλάνο. Ακόμα και στο εσωτερικό του ΣΥΡΙΖΑ έχουν υπάρξει βαθιές διαφωνίες σχετικά με αυτή την προοπτική, η οποία τώρα (ξεκινώντας από τον Ιούνιο του 2015) έρχεται βιαστικά στο προσκήνιο. Η μετατόπιση των αντιφάσεων στο πολιτικό επίπεδο, η συνέχιση και ανάδυση του διλήμματος «εντός ή εκτός της ΕΕ» δεν έχει παράξει μαζικές πολώσεις σε επίπεδο δρόμου ακόμα, αλλά ένα πράγμα είναι σίγουρο: κάθε πιθανή δημόσια διαδήλωση υπέρ της ΕΕ θα έχει να αντιμετωπίσει την ισχυρή αντιπαράθεση των «ειδικών του δρόμου», την υπέρ της Ρωσίας ακροαριστερά και τους «μεταμοντέρνους» αναρχικούς. Τώρα που έχει γίνει ξεκάθαρο στον καθένα πως το ελληνικό κράτος δεν μπορεί να εκπληρώσει τις βασικές λειτουργίες του χωρίς εξωτερική χρηματική βοήθεια, παραμένει ζωτικής σημασίας να βρεθεί τι είδους κοινωνικές συμμαχίες θα παραχθούν, καθώς οι ελάχιστες κι απομονωμένες απεργίες του Μάη δεν φαίνονται ικανές να δράσουν ως κοινωνικοί καταλύτες προς καμία κατεύθυνση. Αυτός είναι ο λόγος που, μετά την εισήγηση, θέσαμε ρητά το ερώτημα του ποιες θα μπορούσαν να είναι οι πιθανές κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στην υπογραφή ενός νέου (τρίτου) μνημονίου, και τι μορφές θα μπορούσαν να πάρουν. Μένει να φανεί αν η διαδικασία της αποεθνικοποίησης συγκεκριμένων κομματιών του ελληνικού κρατικού μηχανισμού μπορούν να αντιστραφούν υπέρ ενός πίσω-στην-εθνική-μας-κυριαρχία προγράμματος· μια διαδικασία η οποία, κατά την άποψή μας, χρειάζεται πολλά περισσότερα από την «αθώα» διέγερση του εθνικού αισθήματος.

Η απάντηση στη τελευταία ερώτηση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το πως αντιλαμβάνεται κανείς τη σχέση ανάμεσα στον ΣΥΡΙΖΑ και τον προηγούμενο κύκλο αγώνων: τα κινήματα δεν παράγουν τον εαυτό τους από το μηδέν. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, έγινε ξεκάθαρο πως μερικές σοβαρές διαφωνίες υπήρξαν όχι μόνο επειδή κάποιοι σύντροφοι δεν θεωρούν τον ΣΥΡΙΖΑ κάποιο είδους σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, παλιού ή νέου τύπου, αλλά αυστηρώς νεοφιλελεύθερο⁴. Αλλά και επειδή προσπαθούν να προσεγγίσουν την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στη κρατική εξουσία μέσω της διπολικής θεώρησης του ΣΥΡΙΖΑ ως «νίκη/ήττα των κινήματων». Για εμάς, είναι αρκετά παραπλανητική η χρήση τέτοιων αντιλήψεων,

³ Όσοι θέλουν να μάθουν περισσότερα γι' αυτή τη συνέντευξη, η οποία δυστυχώς δεν μπορεί να αναπαραχθεί πλήρως εδώ, μπορούν να τη βρουν στο παρακάτω link: <https://www.youtube.com/watch?v=18V1-2hLF1c>.

⁴ Αυτό το σημείο είναι σημαντικό επειδή δίνει ένα άλλο νόημα στους αγώνες που μόνο τώρα έρχονται στο προσκήνιο, όσο αδύναμα κι αν συμβαίνει αυτό, και διεκδικούν κάτι από την κυβέρνηση. Η θεώρηση του ΣΥΡΙΖΑ ως νεοφιλελεύθερο κόμμα αποκλείει εξ αρχής την πιθανότητα πως το κυβερνών κόμμα θα μπορούσε να επιδιώξει την ενσωμάτωση/αφομοίωση των αγώνων ως κίνητρο για την ατζέντα μιας νεοδιορισθείσας κυβέρνησης παρόλο το αδύνατο ενός τέτοιου ενδεχόμενου. Η απόδειξη από τους πρώτους τέσσερις μήνες δείχνουν το αντίθετο: ο ΣΥΡΙΖΑ πραγματικά προσπαθεί να καθιερώσει μια διαλεκτική ανάμεσα στο κόμμα και τα κινήματα, όσο κατακερματισμένα και εξατομικευμένα κι αν εμφανίζονται. Το τελευταίο γεγονός αντανακλάται στην ίδια τη δομή του ως κόμμα και στα στελέχη τα οποία επιλέγει για ευαίσθητες και χαρακτηριστικές κυβερνητικές θέσεις, συμπεριλαμβανομένου του Woland. Για παράδειγμα, μετά τον θάνατο των τεσσάρων εργατών κατά τη διάρκεια εργασιών συντήρησης στα «Ελληνικά Πετρέλαια» μερικές εβδομάδες πριν –μια από τις μεγαλύτερες ελληνικές εταιρείες, η οποία αποτελεί συνιδιοκτησία του ελληνικού κράτους και του Λάτση, νούμερο 782 στη λίστα Forbes, και όπου ο ΣΥΡΙΖΑ έχει πρόσφατα αποκαταστήσει στενές σχέσεις με το συνδικάτο– ο ΣΥΡΙΖΑ όχι μόνο ανέχεται μερικές συμβολικές επιθέσεις αναρχικών στα κεντρικά γραφεία των ΕΛΠΕ, στην κατοικία του Λάτση και στο φιλανθρωπικό ίδρυμα του Λάτση, αλλά τα μέλη του με κομματικά πανό επισήμως συμμετείχαν στη διαδήλωση ενάντια στα ΕΛΠΕ στη Θεσσαλονίκη. Ένα από τα επιχειρήματα υπέρ της θεώρησης του ΣΥΡΙΖΑ ως νεοφιλελεύθερο κόμμα υπογραμμίζει το μέγιστο τακτικών καταστολής και διαίρεσης που ο ΣΥΡΙΖΑ χρησιμοποιεί από τη στιγμή που κατέλαβε κυβερνητικές θέσεις και την αναπόφευκτη ανάγκη να κατευθύνει κι ακόμα να καταστρέψει κάθε κοινωνική αντίσταση στη λιτότητα, ακόμα κι αν έρχεται από ισχυρά κατεστημένα συμφέροντα του μικροαστικού στρώματος ή/και της μεσαίας τάξης. Η έλλειψη ενός μαζικού (εργατικού) υποκειμένου δεν σημαίνει πως η προοπτική μιας καινούριας, όσο ασταθής κι είναι, κοινωνικής δημοκρατίας έχει γίνει παρωχημένη μια και για πάντα. Αλλά χρειάζεται να συνυπολογίσουμε πως το ζήτημα της περιφριοποίησης διαπερνά και μετακινεί σε διαφορετικό επίπεδο τη διάκριση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κοινωνικής δημοκρατίας.

καθώς ο ΣΥΡΙΖΑ ως τέτοιος δεν είχε σοβαρές σχέσεις με τα κινήματα της περιόδου 2008-2012 εκτός από το κίνημα των πλατειών και μόνο ύστερα από τις εκλογές του 2012 προσπάθησε να μεσολαβήσει τα συμφέροντα μεγάλων κομματιών του δημόσιου τομέα· οι εργάτες στον ιδιωτικό τομέα έχουν αφεθεί στην μοίρα τους εδώ και πάρα πολλά χρόνια⁵.

Παρόλο που σχεδόν τέσσερα χρόνια δεν είναι καθόλου αμελητέο χρονικό διάστημα, το κύριο μέρος της συζήτησης επικεντρώθηκε στους αγανακτισμένους, την κατάληψη της πλατείας Συντάγματος και τον πολλαπλασιασμό των τοπικών συνελεύσεων στα προάστια της Αθήνας· έτσι οι παρευρισκόμενοι εμμέσως παραδέχτηκαν πως αυτή είναι η πιο πιθανή προοπτική μιας μελλοντικής επανεμφάνισης των κινημάτων. Πολλοί σύντροφοι μίλησαν ξανά για το Σύνταγμα, τον τρόπο με τον οποίο συμμετείχαν σε αυτό και για αρκετή ώρα έγινε μια αναβίωση της δημόσιας διαμάχης σχετικά με το κατά πόσον οι επαναστάτες θα πρέπει παρεμβαίνουν ή όχι σε τέτοιες περιπτώσεις. Ορισμένοι επεσήμαναν πως εμείς, ως ο «κομμουνιστικός χώρος», δεν έχουμε πραγματικά συζητήσει για τους λόγους που το κίνημα των πλατειών ηττήθηκε και έκαναν μια σύγκριση ανάμεσα στον τρόπο που οι Μπολσεβίκοι σφετερίστηκαν το κίνημα των σοβιέτ και τον τρόπο που μέλη του ΣΥΡΙΖΑ προσπάθησαν να παρουσιαστούν ως η πραγματική έκφραση του κινήματος των πλατειών. Η συζήτηση στάθηκε για κάποια ώρα στον τρόπο που ο ΣΥΡΙΖΑ ως καπιταλιστικό κόμμα χρειάζεται να ισορροπήσει ανάμεσα στις ανάγκες του κεφαλαίου και τις ανάγκες της εργατικής τάξης· και υπό μία έννοια είναι παγιδευμένος σε αυτή την κατάσταση. Σε αυτό θα πρέπει να προσθέσουμε πως ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν το μόνο κόμμα που στάθηκε, λεκτικά τις περισσότερες φορές, υπέρ σχεδόν όλων των κοινωνικών αγώνων. Από εδώ, ίσως, προκύπτει η ανάγκη να εξηγηθεί ποια είναι τα σύγχρονα θεμέλια του κράτους ως μηχανισμού που επιβάλλει την ισορροπία στο πλαίσιο μιας κρίσης, η οποία πρώτα εμφανίστηκε απαραίτητα ως οικονομική, αλλά μετά απέκτησε μια σημαντική πολιτική διάσταση. Για περισσότερους από τέσσερις μήνες, ο ΣΥΡΙΖΑ χρησιμοποιεί το προπαγανδιστικό χαρτί της «σκληρής διαπραγμάτευσης με τους θεσμούς» ως το απαραίτητο ενωτικό στοιχείο, εκπέμποντας ταυτόχρονα ένα ισχυρό κύμα εθνικής ενότητας. Επιπλέον, στην ίδια γραμμή σκέψης, ο ΣΥΡΙΖΑ ούτε έχει αυξήσει τα μέλη του τα τελευταία τρία χρόνια ούτε σταθεροποίησε τον κομματικό μηχανισμό του μετά την ενσωμάτωση πολλών τοπικών κλάδων του ακρωτηριασμένου ΠΑΣΟΚ τόσο στις γειτονιές όσο και στον δημόσιο τομέα· όπου, ας το τονίσουμε, ο ΣΥΡΙΖΑ προσφέρει την υπόσχεση ενός συγκεκριμένου κοινοβουλευτικού τρόπου αντιμετώπισης των εργασιακών ζητημάτων⁶.

Κλείνοντας, κάναμε κάποιες παρατηρήσεις που δεν αφορούν μόνο στη συγκεκριμένη συζήτηση, αλλά που προσπαθούν να γενικεύσουν κατά την αντιμετώπιση της τωρινής συγκυρίας:

1. Ο τρόπος που ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΣΥΡΙΖΑ «Στο κόκκινο» προσπάθησε να στρέψει τις μόνιμες καθαρίστριες του Υπουργείου Οικονομικών ενάντια στις προσωρινές⁷, οι οποίες έχουν προσληφθεί μέσω υπεργολαβίας, μαζί με την πρόταση για πρόσληψη άνεργων εργατών οι οποίοι έχοντας κάμερες θα καταγράφουν τη φοροδιαφυγή και άλλες παράνομες συναλλαγές σε εστιατόρια, αποκαλύπτουν πως ο ΣΥΡΙΖΑ διαπρέπει στις εφαρμοσμένες νεοφιλελεύθερες τακτικές.
2. Στις αρχές του Φλεβάρη 2012 έλαβε χώρα μια διαδήλωση οργανωμένη από αναρχικούς ενάντια στο επιβαλλόμενο κράτος έκτακτης ανάγκης και τουλάχιστον 3.000 άτομα συμμετείχαν. Αμέσως μετά τις εκλογές στις 25 Γενάρη 2015, και φυσικά μέχρι και τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, έχει πραγματοποιηθεί μια αναρχική αντικρατική διαδήλωση στην Αθήνα μόλις 200 ανθρώπων, στη διοργάνωση της οποίας σχεδόν καμία οργανωμένη ομάδα δεν είχε συμμετάσχει, η κάθε μία για τους δικούς της λόγους.
3. Στις θεωρητικές καταβολές του εργατισμού και της γαλλικής υπεραριστεράς, πίσω στις δεκαετίες του '60 και του '70, και ίσως πέρα από πολύ λίγες εξαιρέσεις, δεν μπορούμε να βρούμε κα-

⁵ Φυσικά, στην πολύ μεγάλη απεύθυνση του ΣΥΡΙΖΑ στην εργατική τάξη ειδικά μετά τις εκλογές του 2015, πρέπει κανείς να προσθέσει την ψήφο των επίσης μεγάλων κομματιών της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης και των αγροτών.

⁶ Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να σημειώσουμε πως μερικοί σύντροφοι δεν πιστεύουν πραγματικά πως τα μέλη του ΣΥΡΙΖΑ που πήραν μέρος στους αγώνες του 2010-2012 είχαν στ' αλήθεια στο μυαλό τους πως η κατάκτηση της κρατικής εξουσίας ήταν με οποιοδήποτε τρόπο επικείμενη· τα ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2012 αποτέλεσαν απόλυτη έκπληξη γι' αυτούς. Παράλληλα, άλλοι σύντροφοι αρνούνται το γεγονός πως όσοι κατέβηκαν στους δρόμους την περίοδο 2010-2012 ψήφισαν μαζικά ΣΥΡΙΖΑ υπενθυμίζοντας το ιστορικό προηγούμενο του Μάη του '68 στη Γαλλία όταν, αμέσως μετά το τεράστιο κύμα απεργιών, ο Ντε Γκωλ κέρδισε στις εκλογές.

⁷ Σχετικά με αυτό το ζήτημα, δες το παρακάτω link: <http://www.pandiera.gr/%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B1%CF%81%CE%AF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B5%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B1%CF%81%CE%AF%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B5%CF%82>.

- νένα ίχνος μιας ειδικής θεωρίας του κράτους. Πιθανόν, αυτό καταδεικνύει την ανεπάρκεια των θεωρητικών μας εργαλείων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν να καταπιαστούμε με το κίνημα των πλατειών και την αραβική άνοιξη. Μόνο ο Νέγκρι προσπάθησε να ιστορικοποιήσει και περιοδολογήσει όχι μόνο το εργατικό υποκείμενο, αλλά και την ίδια τη μορφή κράτος.
4. Σε αντίθεση με όσα συνέβησαν στην πλατεία Ταχρίρ, στο πάρκο Γκεζί, ακόμα και στο Μαϊντάν, καμία γυναικεία ομάδα δεν σχηματίστηκε κατά τη διάρκεια της κατάληψης της πλατείας Σντγάματος· για να μη μιλήσουμε για την παρουσία μεταναστών.
  5. Η κεντρικότητα του εργατικού υποκειμένου σαφώς αμφισβητήθηκε κατά τη διάρκεια του κινήματος των πλατειών· και, γενικότερα, σχεδόν σε όλες τις διαδηλώσεις στις μεγάλες ελληνικές πόλεις, και πέρα από αυτές. Η συνύπαρξη και η παράλληλη παρουσία διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στον ίδιο ιστορικό χώρο, όταν δεν είναι ανοιχτά αντιθετική, είναι ένας ισχυρός δείκτης της διαρκούς χρησιμότητας του θεωρητικού σχήματος του «μη υποκειμένου», επεξεργασμένη από τον Woland και τους Blaumachen η οποία φυσικά δεν κατόρθωσε να παράσχει μια ανάλυση του κράτους ως κεντρομόλου παράγοντα· και, γενικότερα, να αντιμετωπίσει σοβαρά την πραγματικότητα της διαστρωμάτωσης των κινήματων των πλατειών⁸. Κάθε προσπάθεια δυσφήμισης του θεωρητικού σχήματος λόγω της αποστασίας του Woland είναι άχρηστη και μόνο για εσωτερική κατανάλωση.
  6. Η πολιτική θέση, που προωθείται από κάποιους συντρόφους εδώ⁹, σύμφωνα με την οποία μόνο οι αγώνες της ντόπιας εργατικής τάξης μπορούν να τραβήξουν προς τα πάνω την υπόλοιπη τάξη είναι υπόλειμμα των παλιών εποχών κατά τις οποίες η (ντόπια) εργατική ταυτότητα ακόμα αναγνωριζόταν από το κράτος· για να μην αναφερθούμε ότι ξεκάθαρα υποτιμά το πραγματικό διακύβευμα της επανεισαγωγής της σύγκρουσης εντός του ενδεχόμενου μελλοντικού κινήματος των πλατειών. Πέρα από αυτό το σημείο, θα μπορούσε ένα κίνημα πλατειών που γρήγορα θα διαδιδόταν σε πολλές πόλεις και θα ενέπλεκε πολλούς προλετάρους –ανεξαρτήτως χώρας καταγωγής, φύλου και φυλής– να μοιάζει με το πρόσφατο κίνημα; Δεν θα γινόταν η αυτοεπιβεβαίωση της (ντόπιας) εργατικής τάξης πραγματικό εμπόδιο για τον ίδιο τον αγώνα;

Παρακάτω, με μερικές κυρίως στυλιστικές διορθώσεις, παρατίθεται ένα εσωτερικό κείμενο, το οποίο γράφτηκε μερικούς μήνες νωρίτερα και το οποίο είναι κάπως επηρεασμένο από τη γενίκευση των φιλοΣΥΡΙΖΑ αισθημάτων μετά τις εκλογές. Σε αυτό, ο αναγνώστης μπορεί να βρει μερικά ακόμα στοιχεία αναφορικά με τη σχέση του ΣΥΡΙΖΑ με τους αγώνες των προηγούμενων ετών, καθώς και την επεξεργασία της θέσης πως, παρόλες τις συνέπειες, η ηγεσία του ΣΥΡΙΖΑ μαζί με την πλειοψηφία των μελών του τελικά θα καταλήξει σε συμφωνία με τους ξένους δανειστές της χώρας· κι αυτό έχει να κάνει με τη θέση της Ελλάδας εντός του ευρωπαϊκού καταμερισμού της εργασίας όσον αφορά τη διαχείριση των προλεταριακών μεταναστευτικών ροών. Αν, αντιθέτως, δεν φτάσει σε συμφωνία κι η Ελλάδα αναγκαστεί να φύγει από την Ευρωζώνη (πιθανόν και από την ΕΕ) αυτός ο παράγοντας –ο οποίος συχνά παραβλέπεται προς όφελος μιας περισσότερο διανοουμενίστικης και με κύρος θεωρητικής ανάλυσης– θα καταδείξει ρητά το βάρος της επιρροής του στις τωρινές και μελλοντικές συνθήκες καπιταλιστικής συσσώρευσης, μαύρης ή λευκής· και, πάνω απ' όλα, στη μορφή-κράτος.

Αθήνα, 7/6/2015
Α.

***

Je ne suis pas syrizza

Μετά τις διαδηλώσεις στην Αθήνα και σε μερικές άλλες ελληνικές πόλεις στις 15 Φλεβάρη 2015, οι οποίες που δεν απεύθυναν κανένα αίτημα προς τη νεοεκλεγθείσα κυβέρνηση των ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ –όντας η πλήρης ιστορική αντιστροφή της εξέγερσης του Δεκεμβρη 2008, η οποία επίσης δεν είχε κανένα αίτημα αλλά άσκησε κριτική στα πάντα– είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε τον τρόπο που ο ΣΥΡΙΖΑ βρήκε τον δρόμο προς την κοινοβουλευτική πολυτέλεια μέσω των κινήματων της προηγούμενης περιόδου και προσποιήθηκε πως είναι δυνατό να «φέρει τον αέρα της επανάστασης» στον σύγχρονο καπιταλιστικό κρατικό μηχανισμό σε κρίση. Από αυτή την άποψη, η ανάλυση, κατά το δυνατόν βαθύτερη, της διαλεκτικής της κρατικοποίησης των κινήματων αυτών, τουλάχιστον ως έναν βαθμό, θα ήταν περισσότερο αποσαφηνευτική για τις προσδοκίες που οφείλουν να συνοδεύουν την «ελπίδα που έρχεται».

⁸ Ακόμα και το σχήμα της «εποχής των ταραχών» δεν πρέπει να εγκαταλειφθεί πλήρως μπροστά στην επανεμφάνιση των πρόσφατων ταραχών στις ΗΠΑ.

⁹ Τα Παιδιά Της Γαλαρίας είναι τυπικό παράδειγμα αυτού.

Με πιο σοφιστικέ ορολογία, επιτρέπεται να αποκαλέσεις όσα ακολουθούν ως μια πρώτη απόπειρα παραγωγικής εννοιολογικής διαμεσολάβησης για ένα πιθανό ανταγωνιστικό κίνημα απέναντι στο νέο καθεστώς, υπό την προϋπόθεση ότι δεν είσαι φιλο-σύριζα ακαδημαϊκός. Σε αυτή την περίπτωση, έχε το νου σου: οι λίστες προγραμών μας είναι πιστό αντίγραφο του κατά Σύλλα πρωτοτύπου...

Σε μερικούς συντρόφους εδώ στην Αθήνα, πολλά από τα επιχειρήματα που εκφράζονται εδώ μπορεί να ακουστούν περισσότερο από οικεία. Αυτό δεν αποτελεί σύμπτωση, αλλά ρητή τακτική συγγραφής ενός πολεμικού κειμένου συνθέτοντας κρίσιμες παρατηρήσεις και ακριβείς συλλήψεις από διαφορετικές τρέχουσες συζητήσεις, οι οποίες δεν λαμβάνουν χώρα απαραίτητα στα ίδια δωμάτια και περιοδικά ή στις ίδιες mailing-lists· είναι σαν πολλά νήματα να εισέρχονται στον ίδιο αργαλειό. Η ατομική υπογραφή δεν σημαίνει θόλωση των ορίων του «ποιος λέει τι» και οπωσδήποτε δεν αναιρεί τον αδιαμφισβήτητο συλλογικό χαρακτήρα των θέσεων που ακολουθούν.

Το ελληνικό κράτος έχει συνέχεια, η αυτοτροφοδοτούμενη κρίση των τελευταίων χρόνων όχι.

Ο Υπουργός Οικονομικών, Γιάννης Βαρουφάκης, στην ομιλία του κατά τη τελετή ορκωμοσίας, 28 Γενάρη 2015

Η κίνηση του κεφαλαίου στην παγκόσμια αγορά, η οποία απλά δεν μπορεί να ελεγχθεί από το κράτος, είναι πάντα πέρα από τις πολιτικές του έθνους-κράτους· πιο συγκεκριμένα, η αύξηση της κρατικής ρύθμισης είναι ακριβώς συνέπεια της παγκόσμιας γενίκευσης της σχέσης κεφάλαιο και της λειτουργίας του νόμου της αξίας σε παγκόσμια κλίμακα η οποία συνδέεται με αυτή τη γενίκευση. Η διεξόδωση του κράτους στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής αναπαραγωγής και η πλήρης επιβεβαίωση της σχέσης κεφάλαιο σχηματίζουν μια ενότητα. Η «κρατικοποίηση» αποτελεί ακριβώς το όχημα μέσω του οποίου το κεφάλαιο διατηρεί τον εαυτό του και μέσω του οποίου συγκεκριμενοποιούνται κοινωνικά τα αποτελέσματα του γενικού πλαισίου της αξίας. Γι' αυτό το κράτος εμφανίζεται... ιδεατά ως η στιγμή υπό τους όρους της οποίας –στο πλαίσιο της κοινωνικής διαδικασίας αναδιάρθρωσης και τροφοδοτούμενη από τον ανταγωνισμό στην παγκόσμια αγορά– ο νόμος της αξίας πραγματοποιείται στο εσωτερικό: μέσω της απαξίωσης κεφαλαίου έπειτα από κρατικές ρυθμίσεις, δομικές προσαρμογές, διορθώσεις του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας κλπ. Είναι αδιαμφισβήτητο πως με αυτή τη διαδικασία, η επιβολή του νόμου της αξίας τροποποιείται «πολιτικά» με συγκεκριμένο τρόπο. Μόνο μια «καθαρή» λειτουργία του νόμου της αξίας δεν μπορεί να υπάρξει και ποτέ δεν έχει υπάρξει· πάντα τροποποιείται μέσω πολιτικών δομών και σχέσεων εξουσίας. Η θέση σχετικά με την αναστολή του νόμου της αξίας μέσω της παρέμβασης του κράτους παραβλέπει το γεγονός πως το κράτος, στην ίδια τη μορφή του, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του καπιταλιστικού πλαισίου αναπαραγωγής της εργασίας· οι καπιταλιστικοί νόμοι –με μια ειδικά μεσολαβημένη περιβολή– ενεργοποιούνται κατευθείαν μέσω του κράτους και υπό τους όρους της δραστηριότητάς του.

Joachim Hirsch, *Der Sicherheitsstaat: Das «Modell Deutschland», seine Krise und die neuen soziale Bewegungen*

1.

Οπωσδήποτε χρειάζεται να δίνουμε προσοχή στις βεντέτες του θεάματος: όχι μόνο για να γελάμε με τη γελοιοτητά τους ως λακέδες των αφεντικών, αλλά και επειδή με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο αναπαριστούν τις σύγχρονες αντιφάσεις σε συμπαγή σωματική μορφή. Με μια φράση, στην τελική παρατήρηση της πρώτης ομιλίας του μόλις τρεις μέρες μετά τις εκλογές, ο έλληνας υπουργός παραδέχεται πως παρόλη τη κρίση, κάποια πράγματα πρέπει να παραμείνουν συνεχή. Αλλά πώς μπορεί να συμβεί αυτό; Δεν ήταν ο ελληνικός καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός και το κράτος που του αντιστοιχεί γεμάτα αντιφάσεις όλα αυτά τα χρόνια, συμπεριλαμβανομένης της υποχώρησης των κινημάτων τα τελευταία χρόνια; Πώς μπορεί το καπιταλιστικό κράτος, παρόλη την κρίση του τόσο ως καπιταλιστικό όσο και ως κράτος, να ισχυριστεί πως έχει παραμείνει συνεχές, δηλαδή: ανέπαφο; Θα έπρεπε να αποφύγουμε να εκλάβουμε αυτή τη δήλωση ως αφέλεια ενός νεοδιορισμένου φιλόδοξου ανδρείκελου, και θα έπρεπε χωρίς συμβιβασμούς να το αποκαλέσουμε με το πραγματικό του όνομα: καθυστερητισμός όλων των μερών, τα οποία εμπλέκονται στην απόσπαση υπεραξίας σε αυτή τη γεωγραφική περιοχή του πλανήτη, πως η νέα κυβέρνηση θα ακολουθήσει τα βήματα των προδρόμων της όσον αφορά την αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης κεφάλαιο και τη σταθερότητα του κοινωνικού σχηματισμού. Οσοι συγκαλύπτουν αυτή τη στάση κάτω από τα συνθήματα περί «επιστροφής της ελπίδας», «σεβασμού της αξιοπρέ-

πειας του λαού», «ανάγκης για ανάσα» κλπ είναι απλά υποκριτές.

2.

Αμέσως μετά τις ταραχές τον Δεκέμβρη του 2008, πολλοί εικονοποίησαν το κράτος ως συμμορία μπάτσων. Αυτό αντανakλά τον τρόπο με τον οποίο οι (κυρίως νέοι) προλετάριοι που βγήκαν στον δρόμο αντιλήφθηκαν εμπειρικά το ποιοτικό άλμα της καταστολής που επιβλήθηκε εξαιτίας του εύρους της πολυεθνικής κοινωνικής έκρηξης. Αλλά το κράτος δεν μπορεί, και δεν πρέπει, να εξισώνεται με την καταστολή όσο εξελιγμένη ή υποστηριζόμενη από λεπτολόγους δικαστές κι αν είναι: δεν ζούμε στη δεκαετία του '20. Η έλευση της αστυνομίας ως απαραίτητης λειτουργίας του κράτους και η μελλοντική ανάπτυξή της ως θεμελιώδη διαμεσολάβηση σχεδόν κάθε κοινωνικής αντιπαράθεσης –ένα αδι-αμφισβήτητο χαρακτηριστικό του κράτους ασφαλείας της τρέχουσας περιόδου– προκειμένου να γίνει πλήρως αντιληπτές, απαιτούν την ακριβή γνώση των μεσολαβήσεων που το κράτος ανέπτυξε με την πάροδο του χρόνου, γιατί αυτές εξασθένησαν και γιατί ήταν απαραίτητο να αντικατασταθούν από την αστυνομία. Ποια ήταν τα μειονεκτήματα κι οι ατέλειες των υπαρκτών πολιτικών κομμάτων, των συνδικάτων, του σχολικού θεσμικού πλαισίου, των μεταναστευτικών πολιτικών, της διαχείρισης σε επίπεδο δήμου κλπ; Γιατί όλα αυτά δεν έδρασαν αρκετά προληπτικά ώστε να αποτρέψουν μια τέτοιου είδους ανταρσία; Γιατί το ελληνικό κράτος απέδειξε ότι είναι πολύ κάτω από το επίπεδο αποτροπής που απαιτεί ο σύγχρονος καπιταλισμός; Αυτά τα θεμελιώδη ερωτήματα –που θα βαρύνουν στις μελλοντικές πολιτικές στρατηγικές αναδιάρθρωσης της σχέσης κεφάλαιο και του κράτους της εν μέσω του ξεσπάσματος της κρίσης τα επόμενα χρόνια– δεν σπαζοκεφάλιασαν μόνο τους κρατικούς υπαλλήλους εκείνης της περιόδου· αλλά επιπλέον βρίσκονται στις ρίζες της στρατηγικής αναγέννησης αυτού του κομματιού της «αριστεράς της ευθύνης» που μερικοί αφελείς(;) πολιτικάντηδες ακόμα λανθασμένα θεωρούν πως είναι «το μόνο κόμμα που δεν καταδίκασε τις ταραχές» –όταν συγκεκριμένα παραδείγματα όχι μόνο της απουσίας του αλλά επίσης της επιθετικότητάς του προς την επέκταση των ίδιων των ταραχών παραβλέπονται– δηλαδή ο ΣΥΡΙΖΑ.

3.

Αδιαμφισβήτητα, παρόλα αυτά, κάποια μέλη του ΣΥΡΙΖΑ, κυρίως νεολαίοι, ήταν παρόντες στους δρόμους εκείνες τις ημέρες και σχημάτισαν ένα περιθωριακό αλλά μη αμελητέο, κρίνοντας αναδρομικά, κομμάτι της γενικής συνάντησης που παράχθηκε εκείνες τις ημέρες ανάμεσα σε τμήματα του πολυεθνικού προλεταριάτου. Αυτοί οι φιλόδοξοι καινούριοι πολιτικοί στοχάστηκαν σοβαρά πάνω στην εξέγερση του Δεκέμβρη και σκέφτηκαν πως επικεντρώνοντας τις προσπάθειές τους στην αναδιοργάνωση του κόμματος-ως-κίνημα, ήταν ένα στοίχημα που άξιζε να παρθεί. Αλλά παρόλο που αυτό οδήγησε σε μια κάπως σημαντική αλλαγή του κομματικού μηχανισμού, ήταν τελείως ανεπαρκές όσον αφορά την πιθανή αύξηση των εκλογικών ποσοστών: το μόνο πράγμα που έχει σημασία για κάθε αριστερό κόμμα άξιου του ονόματός του. Η πρώτη συμμετοχή του Τσίπρα στις εκλογές του 2009 ως πρόεδρος του ΣΥΡΙΖΑ –θεαματική κορύφωση της προηγούμενης διαδικασίας και ξεκάθαρος δείκτης της επιρροής των στελεχών που είναι υπεύθυνα για τη στρατηγική του κόμματος– δεν έφερε τα προβλεπόμενα αποτελέσματα: η νεολαία δεν μπορούσε να ψηφίσει μαζικά το κόμμα, τουλάχιστον εκείνη τη συγκεκριμένη περίοδο. Ο μέχρι και σήμερα «αέρας νεανικής αναζωογόνησης» του ΣΥΡΙΖΑ είναι απομεινάρι αυτών των εκλογικών τακτικών που συντηρούνται από τους image makers του κόμματος-ως-μηχανισμός. Η πολιτική έμφαση στη «γενιά των 700 ευρώ» των ντόπιων προλεταρίων –που, υποτίθεται, ήταν το κύριος φορέας της εξέγερσης του Δεκέμβρη– δεν μπορούσε να αντιστοιχηθεί θεσμικά, δεν μπορούσε να αναδι-ατυπωθεί με θεσμική ορολογία. Η εξέγερση του Δεκέμβρη δεν είχε αιτήματα: αυτό αποτελούσε σίγουρα ένα συμπέρασμα, όσο προσωρινό κι αν ήταν.

4.

Το κράτος, θεωρούμενο εδώ ως ο συλλογικός καπιταλιστής, κατάλαβε καλύτερα από τον καθένα πως η πραγματική απειλή της εξέγερσης δεν ήταν οι σπασμένες βιτρίνες των τραπεζών καθαυτές, αλλά η δυνατότητα της αμοιβαίας αναγνώρισης μιας κοινής μοίρας ανάμεσα στους ντόπιους και τους μετανάστες προλετάριους που κατέβηκαν στους δρόμους της Αθήνας. Αυτό δεν μπορούσε να αφηθεί να συμβεί, ειδικά υπό την προοπτική της συνεχούς αύξησης του υπερπληθυσμού. Η κοινωνική στρατηγική της αντι-εξέγερσης, που ξεκίνησε αμέσως μετά τις πρώτες πράξεις της εξέγερσης με τη μορφή αντισυγκεντρώσεων σε συγκεκριμένες ελληνικές πόλεις, υλοποιήθηκε παραδειγματικά στην περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα, μιας φτωχής γειτονιά στο κέντρο της Αθήνας, όπου μια πραγματική κατάσταση εξαίρεσης για τους μετανάστες προλετάριους ξεκίνησε να ξεδιπλώνεται από τις αρχές του 2009 και μετά· αποκαλύπτοντας σταδιακά όλες τις δυνατές χρήσεις και πρακτικότητές της. Ετσι, κράτος και κοινωνία των πολιτών με τη μορφή ρατσιστικών επιτροπών κατοίκων, εγκατέστησαν τη δική τους δια-λεκτική, πολύ πριν το κίνημα των πλατειών, στην κατεύθυνση της εξάλειψης από τον δημόσιο χώρο

ενός σημαντικού τμήματος του προλεταριάτου. Από εκείνο το σημείο και μετά, και υπό την απειλή κυρώσεων από την πλευρά του κράτους, αυτή η εξάλειψη επρόκειτο να γίνει ο μόνος άξονας γύρω από τον οποίο θα έπρεπε να περιστρέφονται οι ευυπόληπτες πολιτικές, συμπεριλαμβανομένων και των αριστερών.

5.

Οποιαδήποτε αναφορά στη μορφή και το περιεχόμενο της κρατικής καταστολής αναπόφευκτα συνεπάγεται μια αντίληψη όχι μόνο για το ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στην παρούσα συγκυρία, αλλά και για το από που μπορεί να εξαχθεί η αναγκαία ύπαρξή του σε μια καπιταλιστική κοινωνία. Πριν την άνοιξη του 2010 και την επίσημη είσοδο του ελληνικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού στο μνημόνιο –κομμένου και ραμμένου από το ΔΝΤ, την ΕΚΤ, την ΕΕ και τους έλληνες καπιταλιστές– η στάση του κράτους προς τα κοινωνικά κινήματα εντασσόταν στην κατηγορία της μηδενικής ανοχής: το καλοκαίρι του 2008, η αστυνομία μπορούσε να σκοτώσει μια 43χρονη γυναίκα στην Κέρκυρα εν μέσω συμπλοκών με ντόπιους ενάντια στην προοπτική της κατασκευής χωματερής· το καλοκαίρι του 2009, η αστυνομία μπορούσε να επιτεθεί άγρια σε ντόπιους στο Γραμματικό Αττικής για τον ίδιο λόγο. Αυτά, πριν και μετά τη δολοφονία του Αλέξη. Για τον ΣΥΡΙΖΑ ήταν αδύνατο να κεφαλαιοποιήσει αυτούς τους αγώνες πολιτικά, τουλάχιστον με τον ίδιο τρόπο όπως προσπάθησε με την εξέγερση του Δεκέμβρη. Όταν στις 7/7/2009, η αστυνομία επιτέθηκε στην αναρχική/αντιεξουσιαστική διαδήλωση που πορευόταν προς τον Άγιο Παντελεήμονα, με φασίστες να ρίχνουν μολότωφ πίσω από τις αστυνομικές γραμμές, κανένα μέλος του ΣΥΡΙΖΑ δεν ήταν εκεί επειδή καμία παρουσία του ΣΥΡΙΖΑ δεν ήταν ανεκτή.

6.

Αν και θεωρητικά χρήσιμη, η έννοια της μηδενικής ανοχής αντιμετωπίζεται τις περισσότερες φορές ως συνέπεια της κυριαρχίας του δόγματος της ασφάλειας και υποβάλλει την εντύπωση πως ο κρατικός μηχανισμός είναι πλήρως στρατιωτικοποιημένος κι επομένως αδιαπέραστος από την ταξική πάλη και τις κοινωνικές αντιθέσεις εν γένει. Μετά την υιοθέτηση του μνημονίου τον Μάη του 2010 και την άνοδο του κοινωνικού θερμομέτρου έκτοτε, ο ελληνικός καπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός εισέρχεται σε μια περίοδο όπου η σχέση κεφάλαιο θα αναπαράγεται μέσω πολιτικής κρίσης.

7.

Υιοθετώντας μια πιο διαλεκτική προσέγγιση όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και τις μορφές της ταξικής πάλης, θα μπορούσε να ειπωθεί πως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού που επικράτησε να αποκαλείται «κράτος έκτακτης ανάγκης» είναι να ορίζει (και να ορίζεται από) τον υπερπληθυσμό. Διαχωρισμός, κατακερματισμός, στιγματισμός, ταξινόμηση, περιθωριοποίηση, αποκλεισμός, καταστολή αυτού που είναι κατάλληλο για καπιταλιστική χρήση και αυτού που δεν είναι, συνιστούν τις κύριες λειτουργίες του. Αυτά τα γνωρίσματα δεν πρέπει να θεωρούνται αφηρημένες ιδέες που ίπτανται στο κενό· εκφρασμένο με βαρύτερους θεωρητικούς όρους, το κράτος έκτακτης ανάγκης έχει μια απαραίτητη βιοπολιτική διάσταση υπό συνθήκες πραγματικής υπαγωγής όχι μόνο της εργασίας αλλά και ολόκληρου του κοινωνικού σχηματισμού υπό το κεφάλαιο.

8.

Στις 31 Μαρτίου 2009, 150 μέλη του ΣΥΡΙΖΑ, με τον Τσίπρα στις γραμμές τους, καταλαμβάνουν για μια ώρα τα κεντρικά γραφεία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, της μεγαλύτερης ελληνικής τράπεζας, στη Σταδίου και μετά αποχωρούν από τη σκηνή με πολύ περισσότερη έμπνευση και αυτοπεποίθηση· στις 14 Φλεβάρη του 2013, οι μπάτσοι χτυπάνε ανελέητα μέλη της νεολαίας του ΣΥΡΙΖΑ που αποπειράθηκαν να καταλάβουν το γραφείο του γενικού γραμματέα του Υπουργείου Οικονομικών, το οποίο βρίσκεται μερικές εκατοντάδες μέτρα πιο κάτω στον ίδιο δρόμο. Το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται στην προσπάθεια ανακατάληψης του κτιρίου της κατάληψης Σκαραμαγκά –που καταλήφθηκε άμεσα μετά την εξέγερση του Δεκέμβρη– στο κέντρο της Αθήνας, τον Ιούλη του 2011 και τον Γενάρη του 2013 αντίστοιχα. Τι κείται ανάμεσα στις δύο αυτές στιγμές; Η απάντηση βρίσκεται στην ίδια αντιφατική κίνηση που παράχθηκε ιστορικά, χοντρικά τη διετία 2010-2012. Αυτή η κίνηση όχι μόνο προκάλεσε την αυταρχική στροφή του κράτους, αλλά ταυτόχρονα αύξησε σταθερά την απήχηση του ΣΥΡΙΖΑ, όχι μόνο προς την εργατική τάξη αλλά γενικότερα σε όσους «χτυπήθηκαν από το μνημόνιο», ως το αυτοαποκαλούμενο κόμμα-κίνημα.

9.

Με το ρίσκο να υπεραπλουστευθεί ένα σύνθετο και απολύτως μη ομοιογενές κίνημα, είναι δυνατό να συγκεκριμενοποιηθεί αυτή η διαδικασία με έναν προτιμητέο τρόπο, αν κάποιος επικεντρωθεί στον τρόπο με τον οποίο η κρατική καταστολή αντιμετώπισε τις καταλήψεις ως κεντρική μορφή αγώνα. Μι-

λώντας ποιοτικά, μια μεγάλη ποικιλία στόχων επιλέχθηκε από τα «αντιμνημονιακά» υποκείμενα, των οποίων η ταξική σύνθεση ήταν τα πάντα εκτός από σταθερή, μολονότι με μια αδιαμφισβήτητη γεύση εργατικής και μεσαίας/μικροαστικής τάξης: στη Νέα Ευκαρπία κάτοικοι μαζί με τις δημοτικές αρχές καταλαμβάνει τον ΧΥΤΑ· η ΠΟΕ-ΟΤΑ, το συνδικάτο των δημοτικών υπαλλήλων, πραγματοποιεί διάφορες καταλήψεις δημορχειών· η ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ, το συνδικάτο των εργατών της ΔΕΗ, καταλαμβάνει το Κέντρο Μηχανογράφησης στον Χολαργό· η πολιτική πρωτοβουλία «Δεν Πληρώνω» καταλαμβάνει τα δημόσια γραφεία της ΔΕΗ στην Καλλιθέα· το Υπουργείο Υγείας καταλαμβάνεται από τους ίδιους τους δημόσιους υπαλλήλους του· το Ταμείο Ασφάλισης Μηχανικών καταλαμβάνεται από τους ίδιους τους εργαζομένους σε αυτό· συμβασιούχοι εργάτες του δήμου καταλαμβάνουν το δημορχείο Αθηνών· κατάληψη του λογιστικού κέντρου της επιχείρησης Γερολυμάτος στη βιομηχανική ζώνη στα Οινόφυτα ως διαμαρτυρία για απλήρωτους μισθούς· απόστρατοι αξιωματικοί προσπαθούν να εισβάλλουν στο Γενικό Επιτελείο στην Αθήνα διαμαρτυρόμενοι ενάντια στις περικοπές του εισοδήματός τους· ντόπιοι κλείνουν την είσοδο στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας διαμαρτυρόμενοι για την παρουσία μεταναστών στην περιοχή· ένα μείγμα στρατιωτικών έφεδρων αξιωματικών, αριστερών πολιτικοποιημένων, μιας μειοψηφίας χούλιγκανς ποδοσφαιρικής ομάδας και «σύνθηεις» αγανακτισμένοι εισβάλλουν στην επίσημη στρατιωτική παρέλαση στη Θεσσαλονίκη διαμαρτυρόμενοι για τους «διεφθαρμένους πολιτικούς» κλπ. Αν κανείς λάβει υπόψη του πως αυτό το «υποκείμενο των καταλήψεων» δεν ήταν ποτέ πλήρως παρόν στις πλατείες των μεγάλων ελληνικών πόλεων, όπου πολιτικοποιημένοι και φοιτητές υπερεκπροσωπήθηκαν, τότε κάποιος μπορεί πιθανόν να καταλάβει τον δεισμό από τον οποίο ο ΣΥΡΙΖΑ κι οι ΑΝΕΛ –αντιστοίχως, η πολιτική ενσάρκωση της κάτω και πάνω πλατείας Συντάγματος στην Αθήνα– αναδύθηκαν: επιτυχάνοντας να τοποθετηθούν στο κέντρο των πλατειών, έγιναν οι πολιτικοί εκπρόσωποι ενός κινήματος που κανείς άλλος δεν ήταν εκεί να εκπροσωπήσει.

10.

Θα ήταν κρίσιμη αβλεψία να θεωρηθεί ότι η μορφή και το περιεχόμενο αυτών των καταλήψεων είναι άνευ θεωρητικών επιπτώσεων· αντί αυτού, είναι το ίδιο το γεγονός της κατάληψης ενός δημόσιου κτηρίου ή τμήματος ενός δημόσιου χώρου που χρειάζεται να ερμηνευτεί. Πέρα από την κρίσιμη αναγνώριση πως τμήματα του ντόπιου προλεταριάτου αμφισβήτησαν την τρέχουσα αναδιάρθρωση διεκδικώντας τουλάχιστον ένα τμήμα της ιδιοκτησίας του λεγόμενου «δημόσιου πλούτου», το γεγονός πως διάφορες άλλες κοινωνικές ομάδες και τμήματα του προλεταριάτου επίσης επέλεξαν τις καταλήψεις ως μέσο άσκησης πίεσης προς το κράτος φανερώνει πρώτα απ' όλα την κεντρικότητα της γαιοπροσόδου στον ελληνικό καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό, η οποία και καθορίζει τη σχέση του κάθε ατόμου με το κράτος. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η σχέση ορίζεται από το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης, αλλά επίσης από την κουλτούρα της μονιμότητας, η οποία συνδέεται τόσο με την απόσπαση πολιτικής προσόδου στον δημόσιο τομέα όσο και με τη διαδεδομένη αγωνιστική στάση που είναι πολύ επηρεασμένη από την κυριαρχία της αριστερής κουλτούρας. Το σύγχρονο κίνημα καταλήψεων πρέπει να ερμηνευτεί υπό το φως της υποχώρησης του κράτους από την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και την ταυτόχρονη αμφισβήτηση του πολιτικού βάρους του μικροαστικού στρώματος εντός της κρατικής δομής. Οι διαδοχικές συγκυβερνήσεις των ΝΔ και ΠΑΣΟΚ έκαναν ό,τι καλύτερο μπορούσαν για να βαθύνει ο διαχωρισμός ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία των πολιτών. Ο ΣΥΡΙΖΑ ήρθε στην εξουσία το 2015 υποσχόμενος τη συμφιλίωσή τους· και το σημαντικό μεταναστευτικό κίνημα καταλήψεων που κορυφώθηκε με την «απεργία πείνας των 300 μεταναστών» –οι οποίοι κατέλαβαν τη Νομική στην Αθήνα για μερικές μέρες αφηφώντας το καθεστώς της αφάνειας στο οποίο οι μετανάστες είναι καταδικασμένοι– είχε ήδη πεταχτεί στον σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας.

11.

Καμία ουσιαστική συζήτηση δεν μπορεί να γίνει σχετικά με την εκλογική επιτυχία του ΣΥΡΙΖΑ, και τους πιθανούς ταξικούς αγώνες του μέλλοντος, αν κάποιος δεν λάβει σοβαρά υπόψη του την ιστορική ιδιαιτερότητα των τοπικών συνελεύσεων που σχηματίστηκαν αμέσως μετά το κίνημα των πλατειών το καλοκαίρι του 2011. Μολονότι κάποιος μπορεί να θυμηθεί διάφορα παραδείγματα τοπικών κινητοποιήσεων σε αστικές περιοχές όλα αυτά τα χρόνια, αυτές πάντα γίνονταν προωθώντας συγκεκριμένα αιτήματα, τα οποία συνήθως αφορούσαν την ποιότητα ζωής στη γειτονιά ή τα προάστια: ενάντια στην περιβαλλοντική μόλυνση και υποβάθμιση, ακτιβισμοί για ελεύθερους δημόσιους χώρους κλπ. Το ίδιο ισχύει και για τις τοπικές κινητοποιήσεις σε μη αστικές περιοχές, όπου γίνονται σκληρές συγκρούσεις ανάμεσα σε ντόπιους και μπάτσους, καθώς οι πρώτοι διαδηλώνουν συνήθως ενάντια σε ένα μεγάλο καπιταλιστικό πρότζεκτ· σε αυτές τις περιπτώσεις, όμως, δεν δημιουργούνται από τους συμμετέχοντες τυπικά οργανωμένες και σταθερές συνελεύσεις. Στην περίπτωση των τοπικών συνελεύσεων που προέκυψαν από την πλατεία Συντάγματος, μιλάμε για συνελεύσεις οργανωμένες γύρω από το προάστιο που

απαιτούν από το κράτος την απόσυρση του μνημονίου. Θα πρέπει να έχει γίνει φανερό μέχρι τώρα ότι, συγκρινόμενο με τα συγκεκριμένα αιτήματα γύρω από την ποιότητα ζωής, το ίδιο το επίπεδο συνάρθρωσης των αιτημάτων έχει μετατοπιστεί κι έχει γίνει περισσότερο άμεσα πολιτικό.

12.

Είναι σε όλους γνωστό πως το πρώτο αίτημα το οποίο μπήκε μπροστά από τις συνελεύσεις γειτονιών, κι αυτό στο οποίο ο «λαός» ανταποκρίθηκε περισσότερο από κάθε άλλο, ήταν η απόσυρση του «χαρατσιού», του νεοεπιβληθέντος φόρου κατοικίας. Αλλά κάποιος δεν μπορεί να επικαλεστεί την ύπαρξη συνέχειας ανάμεσα στα κινήματα γειτονιάς του παρελθόντος και του σήμερα υποδεικνύοντας μόνο τη σταθερή κεντρικότητα της γαιοπροσόδου· παρά το γεγονός πως οι ελληνικές οικογένειες πάντα θεωρούσαν την ιδιοκατοίκηση ιερή. Μια τέτοια οπτική χάνει τον μετασχηματισμό της αιτηματικής δομής. Στην περίπτωση του χαρατσιού, οι συνελεύσεις απευθύνουν το αίτημα κατ' ευθείαν στην κρατική διοίκηση χωρίς την παρεμβολή ή τη μεσολάβηση των τοπικών δημοτικών αρχών. Με αυτό τον τρόπο, καταστρατηγώντας και αποφεύγοντας την αντιπαράθεση με τους κρατικούς θεσμούς σε τοπικό επίπεδο, δημιουργείται ο μύθος πως η παρουσία του κράτους εκεί δεν αποτελεί απειλή για την αυτονομία του κινήματος· και, ακόμα χειρότερα, πως μπορεί να υπάρχει συνεργασία ανάμεσα στις συνελεύσεις και τις (αριστερές) τοπικές αρχές. Αυτή η άμεση πολιτικοποίηση των αιτημάτων δημιούργησε το έδαφος για την μελλοντική εκλογική επιτυχία του ΣΥΡΙΖΑ στις δημοτικές εκλογές του 2014 ακριβώς στα προάστια όπου ήταν παρούσες ενεργές τοπικές συνελεύσεις. Μερικοί αναρχικοί, που αποτέλεσαν την πλειοψηφία των ιδρυτών αυτών των συνελεύσεων, ακόμα αναρωτιούνται πως αυτό κατέστη δυνατόν, μιας και εκείνη την περίοδο μέλη του ΣΥΡΙΖΑ δεν ήταν καν παρόντα στις συνελεύσεις...

13.

Αυτή η μετατόπιση στο πεδίο της διεκδίκησης, κι ως εκ τούτου στη μορφή και το περιεχόμενο της λεγόμενης «τοπικής δράσης», δεν πρέπει να θεωρείται ως άμεση συνέπεια της νέας μορφής οργάνωσης καθ' εαυτής, επειδή δεν μπορεί να εξηγήσει το πως, για παράδειγμα, έγινε δυνατό μια τοπική συνέλευση να μπει στα τοπικά γραφεία της ΔΕΗ και άμεσα να απειλήσει τον διοικητή να σταματήσει να εκτελεί εντολές διακοπής της ηλεκτροδότησης. Ομως, η προσπάθεια των υπαρχουσών μεσολαβήσεων – κανένα κόμμα ή συνδικάτο δεν ήταν ικανό να παρέμβει σε αυτό το επίπεδο και να εκτελέσει τον παραδοσιακό του ρόλο της μεσολάβησης του αγώνα– δεν είναι εξαρχής ταυτόσημη με την παραγωγή της αποδυνάμωσής τους.

14.

Μιλώντας για τις συνθήκες που κατέστησαν ικανή την ανάπτυξη μητροπολιτικών κινήματων στην Αθήνα, οι οποίες μέχρι πρόσφατα δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές, ο κοινωνιολόγος Κωνσταντίνος Καβουλάκος¹⁰ γράφει:

Οι συνθήκες, που επικρατούσαν γενικά στην ελληνική κοινωνία και πιο συγκεκριμένα στην πόλη των Αθηνών, εμπόδιζαν την ανάπτυξη μητροπολιτικών κινήματων. Η υπερτροφία του πολιτικού, η κυριαρχία της πολιτικής ζωής και της δημόσιας σφαίρας από τα κόμματα, το χαμηλό επίπεδο της ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών κι οι πελατειακές σχέσεις αποτελούσαν, και μέχρι ένα ορισμένο επίπεδο ακόμα αποτελούν, ένα αρνητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη κινήματων. Την ίδια στιγμή, το μοτίβο της ανάπτυξης της πόλης των Αθηνών ευνόησε ατομικές-οικογενειακές στρατηγικές και περιόρισε την πιθανότητα αύξησης της συλλογικής συνείδησης και δράσης. Μητροπολιτικοί αγώνες που αναπτύχθηκαν με την πάροδο του χρόνου δεν απέκτησαν ένα κεντρικό πολιτικό χαρακτήρα και στην ουσία δεν υποστηρίχτηκαν από κεντρικούς πολιτικούς παράγοντες της χώρας. Σε μερικές περιπτώσεις «δικαιώθηκαν» μέσω αποσπασματικών μεταρρυθμίσεων ή μέσω της πολιτικής της ανοχής από το κράτος οδηγώντας στην ενίσχυση του πατερναλιστικού ρόλου του κράτους και της εξάρτησης των πολιτών από δίκτυα πελατειακών σχέσεων.

Με αυτή την έννοια, η ανάδυση και εξέλιξη των τοπικών συνελεύσεων γειτονιών δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να ερμηνευτεί με όρους συνέχειας της προηγούμενης φάσης των μητροπολιτικών κινήματων· η ατροφία του παρελθόντος δεν μπορεί να αποτελέσει αιτία από μόνη της. Αυτή η ασυνέχεια ανάμεσα στις παρελθοντικές και παρούσες μορφές μητροπολιτικών κινήματων αρχικά παράχθηκε κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη το 2008 και μετά, σε πιο γενικό επίπεδο, κατά τη διάρκεια του κινήματος των αγανακτισμένων το 2011· δηλαδή, μέσω ενός συγκρουσιακού πλαισίου κρίσης.

¹⁰ Κάρολος Ιωσήφ Καβουλάκος, Προστασία και διεκδίκηση δημοσίων χώρων: Ενα κίνημα πόλης στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα, 2008.

Η μετατόπιση της αιτηματικής δομής αποτελεί ιστορικό προϊόν της ασυνέχειας που παράχθηκε εντός της κρίσης και μπορεί κανείς να καταλάβει τις πλήρεις επιπτώσεις της αν, και μόνο αν, λάβει υπόψη του ορισμένες από τις θεμελιώδεις αντιστροφές που έλαβαν χώρα από τότε που γράφει ο Καβουλάκος (2008):

1. Η κυριαρχία της πολιτικής ζωής και της δημόσιας σφαίρας από τα κόμματα και τα συνδικάτα υπόκειται σε βαθιά κρίση.
2. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και, πιο γενικά, το ίντερνετ έχουν καθιερώσει μια ιδιαίτερα καινούρια δημόσια σφαίρα και «κοινωνία των πολιτών».
3. Η ύφεση έχει σοβαρά κλονίσει τις προϋπάρχουσες ατομικές και κοινωνικές στρατηγικές επιβίωσης σε μη αμελητέα τμήματα του πληθυσμού της εργατικής και μεσαίας τάξης.
4. Το κράτος έχει αποτινάξει τον πατερναλιστικό του ρόλο, καθώς κάθε διεκδίκηση γύρω από τη αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης έχει παντελώς απονομιμοποιηθεί.
5. Τελευταίος, αλλά όχι ασήμαντος παράγοντας, ο τεράστιος αντίκτυπος των κοινωνικών κινημάτων που ανεπαρκώς κατηγοριοποιούνται κάτω από την ταμπέλα «αραβική άνοιξη».

15.

Ανάμεσα σε άλλα, το άλλο πρόσωπο της σύγκλισης αυτών των αντιστροφών –οι οποίες αποτέλεσαν ιστορικές αντιφάσεις με την ευρύτερη έννοια και παρήγαγαν την ανάδυση των τοπικών συνελεύσεων γειτονιών– ήταν η κατάδειξη των δημοτικών αρχών ως ο αδύναμος κρίκος του κρατικού μηχανισμού. Και με αυτή την έννοια, είναι κάθε άλλο παρά τυχαίο πως ένα συγκεκριμένο κομμάτι της αναδιάρθρωσης του δημόσιου τομέα, που προβλεπόταν από την εφαρμογή του μνημονίου, πράγματι επηρέασε το «τοπικό κράτος» εκείνη τη χρονική στιγμή. Αλλά, προκειμένου να εκτιμηθεί με σωστό τρόπο ο ΣΥΡΙΖΑ ως η νέα μεσολάβηση που παράχθηκε από αυτό το κίνημα, πρέπει να καταδειχθεί ο διπλός χαρακτήρας αυτού του κινήματος. Με άλλα λόγια, το κράτος μεταρρυθμίστηκε και εξορθολογίστηκε τόσο από τα πάνω όσο κι από τα κάτω: η στήριξη της παροχής δωρεάν μαθημάτων για μαθητές από εθελοντές άνεργους καθηγητές και η επαναδιατύπωση της διαχείρισης της ανεργίας αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

16.

Οι άντρες [κι οι γυναίκες] φτιάχνουν τη δική τους ιστορία, αλλά δεν τη φτιάχνουν όπως θέλουν: δεν την φτιάχνουν υπό συνθήκες που διαλέγουν οι ίδιοι, αλλά υπό συνθήκες που υπάρχουν ήδη, δοσμένες και κληρονομημένες από το παρελθόν. Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει σαν επι-άλτης τα μυαλά των ζωντανών. Κι όπως μοιάζουν να ασχολούνται με την επαναστατικοποίηση των εαυτών τους και των πραγμάτων, δημιουργώντας κάτι που δεν υπήρχε πριν, ακριβώς τέτοιες εποχές επαναστατικής κρίσης εναγωνίως καλούν τα πνεύματα του παρελθόντος στην υπηρεσία τους, δανειζόμενοι από αυτούς ονόματα, συνθήματα μάχης και στολές ώστε να παρουσιάσουν αυτή τη νέα σκηνή στην παγκόσμια ιστορία σε από καιρό καθιερωμένη μεταμφίεση και δανεισμένη γλώσσα.

Καρλ Μαρξ, 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη

Αν κανείς μπορεί να βρει κάποια ίχνη συνέχειας με το πρόσφατο παρελθόν, αυτά σίγουρα θα εντοπίζονται στην λεγόμενη «υπερτροφία του πολιτικού», δηλαδή ότι το καπιταλιστικό κράτος είναι η μόνη δυνατή έκφραση, και εγγύηση, του συλλογικού συμφέροντος και με αυτή την έννοια της δημοκρατίας (συμπεριλαμβανομένης και της άμεσης) ως του μόνου δυνατού ορίζοντα συλλογικής δράσης. Η πόλωση ανάμεσα σε «αριστερά» και «δεξιά» βαραίνει πάρα πολύ στην ιστορία της πολιτικοποίησης και της εξουδετέρωσης των ταξικών αγώνων στην Ελλάδα. Η απαίτηση προς το κράτος να ακυρώσει τον φόρο κατοικίας ή το μνημόνιο δεν ήταν μόνο αντανάκλαση της διαταξικής σύνθεσης των πρώτων, και πολύ μεγαλύτερων σε μέγεθος, τοπικών συνελεύσεων, αλλά επίσης επαλήθευση του γεγονότος πως ακόμα κι η υπεράσπιση των συμφερόντων της ατομικής ιδιοκτησίας μπορεί ακόμα να γίνει υπό την αιγίδα της αριστεράς. Στα μυαλά των εμπυχωτών των τοπικών συνελεύσεων –των οποίων, ως το ξαναπούμε, ένα πλειοψηφικό κομμάτι αποτελείται από αναρχικούς, αντιεξουσιαστές κι ανθρώπους που δεν ανήκαν σε κάποιο συγκεκριμένο κόμμα– η εξέλιξη των κοινωνικών κινημάτων είναι μη αναγώγιμα συνδεδεμένη με μια αριστερή αγωνιστική στάση που συνδέεται με την κυριαρχία της αριστερής κουλτούρας. Ο ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί την πλήρη έκφραση αυτής της στάσης στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Αλλά ως μην ξεχνάμε πως, πέρα από τις βίαιες συγκρούσεις το καλοκαίρι του 2011 γύρω από την πλατεία Συντάγματος, οι πιο βίαιες αντιδράσεις ενάντια στην επιβολή του μνημονίου ήταν: αυτές των ταξιτζήδων που όχι μόνο συγκρούστηκαν με την αστυνομία στους δρόμους κοντά στο κοινοβούλιο, αλλά επίσης

απέκλεισαν συντονισμένα λιμάνια κι αεροδρόμια σε όλη τη χώρα· αυτές των φορτηγατζήδων που δεν απέφυγαν ακόμα και να πυροβολήσουν απεργοσπάστες με κανονικές σφαίρες· και, πάνω από όλα, ο αγώνας στην Κερατέα που έπειτα από βίαιες πολύμηνες συγκρούσεις αποδείχτηκε το μόνο κοινωνικό κίνημα που αντέκρουσε τα προγραμματισμένα σχέδια κατασκευής ενός ΧΥΤΑ. Ο ΣΥΡΙΖΑ δεν μπορεί να επικαλεστεί οποιαδήποτε σχέση με την εξέλιξη αυτών των κινήματων, τα οποία κατευθύνθηκαν από τα συμφέροντα των μικροϊδιοκτητών· όσον αφορά τη δεξιά, αυτή ποτέ δεν είχε μια ξεκάθαρη ιστορική σύνδεση με ένα μαζικό κίνημα στην Ελλάδα. Η απουσία ξεκάθαρης έκφρασης ενός δεξιού πολιτικού σημείου –απομεινάρι του εμφυλίου και του γεγονότος πως η δεξιά και το κράτος πάντα υπήρξαν άρρηκτα συνδεδεμένα– έχει οδηγήσει στον μύθο πως όλα τα κινήματα μπορούν να μεσολαβηθούν και να αντιπροσωπευτούν από την αριστερά. Και φυσικά δημιουργεί την ψευδαίσθηση –που προάγεται από αρκετές εκατοντάδες αριστερούς ακαδημαϊκούς παγκοσμίως, των οποίων η επαγγελματική καριέρα είναι ακόμα συνυφασμένη με αυτή την «ηγεμονία της αριστερής κουλτούρας»– πως η εκλογική επιτυχία του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2015 ήταν η πολιτική έκφραση των αντιμνημονιακών κινήματων γενικά.

17.

Απαραιτήτως, το να λες πως η αριστερά είναι η αριστερά του κεφαλαίου περνά μέσα από την υπόδειξη της ταύτισής της με το κράτος τόσο ως μηχανισμό όσο κι ως σχέση· λέγοντας, δηλαδή, πως η αριστερά είναι η αριστερά του κράτους. Όσοι δοξάζουν τα κινήματα των συνελεύσεων, χωρίς να τα θέτουν σε αμφισβήτηση, συνήθως ξεχνούν το γεγονός πως οι τοπικές συνελεύσεις δημιουργήθηκαν μετά το «διάταγμα» της κεντρικής συνέλευσης της κάτω πλατείας Συντάγματος για επέκταση του κινήματος στις γειτονιές της Αθήνας· οι ελάχιστες προϋπάρχουσες συνελεύσεις γειτονιών, ήδη υποδηλώνοντας ένα πιο διάχυτο μοντέλο, δεν μπόρεσαν να προσανατολίσουν το κίνημα όπως έκανε η, σε μικρογραφία υβριδική κρατική δομή, της πλατείας Συντάγματος. Η κρατικοποίηση ενός κινήματος είναι μια διαδικασία που ξεκινά ήδη εσωτερικά με τον σχηματισμό της διάκρισης ανάμεσα σε πολιτική εκπροσώπηση και σε απλούς συμμετέχοντες πολύ πριν φτάσει στα κοινοβουλευτικά έδρανα. Πέρα από αυτό το πρώτο βήμα σε επίπεδο βάσης προς την ταυτοποίηση της αριστεράς με το κράτος, οι περισσότεροι εμφανείς σχέσεις του κινήματος των συνελεύσεων με τον ΣΥΡΙΖΑ σπάνια έρχονται στο προσκήνιο: πέρα από τις δημοτικές εκλογές του 2014 που αναφέρθηκαν νωρίτερα, δεν ήταν οι κοινοβουλευτικές εκλογές τον Μάη του 2012 η νέα μάχη που έπρεπε να δοθεί, που προκάλεσε την απότομη παρακμή του πρότζεκτ των συνελεύσεων; Τι πραγματικά προκάλεσε την εγκατάλειψη του κεντρικού συντονισμού των συνελεύσεων γειτονιών που έγινε στην Πάντειο τον Γενάρη του 2012, με περισσότερες από 45 συνελεύσεις και περισσότερους από 500 συμμετέχοντες, αν όχι η προοπτική μιας εκλογικής επιτυχίας του ΣΥΡΙΖΑ;

18.

Σε κάθε περίπτωση, το κράτος κι οι μηχανισμοί του ένιωσαν την πίεση από τις κινητοποιήσεις ενάντια στον φόρο κατοικίας και προσπάθησαν να απορροφήσουν τους διαταξικούς κλυδωνισμούς με διάφορες κατασταλτικές τακτικές. Υπό μια έννοια, η τρέχουσα αναδιάρθρωση του κράτους εν μέσω κρίσης, αυτό που έχει αποκαλεστεί «κράτος έκτακτης ανάγκης», θα μπορούσε να ταυτοποιηθεί ως η αντίδραση του κεφαλαίου σε αυτού του είδους τα διαταξικά κινήματα. Το πρωτοφανές επίπεδο της βίας ενάντια στο ντόπιο πληθυσμό στις Σκουριές και την Κερατέα, όπου ένα συμπαγές τοπικό διαταξικό μπλοκ κοινωνικών δυνάμεων αναμετρήθηκε με την αστυνομία του κεφαλαίου, θα πρέπει να τονίσει επιπλέον τη βαρύτητα αυτού του συγκεκριμένου ερωτήματος και να βοηθήσει να επικεντρώσουμε στην αναγκαιότητα της τρέχουσας αναδιάρθρωσης της σχέσης κεφάλαιο· αναδιάρθρωσης που εμπεριέχει την καταστροφή, αν είναι αναγκαίο, την αξιολόγηση, τον μετασχηματισμό και την αναδημιουργία του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων που θα συμπεριληφθούν στο νέο μοντέλο συσσώρευσης. Αλλά αν κανείς πρέπει να δράσει στο εσωτερικό ενός διαταξικού κινήματος, η όξυνση ποιου είδους κοινωνικών αντιφάσεων συνδέεται με την προοπτική της επανάστασης αν όχι αυτή ανάμεσα σε εργάτες κι αφεντικά; Η τεράστια και πολύμορφη συμμετοχή μελών του ΣΥΡΙΖΑ, και μελλοντικών βουλευτών φυσικά μετά τις εκλογές του 2012, στο κίνημα στις Σκουριές από το 2011 κι έπειτα, συνιστά το πραγματικό έδαφος όπου αρχίζουν να δίνονται οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα. Αλλά αυτές δεν είναι υπέρ των εργατών. Ο ΣΥΡΙΖΑ μπόρεσε να αναδυθεί ως ο πολιτικός υπερασπιστής των διαταξικών κινήματων μόνο πάνω στο πτώμα της εργατικής ταυτότητας: το ίδιο πτώμα που οι εργάτες του χρυσωρυχείου –οι οποίοι επιτέθηκαν, μαζί με την αστυνομία, σε απλούς κατοίκους της περιοχής, αλληλέγγυους αριστεριστές και αναρχικούς και αφεντικά της τοπικής τουριστικής βιομηχανίας για να υπερασπιστούν τις θέσεις εργασίας “τους”– κλώτσησαν για άλλη μια φορά στο κεφάλι.

19.

Σίγουρα, κι εντός συγκεκριμένων ορίων, αυτή η αντίφαση ανάμεσα στη διαταξική σύνθεση και την ανά-

γκη για έναν ταξικό προσανατολισμό παίχτηκε στις εσωτερικές διαδικασίες των τοπικών συνελεύσεων με περισσότερο ή λιγότερο τεταμένο τρόπο. Ακριβώς επειδή ήταν ριζωμένες στο αστικό περιβάλλον της αθηναϊκή μητρόπολης κι όχι στο τελείως διαφορετικό κοινωνικό περιβάλλον της ελληνικής επαρχίας –όπου επικρατούν οι σχέσεις γης και αίματος κι όπου οι κοινωνικές ιεραρχίες είναι πολύ περισσότερο έντονες– οι συνελεύσεις γειτονιών αναγκάστηκαν γρήγορα να επεκτείνουν τον κατάλογο των δραστηριοτήτων τους και να θέσουν την αναγκαιότητα ικανοποίησης των αναγκών εργαζόμενων και ανέργων. Θέτοντας, όμως, προλεταριακές ανάγκες στο προσκήνιο και ξεκινώντας να οργανώνουν ανταλλακτικά παζάρια, τράπεζες χρόνου, ανταλλαγή υπηρεσιών, συλλογικές κουζίνες κλπ –και ταυτόχρονα έχοντας να αντιμετωπίσουν τον άμεσο ανταγωνισμό της εκκλησίας, των media, καθώς και συγκεκριμένων πρωτοβουλιών από κάποιους δημάρχους όσον αφορά την «ανακούφιση όσων χτυπήθηκαν από την κρίση»– αποδείχτηκε ως το γεγονός που πυροδότησε τη σταδιακή παρακμή του κινήματος των πλατειών· επειδή η προαναφερθείσα αντίφαση δεν μπορούσε να βρει χώρο να κινηθεί. Μόνο πολιτικά κόμματα μπορούν να ισχυριστούν ότι καλύπτουν τις ανάγκες των πάντων. Γι' αυτό ο ΣΥΡΙΖΑ, αφού απέτυχε να φτιάξει τις δικές του συνελεύσεις γειτονιών, επέλεξε να στηρίξει κοινωνικά παντοπωλεία που πουλούσαν αγροτικά προϊόντα χωρίς μεσάζοντες πριν παρέμβει άμεσα στην υποστήριξη συσσιτίων για τους ανέργους. Τον Σεπτέμβρη του 2011, αμέσως μετά την ανάδυση του κινήματος των αγανακτισμένων στην Ελλάδα, το ίδιο το κράτος που κατηγορείτο για βαριά καταστολή πέρασε το νόμο 4019/2011 εισάγοντας τη βάση της νομοθεσίας σχετικά με την κοινωνική οικονομία και την κοινωνική επιχειρηματικότητα· το απαραίτητο πλαίσιο για τη νομική διαχείριση όλων των αυτοοργανωμένων δραστηριοτήτων. Αυτό το μακρόπνοο σχέδιο αντιμετώπισης των νεοαναδυόμενων κινήματων, όσο κι αν περιορίστηκε η εφαρμογή του, αναμένεται να επεκταθεί από την παρούσα κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ ώστε να αντιμετωπιστεί η συνέχιση των μέτρων λιτότητας μετά τη πρόσφατη προσωρινή συμφωνία με την ΕΕ, το ΔΝΤ και την ΕΚΤ τον Φλεβάρη του 2015. Και φυσικά, όλοι οι άκριτοι υποστηρικτές της «υπαρκτής αυτοδιαχείρισης» από όλο το αριστερό πολιτικό φάσμα, συμπεριλαμβανομένων των αναρχικών –αυτοί οι ίδιοι που μερικά χρόνια πριν οργάνωναν ολόκληρα εναλλακτικά φεστιβάλ για «την αλληλέγγυα και συνεργατική οικονομία»– παρέλειψαν εκείνη την περίοδο να γιορτάσουν την ψήφιση αυτού του νόμου ως μια επιτυχία του κινήματος της αυτοοργάνωσης· για τις θεωρίες που εξαίρουν την αυτοδιαχείριση ως την προτιμότερη οδό προς την επανάσταση, είναι αναγκαίο να θεωρούν το χρήμα και το κράτος ως αντικείμενα κι όχι ως τρόπους συσχέτισης των ανθρώπων μεταξύ τους, ως μορφές κοινωνικοποίησης.

20.

Στις 29 Μάη 2011, και ταυτόχρονα με μια από τις μεγαλύτερες διαδηλώσεις μπροστά από το ελληνικό κοινοβούλιο, ένα άλλο ρατσιστικό πογκρόμ ενάντια σε μετανάστες λάμβανε χώρα λιγότερο από ένα χιλιόμετρο μακριά, γύρω από την πλατεία Ομονοίας. Οι ναζί της Χρυσής Αυγής, πολιτικά αποκλεισμένοι από την αγανακτισμένη δημοκρατία, πέρασαν μέσα από της αστυνομικές γραμμές κι έκαναν ακόμη μία προσπάθεια να επιβάλλουν την ατζέντα τους σχετικά με το μέλλον του κέντρου της Αθήνας και ακόμη παραπέρα. Αν υπάρχει ένας σοβαρός λόγος για τον οποίο το κίνημα των πλατειών δεν μπορεί να θεωρείται πως αποτελεί κομμάτι της κληρονομιάς της εξέγερσης του Δεκέμβρη είναι πως με κανέναν τρόπο δεν επέτρεψε στους κοινωνικά αποκλεισμένους, κυρίως μετανάστες, να ενσωματωθούν σε αυτό –πέρα από το να πουλάνε νερό, καπέλα και πράσινα laser. Περιττό, πιθανόν, να πούμε πως οι αποκλεισμοί ποτέ δεν αποτέλεσαν εμπόδιο στις δημοκρατικές διαδικασίες, όσο «επαναστατικές» κι αν ισχυρίστηκαν πως είναι.

21.

Η κριτική που ασκήθηκε στο κίνημα των αγανακτισμένων ότι υπήρξε ουσιώδης έκφραση της τρέχουσας εθνικής ενόθητας συνήθως παραλείπει να καταδείξει τις συγκεκριμένες πτυχές του κινήματος που υποδεικνύουν κάτι τέτοιο· ο απλός εντοπισμός και η καταμέτρηση ελληνικών σημαιών μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή δεν αποτελεί κάτι παραπάνω από ένα παιχνίδι για βαριεστημένους πολιτικάντηδες. Αυτό που χρειάζεται να εξηγηθεί είναι γιατί η πλατεία Συντάγματος έπρεπε να διαχωριστεί σε πάνω και κάτω πλατεία· μια πόλωση που υπερβαίνει τη διάκριση δεξιάς-αριστεράς που προαναφέρθηκε. Διαιρεμένη με αυτό τον τρόπο και ειδικά στο σύνολό της, η πλατεία Συντάγματος προσπάθησε προσωρινά να αποτελέσει τη μεσολάβηση όλων των μεσολάβησεων, δηλαδή ένα κράτος σε φευγαλέα μορφή· με την έννοια πως αποκάλυψε την κρυμμένη πόλωση, τον κρυμμένο οργανωτικό πυρήνα όλων των μεσολάβησεων που είχαν καταρρεύσει εκείνη την περίοδο. Μιλώντας συγκεκριμένα, είναι η απόλυτη κατάρρευση του παλιού δημοκρατικού κόμματος του ΠΑΣΟΚ που ενεργοποίησε τη μαζική παρουσία εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων στους δρόμους σε διάφορες περιστάσεις και για μεγάλο χρονικό διάστημα· και που συνεπώς συνοψίζει καλύτερα την προαναφερθείσα πόλωση: αναγνώριση της ταυτότητας της ντόπιας εργατικής τάξης εντός του κράτους και από το κράτος σημαίνει να είσαι ταυτόχρονα και υπέρ του

εθνικισμού και υπέρ του σοσιαλισμού. Η κρίση επιτάχυνε την διαδικασία κατακερματισμού της εργατικής τάξης που λαμβάνει χώρα εδώ και δεκαετίες και με αυτό τον τρόπο ώθησε τους εξατομικευμένους εργάτες, και τις πολιτικές μεσολαβήσεις που ισχυρίζονται πως αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα του λαού εν γένει, να αναπαραχθούν στην πλατεία Συντάγματος. Γι' αυτό και η νέα κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ δεν είναι μόνο αυτή που σχηματίστηκε από τα κόμματα που επωφελήθηκαν περισσότερο από το κίνημα της πλατείας Συντάγματος, αλλά και η κυβέρνηση που αυτή τη στιγμή εξισορροπεί ανάμεσα σε κράτος και κοινωνία, κράτος και κίνημα, επειδή ως ενότητα δεν μπορεί να μιλήσει πολιτικά με άλλον τρόπο.

22.

Η Ελλάδα είναι η χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας και παράνομης μεταναστεύσης... υπάρχουν τόσοι άνεργοι όσοι παράνομοι μετανάστες κι αυτό δεν μπορεί να συνεχιστεί.

Αντώνης Σαμαράς, πρώην πρωθυπουργός της Ελλάδας
κατά την επίσκεψη του στη Μάλτα, 21.10.2013

Προς το παρόν, το ελληνικό κράτος έχει παγιδευτεί σε μια θεμελιώδη αντίφαση: ενώ κατά τις περασμένες δεκαετίες έχει συγκροτηθεί στη βάση της «εξαγωγής αντιφάσεων» –δηλαδή, όταν ο προλεταριακός πληθυσμός που ζούσε εντός των συνόρων του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού ήταν περισσότερο από τον αναγκαίο ή πολύ «ανήσυχος» για να ικανοποιήσει τις ανάγκες της καπιταλιστικής συσσώρευσης και η μετανάστευση αποτελούσε πάντα έναν βασικό μηχανισμό εξασθένησης της ταξικής πάλης μέσω της αποσύνδεσης σημαντικών κομματιών του πληθυσμού μεταξύ τους– σήμερα, αυτή η λύση δεν μπορεί να επιλεγθεί: όχι μόνο επειδή, λόγω της παγκόσμιας ύφεσης, παρέχεται μια διέξοδος στις ξένες αγορές εργασίας αποκλειστικά σε ένα μικρό κομμάτι της ντόπιας ειδικευμένης εργατικής τάξης, αλλά επίσης επειδή η χρόνια εκμετάλλευση αρκετών εκατοντάδων χιλιάδων, αν όχι μερικών εκατομμυρίων, «ανειδίκευτων» μεταναστών εργατών είναι βαθιά ριζωμένη στον κύκλο αξιοποίησης πάρα πολλών μικρών και μεσαίων κεφαλαίων. Κι ως αποτέλεσμα, κανείς δεν μπορεί να θέσει σοβαρά το ζήτημα μαζικών απελάσεων των «παράνομων μεταναστών». Ούτε καν ο πρώην πρωθυπουργός. Αν κανείς προσθέσει σε αυτή τη δομική αδυναμία του ελληνικού κράτους την τεράστια αύξηση των αιτημάτων, που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση, για περισσότερο «αποτελεσματική» συνοριακή αστυνόμευση –ειδικές υπηρεσίες του ευρωπαϊκού κεφαλαίου για τις οποίες το ελληνικό κράτος έχει λάβει πολλά χρήματα– λόγω του πολέμου στη Συρία και τις γενικευμένες αναταραχές στη βόρεια Αφρική μετά την αραβική άνοιξη, τότε ίσως γίνεται πιο καθαρό γιατί η θέση της Ελλάδας εντός του ευρωπαϊκού καταμερισμού της εργασίας δεν θα αλλάξει δραστικά και μόνο μια ακραία κατάσταση θα οδηγήσει στο πολυσυζητημένο υποθετικό Grexit. Για να εφαρμοστεί μια συνεκτική στρατηγική καπιταλιστικής συσσώρευσης, ένα κράτος πρέπει πρώτα να καθορίσει το προφίλ του εργαζόμενου πληθυσμού, της μεγαλύτερης από όλες τις παραγωγικές δυνάμεις, εντός του κοινωνικού σχηματισμού που τελεί υπό την κυριαρχία του. Είναι σημαντικό το ελληνικό κράτος να μην εγκαταλείψει τη θεμελιώδη λειτουργία της αστυνόμευσης των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανεξαρτήτως του πόσα πολλά χρόνια θα ασφυκτιά μια «σοβαρή» στρατηγική ενδογενούς καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η σημασία αυτή τονίζεται αντιστρόφως από το γεγονός πως κανείς δεν την ανέφερε κατά τη διάρκεια του θεάτρου των πρόσφατων διαπραγματεύσεων στο Eurogroup.

23.

Η δολοφονία του Παύλου Φύσσα από ένα ναζιστικό κάθαρμα στο Κερατσίνι στις 17 Σεπτεμβρίου 2013 αποτέλεσε πραγματικό σημείο καμπής για τον τρόπο με τον οποίο το κράτος θα επαναπροσδιόριζε τον εσωτερικό εχθρό. Σύμφωνα με ορισμένες δημοσκοπήσεις εκείνης της περιόδου, η Χρυσή Αυγή –από το 2009 προωθημένη φουλ από τα mainstream media και την ενεργή υποστήριξη της αστυνομίας στον δρόμο προκειμένου να φέρει σε πέρας το «ανεπίσημο» κομμάτι της στρατηγικής της αντιεξέγερσης– επρόκειτο να κερδίσει διψήφιο ποσοστό των ψήφων: μια καθαρά ανοδική πορεία ύστερα από το σεβαστό 6,92% των εκλογών του Ιούνη 2012· τις ίδιες εκλογές όπου, ανάμεσα σε άλλους αγχωμένους αριστερούς, πολλοί αναρχικοί ανοιχτά υποστήριξαν και ψήφισαν τους «συντρόφους» του ΣΥΡΙΖΑ με τη δικαιολογία πως «κάποιος πρέπει να αντισταθμίσει την αυξανόμενη επιρροή της ΧΑ». Ακόμα και το ενδεχόμενο κυβέρνησης συνεργασίας μεταξύ ΝΔ και μιας «σοβαρής» ΧΑ αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης σε συγκεκριμένους κύκλους υψηλά ιστάμενων Ελλήνων καπιταλιστών εκείνο το φθινόπωρο. Αλλά ξαφνικά τα πάντα άλλαξαν: η ηγετική ομάδα του ναζιστικού κόμματος μπήκε στη φυλακή, σταδιακά όλοι οι βουλευτές του ακολούθησαν την ίδια πορεία, οι επιδοτήσεις που λάμβανε από το κράτος κοπήκαν, πολλά κομματικά γραφεία έκλεισαν και τα περιουσιακά στοιχεία ορισμένων καπιταλιστών που το στήριζαν μπλοκαρίστηκαν. Σήμερα, αυτοί που είναι ακόμα ερωτευμένοι με την ΕΣΣΔ, το ΕΑΜ κατά τη διάρκεια

του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τους σταλινικούς του ΚΚΕ της εποχής (που υποτίθεται δημιουργούν ΤΗΝ ελληνική επαναστατική παράδοση) –άσχετα με το αν αυτοαποκαλούνται αναρχικοί ή όχι– δεν αναγνωρίζουν στην πλήρη του έκταση το γεγονός πως κανένα πολιτικό κόμμα, οργάνωση ή χώρος δεν έχει υποστεί ποτέ τέτοιο επίπεδο καταστολής μετά τη χούντα των συνταγματαρχών.

24.

Καθώς το κράτος γινόταν αντιναζιστικό και στην πραγματικότητα ικανοποιούσε ένα κεντρικό αίτημα του αντιφασιστικού κινήματος των τελευταίων δύο χρόνων τουλάχιστον –το ίδιο κράτος υπό την κυριαρχία του οποίου είχαν πολλαπλασιαστεί τα στρατόπεδα κράτησης για τους «παράνομους» μετανάστες, μετανάστες συλλαμβάνονταν και δέρνονταν για πλάκα στο κέντρο της Αθήνας, οροθετικές σεξεργάτριες και αναρχικές-αντιεξουσιαστικές καταλήψεις διαπομπεύονταν στα media ως «υγειονομική βόμβα» και «κέντρα ανομίας» αντιστοίχως, και Ρομά είχαν υποστεί μια σειρά από κτηνώδεις αστυνομικές εισβολές στους καταυλισμούς τους– η συνήθης συζήτηση της δεκαετίας του '80 περί «ενσωμάτωσης», «αφομοίωσης» κλπ απλά δεν έλαβε χώρα. Με το κοινωνικό χαλί να τραβιέται κάτω από τα πόδια σου, η τότε πραγματικά ισχυρή αίσθηση πως ένα άλλο κοινωνικό πεδίο δράσης ήδη αφηνόταν να ρυθμιστεί από τον νόμο σύντομα αντικαταστάθηκε από το τακτικό συμπέρασμα πως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «νίκη του κινήματος» το γεγονός ότι το κράτος δρα εκ μέρους σου· αυτός είναι ο λόγος που καμιά πραγματική συνάντηση δεν παράχθηκε ανάμεσα στο αντιφασιστικό κίνημα και τους έντονους αγώνες ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας που ξεκίνησαν μετανάστες στη Μανωλάδα, στην Αμυγδαλέζα και στη Σκάλα Λακωνίας. Αυτό το εξωστρεφές αίσθημα πως «το κράτος μπορεί να γίνει δικό μας» και την ίδια στιγμή η ειλικρινής γονυκλισία μπροστά στη στρατηγική σύνδεση του αντιφασισμού με τις επαναστατικές τακτικές της αριστεράς, της μόνης ιστορικά συνεπούς, αποτέλεσαν ένα σημαντικό μονοπάτι για την νομιμοποίηση του ΣΥΡΙΖΑ ως το νέο Λαϊκό Μέτωπο, παρά το γεγονός πως τα μέλη του ποτέ του δεν έχουν αντιμετωπίσει φασίστες στους δρόμους. Όταν στις 31 Γενάρη 2015 πραγματοποιήθηκε η πρώτη διαδήλωση μετά τις εκλογές στο κέντρο της Αθήνας, οργανωμένη από μερικές αναρχικές και μερικές κομμουνιστικές ομάδες με την αντιφασιστική πρόθεση να μπλοκάρουν την ετήσια συγκέντρωση των ναζι της ΧΑ, δεν αποτέλεσε έκπληξη που η παρουσία της νεολαίας του ΣΥΡΙΖΑ ήταν παραπάνω από ανεκτή, ως εκ τούτου αποδεχόμενοι πως το κράτος μπορούσε να είναι παρών και στις δύο πλευρές του οδοφράγματος.

25.

Βήμα-βήμα, η ΧΑ προώθησε την πολιτική της ατζέντα και επιβεβαίωσε τον εαυτό της τόσο στο επίπεδο του δρόμου όσο και στο κοινοβουλευτικό επίπεδο· και, με την αδιαμφισβήτητη στήριξη από τους μπάτσους, αμφισβήτησε τη σύνδεση που ποτέ κανείς δεν παραδέχτηκε –η οποία στις Σκουριές για παράδειγμα άγγιξε το επίπεδο του αντικειμενικού συνασπισμού– ανάμεσα στον ΣΥΡΙΖΑ και τον αναρχικό/αντιεξουσιαστικό χώρο ως αντίστοιχα το κοινοβουλευτικό και το δρομίσιο τμήμα «ενός» ενιαίου κόμματος. Όμως δεν συνιστά σύμπτωση το γεγονός ότι το κράτος αποφάσισε να τη μεταχειριστεί ως εγκληματική οργάνωση μόνο όταν έγινε παράγοντας αποσταθεροποίησης που οι δημοκρατικές δυνάμεις έπρεπε να αντιμετωπίσουν ώστε να εξαλειφθεί κάθε εμπόδιο στην καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Κοιτώντας αναδρομικά, η ΧΑ είχε συνεισφέρει στην αύξηση της κοινωνικής έντασης χωρίς κάποια συγκεκριμένη χρησιμότητα για το κυβερνών καθεστώς: χρειάζεται απλώς να θυμηθούμε τον πόλεμο ανακοινώσεων ανάμεσα στο ναζιστικό κόμμα και τους συνδέσμους της ΑΕΚ και του ΠΑΟΚ, δύο από τις μεγαλύτερες ποδοσφαιρικές ομάδες, ύστερα από κάποιες αντιναζιστικές επιθέσεις. Αλλά το ίδιο το γεγονός πως μετά τη δολοφονία του Φύσσα οι ναζί έκαναν δημόσιο πως ένας βίαιος εμφύλιος πόλεμος βρίσκεται σε εξέλιξη, ειδικά μετά τον θάνατο ενός νεαρού προλετάριου στο Περιστέρι ύστερα από συμπλοκή με ελεγκτή εισιτηρίων μερικές εβδομάδες νωρίτερα, αρκεί για το κράτος για να επιτεθεί στον πρώην συνεργάτη του.

26.

Ο αντιναζισμός έγινε η κυρίαρχη κρατική ιδεολογία όχι απλά επειδή ένα σημαντικό κομμάτι των ψηφοφόρων πρέπει να αποθαρρυνθεί να ξαναψηφίσει τους ναζι: κάθε πολιτικός παράγοντας που ισχυρίζεται πως είναι γνησιότερος εκπρόσωπος του εθνικού αισθήματος –και με αυτό τον τρόπο να αμφισβητήσει το μονοπώλιο του ορισμού του έθνους, δηλαδή του λαού, από το κράτος– υπονομεύει τον ίδιο τον ορισμό του έθνους-κράτους και δείχνει την τρέχουσα αποεθνικοποίηση του κράτους στην εποχή της κυριαρχίας του χρηματιστικού κεφαλαίου. Και, ως συνέπεια, βλάπτει την ικανότητα της κυβέρνησης να κινητοποιεί τον πληθυσμό στο όνομα του εθνικού συμφέροντος. Η διαχείριση του κινήματος PEGIDA στη Γερμανία και η διαδήλωση για το Charlie στα Ηλύσια Πεδία, και τα δύο έδειξαν προς το ίδιο διακύβευμα: το κράτος χρειάζεται να προωθεί την ιδεολογία της ανοχής, του πολυπολιτισμού, των δι-

καιωμάτων για τον σκοπό της διαφύλαξης της κοινωνικής συνοχής από απρόβλεπτες κινητοποιήσεις βάσης εμπνευσμένες από την δεξιά πτέρυγα του πολιτικού φάσματος· πως η μόνη έγκυρη ερμηνεία του εθνικού συμφέροντος είναι το συμφέρον του καπιταλιστικού καθεστώτος της συσσώρευσης. Όταν οι περισσότεροι από τους μικρότερους καπιταλιστές, μαζί με ευρεία τμήματα της μεσαίας τάξης και φυσικά σημαντικά κομμάτια της εργατικής τάξης, είναι ανίκανα να ενεργοποιήσουν τις προϋποθέσεις του νέου καθεστώτος καπιταλιστικής συσσώρευσης το οποίο θα περιλαμβάνει ατομικά κεφάλαια, προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης και προσδοκίες μιας καλύτερης ζωής –όλα αυτά πακεταρισμένα μαζί σε ένα διαταξικό μπλοκ– και το κράτος θεωρείται πως ευθυγραμμίζεται με συγκεκριμένα συμφέροντα, τότε η κοινωνία των πολιτών αυτονομείται. Ελλείπει επαναστατικής διαδικασίας, προκύπτει η αναγκαιότητα ανάδυσης κοινωνικών κινημάτων που τείνουν να αναπαράγουν τους δεσμούς μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών· κινήματα τα οποία είναι τα ίδια κράτος και κοινωνία των πολιτών μαζί. Αυτός είναι ο λόγος που η πιθανή συμμετοχή του ακροδεξιού, ανοιχτά ρατσιστικού και ομοφοβικού κόμματος των ANEL σε μια μελλοντική κυβέρνηση υπό την ηγεμονία του ΣΥΡΙΖΑ είχε ανακοινωθεί σχεδόν ένα χρόνο νωρίτερα και δεν συνιστά μαϊντανό ή έναν «αναπόφευκτο συμβιβασμό» της τελευταίας στιγμής ώστε να σχηματιστεί κυβέρνηση με κάθε κόστος. Οι καιροί αλλάζουν: το 2007, ένας αναρχικός, περισσότερο πολιτικοποιημένος και λιγότερο επισφαλής εργάτης, ντυμένος με κουστούμι μπορούσε πολύ εύκολα να ξεγελάσει τους προσωπικούς φρουρούς ασφαλείας και να δειρεί τον μελλοντικό πρόεδρο των ANEL με το πρόσχημα πως είναι η προσωποποίηση της ακροδεξιάς και του ίδιου του βαθέους κράτους –α μην ξεχνάμε πως ο Καμμένος ήταν άμεσα εμπλεκόμενος στη μυστική μεταφορά του Οτσαλάν στην Κέννα πριν το ελληνικό κράτος τον παραδώσει στις τούρκικες μυστικές υπηρεσίες· το 2015, ένας αναρχικός, περισσότερο επισφαλής εργαζόμενος και λιγότερο πολιτικοποιημένος, μπόρεσε να επιλέξει τον «ρεαλισμό» και, ύστερα από μερικά χρόνια ύφεσης και της αδάμαστης πίεσης της επιβίωσης, να ψηφίσει τον ΣΥΡΙΖΑ προσδοκώντας μια μικρή βελτίωση του/της ζωής του σηκώνοντας τους ώμους σχετικά με την παρουσία του Καμμένου στην κυβέρνηση.

27.

Το 2012, κατά την εννιάμηνη απεργία με παράλληλο αποκλεισμό του εργοστασίου της Ελληνικής Χαλυβουργίας στην Αθήνα, κανένας υπουργός δεν ασχολήθηκε να επισκεφτεί τους απεργούς πριν στείλει τις αστυνομικές δυνάμεις· αντιθέτως, το 2013, ο τότε υπουργός Δημόσιας Τάξης ταξίδεψε άμεσα στην Μανωλάδα για να μιλήσει στους μετανάστες εργάτες γης που απεργούσαν στα φραουλοχώραφα –αφήνοντας στην άκρη το γεγονός πως τα μισθολογικά αιτήματα δεν ικανοποιήθηκαν σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις. Σε μια άβολη αναλογία για το διεθνές fan club των Βαρουφάκη, Τσίπρα και της παρέας τους, ο υποστηριζόμενος από τον ΣΥΡΙΖΑ υπουργός Εργασίας ανέβαλε μέχρι τα τέλη του 2016 την εκπλήρωση της υπόσχεσης που δόθηκε κατά τη διάρκεια της προεκλογικής καμπάνιας περί αύξηση του μισθού στα 751 ευρώ συζητώντας αποκλειστικά με την οργάνωση των μικροαφεντικών· μερικές μέρες νωρίτερα, ο καινούριος, υποστηριζόμενος από τον ΣΥΡΙΖΑ, υπουργός Δικαιοσύνης άμεσα επισκέφθηκε το στρατόπεδο κράτησης στην Αμυδαλέζα, όπου μετανάστες είχαν βάλει φωτιά σε κάποια κοντέινερς, όταν ένας από αυτούς αυτοκτόνησε. Η μη συστημικότητα της μισθολογικής διεκδίκησης χρειάζεται να βρει της έκφρασή της στη μορφή του κράτους, σε αυτή τη περίπτωση συνοδευόμενη από τον ανελαστικό χαρακτήρα της αναδιάρθρωσης και της συνέχισης του δυαδικού κράτους.

28.

Κατά την απεργία πείνας του αναρχικού κρατούμενου Νίκου Ρωμανού ανάμεσα στα τέλη του Νοέμβρη 2014 και τις αρχές Δεκέμβρη 2014, πιθανώς η κυρίαρχη ατάκα ήταν πως στον Ρωμανό έπρεπε να δοθούν οι άδειες για εκπαιδευτικούς λόγους επειδή «χρειάζεται ανάσες ελευθερίας». Κατά τη διάρκεια των φιλοκυβερνητικών συγκεντρώσεων μπροστά από το κοινοβούλιο στις 15 Φλεβάρη 2015, όπως και καθ' όλη τη διάρκεια των εβδομάδων που το θέατρο των διαπραγματεύσεων με την ΕΕ λάμβανε χώρα, το κεντρικό σύνθημα ήταν ότι «ο ελληνικός λαός χρειάζεται μια ανάσα αξιοπρέπειας». Δεν πρέπει απλά να γελάμε με την ετοιμότητα του γραφείου προπαγάνδας της κυβέρνησης στην υιοθέτηση κάθε διαθέσιμου συμβολικού μηνύματος· η ενσωμάτωση στην επικοινωνιακή σου στρατηγική σημαινόντων από κάθε χρησιμοποιήσιμη κυκλοφορία ιδεών, αισθημάτων, παθών κλπ δεν αποτελεί ένδειξη πολιτικής δύναμης, αλλά κοινωνικής αδυναμίας. Σήμερα ήταν οι αναρχικοί, αλλά αύριο; Η πρόκληση πανικού στο χρηματιστήριο Αθηνών, ο δείκτης του οποίου συνέχιζε να ανεβαίνει για δύο συνεχόμενες μέρες μετά τις εκλογές της 25 Γενάρη 2015 πριν μειωθεί λίγο την τρίτη μέρα και, υποθέτουμε, μόνο ύστερα από τις σκληρές ανακοινώσεις ενάντια στην τρόικα και τη Γερμανία από συγκεκριμένα μεγαλοστελέχη του ΣΥΡΙΖΑ, δεν είναι τακτική που μπορεί πραγματικά να έχει μεσοπρόθεσμη χρησιμότητα: η εμφάνιση του χρηματικού κεφαλαίου με τη μορφή τη πίστωσης δεν σημαίνει πως δεν μπορεί να παρέχει στον εαυτό του συγκεκριμένους μηχανισμούς ακριβής αξιολόγησης της αστάθειας και του ρίσκου συγκεκριμένων

κοινωνικών καταστάσεων και, περαιτέρω, σίγουρα δεν του λείπει η συμπαγής κοινωνικής υποστήριξη. Αλλά ο κύβος ερρίφθη: για τη νέα κυβέρνηση υπό την ηγεσία του ΣΥΡΙΖΑ θα είναι πολύ δύσκολο να αποσαρηνεύσει τη μάζα των αντιμνημονιακών ψηφοφόρων της πουλώντας τους τα αποτελέσματα της παρούσας διαπραγμάτευσης, κόβοντας έτσι τόσο γρήγορα τα σχοινιά του κοινωνικού ανελκυστήρα ο οποίος τον σήκωσε στα σαλόνια της παγκόσμιας καπιταλιστικής διαχείρισης. Το παιχνίδι με την διαλεκτική του κινήματος δεν υπήρξε ποτέ ακίνδυνο.

29.

La formation des deux faces d'une médaille – d'une part le régime du refus de droits à l'égard de certains réfugiés, d'autre part la nouvelle alliance au niveau de l'Etat et de la société – fait penser à l'évolution qui a conduit à „l'Etat double“. C'est par ce terme qu' Ernst Fraenkel a caractérisé en 1941 la division de l'Allemagne – au début des années 30 – en un „Etat des mesures d'urgence“ («Maßnahmenstaat») et un „Etat des normes“ («Normenstaat»). „L'Etat des mesures d'urgence“, Fraenkel l'a vu se constituer dans les décrets d'urgence, dans le recours renforcé à la „détention préventive“, dans les mesures arbitraires, à base politique, contre les opposants et les émigrés juifs venus de l'Est. En accentuant „l'Etat des mesures d'urgence“, le national-socialisme a, aux yeux de Fraenkel, adopté la voie de l'arbitraire et de la radicalisation. „L'Etat des normes“, en revanche, était, selon Fraenkel, le visage que le national-socialisme naissant montrait à la population non persécutée. Vis-à-vis de cette partie de la population, l'Etat de droit avait fait place à la garantie de la normalité, garantie permettant à la société, au travail et à la sécurité sociale de fonctionner comme auparavant. „L'Etat des mesures d'urgence“ et „l'Etat des normes“ auraient, selon Fraenkel, évolué en symbiose.

Helmut Dietrich, *Le territoire de l'action humanitaire. La frontière extérieure de l'espace Schengen*

Είναι σημαντικό να υπενθυμίσουμε πως σχεδόν όλα τα κόμματα που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στηρίζαν τα διαδοχικά μνημόνια που επιβλήθηκαν από τη διεθνή του κεφαλαίου αντιμετώπισαν την καταστροφή: το παραδοσιακό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα του ΠΑΣΟΚ ήταν το πρώτο που υπέστη σχεδόν πλήρη διάλυση· η ΝΔ ακόμα κρατάει ένα σεβαστό σκληρό πυρήνα ψηφοφόρων, αλλά έχει ξεκάθαρα μειωθεί σε μέγεθος και κοινωνική επιρροή, καθώς η εκλογική της βάση είναι η πιο ηλικιωμένη όλων· το ακροδεξιό ΛΑΟΣ εξαφανίστηκε από τον πολιτικό χάρτη μαζί με την κεντροαριστερή ΔΗΜΑΡ, η οποία τόλμησε να πάρει τη θέση του ΛΑΟΣ στη κυβέρνηση συνεργασίας των ΝΔ-ΠΑΣΟΚ μετά τις εκλογές του Ιούνη 2012 κι αποχώρησε ύστερα από μερικούς μήνες. Είναι θεμιτό να αμφισβητήσουμε την ικανότητα και των δύο παρόντων κυβερνητικών κομμάτων να αντισταθούν στη κοινωνική πίεση σε μεσοπρόθεσμο ή μακροπρόθεσμο επίπεδο, ειδικά μετά την αποτυχία του θεάτρου για πολλαπλούς ρόλους που έλαβε χώρα στις Βρυξέλες, καθώς κανένα από τα δύο κόμματα δεν μπορεί νηφάλια να ισχυριστεί ότι μπορεί να διαχειριστεί και να απορροφήσει την κοινωνική αντίδραση στα επερχόμενα μέτρα λιτότητας· ειδικά τώρα που η πλήρης αξιολόγηση των προηγούμενων μνημονιακών διαδικασιών, συμπεριλαμβανομένης της αναγκαιότητας της αναδιάρθρωσης του ίδιου του κρατικού μηχανισμού, βρίσκεται προ των πυλών. Οι «αναρχικοί ενάντια στην ΕΕ» και οι τροτσκιστές του ΕΕΚ, που και οι δύο εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στις αντιμερκελικές φυλοκυβερνητικές συγκεντρώσεις στην πλατεία Συντάγματος στις 15 Φλεβάρη, μαζί με τους αριστερούς της ΑΝΤΑΡΣΥΑ πρέπει να έχουν κάτι παραπάνω από αίσθηση του χιούμορ ώστε πραγματικά να πιστεύουν πως θα μπορούσαν να ηγηθούν της κοινωνικής δυσαρέσκειας ενάντια στην παρούσα κυβέρνηση· η ψευδαίσθηση πως κανείς μπορεί πραγματικά να παίξει κατά βούληση με την υλική πραγματικότητα της εθνικής προτίμησης έχει αποδειχτεί πως είναι μεταδοτική σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα και αιματηρά καταστροφικό στο τέλος. Αλλά ποιος άλλος μένει να ασχοληθεί με την πιθανότητα ενός αποσαρηνεμένου διαταξικού μπλοκ; Οι υποστηρικτές της προοπτικής μιας μελλοντικής παρέμβασης του στρατού πραγματικά υποτιμούν τόσο την κοινωνική αντοχή των νεοφιλελεύθερων επιταγών ύστερα από σχεδόν τέσσερις δεκαετίες ύπαρξης όσο και την κεντρικότητα της ταξικής σύνθεσης του προλεταριάτου, καθώς ασχολούνται με το ζήτημα της μορφής του κράτους εξαίρεσης. Στρατιωτικές χούντες έχουν επιβληθεί μόνο όπου η εργατική τάξη είναι περισσότερο ή λιγότερο εθνικά ομοιογενής και συνέδεσαν την επιβίωσή τους με την κλιμάκωση της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτή ξεκάθαρα δεν είναι η περίπτωση της Ελλάδας όπου όχι μόνο είναι αδύνατο να εγκαθιδρυθεί μια αναπτυξιακή δικτατορία – η ακόμα μεγαλύτερη υποτίμηση της εργασιακής δύναμης για το ξεπέρασμα της κρίσης κερδοφορίας δεν απαιτεί την παρέκκλιση από την κοινοβουλευτική δημοκρατία: η Βουλγαρία και τα Βαλκάνια είναι πολύ κοντά για να ξεχαστούν – αλλά επίσης περισσότερο από ένα εκατομμύριο μετανάστες είναι παρόν και υπάρχουν ισχυρά μαφιόζικα κυκλώματα που αποκτούν τεράστια κέρδη από το trafficking. Πιθανόν, η εσωτερική σταθερότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών όπου επικρατούν νεοφιλελεύθερες επιταγές είναι, μεταξύ άλλων, περισσότερο εξαρ-

τημένη από την ενδυνάμωση των διαιρέσεων εντός του πολυεθνικού προλεταριάτου παρά από την απλή ενοποίησή του υπό ένα δικτατορικό καθεστώς· το οποίο μπορεί να ρισκάρει να διαχειριστεί όλους τους εργάτες το ίδιο. Η πρόσφατη εκλογή του δεξιού χεριού ενός πολύ γνωστού μαφιόζου εφοπλιστή ως δημάρχου Πειραιά, του μεγαλύτερου ελληνικού λιμανιού, και η μερική ιδιωτικοποίηση της κρατικής εξουσίας που υπονοεί, ίσως προσφέρει μια πιο παραγωγική λύση στο πρόβλημα.

30.

Δυστυχώς, είμαστε ακόμα προλετάριοι...

Αθήνα, 24/2/2015

A.

Επιστολή σχετικά με το δημοψήφισμα

Σκοπός αυτής της επιστολής¹ είναι να ενημερώσει ρίχνοντας φως στα γεγονότα που συμβαίνουν εδώ στην Ελλάδα τις τελευταίες μέρες, ειδικά μετά την ανακοίνωση για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, η οποία με διάφορους τρόπος προκάλεσε την εμφάνιση κοινωνικών διαδικασιών με καινοφανή χαρακτήρα που δεν πρόκειται να χαθεί σύντομα. Αυτό το καινούριο στοιχείο μπορεί να συνοψιστεί καλύτερα στην ανάδυση της πόλωσης μεταξύ υποστηρικτών και αντιπάλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία ποτέ στο παρελθόν δεν είχε εμφανιστεί με τέτοια καθαρότητα· αυτό δεν σημαίνει, παρόλα αυτά, ότι αυτοί οι δυο πόλοι δεν είναι οι ίδιοι διαμεσολαβημένοι. Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητό το θεωρητικό πλαίσιο πίσω από την οπτική αυτής της επιστολής, η οποία αναγκαστικά δεν έχει εκτεταμένο θεωρητικό χαρακτήρα λόγω έλλειψης χρόνου, προτείνουμε στον αναγνώστη να ρίξει μια ματιά στο προηγούμενο κείμενό μας για τον ΣΥΡΙΖΑ².

*

Παραφράζοντας τα λόγια ενός συντρόφου εδώ, θα μπορούσαμε να πούμε πως το δημοψήφισμα αποτελεί το σημείο έκρηξης των ψευδαισθήσεων του προηγούμενου κύκλου αγώνων, πολλά από τα υποκείμενα του οποίου νόμιζαν ότι ο ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε η νίκη-διαμέσου-της-ήττας αυτού του κύκλου· πρόκειται για το σημείο υπερσυσώρευσης μιας διαλεκτικής αγώνα που κινήθηκε μέσα και ενάντια στο κράτος χωρίς να του ασκήσει ριζοσπαστική κριτική.

*

Ο αντιμνημονισμός έκανε ένα καθαρό βήμα προς την κατεύθυνση του αντι-ευρωπαϊσμού. Εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι σημαντικό τμήμα των καθημερινών συζητήσεων θεωρεί ότι αυτό που διακυβεύεται είναι αν η Ελλάδα θα παραμείνει ή όχι στην Ευρωζώνη. Και, κατ' επέκταση, αν υπάρχει μέλλον εντός της ΕΕ. Ολοι αισθάνονται υπεύθυνοι να απαντήσουν αυτά τα ερωτήματα εδώ και τώρα· πρόκειται για τη συνέχιση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης των προηγούμενων χρόνων με μια εξατομικευμένη μορφή. Σε κάθε εργασιακό χώρο, σε κάθε σαλόνι, καφέ ή στάση λεωφορείου μπορούν να διακριθούν τα ίχνη μιας καθημερινής στάσης σύμφωνα με την οποία τώρα είναι ο τόπος και ο χρόνος να αποφασίσουμε για το “μέλλον μας” παρά το γεγονός ότι στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο ποτέ δεν αποτέλεσε ζήτημα απόφασης του «λαού»: όπως η είσοδος στην τότε ΕΟΚ το 1979, καμία ψήφος δεν θα αφεθεί να αποφασίσει για το μέλλον του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Το βιβλίο του Πουλαντζά *Η κρίση των δικτατοριών: Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία* μπορεί ακόμα να ρίξει χρήσιμο φως στις κοινωνικές δυνάμεις που προκάλεσαν την πτώση της χούντας στην Ελλάδα το 1974 και αποκατέστησαν τη Συμφωνία Σύνδεσης του 1969 με την ΕΟΚ πέντε χρόνια αργότερα. Και για κοινωνικές δυνάμεις, διαταξικά καπιταλιστικά μπλοκ, πρέπει να μιλάμε ακόμα και σήμερα. Με συμπυκνωμένη διατύπωση, το ΝΑΙ στο δημοψήφισμα αποτελεί την πολιτική έκφραση του πιο ανεπτυγμένου κοινωνικού κεφαλαίου που ωφελήθηκε περισσότερο από το ευρώ και τη διαδοχική εφαρμογή των μνημονίων όλα αυτά τα χρόνια –και φυσικά δεν αισθάνεται ότι απειλείται από την επιμήκυνση της λιτότητας· από την άλλη, το ΟΧΙ συνδέεται άρρηκτα με το κοινωνικό κεφάλαιο που υποτιμήθηκε περισσότερο όλα αυτά τα χρόνια –και φυσικά δεν θέλει να ακούει ούτε λέξη για μνημόνια³.

*

Η λατινοαμερικανοποίηση προχωράει. Η τακτική της παρούσας αριστερής/άκροδεξιής κινηματικής κυβέρνησης συνασπισμού απέδειξε τη μοναδικότητά της ακριβώς με τον τρόπο που, βάζοντας φωτιά στη διαλεκτική μεταξύ κράτους και κοινωνία πολιτών από την πλευρά του κράτους μέσω της ξαφνικής επιβολής του δημοψηφίσματος, φέρνει στο προσκήνιο τις αντιφάσεις που βρίσκονταν σε περισσότερο ή λιγότερο λανθάνουσα κατάσταση πέντε χρόνια τώρα και εξωθεί τις αντίστοιχες κοινωνικές δυνάμεις να σχηματοποιηθούν⁴. Διότι, πώς είναι δυνατόν κάποιος να είναι ταυτόχρονα ενάντια στη λιτότητα και

¹ Δημοσιεύτηκε στα αγγλικά στο communication.espinblogs.net στις 5 Ιουλίου 2015.

² Πρόκειται για το κείμενο με τίτλο *Συριζοποίηση* που περιέχεται στο παρόν τεύχος.

³ Ζητήματα που αφορούν τη σοβαρή σύμπτυξη με άλλα περιφερειακά μπλοκ (Ευρασία/Ρωσία, Κίνα, BRICKS κ.α.) απουσιάζουν σχεδόν πλήρως προς το παρόν από τη δημόσια συζήτηση.

⁴ Παρά τους διαδοχικούς ισχυρισμούς πολλών υψηλόβαθμων στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ ότι «το δημοψήφισμα αποτελεί τμήμα της συνεχιζόμενης διαπραγμάτευσης», δεν θα έπρεπε να είμαστε τόσο σίγουροι ότι η κυβέρνηση μπορεί να περιορίσει εντός του πλαισίου της διαπραγμάτευσης όλες τις πιθανές κοινωνικές αντιδράσεις που θα προέκυπταν από το στρατόπεδο είτε του «ΟΧΙ» είτε του «ΝΑΙ». Ειδικά όσον αφορά αυτές που σχετίζονται με το άκρο του πολιτικού φάσματος, επί του οποίου ο ΣΥΡΙΖΑ δεν ασκεί καμία επιρροή, αν και αυτές οι δυνάμεις προς το παρόν στοιχίζονται πίσω από το ΟΧΙ.

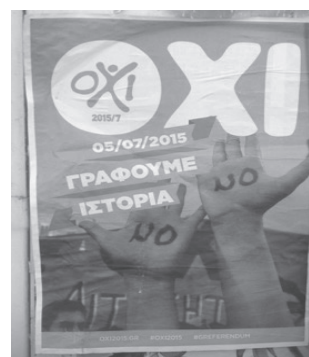

υπέρ του Ευρώ⁵; Πώς μπορεί κάποιος να ψηφίζει ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2015 για να κάνει σκληρή διαπραγμάτευση με την τρόικα και μετά από λίγο να σηκώνει τις καταθέσεις του από την τράπεζα κάθε φορά που η διαπραγμάτευση σκληραίνει στ' αλήθεια; Για πόσο ακόμα τα τεράστια, συγκρινόμενα με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, ελληνικά μικροαστικά στρώματα –νέα και παλιά– θα επιβάλλουν αξεπέραστους φραγμούς στη διαδικασία καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης⁶ και θα εμποδίζουν τους ελέγχους κεφαλαίων, το προσωρινό κλείσιμο των τραπεζών, του κούρεμα των τραπεζικών καταθέσεων –εν συντομία, το σενάριο της Κύπρου– στο όνομα του πολιτικού κόστους; Μόνο η αϊστορική αριστεριστική νοσταλγία παραμένει τυφλή στο γεγονός ότι αυτή η τακτική εφαρμόζεται μέσω νεοφιλελεύθερων εργαλείων αιχμής: μετατοπίζοντας την ευθύνη της απόφασης στον ατομικό πολίτη και με κανέναν τρόπο σε ένα συλλογικό σώμα που θα μπορούσε να στηρίξει τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας.

*

Σε επίπεδο δρόμου, ο ΣΥΡΙΖΑ χρησιμοποίησε τρεις συγκεκριμένες αφίσες ως προπαγάνδα για το δημοψήφισμα:

Ο ΣΥΡΙΖΑ επιδιώκει ακατάπαυστα να παρουσιάζει τον εαυτό του ως την αιχμή του δόρατος των σύγχρονων κινημάτων και, κατ' επέκταση, της σύλληψης των ρεαλιστικών επαναστάσεων· και οπωσδήποτε το να στηρίζεις από τον κρατικό μηχανισμό δίνει πολύ μεγαλύτερη αξιοπιστία σε αυτόν τον ισχυρισμό ως τον πραγματικό γόνο των λατινοαμερικάνικων αριστερών καπιταλιστικών καθεστώτων⁷. Το να κατηγορεί κανείς τον ΣΥΡΙΖΑ για «χειραγώγηση των κινημάτων» αποτελεί απάντηση σε λάθος ερώτηση. Ιντερνετ και δομές αλληλεγγύης δεν συνιστούν τυχαίο μείγμα⁸. Είναι ο τρόπος να δείχνεις προς μια δημόσια/πολιτική σφαίρα πέρα από το κράτος και να την παρουσιάζεις ως το προνομιακό πεδίο των κοινωνικών κινημάτων ωσάν η δημοκρατία, συμπεριλαμβανομένης της άμεσης, και η αξία χρήσης δεν έχουν καμία σχέση με το κράτος και τον καπιταλισμό. Επιπρόσθετα, εξ όσων γνωρίζω, είναι η πρώτη φορά που λογαριασμοί facebook και hashtags του twitter εμφανίζονται ως οι αποκλειστικοί φορείς που καλούν σε συμμετοχή σε επίσημες δημοκρατικές διαδικασίες. Αν μη τι άλλο, αυτό υποδεικνύει τη σύγχρονη ομολογία μεταξύ των επίσημων δημοκρατικών και των ιντερνετικών/κοινωνικοδικτυακών δημόσιων/πολιτικών σφαιρών.

⁵ Η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού εδώ ακόμα υποστηρίζει το ευρώ ως νόμισμα. Αυτό υποστηρίζει και σχετική δημοσκόπηση που είναι αντιπροσωπευτική της λεγόμενης κοινής γνώμης και μπορεί να βρεθεί στο <http://news247.gr/eidiseis/politiki/dhmoskopsh-mikro-pronadisma-toy-naï-sto-dhmopshfisma-eyrw-theloyh-7-stoys-10-polites.3558558.html>. Αυτός είναι και ο λόγος που είναι αρκετά ακριβές να ειπωθεί πως το ΝΑΙ και το ΟΧΙ δεν μπορούν να ταυτιστούν αντίστοιχα με τη στήριξη στο ευρώ και τη δραχμή. Η επίλυση των αντιφάσεων, όμως, δεν είναι ίδια με το να τους δίνεις λιγότερο χώρο να κινηθούν.

⁶ Δεν πρέπει να λησμονείται ότι τα μέτρα λιτότητας που αφορούν τον μισθό (άμεσο ή έμμεσο, συμπεριλαμβανομένων των συντάξεων) ήταν τα πρώτα που ψηφίστηκαν και εφαρμόστηκαν. Πέρα από άλλα παρόμοια μέτρα που θα υποτιμήσουν περαιτέρω την εργασιακή δύναμη, υπάρχουν εκατοντάδες μέτρα που περιμένουν να ψηφιστούν ή/και να εφαρμοστούν και αφορούν τη γενική σχέση μεταξύ κράτους και αγοράς (για παράδειγμα, οι εργαλειοθήκες του ΟΟΣΑ) και έχουν να κάνουν με τη σχέση πολλών επαγγελματικών ομάδων με το κράτος και το γενικό επίπεδο καπιταλιστικού κέρδους. Αυτός είναι και το πραγματικό διακύβευμα όταν λέγεται ότι «η αξιολόγηση των προηγούμενων προγραμμάτων λιτότητας/μνημονίων» δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Η σύνοψη μια σημαντικής σχετικής αναφοράς, την οποία συνέταξε το γραφείο προϋπολογισμού της βουλής των ελλήνων, στην οποία μπορεί κανείς να διαβάσει ότι «οι μεταρρυθμίσεις συνεπάγονται έναν σοβαρό μετασχηματισμό της οργάνωσης του κράτους και της οικονομίας –τη μετάβαση από μια προσοδοθηρική κοινωνία (κοινωνία εισοδηματιών) σε μια παραγωγική κοινωνία στην οποία αποκαθίστανται οι διαμετρικά αντίθετες αξίες» μπορεί να βρεθεί εδώ: <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1231403905>.

⁷ Ας μην ξεχνάμε πως μια αντιπροσωπεία υψηλόβαθμων στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ, συμπεριλαμβανομένου του Τσίπρα, επισκέφτηκαν και την Αργεντινή και τη Βραζιλία τον Δεκέμβριο του 2012, έξι μήνες μετά αφότου ο ΣΥΡΙΖΑ έγινε αξιωματική αντιπολίτευση στην Ελλάδα. Εδώ ένα σχετικό λινκ: http://www.grreporter.info/en/alexis_tsipras%27s_atin_american_christmas/8453.

⁸ Υπογράφοντας την πρώτη αφίσα, ο ΣΥΡΙΖΑ αφήφισε τον νόμο που απαγορεύει σε πολιτικά κόμματα να κάνουν προπαγάνδα για δημοψηφίσματα με το όνομά τους και, υπό αυτή την έννοια, προσπάθησε να ενισχύσει το αντάρτικο προφίλ του (sic). Δεν υπήρχε ανάγκη, παρόλα αυτά, να προσθέσει από κάτω ιντερνετικές υπογραφές, εκτός κι αν αυτό ήταν ίσης σημασίας. Επιπλέον, η πρώτη αφίσα πάντα κολλιόταν μαζί με τις άλλες δυο υπογραμμίζοντας την πραγματική στενή σύνδεση μεταξύ των λεγόμενων δομών αλληλεγγύης και της κουλτούρας πολιτικοποίησης που προωθούν τα social media και ο ΣΥΡΙΖΑ. Όλα τα οποία είναι βαθιά ριζωμένα στην κοινωνική ζωή ειδικά στις μεγάλες πόλεις.

*

Ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν σίγουρα προετοιμασμένος για την προσφυγή σε δημοψήφισμα «σε περίπτωση που τα πράγματα γίνουν χειρότερα» ακόμα και πριν τις εκλογές του 2015 και, σε αυτό το πλαίσιο, κανείς δεν πρέπει να υποτιμά το γεγονός ότι, από την αρχή, πολλοί έμπειροι κινηματικοί από όλο το αριστερό πολιτικό φάσμα (συμπεριλαμβανομένου του αντιεξουσιαστικού χώρου) διορίστηκαν σε υψηλόβαθμες κυβερνητικές θέσεις ακριβώς για να αντιμετωπίσουν τυχόν υψηλότερη κοινωνική αναταραχή. Εκτός από το γεγονός ότι εδώ και πέντε μήνες ο ΣΥΡΙΖΑ κυρίως προσπαθεί να σταθεροποιήσει τη θέση του εντός του νεοαποκτηθέντος κρατικού μηχανισμού και να ικανοποιήσει τις ανάγκες ορισμένων τμημάτων του κεφαλαίου –κυρίως αυτών με τη χαμηλότερη οργανική σύνθεση, μικρές επιχειρήσεις, αγρότες κ.α.– και της εργατικής τάξης, η πραγματικότητα είναι ότι ήρθε αντιμέτωπος με πολλά αντιφατικά μεταξύ τους αιτήματα (κυρίως από άλλα τμήματα του κεφαλαίου που ήθελαν να διασφαλίσουν τα υψηλότερα ποσοστά κέρδους τους) καθώς οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν. Χρειαζόταν μια τομή προκειμένου ο ΣΥΡΙΖΑ ως κόμμα και όχι ως μέρος μιας κυβέρνησης που εκπροσωπεί τα συμφέροντα της αστικής τάξης γενικά να αντιμετωπίζε τις γενικευμένες κοινωνικές προσδοκίες και να παρέμενε στην εξουσία ό,τι κι αν συνέβαινε⁹. Με άλλα λόγια, ανακοινώνοντας το δημοψήφισμα ο Τσίπρας προτίμησε τη στήριξη από την αριστερή πτέρυγα και την εδραίωση του κόμματος και όχι την παγίωση του κράτους ως του συλλογικού καπιταλιστή υπό την εθνική ενότητα. Αυτό αποτελεί και την πιο ουσιαστική προϋπόθεση προκειμένου ο ΣΥΡΙΖΑ να μπορεί να επιβιώσει μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος όποια κι αν είναι αυτά¹⁰: καμία δημοσκόπηση δεν δείχνει καθαρό προβάδισμα ούτε για το ΝΑΙ ούτε για το ΟΧΙ¹¹.

*

Ενώ η εκπροσώπηση του στρατοπέδου του ΟΧΙ¹² παραμένει πάντοτε υπό τη διαμεσολάβηση της κυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ και των συμμάχων/ουρά της, η ανάδυση και εξέλιξη του στρατοπέδου του ΝΑΙ

⁹ Μαζί με πολλούς συντρόφους εδώ, συμφωνούμε ότι ο ΣΥΡΙΖΑ δεν πρόκειται να επιστρέψει σε μονοψήφια εκλογικά ποσοστά στο κοντινό μέλλον. Ο ΣΥΡΙΖΑ –προωθώντας το δημοψήφισμα και, υπό μια έννοια, «κάνοντας ένεση» ριζοσαστισμού στον εργατικό και τον μικροαστικό πληθυσμό, που αποτελούν τους κύριους υποστηρικτές του– παραδέχεται αντίστροφα ότι εδώ και πέντε μήνες απουσιάζει η αναγκαία διαλεκτική μεταξύ ενός σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και του κινήματος. Οι διαδοχικές απόπειρες να ενεργοποιηθεί ξανά η πλατεία Συντάγματος, οι οποίες αποδείχτηκαν πετυχημένες μόνο την περασμένη Παρασκευή 3.7.15 όταν δεκάδες χιλιάδες αποφασισμένων ατόμων συγκεντρώθηκαν για να ακούσουν τον Τσίπρα (και τους μουσικούς πριν και μετά την ομιλία του), αποδεικνύουν επίσης ότι μεταξύ των στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ και των αριστερών/αναρχικών συμμάχων/ουρά τους επικρατεί μια κάποια αλαζονεία ότι οι ίδιοι ως πρωτοπορία μπορούν να δημιουργούν κοινωνικά κινήματα.

¹⁰ Το πιθανότερο είναι πως ούτε το ΝΑΙ ούτε το ΟΧΙ θα κερδίσουν με καθαρή διαφορά και οι διαιρέσεις εντός του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού θα παραμείνουν πολλοί έντονος την επόμενη μέρα του δημοψηφίσματος. Ο ΣΥΡΙΖΑ θα κληθεί να διαχειριστεί την κατάσταση είτε προκληχθούν νέες εκλογές είτε όχι και πώς αυτό θα συμβεί, αν δεν ισχυροποιηθεί ο κομματικός μηχανισμός, από το επίπεδο του δρόμου ως το επίπεδο της βουλής; Επιπλέον, σε κάθε περίπτωση, αναδύεται ένα τεράστιο πρόβλημα για την προοπτική της καπιταλιστικής συσσώρευσης: κάτω από ποιες συνθήκες αυτή πρόκειται να συνεχιστεί όταν η κοινωνική ένταση έχει φτάσει σε τόσο ψηλά επίπεδα και νέα μέτρα λιτότητας δεν πρόκειται να γίνουν αποδεκτά εύκολα; Ακόμα και με αυτή την προοπτική, ο ΣΥΡΙΖΑ είναι καταλληλότερος για την εφαρμογή της αναδιάρθρωσης από τις προηγούμενες κυβερνήσεις συνασπισμού της περιόδου 2010-2015.

¹¹ Εδώ ένα link για τέσσερις σχετικές δημοσκοπήσεις: <http://news247.gr/eidiseis/politiki/dhmopshfisma-ti-deixnoyn-treis-dhmoskopseis.3559652.html>.

¹² Αν και κανείς δεν μπορεί να είναι 100% σίγουρος, υπάρχει η αίσθηση ότι, τις πρώτες μέρες μετά την ανακοίνωση του δημοψηφίσματος, το ΟΧΙ ήταν περισσότερο αποδεκτό ως προοπτική και ότι θα κέρδιζε εύκολα. Από τη Δευτέρα 29.6.15 και μετά, όταν σχηματίστηκαν οι πρώτες ουρές στις τράπεζες, το ΝΑΙ κέρδισε μεγάλο μέρος του χαμένου εδάφους με την ανεκτίμητη βοήθεια της χοντροκομμένης και επιθετικής αντι-ΣΥΡΙΖΑ προπαγάνδας των μήντια. Από τα μέσα της εβδομάδας και έπειτα, και μετά το τεράστιο κύμα απειλών από τα αφεντικά σε πολλούς εργασιακούς χώρους ότι ΟΧΙ θα σήμαινε καταστροφή, απολύσεις κ.α. το ΟΧΙ σταθεροποίησε την απεύθυνσή του ιδιαίτερα μέσω της συμπεριφοράς της εργατικής τάξης που αντέδρασε στις απειλές των αφεντικών· παρόλα αυτά, όλα αυτά δεν οδήγησαν σε καθαρή υπεροχή του ΟΧΙ. Αν και το ΟΧΙ φέρει μεγάλο συναισθηματικό φορτίο και εκφράζεται με πολεμικές ιαχές του τύπου «εκδίκηση», «αξιοπρέπεια», «θυμός» –ας μην ξεχνάμε ότι ο ισχυρός συναισθηματισμός αποτελεί τη sine qua non προϋπόθεση της πολιτικοποίησης μέσω των social media– πίσω από τη ρητορική εναντίον της τρόικα, εκφράζεται αναμφίβολα το μίσος απέναντι στα αφεντικά με μια κρυμμένη όμως μορφή. Αυτή η ταξική διάσταση εντός του διαταξικού μπλοκ έχει γίνει η κύρια δικαιολογία όλων εκείνων των ομάδων που προωθούν τη συμμετοχή στο δημοψήφισμα, και τη νομιμοποίηση του, κκ περισσότερο ή λιγότερο εξωστρεφώς με το σύνθημα «ένα όχι δεν είναι αρκετό». Ας μην ξεχνάμε ότι, σύμφωνα με το ελληνικό σύνταγμα, αν η συμμετοχή πέσει κάτω από το 40%, τότε το δημοψήφισμα θεωρείται άκυρο.

είναι εξίσου ιστορική για πολλούς λόγους. Εχοντας ξεκινήσει ως κάλεσμα στο facebook, κατόρθωσε σε μερικές μέρες να συσπειρώσει πολύ γρήγορα ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας των πολιτών πίσω του· με μια διαφορετική ορολογία, αποτέλεσε το πραγματικό κίνημα «βάσης» από την πλευρά της μεσαίας τάξης, του στρατού¹³, της εκκλησίας, των επαγγελματιών ομάδων υψηλού προφίλ, της πλειοψηφίας των μεγάλων καπιταλιστών και των συμμάχων τους, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων εργατικών συνδικάτων¹⁴. Είναι η πρώτη φορά που στην Ελλάδα γινόμαστε μάρτυρες όχι μόνο της δημόσιας έκφρασης φιλο-ΕΕ αισθημάτων σε επίπεδο δρόμου, τα οποία δεν υπολείπονταν πολύ των ανταγωνιστικών αντι-ΕΕ, αλλά και της ρητής οργάνωσης και παρουσίας στον δρόμο κοινωνικών κινημάτων με δεξιό πολιτικό πρόσημο. Σίγουρα, αυτή είναι η ιδιαιτερότητα της ιστορίας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, όπου όλα διαμεσολαβούνται από την πολιτική και τη διαίρεση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς. Είναι σημαντικό παρόλα αυτά να έχουμε στο μυαλό μας ότι μέχρι τώρα, τα δυο στρατόπεδα πουθενά δεν αντιμετωπίζουν με ανοιχτή εχθρότητα το ένα το άλλο¹⁵.

*

Μαζί με πολλούς συντρόφους εδώ, μοιραζόμαστε την εκτίμηση ότι αυτό το δημοψήφισμα αποδεικνύεται ήδη σημείο καμπής για πολλά πράγματα· πάνω από όλα για τη συνέχιση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, όπως κι αν το αποκαλούν οι κρατικοί υπάλληλοι. Αυτό είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου μέσω πολιτικής κρίσης.

Αθήνα, 5.7.15
Α.

¹³ Σε μια κρίσιμη παρέμβασή τους στις δημόσιες υποθέσεις, 16 πρώην αρχηγοί του στρατού (<http://www.protothema.gr/politics/article/489979/nai-stin-europi-apo-16-arhigous-geetha-kai-genikonepitelei-on/>) και 65 υψηλόβαθμοι απόστρατοι αξιωματικοί (http://www.onalert.gr/default.php?rname=Article&catid=2&art_id=43465) προωθούν το ΝΑΙ στο δημοψήφισμα.

¹⁴ Για ιστορικούς λόγους, παρακάτω δίνουμε τα link για τις επιθετικές αντι-ΣΥΡΙΖΑ ανακοινώσεις της ΓΣΕΕ και του ΕΚΟ: <http://www.gsee.gr/deltio-tipou-sinedriasi-olomelias-diikisis-gsee-3/> και <http://www.seleo.gr/thessalonikh/180587-na-aposyrthei-to-dixastiko-dimopsifisma-leei-to-ekth#.VZjtB-dTxBw> αντίστοιχα.

¹⁵ Την Παρασκευή 3.7.15, σε τουλάχιστον έξι μεσαίου μεγέθους ελληνικές πόλεις (Τρίκαλα, Γιάννενα, Σητεία, Χανιά, Λάρισα, Βέροια) μικρές αναρχικές ομάδες συγκεντρώθηκαν στις κεντρικές πλατείες ενάντια στους φιλο-ΕΕ διαδηλωτές και σε μια περίπτωση (Γιάννενα) υπήρξε φυσική αντιπαράθεση που οδήγησε σε συλλήψεις. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς τι συνέβη σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις. Επίσης, καταγράφηκε η παρουσία αριστεριστικών ομάδων, αλλά σε ασφαλή απόσταση. Εκτός από την αναγνώρισή τους ως καπιταλιστές, το κύριο σύνθημα ενάντια στους φιλο-ΕΕ ήταν ο χαρακτηρισμός τους ως «γερμανοτσολιάδες» και «φιλελέδες». Ο φιλελευθερισμός, ως κυρίαρχη δυτικοευρωπαϊκή αντίληψη ανοχής, και η στενά συνδεδεμένη μαζί του αριστερή πολιτιστική ηγεμονία στην Ευρώπη αποτελούν τους κύριους ηττημένους αυτού που συμβαίνει, επειδή κανείς δεν μιλάει στο όνομά τους είτε ως αντι-ΕΕ είτε ως φιλο-ΕΕ. Η παρουσία τουλάχιστον ενός βουλευτή του ΣΥΡΙΖΑ στη φιλο-ΕΕ διαδήλωση την περασμένη εβδομάδα και η ανακοίνωση 250 πρώην μελών της ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραίος» που υποστήριξαν το ΝΑΙ είναι αποτέλεσμα της «φιλελεύθερης επιδείνωσης» μέσα στον ΣΥΡΙΖΑ.

